๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

สํยุตฺตนิกาเย

นิทานวคฺคฏีกา

๑. นิทานสํยุตฺตํ

๑. พุทฺธวโคฺค

๑. ปฏิจฺจสมุปฺปาทสุตฺตวณฺณนา

๑. ทุติยสุตฺตาทีนิปิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทวเสเนว เทสิตานีติ อาห **“ปฐมํ ปฏิจฺจสมุปฺปาท สุตฺต”**นฺติ๚ **ตตฺรา**ติ ปทํ เย เทสกาลา อิธ วิหรณกิริยาย วิเสสนภาเวน วุตฺตา, เตสํ ปริทีปนนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ยํ สมยํ...เป.... ทีเปตี”**ติ อาห๚ ตํ-สโทฺท หิ วุตฺตสฺส อตฺถสฺส ปฏินิเทฺทโส, ตสฺมา อิธ เทสสฺส กาลสฺส วา ปฏินิเทฺทโส ภวิตุํ อรหติ, น อญฺญสฺส๚ อยํ ตาว ตตฺรสทฺทสฺส ปฏินิเทฺทสภาเว อตฺถวิภาวนา๚ ยสฺมา ปน อีทิเสสุ ฐาเนสุ ตตฺรสโทฺท ธมฺมเทสนาวิสิฏฺฐํ เทสํ กาลญฺจ วิภาเวติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“*ภาสิตพฺพยุเตฺต วา เทสกาเล*”**ติ ๚ เตน **ตตฺรา**ติ ยตฺถ ภควา ธมฺมเทสนตฺถํ ภิกฺขู อาลปิ อภาสิ, ตาทิเส เทเส, กาเล วาติ อโตฺถ๚ **น หี**ติ อาทินา ตเมวตฺถํ สมเตฺถติ๚

นนุ จ ยตฺถ ฐิโต ภควา ‘‘อกาโล โข ตาวา’’ติอาทินา พาหิยสฺส ธมฺมเทสนํ ปฏิกฺขิปิ, ตเตฺถว อนฺตรวีถิยํ ฐิโตว ตสฺส ธมฺมํ เทเสสีติ? สจฺจเมตํ๚ อเทเสตพฺพกาเล อเทสนาย หิ อิทํ อุทาหรณํ๚ เตนาห **“อกาโล โข ตาวา”**ติ๚ ยํ ปน ตตฺถ วุตฺตํ ‘‘อนฺตรฆรํ ปวิฏฺฐมฺหา’’ติ, ตมฺปิ ตสฺส อกาลภาวเสฺสว ปริยาเยน ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ๚ ตสฺส หิ ตทา อทฺธานปริสฺสเมน รูปกาเย อกมฺมญฺญตา อโหสิ, พลวปีติเวเคน นามกาเย๚ ตทุภยสฺส วูปสมํ อาคเมโนฺต ปปญฺจปริหารตฺถํ ภควา ‘‘อกาโล โข’’ติ ปริยาเยน ปฏิกฺขิปิ๚ อเทเสตพฺพเทเส อเทสนาย ปน อุทาหรณํ ‘‘อถ โข ภควา มคฺคา โอกฺกมฺม อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล นิสีทิ, วิหารโต นิกฺขมิตฺวา วิหารปจฺฉายายํ ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีที’’ติ เอวมาทิกํ อิธ **อาทิ**สเทฺทน สงฺคหิตํ๚ ‘‘ส โข โส ภิกฺขเว พาโล อิธ ปาปานิ กมฺมานิ กริตฺวา’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๔๘) ปทปูรณมเตฺต **โข**-สโทฺท, ‘‘ทุกฺขํ โข อคารโว วิหรติ อปฺปติโสฺส’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๒๑) อวธารเณ, ‘‘กิตฺตาวตา นุ โข, อาวุโส, สตฺถุ ปวิวิตฺตสฺส วิหรโต สาวกา วิเวกํ นานุสิกฺขนฺตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๑) อาทิกาลเตฺถ, วากฺยารเมฺภติ อโตฺถ๚ ตตฺถ ปทปูรเณน วจนาลงฺการมตฺตํ กตํ โหติ, อาทิกาลเตฺถน วากฺยสฺส อุปญฺญาสมตฺตํ, อวธารณเตฺถน ปน นิยมทสฺสนํ๚ ‘‘ตสฺมา อามเนฺตสิ เอวา’’ติ อามนฺตเน นิยโม ทสฺสิโต โหตีติ๚

“*ภควาติ* โลกครุทีปน”นฺติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ปุเพฺพ ‘‘*ภควา*’’ติ ปทํ วุตฺตนฺติ? ยทิปิ ปุเพฺพ วุตฺตํ, ตํ ปน ยถาวุตฺตฏฺฐาเน วิหรณกิริยาย กตฺตุวิเสสทสฺสนปรํ, น อามนฺตนกิริยาย, อิธ ปน อามนฺตนกิริยาย, ตสฺมา ตทตฺถํ ปุน ภควาติ ปาฬิยํ วุตฺตนฺติ๚ ตสฺสตฺถํ ทเสฺสตุํ **“*ภควาติ* โลกครุทีปน”**นฺติ อาห๚ **กถาสวนยุตฺตปุคฺคลวจน**นฺติ วกฺขมานาย ปฏิจฺจสมุปฺปาทเทสนาย สวนโยคฺยปุคฺคลวจนํ๚ จตูสุปิ ปริสาสุ ภิกฺขู เอว เอทิสานํ เทสนานํ วิเสเสน ภาชนภู

ตาติ สาติสเยน สาสนสมฺปฏิคฺคาหกภาวทสฺสนตฺถํ อิธ ภิกฺขุคหณนฺติ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สทฺทตฺถํ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติ อาหฯ ตตฺถ ***ภิกฺขโกติ ภิกฺขู***ติ ภิกฺขนสีลตฺตา ภิกฺขนธมฺมตฺตา ภิกฺขูติ อโตฺถฯ ***ภิกฺขาจริยํ อชฺฌุปคโต***ติ พุทฺธาทีหิปิ อชฺฌุปคตํ ภิกฺขาจริยํ อุญฺฉาจริยํ อชฺฌุปคตตฺตา อนุฏฺฐิตตฺตา ภิกฺขุฯ โย หิ โกจิ อปฺปํ วา มหนฺตํ วา โภคกฺขนฺธํ ปหาย อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิโต, โส กสิโครกฺขาทีหิ ชีวิกกปฺปนํ หิตฺวา ลิงฺคสมฺปฏิจฺฉเนเนว ภิกฺขาจริยํ อชฺฌุปคตตฺตา ภิกฺขุฯ ปรปฏิพทฺธชีวิกตฺตา วา วิหารมเชฺฌ กาชภตฺตํ ภุญฺชมาโนปิ ภิกฺขาจริยํ อชฺฌุปคโตติ ภิกฺขุ ปิณฺฑิยาโลปโภชนํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชาย อุสฺสาหชาตตฺตา วา ภิกฺขาจริยํ อชฺฌุปคโตติ ภิกฺขูติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อาทินา นเยนาติ ‘‘ภินฺนปฏธโรติ ภิกฺขุ, ภินฺทติ ปาปเก อกุสเล ธเมฺมติ ภิกฺขุ, ภินฺนตฺตา ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ภิกฺขู’’ติอาทินา **วิภเงฺค** (วิภ. ๕๑๐) อาคตนเยนฯ **ญาปเน**ติ อวโพธเน, ปฏิเวทเนติ อโตฺถฯ ***ภิกฺขนสีลตา,*** น กสิวาณิชฺชาทีหิ ชีวนสีลตาฯ ***ภิกฺขนธมฺมตา*** ‘‘อุทฺทิสฺส อริยา ติฏฺฐนฺตี’’ติ (ชา. ๑.๗.๕๙) เอวํ วุตฺตภิกฺขนสภาวตา, น ยาจนาโกหญฺญสภาวตาฯ ***ภิกฺขเน สาธุการิตา*** ‘‘อุตฺติเฏฺฐ นปฺปมเชฺชยฺยา’’ติ (ธ. ป. ๑๖๘) วจนํ อนุสฺสริตฺวา ตตฺถ อปฺปมชฺชตาฯ อถ วา **สีลํ** นาม ปกติสภาโวฯ อิธ ปน ตถาธิฏฺฐานํฯ **ธโมฺม**ติ วตํฯ อปเร ปน **“สีลํ** นาม วตวเสน สมาทานํฯ **ธโมฺม** นาม ปเวณิ-อาคตํ จาริตฺตํฯ **สาธุการิตา** สกฺกจฺจการิตา อาทรกิริยา’’ติ วเณฺณนฺติฯ

หีนาธิกชนเสวิตวุตฺตินฺติ เย ภิกฺขุภาเว ฐิตาปิ ชาติมทาทิวเสน อุทฺธตา อุนฺนฬา, เย จ คิหิภาเว ปเรสุ อตฺถิกภาวมฺปิ อนุปคตตาย ภิกฺขาจริยํ ปรมกาปญฺญํ มญฺญนฺติ, เตสํ อุภเยสมฺปิ ยถากฺกมํ ‘‘ภิกฺขโว’’ติ วจเนน หีนชเนหิ ทลิเทฺทหิ ปรมกาปญฺญตํ ปเตฺตหิ ปรกุเลสุ ภิกฺขาจริยาย ชีวิกํ กเปฺปเนฺตหิ เสวิตํ วุตฺตึ ปกาเสโนฺต อุทฺธตภาวนิคฺคหํ กโรติ, อธิกชเนหิ อุฬารโภคขตฺติยกุลาทิโต ปพฺพชิเตหิ พุทฺธาทีหิ อาชีวโสธนตฺถํ เสวิตํ วุตฺตึ ปกาเสโนฺต ทีนภาวนิคฺคหํ กโรตีติ โยเชตพฺพํฯ ยสฺมา ‘‘ภิกฺขโว’’ติ วจนํ อามนฺตนภาวโต อภิมุขีกรณํ, ปกรณโต สามตฺถิยโต จ สุสฺสูสาชนนํ, สกฺกจฺจสวนมนสิการนิโยชนญฺจ โหติ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“ภิกฺขโวติ อิมินา”**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **สาธุกํ มนสิกาเรปี**ติ สาธุกํ สวเน สาธุกํ มนสิกาเร จฯ กถํ ปวตฺติตา สวนาทโย สาธุกํ ปวตฺติตา โหนฺตีติ? ‘‘อทฺธา อิมาย ปฏิปตฺติยา สกลสาสนสมฺปตฺติ หตฺถคตา ภวิสฺสตี’’ติ อาทรคารวโยเคน กถาทีสุ อปริภวาทินา จฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘ปญฺจหิ, ภิกฺขเว, ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต สุณโนฺต สทฺธมฺมํ ภโพฺพ นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺตํฯ กตเมหิ ปญฺจหิ? น กถํ ปริโภติ, น กถิกํ ปริโภติ, น อตฺตานํ ปริโภติ , อวิกฺขิตฺตจิโตฺต ธมฺมํ สุณาติ เอกคฺคจิโตฺต, โยนิโส จ มนสิ กโรติฯ อิเมหิ โข, ภิกฺขเว, ปญฺจหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต สุณโนฺต สทฺธมฺมํ ภโพฺพ นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺต’’นฺติ (อ. นิ. ๕.๑๕๑)ฯ เตนาห **“สาธุกํ มนสิการายตฺตา หิ สาสนสมฺปตฺตี”**ติฯ **สาสนสมฺปตฺติ** นาม สีลาทินิปฺผตฺติฯ **ปฐมํ อุปฺปนฺนตฺตา** อธิคมวเสนฯ **สตฺถุจริยานุวิธายกตฺตา** สีลาทิคุณานุฏฺฐาเนนฯ ติณฺณํ ยานานํ วเสน อนุธมฺมปฏิปตฺติสมฺภวโต **สกลสาสนปฏิคฺคาหกตฺตา**ฯ

สนฺติกตฺตาติ สมีปภาวโตฯ **สนฺติกาวจรตฺตา**ติ สพฺพกาลํ สํวุตฺติภาวโตฯ **ยถานุสิฏฺฐ**นฺติ อนุสาสนิยานุรูปํ, อนุสาสนึ อนวเสสโต ปฏิคฺคเหตฺวาติ อโตฺถฯ **เอกเจฺจ ภิกฺขู**ติ เย ปฏิจฺจสมุปฺปาทธเมฺม เทสนาปสฺสุตา, เตฯ ปุเพฺพ ‘‘สพฺพปริสสาธารณา หิ ภควโต ธมฺมเทสนา’’ติอาทินา ภิกฺขูนํ เอว อามนฺตนการณํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ภิกฺขู อามเนฺตตฺวา ธมฺมเท

สนาย ปโยชนํ ทเสฺสตุํ **กิมตฺถํ ปน ภควา**ติ โจทนํ สมุฏฺฐาเปติฯ ตตฺถ **อญฺญํ จิเนฺตนฺตา**ติ อญฺญวิหิตาฯ **วิกฺขิตฺตจิตฺตา**ติ อสมาหิตจิตฺตาฯ **ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขนฺตา**ติ หิโยฺย ตโต ปรทิวเสสุ วา สุตธมฺมํ ปติ มนสา อเวกฺขนฺตาฯ ภิกฺขู อามเนฺตตฺวา ธเมฺม เทสิยมาเน อาทิโต ปฏฺฐาย เทสนํ สลฺลเกฺขตุํ สโกฺกตีติ อิมเมวตฺถํ พฺยติเรกมุเขน ทเสฺสตุํ **''เต อนามเนฺตตฺวา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ภิกฺขโวติ จ สนฺธิวเสน อิ-การโลโป ทฏฺฐโพฺพ ''ภิกฺขโว อิตี''ติ, อยญฺหิ อิติสโทฺท เหตุปริสมาปนาทิปทตฺถวิปริยายปการาวธารณนิทสฺสนาทิอเนกตฺถปเภโทฯ ตถา เหส ''รุปฺปตีติ โข, ภิกฺขเว, ตสฺมา 'รูป'นฺติ วุจฺจตี''ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๗๙) เหตุมฺหิ ทิสฺสติ, ''ตสฺมาติห เม, ภิกฺขเว, ธมฺมทายาทา ภวถ, มา อามิสทายาทา''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๙) ปริสมาปเน, ''อิติ วา เอวรูปา วิสูกทสฺสนา ปฏิวิรโต''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๑๓) อาทิอเตฺถ ''มาคณฺฑิโยติ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส สงฺขา สมญฺญา ปญฺญตฺติ โวหาโร นามํ นามกมฺมํ นามเธยฺยํ นิรุตฺติ พฺยญฺชนํ อภิลาโป''ติอาทีสุ (มหานิ. ๗๓, ๗๕) ปทตฺถวิปริยาเย, ''อิติ โข, ภิกฺขเว, สปฺปฏิภโย พาโล, อปฺปฏิภโย ปณฺฑิโตฯ สอุปทฺทโว พาโล, อนุปทฺทโว ปณฺฑิโต''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๒๔) ปกาเร, ''อตฺถิ อิทปฺปจฺจยา ชรามรณนฺติ อิติ ปุเฏฺฐน สตา, อานนฺท, อตฺถีติสฺส วจนียํฯ กึปจฺจยา ชรามรณนฺติ อิติ เจ วเทยฺย, ชาติปจฺจยา ชรามรณนฺติ อิจฺจสฺส วจนีย''นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๙๖) อวธารเณ, ''สพฺพมตฺถีติ โข, กจฺจาน, อยเมโก อโนฺต, สพฺพํ นตฺถีติ อยํ ทุติโย อโนฺต''ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๑๕; ๓.๙๐) นิทสฺสเน ฯ อิธาปิ นิทสฺสเน เอว ทฏฺฐโพฺพฯ ***ภิกฺขโว***ติ อามนฺตนากาโร ตเมส อิติ-สโทฺท นิทเสฺสติ ''ภิกฺขโวติ อามเนฺตสี''ติฯ อิมินา นเยน ***ภทฺทเนฺต***ติอาทีสุปิ ยถารหํ อิติสทฺทสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ปุเพฺพ ''ภควา อามเนฺตสี''ติ วุตฺตตฺตา ภควโต ปจฺจโสฺสสฺสุนฺติ อิธ ภควโตติ สามิวจนํ อามนฺตนเมว สมฺพนฺธีอนฺตรํ อเปกฺขตีติ อิมินา อธิปฺปาเยน **''*ภควโต อามนฺตนํ ปฏิอโสฺสสุํ*''**นฺติ วุตฺตํฯ ***ภควโต***ติ อิทํ ปน ปฏิสฺสวสมฺพเนฺธน สมฺปทานวจนํฯ เอตฺตาวตา ยํ กาลเทสเทสกปริสาปเทสปฏิมณฺฑิตํ นิทานํ ภาสิตนฺติ สมฺพโนฺธฯ เอตฺถาห – กิมตฺถํ ปน ธมฺมวินยสงฺคเห กริยมาเน นิทานวจนํ, นนุ ภควตา ภาสิตวจนเสฺสว สงฺคโห กาตโพฺพติ? วุจฺจเต – เทสนาย ฐิติอสโมฺมสสเทฺธยฺยภาวสมฺปาทนตฺถํฯ กาลเทสเทสกนิมิตฺตปริสาปเทเสหิ อุปนิพนฺธิตฺวา ฐปิตา หิ เทสนา จิรฏฺฐิติกา โหติ อสโมฺมสธมฺมา สเทฺธยฺยา จ, เทสกาลกตฺตุโสตุนิมิเตฺตหิ อุปนิพโนฺธ วิย โวหารวินิจฺฉโยฯ เตเนว จายสฺมตา มหากสฺสเปน ''ปฏิจฺจสมุปฺปาทสุตฺตํ, อาวุโส อานนฺท, กตฺถ ภาสิต''นฺติอาทินา เทสาทิปุจฺฉาสุ กตาสุ ตาสํ วิสฺสชฺชนํ กโรเนฺตน ธมฺมภณฺฑาคาริเกน ''เอวํ เม สุต''นฺติ อายสฺมตา อานเนฺทน อิมสฺส สุตฺตสฺส นิทานํ ภาสิตํฯ

อปิจ สตฺถุ สมฺปตฺติปกาสนตฺถํ นิทานวจนํฯ ตถาคตสฺส หิ ภควโต ปุพฺพรจนานุมานาคมตกฺกาภาวโต สมฺมาสมฺพุทฺธภาวสิทฺธิฯ น หิ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปุพฺพรจนาทีหิ อโตฺถ อตฺถิ, สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตญาณจารตาย เอกปฺปมาณตฺตา จ เญยฺยธเมฺมสุฯ ตถา อาจริยมุฏฺฐิธมฺมมจฺฉริยสตฺถุสาวกานุโรธาภาวโต ขีณาสวตฺตสิทฺธิฯ น หิ สพฺพโส ขีณาสวสฺส เต สมฺภวนฺตีติ สุวิสุทฺธา จสฺส ปรานุคฺคหปฺปวตฺติ, เอวํ เทสกสํกิเลสภูตานํ ทิฏฺฐิสีลสมฺปทาทูสกานํ อวิชฺชาตณฺหานํ อจฺจนฺตาภาวสํสูจเกหิ ญาณสมฺปทาปหานสมฺปทาภิพฺยญฺชนเกหิ จ สํพุทฺธวิสุทฺธภาเวหิ ปุริมเวสารชฺชทฺวยสิทฺธิ, ตโต เอว จ อนฺตรายิกนิยฺยานิกธเมฺมสุ สโมฺมหาภาวสิทฺธิโต ปจฺฉิมเวสารชฺชทฺวยสิทฺธีติ ภควโต จตุเวสารชฺชสมนฺนาคโม อตฺตหิตปรหิตปฏิปตฺติ จ นิทานวจเนน ปกาสิตา โหติ, ตตฺถ ตตฺถ สมฺปตฺตปริสาย อชฺฌาสยานุรูปํ ฐานุปฺปตฺติกปฏิ

ภาเนน ธมฺมเทสนาทีปนโต, อิธ ปน มูลทฺวยวเสน อนฺตทฺวยรหิตสฺส ติสนฺธิกาลพนฺธสฺส จตุพฺพิธนยสเงฺขปคมฺภีรภาวยุตฺตสฺส ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส โพธิยา นิทสฺสนโต จาติ โยเชตพฺพํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สตฺถุ สมฺปตฺติปกาสนตฺถํ นิทานวจน’’นฺติฯ

ตถา สาสนสมฺปตฺติปกาสนตฺถํ นิทานวจนํฯ ญาณกรุณาปริคฺคหิตสพฺพกิริยสฺส หิ ภควโต นตฺถิ นิรตฺถิกา ปวตฺติ, อตฺตหิตตฺถา วา, ตสฺมา ปเรสํ เอว อตฺถาย ปวตฺตสพฺพกิริยสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สกลมฺปิ กายวจีมโนกมฺมํ ยถาปวตฺตํ วุจฺจมานํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิ ยถารหํ สตฺตานํ อนุสาสนเฏฺฐน สาสนํ, น กพฺพรจนาฯ ตยิทํ สตฺถุจริตํ กาลเทสเทสกปริสาปเทเสหิ สทฺธึ ตตฺถ ตตฺถ นิทานวจเนหิ ยถารหํ ปกาสียติ, อิธ ปน ทฺวาทสปทิกปจฺจยาการวิภาวเนน เตนฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สาสนสมฺปตฺติปกาสนตฺถํ นิทานวจน’’นฺติฯ

อปิจ สตฺถุ ปมาณภาวปฺปกาสเนน สาสนสฺส ปมาณภาวทสฺสนตฺถํ นิทานวจนํ, ตญฺจสฺส ปมาณภาวทสฺสนํ เหฏฺฐา วุตฺตนยานุสาเรน ‘‘ภควา’’ติ จ อิมินา ปเทน วิภาวิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ‘‘ภควา’’ติ จ อิมินา ตถาคตสฺส ราคโทสโมหาทิ-สพฺพสํกิเลสมลทุจฺจริตาทิโทสปฺปหานทีปเนน วจเนน อนญฺญสาธารณสุปริสุทฺธญาณกรุณาทิคุณวิเสสโยคปริทีปเนน ตโต เอว สพฺพสตฺตุตฺตมภาวทีปเนน อยมโตฺถ สพฺพถา ปกาสิโต โหตีติฯ อิทเมตฺถ นิทานวจเน ปโยชนนิทสฺสนํฯ

นิกฺขิตฺตสฺสาติ เทสิตสฺสฯ เทสนาปิ หิ เทเสตพฺพสฺส สีลาทิอตฺถสฺส วิเนยฺยสนฺตาเนสุ นิกฺขิปนโต ‘‘นิเกฺขโป’’ติ วุจฺจตีติ ‘‘สุตฺตนิเกฺขปํ ตาว วิจาเรตฺวา วุจฺจมานา ปากฏา โหตี’’ติ สามญฺญโต ภควโต เทสนาย สมุฏฺฐานสฺส วิภาคํ ทเสฺสตฺวา ‘‘เอตฺถายํ เทสนา เอวํสมุฏฺฐานา’’ติ เทสนาย สมุฏฺฐาเนน ทสฺสิเต สุตฺตสฺส สมฺมเทว นิทานปริชานเนน วณฺณนาย สุวิเญฺญยฺยตฺตา วุตฺตํฯ ตโต เหฏฺฐา ‘‘กสฺมา ภควตา ปฏิจฺจสมุปฺปาทวเสเนว เทสนา อารทฺธา’’ติ เกนจิ โจทนาย กตาย ‘‘ปรชฺฌาสโยยํ สุตฺตนิเกฺขโป’’ติ ปริหาโร สุกถิโต โหติฯ ตตฺถ ยถา อเนกสตอเนกสหสฺสเภทานิปิ สุตฺตนฺตานิ สํกิเลสภาคิยาทิปธานนเยน โสฬสวิธตํ นาติวตฺตนฺติ, เอวํ อตฺตชฺฌาสยาทิสุตฺตนิเกฺขปวเสน จตุพฺพิธภาวนฺติ อาห **‘‘จตฺตาโร หิ สุตฺตนิเกฺขปา’’**ติฯ เอตฺถ จ ยถา อตฺตชฺฌาสยสฺส อฏฺฐุปฺปตฺติยา จ ปรชฺฌาสยปุจฺฉาหิ สทฺธึ สํสคฺคเภโท สมฺภวติ ‘‘อตฺตชฺฌาสโย จ ปรชฺฌาสโย จ, อตฺตชฺฌาสโย จ ปุจฺฉาวสิโก จ, อตฺตชฺฌาสโย จ ปรชฺฌาสโย จ ปุจฺฉาวสิโก จ, อฏฺฐุปฺปตฺติโก จ ปรชฺฌาสโย จ, อฏฺฐุปฺปตฺติโก จ ปุจฺฉาวสิโก จ, อฏฺฐุปฺปตฺติโก จ ปรชฺฌาสโย จ ปุจฺฉาวสิโก จา’’ติ อชฺฌาสยปุจฺฉานุสนฺธิสมฺภวโต, เอวํ ยทิปิ อฏฺฐุปฺปตฺติยา อชฺฌาสเยนปิ สํสคฺคเภโท สมฺภวติ, อตฺตชฺฌาสยาทีหิ ปน ปุรโต ฐิเตหิ อฏฺฐุปฺปตฺติยา สํสโคฺค นตฺถีติฯ นยิธ นิรวเสโส วิตฺถารนโย สมฺภวตีติ ‘‘จตฺตาโร หิ สุตฺตนิเกฺขปา’’ติ วุตฺตํฯ ตทโนฺตคธตฺตา วา สมฺภวนฺตานํ เสสนิเกฺขปานํ มูลนิเกฺขปวเสน จตฺตาโรว ทสฺสิตา, ตถาทสฺสนเญฺจตฺถ อยํ สํสคฺคเภโท คเหตโพฺพติฯ

ตตฺรายํ วจนโตฺถ – นิกฺขิปียตีติ นิเกฺขโป, สุตฺตํ เอว นิเกฺขโป **สุตฺตนิเกฺขโป**ฯ อถ วา นิกฺขิปนํ นิเกฺขโป, สุตฺตสฺส นิเกฺขโป **สุตฺตนิเกฺขโป,** สุตฺตเทสนาติ อโตฺถฯ อตฺตโน อชฺฌาสโย อตฺตชฺฌาสโย, โส อสฺส อตฺถิ การณภูโตติ **อตฺตชฺฌาสโย**ฯ อตฺตโน อชฺฌาสโย เอตสฺสาติ วา **อตฺตชฺฌาสโยฯ ปรชฺฌาสเยปิ** เอเสว นโยฯ ปุจฺฉาย วเสน ปวตฺตธโมฺม เอตสฺส อตฺถีติ, **ปุจฺฉาวสิโก**ฯ สุตฺตเทสนาย วตฺถุภูตสฺส อตฺถสฺส อุปฺปตฺติ อตฺถุปฺปตฺติ, อตฺถุปฺปตฺติเยว อฏฺฐุปฺปตฺติ, สา เอตสฺส อตฺถีติ **อฏฺฐุปฺปตฺติโก**ฯ อถ วา นิกฺขิปียติ สุตฺตํ เอเตนาติ สุตฺตนิเกฺขโป, อตฺตชฺฌาสยาทิ เอวฯ เอตสฺมิํ ปน อตฺถวิกเปฺป อตฺตโน อชฺฌาสโย อตฺตชฺฌาสโยฯ

ปเรสํ อชฺฌาสโย ปรชฺฌาสโยฯ ปุจฺฉียตีติ ปุจฺฉา, ปุจฺฉิตฺวา ญาตพฺโพ อตฺโถฯ ตสฺส ปุจฺฉาวเสน ปวตฺตํ ธมฺมปฏิคฺคาหกานํ วจนํ ปุจฺฉาวสิกํ, ตเทว นิเกฺขปสทฺทาเปกฺขาย ปุลฺลิงฺควเสน ‘‘ปุจฺฉาวสิโก’’ติ วุตฺตํฯ ตถา อฏฺฐุปฺปตฺติ เอว อฏฺฐุปฺปตฺติโกติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อปิเจตฺถ ปเรสํ อินฺทฺริยปริปากาทิการณนิรเปกฺขตฺตา อตฺตชฺฌาสยสฺส วิสุํ สุตฺตนิเกฺขปภาโว ยุโตฺต เกวลํ อตฺตโน อชฺฌาสเยเนว ธมฺมตนฺติฐปนตฺถํ ปวตฺติตเทสนตฺตาฯ ปรชฺฌาสยปุจฺฉาวสิกานํ ปน ปเรสํ อชฺฌาสยปุจฺฉานํ เทสนาปวตฺติเหตุภูตานํ อุปฺปตฺติยํ ปวตฺติตานํ กถํ อฏฺฐุปฺปตฺติยํ อนวโรโธ, ปุจฺฉาวสิกอฏฺฐุปฺปตฺติกานํ วา ปรชฺฌาสยานุโรเธน ปวตฺติตานํ กถํ ปรชฺฌาสเย อนวโรโธติ? น โจเทตพฺพเมตํฯ ปเรสญฺหิ อภินีหารปริปุจฺฉาทิวินิมุตฺตเสฺสว สุตฺตเทสนาการณุปฺปาทสฺส อฏฺฐุปฺปตฺติภาเวน คหิตตฺตา ปรชฺฌาสยปุจฺฉาวสิกานํ วิสุํ คหณํฯ ตถา หิ พฺรหฺมชาลธมฺมทายาทสุตฺตาทีนํ วณฺณาวณฺณอามิสุปฺปาทาทิเทสนานิมิตฺตํ ‘‘อฏฺฐุปฺปตฺตี’’ติ วุจฺจติฯ ปเรสํ ปุจฺฉํ วินา อชฺฌาสยํ เอว นิมิตฺตํ กตฺวา เทสิโต ปรชฺฌาสโย, ปุจฺฉาวเสน เอว เทสิโต ปุจฺฉาวสิโกติ ปากโฏวายมโตฺถติฯ **อตฺตโน อชฺฌาสเยเนว กเถติ** ธมฺมตนฺติฐปนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ทสพลสุตฺตนฺตหารโก**ติ ทสพลวคฺค อนุปุเพฺพน นิกฺขิตฺตานํ สุตฺตานํ อาวลิ, ตถา **จโนฺทปมหารกา**ทโยฯ

วิมุตฺติปริปาจนียา ธมฺมา สทฺธินฺทฺริยาทโยฯ **อชฺฌาสย**นฺติ อธิมุตฺติํฯ **ขนฺติ**นฺติ ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติํฯ **มน**นฺติ จิตฺตํฯ **อภินีหาร**นฺติ ปณิธานํฯ **พุชฺฌนภาว**นฺติ พุชฺฌนสภาวํ, ปฏิวิชฺฌนาการํ วาฯ

อุคฺฆฏิตญฺญูติ **อุคฺฆฏนํ** นาม ญาณุคฺฆฏนํ, ญาเณน อุคฺฆฏิตมเตฺต เอว ธมฺมํ ชานาตีติ อโตฺถฯ วิปญฺจิตํ วิตฺถาริตเมว อตฺถํ ชานาตีติ **วิปญฺจิตญฺญู**ฯ อุเทฺทสาทีหิ เนตโพฺพติ **เนโยฺย**ฯ พฺยญฺชนปทํ ปรมํ อสฺสาติ **ปทปรโมฯ สห อุทาหฏเวลายา**ติ อุทาหารธมฺมสฺส อุเทฺทเส อุทาหฏมเตฺต เอวฯ **ธมฺมาภิสมโย**ติ จตุสจฺจธมฺมสฺส ญาเณน สทฺธิํ อภิสมาโยโคฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’ติอาทินา นเยน สํขิเตฺตน มาติกาย ฐปิยมานาย เทสนานุสาเรน ญาณํ เปเสตฺวา อรหตฺตํ คณฺหิตุํ สมโตฺถ ปุคฺคโล ‘‘อุคฺฆฏิตญฺญู’’ติ วุจฺจติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ สํขิเตฺตน มาติกํ ฐเปตฺวา วิตฺถาเรน อเตฺถ วิภชิยมาเน อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ สมโตฺถ ปุคฺคโล ‘‘วิปญฺจิตญฺญู’’ติ วุจฺจติฯ **อุเทฺทสโต**ติ อุเทฺทสเหตุ, อุทฺทิสนฺตสฺส อุทฺทิสาเปนฺตสฺส วาติ อโตฺถ, ‘‘อุทฺทิสโต’’ติปิ ปาโฐ, อยเมวโตฺถฯ **ปริปุจฺฉโต**ติ ปริปุจฺฉนฺตสฺสฯ **อนุปุเพฺพน ธมฺมาภิสมโย โหตี**ติ อนุกฺกเมน อรหตฺตปฺปตฺติ โหติฯ **น ตาย ชาติยา ธมฺมาภิสมโย โหตี**ติ เตน อตฺตภาเวน มคฺคํ วา ผลํ วา อนฺตมโส ฌานํ วา วิปสฺสนํ วา นิพฺพเตฺตตุํ น สโกฺกติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ ปุคฺคโล พฺยญฺชนปทเมว ปรมํ กตฺวา ฐิตตฺตา ‘‘ปทปรโม’’ติ วุจฺจติฯ

เอกจราติ วิเวกาภิรติยา เอกวิหาริโนฯ **ทฺวิจรา**ติ เทฺว เอกชฺฌาสยา หุตฺวา ญาณจริยาทิวเสน วิจรนฺตาฯ เอส นโย เสเสสุฯ สตฺตสุญฺญตาปกาสเนน **สุญฺญตํ**ฯ ตโต เอว **สณฺหํ สุขุมํ**ฯ ‘‘ปเรสํ อชฺฌาสยวเสน ภควา อิทํ สุตฺตํ อารภี’’ติ วตฺวา เต ปน ‘‘ปเร’’ติ วุตฺตปุคฺคลา อปริกมฺมิกา สุปริโสธิตปุพฺพภาคปฏิปทา จาติ ทุวิธา, ตทุภเยสุ สตฺถุ ปฏิปตฺติํ อุปมามุเขน ปกาเสโนฺต **ยถา หี**ติอาทิมาหฯ **รูปํ น สมุฏฺฐาเปติ** ลิขนวเสน น อุปฺปาเทติฯ **อกตาภินิเวส**นฺติ วิปสฺสนาภาวนาย อกตานุโยคํฯ **สีล...เป.... สมฺปทายา**ติ อสมาทินฺนสีลํ สีลสมฺปทาย, สุปริสุทฺธสีลํ สมาธิสมฺปทาย, อนุชุกตทิฏฺฐิชุกมฺมํ ทิฏฺฐิสมฺปทาย โยเชโนฺตติ โยชนาฯ

ยนฺติ ยํ ปุพฺพภาคปฏิปทํ สนฺธายฯ **สีล**นฺติ จตุปาริสุทฺธิสีลํฯ **ทิฏฺฐิ** จาติ กมฺมสฺสกตาทิฏฺฐิ เจว กมฺมปถสมฺมาทิฏฺฐิ จฯ **ติวิเธนา**ติ อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา อชฺฌตฺตพหิทฺธาติ เอวํ วิสย

ภาวโต ติปฺปกาเรนฯ ยถาวุตฺตทิฏฺฐิวิสุทฺธิยา วิเสสปจฺจยํ สีลํเยว ภาวนาย อธิฏฺฐานนฺติ วุตฺตํ **“สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐายา”**ติฯ

สุธนฺตสุวณฺณํ อปคตสพฺพกาฬกํฯ จตุรสฺสาทิโธโต **สุปริมชฺชิตมณิกฺขนฺธ**ฯ ปจฺจยธมฺมานํ อวิชฺชาทีนํ ตสฺส ตสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส เหตุปจฺจยาทิภาโว ปจฺจยากาโรฯ โส ปน อตฺถโต อวิชฺชา เอวาติ อาห **“ปฏิจฺจสมุปฺปาทนฺติ ปจฺจยาการ”**นฺติฯ เตนาห **“ปจฺจยากาโร หี”**ติอาทิฯ

กามํ โว-สโทฺท ปทปรฏฺฐิโต ปฏิโยคีอตฺถวิเสสวาจโก, นามปรภูโต ปน ตํ ตํ กตฺตุกมฺมกรณาทิสาธนวิสิฏฺฐเมว ปโพเธติ, หิ-นิปาตปรภูโต ปน วจนาลงฺการมตฺตเมวาติ อาห **“โวติ... เป.... ทิสฺสตี”**ติฯ **ตํเทสน**นฺติ ตสฺส ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส เทสนํฯ สา หิ อิธ ต-สเทฺทน ปจฺจามสียติฯ ‘‘สุณาถา’’ติ โสตวิเญฺญยฺยตาวจนโต น เกวลํ ปฏิจฺจสมุปฺปาโทฯ

เอกตฺถเมตํ ปทํ ก-สเทฺทน ปทวฑฺฒนมตฺตสฺส กตตฺตา, ตสฺมา สาธุสทฺทสฺส กโต อตฺถุทฺธาโร สาธุกสทฺทสฺสปิ กโต เอว โหตีติ อธิปฺปาโยฯ **สาธุ ภเนฺต**ติ ยาจามหํ ภเนฺตติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **“อายาจเน”**ติฯ ปุน **สาธุ ภเนฺต**ติ เอวํ ภเนฺตติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **“สมฺปฏิจฺฉเน”**ติฯ **สาธุ สาธู**ติ อโห อโหติ อยเมตฺถ อโตฺถติ วุตฺตํ **“สมฺปหํสเน”**ติฯ **สาธุ ธมฺมรุจี**ติ ปุญฺญกาโม สุนฺทโรติ อโตฺถฯ **ปญฺญาณวา**ติ ปญฺญวาฯ **อทฺทุโพฺภ**ติ อทูสโกฯ **ทฬฺหีกเมฺม**ติ ถิรีกรเณ สกฺกจฺจกิริยายํฯ **อาณตฺติย**นฺติ อาณาปเนฯ ‘‘สุณาถ สาธุกํ มนสิ กโรถา’’ติ หิ วุเตฺต สาธุกสเทฺทน สวนมนสิการานํ สกฺกจฺจกิริยา วิย ตทาณาปนมฺปิ วุตฺตํ โหติฯ อายาจนตฺถตา วิย จสฺส อาณาปนตฺถตา เวทิตพฺพาฯ

อิทาเนตฺถ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาติ สมฺพโนฺธฯ **โสตินฺทฺริยวิเกฺขปนิวารณํ** สวเน นิโยชนวเสน กิริยนฺตรปฏิเสธนภาวโต, โสตํ โอทหถาติ หิ อโตฺถฯ **มนินฺทฺริยวิเกฺขปนิวารณํ** อญฺญจินฺตาปฏิเสธนโตฯ **ปุริม**นฺติ ‘‘สุณาถา’’ติ ปทํฯ **เอตฺถา**ติ ‘‘สุณาถ, มนสิ กโรถา’’ติ ปททฺวเย, เอตสฺมึ วา อธิกาเรฯ **พฺยญฺชนวิปลฺลาสคฺคาหนิวารณํ** โสตทฺวาเร วิเกฺขปปฏิพาหกตฺตาฯ น หิ ยาถาวโต สุณนฺตสฺส สทฺทโต วิปลฺลาสคฺคาโห โหติฯ **อตฺถวิปลฺลาสคฺคาหนิวารณํ** มนินฺทฺริยวิเกฺขปปฏิพาหกตฺตาฯ น หิ สกฺกจฺจํ ธมฺมํ อุปธาเรนฺตสฺส อตฺถวิปลฺลาสคฺคาโห โหติฯ **ธมฺมสฺสวเน นิโยเชติ** ‘‘สุณาถา’’ติ วิทหนโตฯ **ธารณูปปริกฺขาสู**ติ เอตฺถ อุปปริกฺขคฺคหเณเนว ตุลนตีรณาทิเก ทิฏฺฐิยา จ สุปฺปฏิเวธํ สงฺคณฺหาติฯ **สพฺยญฺชโน**ติ เอตฺถ ยถาธิเปฺปตมตฺถํ พฺยญฺชยตีติ พฺยญฺชนํ, สภาวนิรุตฺติฯ สห พฺยญฺชเนหีติ สพฺยญฺชโน, พฺยญฺชนสมฺปโนฺนติ อโตฺถฯ อรณียโต อุปคนฺตพฺพโต อโตฺถ, จตุปาริสุทฺธิสีลาทิโกฯ สห อเตฺถนาติ **สาโตฺถ,** อตฺถสมฺปโนฺนติ อโตฺถฯ **ธมฺมคมฺภีโร**ติอาทีสุ **ธโมฺม** นาม ตนฺติฯ **เทสนา** นาม ตสฺสา มนสา ววตฺถปิตาย ตนฺติยา เทสนา กถนํฯ **อโตฺถ** นาม ตนฺติยา อโตฺถฯ **ปฏิเวโธ** นาม ตนฺติยา ตนฺติอตฺถสฺส จ ยถาภูตาวโพโธฯ ยสฺมา เจเต ธมฺมเทสนาอตฺถปฏิเวธา สสาทีหิ วิย มหาสมุโทฺท มนฺทพุทฺธีหิ ทุโกฺขคาฬฺหา อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐา จ, ตสฺมา คมฺภีราฯ เตน วุตฺตํ **“ยสฺมา อยํ ธโมฺม...เป.... สาธุกํ มนสิ กโรถา”**ติฯ

เอตฺถ จ ปฏิเวธสฺส ทุกฺกรภาวโต ธมฺมตฺถานํ เทสนาญาณสฺส ทุกฺกรภาวโต เทสนาย ทุโกฺขคาหตา, ปฏิเวธสฺส ปน อุปฺปาเทตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา ตพฺพิสยญาณุปฺปตฺติยา จ ทุกฺกรภาวโต ทุโกฺขคาหตา เวทิตพฺพาฯ **เทสนํ** นาม อุทฺทิสนํ สเงฺขปทสฺสนสทิสํฯ ตถา หิ **วิภงฺคสุเตฺต** ‘‘เทเสสฺสามี’’ติ วตฺวา ปุน ‘‘ภาสิสฺสามี’’ติ วุตฺตํฯ ตสฺส นิทฺทิสนํ ภาสนนฺติ อิธาธิเปฺปตนฺติ อาห **“วิตฺถารโตปิ นํ ภาสิสฺสามีติ วุตฺตํ โหตี”**ติฯ ปริพฺยตฺตํ กถนํ วา **ภาสนํ**ฯ

สาฬิกายิว นิโคฺฆโสติ สาฬิกาย อาลาโป วิย มธุโร กณฺณสุโข เปมนีโยฯ **ปฏิภานํ** สโทฺทฯ **อุทีรยี**ติ อุจฺจารียติ, วุจฺจตีติ อโตฺถฯ **เอวํ วุเตฺต อุสฺสาหชาตา**ติ เอวํ ''สุณาถ สาธุกํ มนสิ กโรถ, ภาสิสฺสามี''ติ วุเตฺต ''น กิร สตฺถา สเงฺขเปเนว เทเสสฺสติ, วิตฺถาเรนปิ ภาสิสฺสตี''ติ สญฺชาตุสฺสาหา หฏฺฐตุฏฺฐา หุตฺวาฯ

กตโมติ ตสฺส ปทสฺส สามญฺญโต ปุจฺฉาภาโว ญายติ, น วิเสสโตติ ตสฺส ปุจฺฉาวิเสสภาวํ กเถโนฺต **''กเถตุกมฺยตาปุจฺฉา''**ติ วตฺวา เตเนว ปสเงฺคน มหานิเทฺทเส อาคตา สพฺพาปิ ปุจฺฉา อตฺถุทฺธารนเยน ทเสฺสติ **''ปญฺจวิธา หิ ปุจฺฉา''**ติอาทินาฯ ตตฺถ อทิฏฺฐํ โชเตติ เอตายาติ **อทิฏฺฐโชตนา**ฯ ทิฏฺฐํ สํสนฺทียติ เอตายาติ **ทิฏฺฐสํสนฺทนา**ฯ สํสนฺทนเญฺจตฺถ สากจฺฉาวเสน วินิจฺฉยกรณํฯ วิมตึ ฉินฺทติ เอตายาติ **วิมติเจฺฉทนา**ฯ อนุมติยา ปุจฺฉนํ **อนุมติปุจฺฉา**ฯ ''ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว''ติอาทิปุจฺฉาย หิ ''กา ตุมฺหากํ อนุมตี''ติ อนุมติ ปุจฺฉิตา โหติฯ **กเถตุกมฺยตา** กเถตุกมฺยตายฯ

ลกฺขณนฺติ ญาตุํ ปุจฺฉิโต โย โกจิ สภาโวฯ **อญฺญาต**นฺติ เยน เกนจิ ญาเณน อญฺญาตภาวมาหฯ **อทิฏฺฐ**นฺติ ทสฺสนภูเตน ญาเณน จกฺขุนา วิย น ทิฏฺฐตํฯ **อตุลิต**นฺติ ''เอตฺตกํ อิท''นฺติ ตุลนภูเตน ญาเณน น ตุลิตตํฯ **อตีริต**นฺติ ตีรณภูเตน ญาเณน อกตญาณกิริยาสมาปนตํฯ **อวิภูต**นฺติ ญาณสฺส อปากฏภาวํฯ **อวิภาวิต**นฺติ ญาเณน อปากฏีกตภาวํฯ

ปญฺจสุ ปุจฺฉาสุ ยา พุทฺธานํ สพฺพโต น สนฺติ, ตา ทเสฺสตฺวา อิธาธิเปฺปตปุจฺฉํ นิคเมตุํ **''ตตฺถา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ยทิ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ปจฺจยากาโร, อถ กสฺมา ภควตา ปฏิจฺจสมุปฺปาทเทสนาย สงฺขาราทโย ปจฺจยุปฺปนฺนา กถิตาติ อาห **''เอตฺถ จา''**ติอาทิฯ **ปจฺจยุปฺปนฺนมฺปิ กเถติ** ปจฺจยุปฺปนฺนทสฺสเนน ปจฺจยธมฺมานํ ปจฺจยภาวสฺส กถิตภาวโตฯ **อาหารวคฺคสฺสา**ติอาทิ ''ปจฺจยากาโร ปฏิจฺจสมุปฺปาโท''ติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ ''สมฺภวนฺตี''ติ ปาฬิยํ ปรโต วุตฺตํ กิริยาปทํ อาเนตฺวา โยเชติ, อญฺญถา สงฺขารา กึ กตาติ วา กโรนฺตีติ วา น ญาเยยฺยฯ ปวตฺติยา อนุโลมโต ''อวิชฺชาปจฺจยา''ติอาทิกา **อนุโลมปฏิจฺจสมุปฺปาทกถา**ฯ

''อวิชฺชาย เตฺววา''ติอาทิกา ปน ตสฺส วิโลมโต **ปฏิโลมกถา**ฯ อจฺจนฺตเมว สงฺขาเร วิรชฺชติ เอเตนาติ **วิราโค,** มโคฺคฯ **อเสสนิโรธา**ติ อเสเสตฺวา นิโรธา สมุจฺฉินฺทนาฯ **เอวํ นิโรธาน**นฺติ เอวํ อนุปฺปาทนิโรเธน นิรุทฺธานํ สงฺขารานํ นิโรธาฯ อิติ อวิชฺชาทีนํ นิโรธวจเนน อรหตฺตํ วทติฯ **สกลสฺสา**ติ อนวเสสสฺสฯ **สตฺตวิรหิตสฺสา**ติ ปรปริกปฺปิตชีวรหิตสฺสฯ **วินิวเตฺตตฺวา**ติ อนุปฺปาทนิโรธทสฺสนวเสน วิปริวเตฺตตฺวาฯ

อตฺตมนาติ ปีติโสมนเสฺสน คหิตจิตฺตาฯ ตถาภูตา จ หฏฺฐจิตฺตา นาม โหนฺตีติ อาห **''ตุฏฺฐจิตฺตา''**ติฯ ''ตสฺส วจนํ อภินนฺทิตพฺพ''นฺติ เอตฺถ อภินนฺทนสโทฺท อนุโมทนโตฺถฯ ''อภินนฺทิตฺวา''ติ เอตฺถ สมฺปฏิจฺฉนโตฺถฯ อิธ ปน อุภยโตฺถปิ วฏฺฏตีติ อาห **''อนุโมทิํสุ เจว สมฺปฏิจฺฉิํสุ จา''**ติฯ

ปฏิจฺจสมุปฺปาทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. วิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๒. **ทุติเยปี**ติ ทุติยสุตฺตปิฯ **ปิ**-สเทฺทน ตทเญฺญสุ สุตฺตสุปีติ อโตฺถฯ **‘‘วิสุทฺธิมคฺค วุตฺตา เอวา’’**ติ วตฺวาปิ ตเทกเทสํ อิธ วินิโยคกฺขมํ ทเสฺสตุํ **‘‘ยถา หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตนฺติ** มูลํฯ **วิตฺถารเทสน**นฺติ ‘‘วิภชิสฺสามี’’ติ ปทสฺส อตฺถสฺส ทสฺสนวเสน ปวตฺตํ วิภงฺคเทสนํฯ อุเทฺทสเทสนา ปฐมสุตฺต อนุโลมเทสนาสทิสาวฯ **ปุน วฏฺฏวิวฏฺฏํ ทเสฺสโนฺต**ติ ‘‘อิติ โข, ภิกฺขเว’’ติอาทินา ปวตฺตึ นิวตฺติญฺจ ทเสฺสโนฺตฯ ปฐมํ อุเทฺทสวเสน วิภชนวเสน วิวฏฺฏํ ทสฺสิตํ, ตโต เอว พฺยติเรกนเยน วิวฏฺฏมฺปิ ทสฺสิตเมว โหตีติ ปุนคฺคหณํฯ

เตสํ เตสํ สตฺตานนฺติ อิทํ กิญฺจิ ปการโต อนามสิตฺวา สเพฺพปิ สเตฺต สามญฺญโต พฺยาเปตฺวา คหณนฺติ อาห **‘‘สเงฺขปโต...เป.... นิเทฺทโส’’**ติฯ **คติชาติวเสนา**ติ ปญฺจคติวเสน, ตตฺถาปิ เอเกกาย คติยา ขตฺติยาทิภุมฺมเทวาทิหตฺถิอาทิชาติวเสน จฯ ‘‘จิตฺตํ มโน’’ติอาทีสุ วิย กิจฺจวิเสสํ, ‘‘มานส’’นฺติอาทีสุ วิย สมาเน อเตฺถ สทฺทวิเสสํ, ‘‘ปณฺฑร’’นฺติอาทีสุ วิย คุณวิเสสํ, ‘‘เจตสิกํ หทย’’นฺติอาทีสุ วิย นิสฺสยวิเสสํ, ‘‘จิตฺตสฺส ฐิตี’’ติอาทีสุ วิย อญฺญสฺส อวตฺถาภาววิเสสํ, ‘‘อลุพฺภนา’’ติอาทีสุ วิย อญฺญสฺส กิริยาภาววิเสสํ, ‘‘อลุพฺภิตตฺต’’นฺติอาทีสุ วิย อญฺญสฺส อภาวตาวิเสสนฺติ เอวมาทิกํ อนเปกฺขิตฺวา ธมฺมมตฺตํ วา ทีปนา สภาวนิเทฺทโสฯ ชิณฺณสฺส ชีรณวเสน ปวตฺตนากาโร **ชีรณตา**ติ อาห **‘‘อาการนิเทฺทโส’’**ติฯ

กาลาติกฺกเม กิจฺจนิเทฺทสาติ กลลกาลโต ปภุติ ปุริมรูปานํ ชราปตฺตกฺขเณ อุปฺปชฺชมานานิ ปจฺฉิมรูปานิ ปริปกฺกรูปานุรูปานิ ปริณตปริณตานิ อุปฺปชฺชนฺตีติ อนุกฺกเมน สุปริณตรูปานํ ปริปากกาเล อุปฺปชฺชมานานิ ขณฺฑิจฺจาทิสภาวานิ อุปฺปชฺชนฺตีติ ‘‘ขณฺฑิจฺจ’’นฺติอาทโย กาลาติกฺกเม ชราย กิจฺจนิเทฺทสาฯ **ปกตินิเทฺทสา**ติ ผลวิปจฺจนปกติยา นิเทฺทสา, ชราย วา ปาปุณิตพฺพผลเมว ปกติ, ตสฺสา นิเทฺทสา, **น จ ขณฺฑิจฺจาทีเนว ชรา**ติ อุทกาทิคตมเคฺคสุ ติณรุกฺขสํภคฺคตาทโย วิย ปริปากคตมคฺคสงฺขาเตสุ ปริปุณฺณรูเปสุ ลพฺภมานา ขณฺฑิจฺจาทโย ชราย คตมคฺคาอิเจฺจว เวทิตพฺพา, น ชราติฯ

ยสฺมา ชรํ ปตฺตสฺส อายุ หายติ, อินฺทฺริยานิ ชชฺชรานิ โหนฺตีติ อายุหานาทโย ปกตินิเทฺทสา, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ปจฺฉิมา เทฺว ปกตินิเทฺทสา’’**ติฯ เตนาห **‘‘อิเมหิ ปนา’’**ติอาทิฯ

อวิญฺญายมานนฺตรตฺตา **อวีจิชรา** มณิอาทีสุ มนฺททสกาทีสุ เอเกกทสเกสุ จ ขเณ ขเณ ชิณฺณวิการาทีนํ **ทุวิเญฺญยฺยตฺตาฯ ตโต อเญฺญสู**ติ มณิอาทิโต อเญฺญสุ อหิจฺฉตฺตกาทีสุ, ปาณีนํ เอกภวปริยาปเนฺน สกลอายุสฺมึ คหิตตรุณยุวาชรากาเลสุ, เอกทฺวิตฺติทิวสาติกฺกเมสุ ปุปฺผาทีสุ วาติ อโตฺถฯ ตตฺถ หิ ชราวิเสสสฺส สุวิเญฺญยฺยตฺตา **สวีจิชรา นาม**ฯ

จวนกวเสนาติ จวนกานํ ขนฺธานํ วเสนฯ เอกจตุปญฺจกฺขนฺธาย จุติยา จวนเมว จวนตาติ อาห **‘‘ภาววจเนน ลกฺขณนิทสฺสน’’**นฺติ, ปาฬิยํ ‘‘จุตี’’ติ วุตฺตสฺส มรณสฺส สภาวทสฺสนนฺติ อโตฺถฯ ***ภงฺคุปฺปตฺติ*** *ภิชฺชมานตา*ฯ เตน ‘‘เภโท’’ติ อิมินา ขนฺธานํ ภิชฺชมานตา เภทสมงฺคิตา วุตฺตาติ ทเสฺสติฯ **ฐานาภาวปริทีปน**นฺติ เกนจิปิ อากาเรน อวฏฺฐานาภาวทีปนํฯ **ฆเฏสุ สวา**ติ หิ วิสทิสูทาหรณํฯ ยถา ฆเฏ ภิเนฺน กปาลาทิอวยวเสโส ลพฺภติ, น เอวํ จุติกฺขเนฺธสุ ภเงฺคสุ, น โกจิ วิเสโส ติฏฺฐตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘อนฺตรธาน’’**นฺติ วุตฺตํฯ **มจฺจุสงฺขาตํ มรณ**นฺติ มจฺจุสญฺญิตํ มรณํฯ ‘‘กาลมรณ’’นฺติ วทนฺติฯ สนฺตานสฺส อจฺจนฺตสมุเจฺฉทภูตํ ขีณาสวานํ มรณํ **สมุเจฺฉทมรณํฯ อาทิ**-สเทฺทน ขณิกมรณํ สงฺคณฺหาติฯ **ตสฺส กิริยา**ติ อนฺตกสฺส กิริยา, ยา โลเก วุจฺจติ ‘‘มจฺจู’’ติ, มรณนฺติ อโตฺถฯ จวนกาโล เอว วา อนติกฺกมนียตฺตา วิเสเสน กาโลติ วุโตฺตติ ตสฺส กิริยา อโตฺถ จุติกฺขนฺธานํ เภทปวตฺติเยวฯ ‘‘มจฺจุ มรณ’’นฺติ วา เอตฺถ สมาสํ อกตฺวา โย ‘‘มจฺจู’’ติ วุจฺจติ เภโท, ตเมว มรณํ ‘‘ปาณจาโค’’ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

จตุโวการวเสนาติ จตุโวการภววเสนฯ ตตฺถ หิ รูปกายสญฺญิโต กเฬีวโร นตฺถิ, ยํ นิกฺขิเปยฺยฯ กิญฺจาปิ เอกโวการภเวปิ กเฬีวรนิเกฺขโป นตฺถิ, รูปกายสฺส ปน ตตฺถ อตฺถิตาม ตฺตํ คเหตฺวา “**เอกโวการวเสน กเฬีวรสฺส นิเกฺขโป**”ติ วุโตฺตฯ **จตุโวการวเสน จา**ติ **จ**-ส เทฺทน ‘‘เสสทฺวยวเสน ขนฺธานํ เภโท’’ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ สพฺพเตฺถว ขนฺธเภทสพฺภาวโตฯ **เสสทฺวยวเสนา**ติ เสสภวทฺวยวเสเนว กเฬีวรสฺส นิเกฺขโปฯ ยทิปิ เอกโวการภเว รูปกาโย วิชฺชติ, กเฬีวรนิเกฺขโป ปน นตฺถีติ “**กเฬีวรสฺส สพฺภาวโต**”อิเจฺจว วุตฺตํฯ ยสฺมา มนุสฺสาที สุ กเฬีวรนิเกฺขโป อตฺถิ, ตสฺมา มนุสฺสาทีสุ กเฬีวรสฺส นิเกฺขโปติ โยชนาฯ กเฬีวรํ นิกฺขิปียติ เอเตนาติ มรณํ **กเฬีวรสฺส นิเกฺขโปฯ เอกโต กตฺวา**ติ เอกชฺฌํ กตฺวา, เอกชฺฌํ คหณมเตฺ ตนฯ

ชายนเฏฺฐนาติอาทิ อายตนวเสน โยนิวเสน จ ทฺวีหิ ปเทหิ สพฺพสเตฺต ปริยาทิยิตฺวา ปริยาทิยิตฺวา ชาติํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ เกจิ ปน ‘‘กตฺตุภาววเสน ปททฺวยํ วุตฺต’’นฺติ วทนฺติฯ **“เตสํ เตสํ สตฺตานํ ชาติ สญฺชาตี**”ติ ปน กตฺตริ สามินิเทฺทสสฺส กตฺตุตา อุภยตฺถาปิ ภาวนิ เทฺทโสฯ สมฺปุณฺณา ชาติ **สญฺชาติ**ฯ ปากฏา นิพฺพตฺติ **อภินิพฺพตฺติฯ เตสํ เตสํ สตฺตานํ... เป.... อภินิพฺพตฺตี**ติ สตฺตวเสน ปวตฺตตฺตา โวหารเทสนาฯ

ตตฺร ตตฺราติ เอกจตุโวการภเวสุ ทฺวินฺนํ เสสรูปธาตุยํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ อุปฺปชฺชมานานํ ปญฺจนฺนํ, กามธาตุยํ วิกลาวิกลินฺทฺริยานํ วเสน สตฺตนฺนํ นวนฺนํ ทสนฺนํ ปุน ทสนฺนํ เอกาท สนฺนญฺจ อายตนานํ วเสน สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ **สนฺตติย**นฺติ เยน กมฺมุนา ขนฺธานํ ปาตุภาโว, เตน อภิสงฺขตสนฺตติยํฯ ตญฺจ โข ปฏิสนฺธิกฺขณวเสน เวทิตพฺพํฯ

กมฺมํเยว **กมฺมภโว** ‘‘ภวติ เอตสฺมา อุปฺปตฺติภโว’’ติ กตฺวาฯ กเมฺมน นิยฺยาทิตอตฺตภาวุ ปฺปตฺติวเสน ภวตีติ ภโว, ตถา ตถา นิพฺพตฺตวิปาโก กฏตฺตารูปญฺจฯ อฏฺฐกถายํ ปน ‘‘ภวตีติ กตฺวา ภโว’’ติ อุปฺปตฺติภวสฺส วกฺขมานตฺตา **“กมฺมํ ผลโวหาเรน ภโวติ วุตฺต**’’นฺติ กถิตํฯ

อุปาทิยนฺติ สตฺตา ทฬฺหคฺคาหํ คณฺหนฺติ **เอเตน** กิเลสกาเมนฯ น เกวลํ อิธ กรณสาธน เมว, อถ โข กตฺตุสาธนมฺปิ ลพฺภตีติ วุตฺตํ **“สยํ วา”**ติฯ **ต**นฺติ วตฺถุกามํฯ กาโม จ โส กา มนเฏฺฐน, อุปาทานญฺจ ภุสมาทานเฏฺฐนาติ **กามุปาทานํฯ เอต**นฺติ กามุปาทานปทํฯ ปุน **เอต**นฺติ กามุปาทานสงฺขาตํฯ

สสฺสโต อตฺตาติ อิทํ ปุริมทิฏฺฐิํ อุปาทิยมานํ อุตฺตรทิฏฺฐิํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ยถา เอสา ทิฏฺฐิ ทฬฺหีกรณวเสน ปุริมํ อุตฺตรา อุปาทิยติ, เอวํ ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทิกาปีติฯ อตฺตคฺคหณํ ปน ‘‘อตฺตวาทุปาทาน’’นฺติ อิทํ น ทิฏฺฐุปาทานทสฺสนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **โลโก จา**ติ อตฺตคฺ คหณวินิมุตฺตคฺคหณํ ทิฏฺฐุปาทานภูตํ อิธ ปุริมทิฏฺฐิอุตฺตรทิฏฺฐิวจเนหิ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เยน มิจฺฉาภินิเวเสน โคสีลโควตาทิํ สมาทิยติ เจว อนุติฏฺฐติ จ, โส โคสีลโควตาทีนีติ อธิเปฺปตานิฯ เตนาห **“โคสีล...เป.... สยเมว อุปาทานานี**”ติฯ **อภินิเวสโต**ติ อภินิเวสน โตฯ

อตฺตวาทุปาทานนฺติ ‘‘อตฺตา’’ติ วาทสฺส ปญฺญาปนสฺส คหณสฺส การณภูตา ทิฏฺฐีติ อ โตฺถฯ **อตฺตวาทมตฺตเมวา**ติ อตฺตสฺส อภาวา ‘‘อตฺตา’’ติ อิทํ วจนมตฺตเมวฯ **อุปาทิยนฺติ** ทฬฺหํ คณฺหนฺติฯ

จกฺขุทฺวาราทีสุ ปวตฺตายาติ อิทํ ตณฺหาย รูปตณฺหาทิภาวสฺส การณวจนํ ฉทฺวารารมฺมณิกธมฺมานํ ปฏินิยตารมฺมณตฺตาฯ **ชวนวีถิยา ปวตฺตายา**ติ อิทํ ตสฺสา ปวตฺติฏฺฐานทสฺสนํฯ สภาเวเนว อุฏฺฐาตุํ อสโกฺกนฺตสฺส เวฬุํ วิย นิสฺสโย อหุตฺวา โอลุมฺภกภาเวน ภาโว อุปาทานสฺส ปจฺจยภาวโต อารมฺมณมฺปิ ตํสทิสํ วุตฺตํฯ **รูเป**ติ วิสเย ภุมฺมํฯ สา ติวิธา โหตีติ สมฺพนฺโธฯ **กามตณฺหา** กามสฺสาทภาเวน ปวตฺติยาฯ **เอวํ อสฺสาเทนฺตี**ติ สสฺสตทิฏฺฐิยา สหชาตนิสฺสยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตาทิปจฺจยภูตาย สํสฏฺฐตฺตา นิจฺจธุวสสฺสตาภินิเวสมฺเขน อสฺสาเทนฺตีฯ ภวสหคตา ตณฺหา **ภวตณฺหา**ฯ ภวติ ติฏฺฐติ สพฺพกาลนฺติ หิ ภวทิฏฺฐิ ภโว อุตฺตรปทโลเปน, ภวสฺสาทวเสน ปวตฺติยา จฯ อิมินา นเยน **วิภวตณฺหา**ติ เอตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ วิภวติ อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสตีติ เอวํ ปวตฺตา ทิฏฺฐิ วิภโว อุตฺตรปทโลเปนฯ **เอวํ ตานิ อฏฺฐารสา**ติ ยา ฉ กามตณฺหา, ฉ ภวตณฺหา, ฉ วิภวตณฺหา วุตฺตา, เอตานิ อฏฺฐารส ตณฺหาวิจริตานิ ตณฺหาปจฺจโยฯ **อชฺฌตฺตน**ฺติ สกสนฺตติยํฯ **พหิทฺธา**ติ ตโต พหิทฺธาฯ อตีตารมฺมณานิ วา โหนฺตุ อิตรารมฺมณานิ วา, สยํ ปน **อตีตานิ ฉตฺติํส ตณฺหาวิจริตานิ**ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ‘‘อฏฺฐสตํ ตณฺหาวิจริตานี’’ติอาทินา สมฺพนฺโธฯ อิทานิ อปเรนปิ ปกาเรน อฏฺฐสตํ ตณฺหาวิจริตานิ ทเสฺสตุํ **‘‘อชฺฌตฺติกสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อชฺฌตฺติกสฺสา**ติ อชฺฌตฺติกขนฺธปญฺจกํฯ อุปโยคเตฺถ หิ อิทํ สามิวจนํฯ **อุปาทายา**ติ คเหตฺวาฯ **อสฺมีติ โหตี**ติ ยเทตํ อชฺฌตฺติกํ ขนฺธปญฺจกํ อุปาทาย ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน สมฺทายคฺคาหโต อสฺมีติ คาโห โหติ, ตสฺมิํ สตีติ อโตฺถฯ อิธ ปน รูปาทิอารมฺมณวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อิตฺถมสฺมีติ โหตี**ติ ขตฺติยาทีสุ ‘‘อิทํปกาโร อห’’นฺติ เอวํ ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน โหตีติ อโตฺถฯ อิทํ ตาว อนุปนิธาย คหณํฯ

เอวมาทีนีติ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘เอวมสฺมิ, อญฺญถาสฺมิ, อหํ ภวิสฺสํ, อิตฺถํ ภวิสฺสํ, เอวํ ภวิสฺสํ, อญฺญถา ภวิสฺสํ, อสสฺมิ, สตสฺมิ, อหํ สิยํ, อิตฺถํ สิยํ, เอวํ สิยํ, อญฺญถา สิยํ, อปาหํ สิยํ, อปาหํ อิตฺถํ สิยํ, อปาหํ เอวํ สิยํ, อปาหํ อญฺญถา สิย’’นฺติ เอเตสํ สงฺคโหฯ อุปนิธาย คหณมฺปิ ทุวิธํ สมโต อสมโต วาติ ตํ ทเสฺสตุํ ‘‘เอวมสฺมิ, อญฺญถาสฺมี’’ติ จ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอวมสฺมี**ติ อิทํ สมโต อุปนิธาย คหณํ, ยถา อยํ ขตฺติโย, เอวํ อหมสฺมีติ อโตฺถฯ **อญฺญถาสฺมี**ติ อิทํ ปน อสมโต คหณํ, ยถายํ ขตฺติโย ตโต อญฺญถา อหํ หีโน วา อธิโก วาติ อโตฺถฯ อิมานิ ตาว ปจฺจุปฺปนฺนวเสน จตฺตาริ ตณฺหาวิจริตานิฯ **ภวิสฺส**นฺติอาทีนิ ปน จตฺตาริ อนาคตวเสน วุตฺตานิ, เตสํ ปุริมจตุเกฺก วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อสสฺมี**ติ สสฺสโต อสฺมิ, นิจฺจเสฺสตํ อธิวจนํฯ **สตสฺมี**ติ อสสฺสโต อสฺมิ, อนิจฺจเสฺสตํ อธิวจนํฯ อิติ อิมานิ เทฺว สสฺสตุเจฺฉทวเสน วุตฺตานิฯ อิโต ปรานิ **สิยน**ฺติอาทีนิ จตฺตาริ สํสยปริวิตกฺกวเสน วุตฺตานิ, ตานิ ปุริมจตุเกฺก วุตฺตนเยน อตฺถโต เวทิตพฺพานิฯ **อปาหํ สิยน**ฺติอาทีนิ ปน จตฺตาริ ‘‘อปิ นามาหํ ภเวยฺย’’นฺติ เอวํ ปตฺถนากปฺปนวเสน วุตฺตานิ, ตานิปิ ปุริมจตุเกฺก วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ เอวเมเตสุ –

> เทฺว ทิฏฺฐิสีสา จตฺตาโร, สุทฺธสีสา สีสมูลกา;
> ตโย ตโยติ เอตานิ, อฏฺฐารส วิภาวเยฯ

เอเต หิ สสฺสตุเจฺฉทวเสน วุตฺตา เทฺว **ทิฏฺฐิสีสา** นาม, ‘‘อสฺมิ, ภวิสฺสํ สิยํ, อปาหํ สิย’’นฺติ เอเต จตฺตาโร **สุทฺธสีสา** นาม, ‘‘อิตฺถมสฺมี’’ติอาทโย ตโย ตโยติ ทฺวาทส **สีสมูลกา** นามาติ เวทิตพฺพํฯ อิธ ปาฬิยํ รูปารมฺมณาทิวเสน ตณฺหา อาคตาติ อาห **‘‘อชฺฌตฺติกรูปาทินิสฺสิตานี’’**ติฯ อฏฺฐารส ตณฺหาวิจริตานีติ อาเนตฺวา สมฺพนฺโธฯ **อิมินา อสฺมี**ติ อิมินา อภิเสกเสนาปจฺจาทินา ‘‘ขตฺติโย อห’’นฺติ มูลภาวโต ‘‘อสฺมี’’ติ โหติฯ เสสํ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **สงฺคเห**ติ ตณฺหาย ยถาวุตฺตวิภาคสฺส สํขิปนวเสน สงฺคณฺหเน กริยมาเนฯ

‘‘ฉยิเม, ภิกฺขเว, ตณฺหากายา’’ติอาทิ **นิเทฺทโส**ฯ ‘‘รูเป ตณฺหา รูปตณฺหา’’ติอาทิ **นิเทฺทส โตฺถ**ฯ ‘‘กามราคภาเวนา’’ติอาทิโก, ‘‘อชฺฌตฺติกสฺสุปาทายา’’ติอาทิโก จ **นิเทฺทสวิตฺถาโร**ฯ ‘‘รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ ฉเฬวา’’ติอาทิโก **สงฺคโห**ฯ

ยสฺมา จกฺขุทฺวาราทีสุ เอเกกสฺมิํ ทฺวาเร อุปฺปชฺชนกวิญฺญาณานิ วิย อเนกา เอว เวทนา, ตสฺมา ตา ราสิวเสน เอกชฺฌํ คเหตฺวา ‘‘ฉ เวทนากายา’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘เวทนาสมูหา’’**ติฯ นิสฺสยภาเวน อุปฺปตฺติทฺวารภาเวน นานาปจฺจยา โหนฺติ จกฺขุธาตุอาทโย, ตา กุจฺฉินา ธาเรนฺติโย วิย โปเสนฺติโย วิย จ โหนฺตีติ ตาสํ มาตุสทิสตา วุตฺตาฯ **จกฺขุสมฺผสฺสเหตู**ติ นิสฺสยาทิจกฺขุสมฺผสฺสปจฺจยาฯ **อยนฺ**ติ อยํ เวทนา ‘‘จกฺขุสมฺผสฺสชา เวทนา’’ติอาทินา สาธารณโต วุตฺตาฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ เวทนาปเทฯ **สพฺพสงฺคาหิกา**ติ กุสลากุสลวิปากกิริยานํ วเสน สพฺพสงฺคาหิกาฯ เอวํ วิภงฺเค อาคตนเยน สาธารณโต วตฺวาปิ อิธาธิเปฺปตเวทนเมว ทเสฺสตุํ **‘‘วิปากวเสน ปนา’’**ติอาทิมาหฯ **จกฺขุมฺหิ สมฺผโสฺส**ติ จกฺขุมฺหิ นิสฺสยภูเต อุปฺปนฺนผโสฺสฯ เอส นโย เสเสสุฯ ยสฺมา จกฺขาทีนิ วิสุทฺธิมเคฺค ขนฺธนิเทฺทเส ลกฺขณาทิวิภาคโต, อายตนนิเทฺทเส วิเสสโต, สามญฺญโต จ สทฺทตฺถทสฺสนาทิวเสน วิภาวิตานิ, ตสฺมา **‘‘ยํ วตฺตพฺพํ… เป…. วุตฺตเมวา’’**ติ อาหฯ

นมนลกฺขณนฺติ อารมฺมณาภิมุขํ หุตฺวา นมนสภาวํ เตน วินา อปฺปวตฺตนโตฯ **รุปฺปนลกฺขณํ** เหฎฺฐา วุตฺตเมวฯ **เวทนากฺขโนฺธ** ปน เอกาว เวทนาฯ **สพฺพทุพฺพลจิตฺตานิ** นาม ปญฺจวิญฺญาณานิ ฯ นนุ ตตฺถ ชีวิตจิตฺตฎฺฐิติโย จ สนฺตีติ? สจฺจํ, ตาสํ ปน กิจฺจํ น ตถา ปากฎํ, ยถา เจตนาทีนนฺติ เต เอเวตฺถ ปาฬิยํ อุทฺธฎาฯ **เยน** มหนฺตปาตุภาวาทินา **การเณนฯ เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ มหาภูตนิเทฺทเสฯ **อโญฺญ วินิจฺฉยนโย**ติ ‘‘วจนตฺถโต กลาปโต’’ติอาทินา ลกฺขณาทินิจฺฉยโต อโญฺญ วินิจฺฉยนโยฯ นนุ โส จตุธาตุววตฺถาเน วุโตฺต, น รูปกฺขนฺธนิเทฺทเสติ? ตตฺถ วุเตฺตปิ ‘‘จตุธาตุววตฺถาเน วุตฺตานี’’ติ อติเทสวเสน วุตฺตตฺตา **‘‘รูปกฺขนฺธนิเทฺทเส วุโตฺต’’**ติ วุตฺตํฯ **อุปาทายา**ติ ปฎิจฺจฯ ภูตานิ หิ ปฎิจฺจ อุปฺปชฺชมานํ อุปาทารูปํ ‘‘ตานิ คเหตฺวา’’ติ วุตฺตํ อวิสฺสชฺชนโตฯ **นิสฺสายาติปิ เอเก** เตสํ นิสฺสยปจฺจยภาวโตฯ ปุพฺพกาลกิริยา นาม เอกํสโต อปรกาลกิริยาเปกฺขาติ ปาฐเสเสน อตฺถํ วทติฯ วิภตฺติวิปลฺลาเสน วินา เอว อตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘สมูหเตฺถ วา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ สมูหสมฺพเนฺธ สามินิเทฺทเสน สมูหโตฺถ ทีปิโตติ ตํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘สมูหํ อุปาทายา’’**ติฯ ธมฺมสงฺคณิยํ (ธ. ส. ๕๘๔) อาคตนเยน **‘‘เตวีสติวิธ’’**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ หิ หทยวตฺถุ น นิทฺทิฎฺฐํ, ‘‘ยํ รูปํ นิสฺสายา’’ติ วา ปฎฺฐาเน (ปฎฺฐาน. ๑.๑.๘) อาคตตฺตา หทยวตฺถุมฺปิ คเหตฺวา ชาติรูปภาเวน อุปจยสนฺตติโย เอกโต กตฺวา **‘‘เตวีสติวิธ’’**นฺติ วุตฺตํฯ

จกฺขุสฺส วิญฺญาณนฺติ วา **จกฺขุวิญฺญาณํ**ฯ อสาธารณการเณน จายํ นิเทฺทโสฯ ‘‘สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณ’’นฺติ เอตฺถ สพฺพโลกิยวิปากวิญฺญาณสฺส คเหตพฺพตฺตา **‘‘เตภูมกวิปากจิตฺตเสฺสตํ อธิวจน’’**นฺติ วุตฺตํฯ

อภิสงฺขรณลกฺขโณติ อายูหนสภาโวฯ **โจปนวเสนา**ติ วิญฺญตฺติสํโจปนวเสน, กายวิญฺญตฺติยา สมุฎฺฐาปนวเสนาติ อโตฺถฯ **วจนเภทวเสนา**ติ วจีเภทุปฺปาทวเสน, วจีวิญฺญตฺติยา สมุฎฺฐาปนวเสนาติ อโตฺถฯ เอวํ โจปนํ น ภเวยฺยาติ ทเสฺสตุํ **‘‘รโห นิสีทิตฺวา จินฺเตนฺตสฺสา’’**ติ วุตฺตํฯ **เอกูนติํสา**ติ เอตฺถ อภิญฺญาเจตนาวินิมุตฺตา เอว เอกูนติํส เจตนา เวทิตพฺพา ตสฺสา วิปากวิญฺญาณสฺส ปจฺจยตฺตาภาวโตฯ

ทุเกฺขติ เอกมฺปิ อิทํ ภุมฺมวจนํ สํสิเลสนนิสฺสยวิสยพฺยาปนวเสน อตฺตานํ ภินฺทิตฺวา วินิโยคํ คจฺฉตีติ **“จตูหิ การเณหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอโกปิ หิ วิภตฺตินิเทฺทโส อเนกธา วินิโยคํ คจฺฉติ ยถา ตทฺธิตเตฺถ อุตฺตรปทสมาหาเรติฯ **ตนฺ**ติ อญฺญาณํฯ **ทุกฺขสจฺจนฺ**ติ หทยวตฺถุลกฺขณํ ทุกฺขสจฺจํฯ **อสฺสา**ติ อญฺญาณสฺสฯ **นิสฺสยปจฺจยภาเวนา**ติ ปุเรชาตนิสฺสยภาเวนฯ สหชาตนิสฺสยปจฺจยภาเวน ปน ตํสหชาตา ผสฺสาทโย วตฺตพฺพาฯ อารมฺมณปจฺจยภาเวน ทุกฺขสจฺจํ อสฺส อารมฺมณนฺติ โยชนาฯ **ทุกฺขสจฺจนฺ**ติ อุปโยคเอกวจนํ ฯ **เอตนฺ**ติ อญฺญาณํฯ **ตสฺสา**ติ ทุกฺขสจฺจสฺสฯ **“ปฏิจฺฉาเทตี”**ติ เอตฺถ วุตฺตํ ปฏิจฺฉาทนาการํ ทเสฺสตุํ **“ยาถาวา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ญาณวิปฺปยุตฺตจิเตฺตนปิ เอกเทเสน ยาถาวโต ลกฺขณปฏิเวโธ โหติเยวาติ **“ยาถาวลกฺขณปฏิเวธนิวารเณนา”**ติ วตฺวา **“ญาณปวตฺติยา เจตฺถ อปฺปทาเนนา”**ติ วุตฺตนฺติ วทนฺติฯ ปุริมํ ปน ปฏิเวธญาณุปฺปตฺติยา นิเสธกถาทสฺสนํ, ปจฺฉิมํ อนุโพธญาณุปฺปตฺติยาฯ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **เอตฺถา**ติ ทุกฺขสเจฺจฯ

สหชาตสฺส อญฺญาณสฺส สมุทยสจฺจํ วตฺถุ โหติ นิสฺสยปจฺจยภาวโตติ วุตฺตํ **“วตฺถุโต”**ติฯ **อารมฺมณโต**ติ อารมฺมณปจฺจยภาเวนฯ ยสฺมา สมุทยสจฺจํ อญฺญาณสฺส อารมฺมณํ โหติ, ตสฺมา **“ทุกฺขสมุทเย อญฺญาณ”**นฺติ วุตฺตนฺติ อโตฺถฯ ปฏิจฺฉาทนํ ทุกฺขสเจฺจ วุตฺตนยเมว เอเกเนว การเณน อิตเรสํ ติณฺณํ อสมฺภวโต, กึ ปน เอตํ เอกํ การณนฺติ อาห **“ปฏิจฺฉาทนโต”**ติฯ อิทํ วิตฺถารโต วิภาเวตุํ **“นิโรธปฏิปทานํ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตทารพฺภา**ติ ตํ อารพฺภ ตํ อารมฺมณํ กตฺวาฯ **ปจฺฉิมญฺหิ สจฺจทฺวยนฺ**ติ นิโรโธ มโคฺคฯ ตญฺหิ นยคมฺภีรตฺตาฯ **ทุทฺทสนฺ**ติ สณฺหสุขุมธมฺมตฺตา สภาเวเนว คมฺภีรตาย ทุทฺทสํ ทุวิเญฺญยฺยํ ทุรวคฺคาหํฯ **ตตฺถา**ติ ปุริเม สจฺจทฺวเยฯ **อนฺธภูตนฺ**ติ อนฺธการภูตํฯ **น ปวตฺตติ** อารมฺมณํ กาตุํ น วิสหติฯ **วจนียเตฺตนา**ติ วาจกภาเวน ตถา อุปฏฺฐานโตฯ **สภาวลกฺขณสฺส ทุทฺทสตฺตา**ติ ปีฬนาทิอายูหนาทิวเสน ‘‘อิทํ ทุกฺขํ, อยํ สมุทโย’’ติ (ม. นิ. ๔๘๔; ๓.๑๐๔) ยาถาวโต สภาวลกฺขณสฺส ทุทฺทสตฺตา ทุวิเญฺญยฺยตฺตา ปุริมทฺวยํ **คมฺภีรํฯ ตตฺถา**ติ ปุริมสฺมึ สจฺจทฺวเยฯ **วิปลฺลาสคฺคาหวเสน ปวตฺตตี**ติ สุภาทิวิปรีตคฺคาหานํ ปจฺจยภาววเสน อญฺญาณํ ปวตฺตติฯ

อิทานิ ‘‘ทุเกฺข อญฺญาณ’’นฺติอาทีสุ ปการนฺตเรนปิ อตฺถํ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ทุเกฺขติ เอตฺตาวตา**ติ ‘‘อญฺญาณนฺติ วุจฺจมานาย อวิชฺชาย ทุเกฺข’’ติ เอตฺตเกนฯ **สงฺคหโต**ติ สโมธานโตฯ **กิจฺจโต**ติ อสมฺปฏิเวธกิจฺจโตฯ **อญฺญาณมิวา**ติ วิสยสภาวํ ยาถาวโต ปฏิวิชฺฌิตุํ อปฺปทานกิจฺจมิวฯ ‘‘ทุเกฺข’’ติอาทินา ตตฺถ อวิชฺชา ปวตฺตติ, วิเสสโต นิทฺทิฏฺฐํ โหตีติ กตฺวา สพฺพเตฺถว ตถา อวิสิฏฺฐสภาวทสฺสนํ อิทนฺติ ทเสฺสตุํ **“อวิเสสโต ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ขณิกนิโรธสฺส อิธ อนธิเปฺปตตฺตา อยุชฺชมานตฺตา วิราคคฺคหณโต จ อวิชฺชาทีนํ ปฏิปกฺขวเสน ปฏิพาหนํ อิธ ‘‘นิโรโธ’’ติ อธิเปฺปโต, โส จ เนสํ สพฺพโส อนุปฺปชฺชนเมวาติ อาห **“นิโรโธ โหตีติ อนุปฺปาโท โหตี”**ติฯ ‘‘อวิชฺชา นิรุชฺฌติ เอตฺถาติ อวิชฺชานิโรโธ, สงฺขารา นิรุชฺฌนฺติ เอตฺถาติ สงฺขารนิโรโธ’’ติ เอวํ สเพฺพหิ เอเตหิ นิโรธปเทหิ นิพฺพานสฺส เทสิตตฺตา ทฏฺฐพฺพาฯ เตนาห **“นิพฺพานํ หี”**ติอาทิฯ **วฏฺฏวิวฏฺฏนฺ**ติ วฏฺฏญฺจ วิวฏฺฏญฺจฯ **“ทฺวาทสหี”**ติ อิทํ ปเจฺจกํ โยเชตพฺพํ ‘‘อนุโลมโต ทฺวาทสหิ ปเทหิ วฏฺฏํ, ปฏิโลมโต ทฺวาทสหิ วิวฏฺฏํ อิธ ทสฺสิต’’นฺติฯ

วิภงฺคสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปฏิปทาสุตฺตวณฺณนา

๓. มิจฺฉา ปฏิปชฺชติ เอตายาติ มิจฺฉาปฏิปทา, วฏฺฏคามิมโคฺค ทุกฺขาวหตฺตาฯ ตํ **มิจฺฉาปฏิปทํ**ฯ เตนาห **“อนิยฺยานิกปฏิปทา”**ติฯ **โส** ปุญฺญาภิสงฺขาโร **กถํ มิจฺฉาปฏิปทา โหตี**ติ? สมฺปตฺติภเว สุขาวโหว โหตีติ อธิปฺปาโยฯ **วฏฺฏสีสตฺตา**ติ วฏฺฏปกฺขิยานํ อุตฺตมงฺคภาวโตฯ **อนุตฺตมโส**ติ อุกฺกํสปริยนฺตํ สนฺธาย วทติ อวกํสปริยนฺตโตฯ ‘‘อิทํ เม ปุญฺญํ นิพฺพานาธิคมาย ปจฺจโย โหตู’’ติ เอวํ **นิพฺพานํ ปเตฺถตฺวา ปวตฺติตํฯ ปญฺจมฺฏฺฐิทานมตฺตนฺ**ติ สากปญฺจมุฏฺฐิทานมตฺตํฯ **อปฺปตฺวา**ติ อโนฺตคธเหตุ เอส นิเทฺทโส, อปาเปตฺวาติ อโตฺถฯ ยทเคฺคน วา ปฏิปชฺชนโต อรหตฺตํ ปโตฺตติ วุจฺจติ, ตทเคฺคน ตทาวหา ปฏิปทาปิ ปตฺตาติ วุจฺจตีติ **“อปฺปตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ **อนุโลมวเสนา**ติ อนุโลมปฏิจฺจสมุปฺปาทวเสนฯ **ปฏิโลมวเสนา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ปฏิปทา ปุจฺฉิตา**ติ เอเตน ปฏิปทา เทเสตุํ อารทฺธาติ อยมฺปิ อโตฺถ สงฺคหิโต ยถารทฺธสฺส อตฺถสฺส กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาย อิธาคตตฺตาฯ อนุโลมปฏิจฺจสมุปฺปาทเทสนายเมฺปตฺถ พฺยติเรกมุเขน อวิชฺชาทินิโรธา ปน วิชฺชาย สติ โหติ สงฺขารานํ อสมฺภโวติ วุตฺตํ **“นิพฺพานํ ภาชิต”**นฺติฯ สรูเปน ปน ตาย วฏฺฏเมว ปกาสิตํฯ วกฺขติ หิ ปริโยสาเน ‘‘วฏฺฏวิวฏฺฏเมว กถิต’’นฺติฯ **นิยฺยาตเน**ติ นิคมเนฯ **ผเลนา**ติ ปตฺตพฺพผเลน **ปฏิปทาย** สมฺปาปกเหตุโน **ทสฺสิตตฺตา**ฯ ยถา หิ ติวิโธ เหตุ ญาปโก, นิพฺพตฺตโก, สมฺปาปโกติ, เอวํ ติวิธํ ผลํ ญาเปตพฺพํ, นิพฺพเตฺตตพฺพํ, สมฺปาเปตพฺพนฺติฯ ตสฺมา ปตฺตพฺพผเลน นิพฺพาเนน ตํสมฺปาปกเหตุภูตาย ปฏิปทาย ทสฺสิตตฺตาติ อโตฺถฯ เตนาห **“ผเลน เหตฺถา”**ติอาทิฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ เอวํ นิพฺพานผลา อยํ ‘‘สมฺมาปฏิปทา’’ติ วุจฺจติฯ **อเสสวิราคา อเสสนิโรธา**ติ สมุเจฺฉทปฺปหานวเสน อวิชฺชาย อเสสวิรชฺชนโต อเสสนิรุชฺฌนโต จฯ ปททฺวเยนปิ อนุปฺปาทนิโรธเมว วทติฯ ตญฺหิ นิพฺพานํฯ ทุติยวิกเปฺป อยํ เอตฺถ อธิปฺปาโย – เยน มเคฺคน กรณภูเตน อเสสนิโรโธ โหติ, อวิชฺชาย อเสสนิโรโธ ยํ อาคมฺม โหติ, ตํ มคฺคํ ทเสฺสตุนฺติฯ **เอวญฺหิ สตี**ติ เอวํ ปทภาชนสฺส นิพฺพานสฺส ปทเตฺถ สติฯ **สานุภาวา ปฏิปทา วิภตฺตา โหตี**ติ อวิชฺชาย อเสสนิโรธเหตุปฏิปทา ตตฺถ สาติสยสามตฺถิยสมาโยคโต สานุภาวา วิภตฺตา โหติฯ มิจฺฉาปฏิปทาคหเณเนตฺถ วฏฺฏสฺสปิ วิภตฺตตฺตา วุตฺตํ **“วฏฺฏวิวฏฺฏเมว กถิต”**นฺติฯ

ปฏิปทาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. วิปสฺสีสุตฺตวณฺณนา

๔. **วิปฺผนฺทนฺตี**ติ นิมิสนวเสนฯ **อนิมิเสหี**ติ วิคตนิมิเสหิ อุมฺมีลเนฺตเหวฯ **เตน วุตฺตํ** มหาปทาเนฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ ‘‘วิปสฺสี’’ติ ปเท, เอตสฺมิํ วา ‘‘อนิมิเสหี’’ติอาทิเก ยถาคเต สุตฺตเนฺตฯ

มหาปุริสสฺส อนิมิสโลจนโต ‘‘วิปสฺสี’’ติ สมญฺญาปฏิลาภสฺส การณํ วุตฺตํ, ตํ อการณํ อเญฺญสมฺปิ มหาสตฺตานํ จริมภเว อนิมิสโลจนตฺตาติ โจทนํ สนฺธาย **“เอตฺถ จา”**ติอาทิํ วตฺวา ตโต ปน อญฺญเมว การณํ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปลาฬยมานสฺสา**ติ โตเสนฺตสฺสฯ อนาทเร เจตํ สามิวจนํฯ **อฏฺฏสฺสา**ติ อตฺถสฺสฯ

ปุญฺญุสฺสยสงฺขาโต ภโค อสฺส อติสเยน อตฺถีติ ภควาติ **“ภาคฺยสมฺปนฺนสฺสา”**ติ วุตฺตํฯ **สมฺมา**ติ สมฺมเทว ยาถาวโต, ญาเยน การเณนาติ วุตฺตํ โหตีติ อาห **“นเยน เหตุนา”**ติฯ สํสโทฺท ‘‘สาม’’นฺติ อิมินา สมานโตฺถติ อาห **“สามํ ปจฺจตฺตปุริสกาเรนา”**ติ, สยมฺภุญาเณนาติ อโตฺถฯ สมฺมา, สามํ พุชฺฌิ เอเตนาติ **สโมฺพโธ** วุจฺจติ มคฺคญาณํ, ‘‘พุชฺฌติ เอเตนา’’ติ กตฺวา อิธ สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺสปิ สงฺคโหฯ **โพธิมา สโตฺต โพธิสโตฺต,** ปุริมปเท อุตฺตรปทโลโป ยถา ‘‘สากปตฺถโว’’ติฯ **พุชฺฌนกสโตฺต**ติ เอตฺถ มหาโพธิยานปฏิปทาย

พุชฺฌตีติ โพธิ จ โส สตฺตวิเสสโยคโต สโตฺต จาติ **โพธิสโตฺต ฯ ปตฺถยมาโน ปวตฺตตีติ** ‘‘กุทาสฺสุ นาม มหนฺตํ โพธึ ปาปุณิสฺสามี’’ติ สญฺชาตจฺฉนฺโท ปฏิปชฺชติฯ **ทุกฺข**นฺติ ชาติอาทิมูลกํ ทุกฺขํฯ กามํ จุตุปปาตาปิ มรณชาติโย, ‘‘ชายติ มียตี’’ติ ปน วตฺวา ‘‘จวติ อุปปชฺชตี’’ติ วจนํ น เอกภวปริยาปนฺนานํ เตสํ คหณํ, อถ โข นานาภวปริยาปนฺนานํ เอกชฺฌํ คหณนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อิทํ…เป…. วุตฺต’’**นฺติฯ **ตสฺส นิสฺสรณ**นฺติ ตสฺส ชรามรณสฺส นิสฺสรณนฺติ วุจฺจติฯ ยสฺมา มหาสโตฺต ชิณฺณพฺยาธิมเต ทิสฺวา ปพฺพชิโต, ตสฺมาสฺส ชรามรณเมว อาทิโต อุปฏฺฐาสิฯ

อุปายมนสิกาเรนาติ อุปาเยน วิธินา ญาเยน มนสิกาเรน ปเถน มนสิการสฺส ปวตฺตนโตฯ **สมาโยโค อโหสี**ติ ยาถาวโต ปฏิวิชฺฌนวเสน สมาคโม อโหสิฯ **โยนิโส มนสิการา**ติ เหตุมฺหิ นิสฺสกฺกวจนนฺติ ตสฺส ‘‘โยนิโส มนสิกาเรนา’’ติ เหตุมฺหิ กรณวจเนน อาหฯ **ชาติยา โข สติ ชรามรณ**นฺติ ‘‘กิมฺหิ นุ โข สติ ชรามรณํ โหติ, กึ ปจฺจยา ชรามรณ’’นฺติ ชรามรเณ การณํ ปริคฺคณฺหนฺตสฺส โพธิสตฺตสฺส ‘‘ยสฺมึ สติ ยํ โหติ, อสติ จ น โหติ, ตํ ตสฺส การณ’’นฺติ เอวํ อพฺยภิจารชาติการณปริคฺคณฺหเนน ‘‘ชาติยา โข สติ ชรามรณํ โหติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณ’’นฺติ ยา ชรามรณสฺส การณปริคฺคาหิกา ปญฺญา อุปฺปชฺชิ, ตาย อุปฺปชฺชนฺติยา จสฺส อภิสมโย ปฏิเวโธ อโหสีติ อโตฺถฯ

อิตีติ วุตฺตปฺปการปรามสนํฯ **หี**ติ นิปาตมตฺตํฯ **อิท**นฺติ ยถาวุตฺตสฺส วฏฺฏสฺส ปจฺจกฺขโต คหณํฯ เตนาห **‘‘เอวมิท’’**นฺติฯ อิธ อวิชฺชาย สมุทยสฺส อาคตตฺตา **‘‘เอกาทสสุ ฐาเนสู’’**ติ วุตฺตํฯ **สมุทยํ สมุปิเณฺฑตฺวา**ติ สงฺขาราทีนํ สมุทยํ เอกชฺฌํ คเหตฺวาฯ อเนกวารญฺหิ สมุทยทสฺสนวเสน ญาณสฺส ปวตฺตตฺตา ‘‘สมุทโย สมุทโย’’ติ อาเมฑิตวจนํฯ อถ วา ‘‘เอวํ สมุทโย โหตี’’ติ อิทํ น เกวลํ นิพฺพตฺติทสฺสนปรํ, อถ โข ปฏิจฺจสมุปฺปาทสโทฺท วิย ปฏิจฺจสมุปฺปาทมุเขน อิธ สมุทยสโทฺท นิพฺพตฺติมุเขน ปจฺจยตฺตํ วทติฯ วิญฺญาณาทโย จ ยาวโนฺต อิธ ปจฺจยธมฺมา นิทฺทิฏฺฐา, เต สามญฺญรูเปน พฺยาปนิจฺฉาวเสน คณฺหโนฺต ‘‘สมุทโย สมุทโย’’ติ อโวจฯ เตนาห **‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารานํ สมุทโย โหตี’’**ติฯ **ทสฺสนเฏฺฐน จกฺขู**ติ สมุทยสฺส ปจฺจกฺขโต ทสฺสนภาโว จกฺขุฯ **ญาตเฏฺฐนา**ติ ญาตภาเวนฯ **ปชานนเฏฺฐนา**ติ ‘‘อวิชฺชาสงฺขาราทิตํตํปจฺจยธมฺมปวตฺติยา เอตสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย’’ติ ปการโต วา ชานนเฏฺฐนฯ **ปฏิเวธนเฏฺฐนา**ติ ‘‘อยํ อวิชฺชาทิ ปจฺจยธโมฺม อิมสฺส สงฺขาราทิกสฺส ปจฺจยภาวโต สมุทโย’’ติ ปฏิวิชฺฌนเฏฺฐนฯ **โอภาสนเฏฺฐนา**ติ สมุทยภาวปฏิจฺฉาทกสฺส โมหนฺธการสฺส กิเลสนฺธการสฺส วิธมนวเสน อวภาสนวเสนฯ **ตํ ปเนตํ** ‘‘จกฺขุ’’นฺติอาทินา วุตฺตํ ญาณํฯ **นิโรธวาเร**ติ ปฏิโลมวาเรฯ โส หิ ‘‘กิสฺส นิโรธา ชรามรณนิโรโธ’’ติ นิโรธกิตฺตนวเสน อาคโตฯ

วิปสฺสีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๑๐. สิขีสุตฺตาทิวณฺณนา

๕-๑๐. น เอวํ โยเชตฺวาติ ‘‘สิขิสฺสปี’’ติอาทินา สมุจฺจยวเสน เอวํ น โยเชตฺวาฯ **กสฺมา**ติอาทินา ตตฺถ การณํ วทติฯ **เอกาสเน อเทสิตตฺตา**ติ วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏํ กาตุํ **‘‘นานาฐาเนสุ หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยทิปิ ตานิ วิสุํ วิสุํ วุตฺตภาเวน เทสิตานิ, อตฺถวณฺณนา ปน เอกสทิสา ตทตฺถสฺส อภินฺนตฺตาฯ ‘‘พุทฺธา ชาตา’’ติ น อโญฺญ อาจิกฺขตีติ โยชนาฯ น หิ มหาโพธิสตฺตานํ ปจฺฉิมภเว ปโรปเทเสน ปโยชนํ อตฺถิฯ **คตมเคฺคเนวา**ติ ปฏิปตฺติคมเนน คตมเคฺคเนว ปจฺฉิมมหาโพธิสตฺตา คจฺฉนฺติ, อยเมตฺถ ธมฺมตาฯ **คจฺฉนฺตี**ติ จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ

ปติฏฺฐิตจิตฺตา สตฺต โพชฺฌงฺเค ยาถาวโต ภาเวตฺวา สมฺมาสโมฺพธิยา อภิสมฺพุชฺฌนวเสน ปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ ยถา ปน เตสํ ปฐมวิปสฺสนาภินิเวโส โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“สพฺพโพธิสตฺตาหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ พุทฺธภาวานํ วิปสฺสนา, พุทฺธตฺถาย วา วิปสฺสนา **พุทฺธวิปสฺสนา**ฯ

สิขีสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

พุทฺธวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อาหารวโคฺค

๑. อาหารสุตฺตวณฺณนา

๑๑. **อาหรนฺตี**ติ อาเนนฺติ อุปฺปาเทนฺติ, อุปตฺถเมฺภนฺตีติ อโตฺถฯ **นิพฺพตฺตา**ติ ปสุตาฯ **ภูตา นาม** ยสฺมา ตโต ปฏฺฐาย โลเก ชาตโวหาโร ปฏิสนฺธิคฺคหณโต ปน ปฏฺฐาย ยาว มาตุ กุจฺฉิโต นิกฺขโนฺต, ตาว สมฺภเวสิโน, เอส ตาว คพฺภเสยฺยเกสุ ภูตสมฺภเวสิวิภาโค, อิตเรสุ ปน ปฐมจิตฺตาทิวเสน วุโตฺตฯ **สมฺภว**-สโทฺท เจตฺถ คพฺภเสยฺยกานํ วเสน ปสูติปริยาโย, อิตเรสํ วเสน อุปฺปตฺติปริยาโยฯ ปฐมจิตฺตปฐมอิริยาปถกฺขเณสุ หิ เต สมฺภวํ อุปฺปตฺติํ เอสนฺติ อุปคจฺฉนฺติ นาม, น ตาว ภูตา อุปปตฺติยา น สุปฺปติฏฺฐิตตฺตา, ภูตา เอว สพฺพโส ภเวสนาย สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ **น ปุน ภวิสฺสนฺตี**ติ อวธารเณน นิวตฺติตมตฺถํ ทเสฺสติฯ โย จ ‘‘กาลฆโส ภูโต’’ติอาทีสุ ภูต-สทฺทสฺส ขีณาสววาจิตา ทฏฺฐพฺพาฯ **วา-สโทฺท เจตฺถ สมฺปิณฺฑนโตฺถ** ‘‘อคฺคินา วา อุทเกน วา’’ติอาทีสุ วิยฯ

ยถาสกํ ปจฺจยภาเวน อตฺตภาวสฺส ปฐฺปนเมเวตฺถ อาหาเรหิ กาตพฺพอนุคฺคโห โหตีติ อธิปฺปาเยนาห **“วจนเภโท…เป…. เอโก เยวา”**ติฯ **สตฺตสฺส อุปฺปนฺนธมฺมาน**นฺติ สตฺตสฺส สนฺตาเน อุปฺปนฺนธมฺมานํฯ ยถา ‘‘วสฺสสตํ ติฏฺฐตี’’ติ วุเตฺต อนุปฺปพนฺธวเสน ปวตฺตตีติ วุตฺตํ โหติ, เอวํ ฐิติยาติ อนุปฺปพนฺธวเสน ปวตฺติยาติ อโตฺถ, สา ปน อวิเจฺฉโทติ อาห **“อวิเจฺฉทายา”**ติฯ อนุปฺปพนฺธธมฺมุปฺปตฺติยา สตฺตสนฺตาโน อนุคฺคหิโต นาม โหตีติ อาห **“อนุปฺปนฺนานํ อุปฺปาทายา”**ติฯ **เอตานี**ติ ฐิติอนุคฺคหปทานิฯ **อุภยตฺถ ทฏฺฐพฺพานิ** น ยถาสมฺพนฺธโตฯ

วตฺถุคตา โอชา วตฺถุ วิย เตน สทฺธิํ อโชฺฌหริตพฺพตํ คจฺฉตีติ วุตฺตํ **“อโชฺฌหริตพฺพโก อาหาโร”**ติ, นิพฺพตฺติตโอชํ ปน สนฺธาย ‘‘กพฬีการโร อาหาโร โอชฏฺฐมกรูปานิ อาหรตี’’ติ วกฺขติฯ **โอฬาริกตา** อโปฺปชตาย น วตฺถุโน ถูลตาย กถินตาย วา, ตสฺมา ยสฺมิํ วตฺถุสฺมิํ ปริตฺตา โอชา โหติ, ตํ โอฬาริกํฯ สปฺปาทโย ทุกฺขุปฺปาทกตาย **โอฬาริกา** เวทิตพฺพาฯ วิสาณาทีนํ ติวสฺสฉฑฺฑิตานํ ปูติภูตตฺตา มุทุกตาติ วทนฺติฯ ตรจฺฉเขฬเตมิตตาย ปน ตถาภูตานํ เตสํ มุทุกตาฯ ธมฺมสภาโว เหสฯ **สสานํ อาหาโร สุขุโม** ตรุณติณสสฺสขาทนโตฯ **สกุณานํ อาหาโร สุขุโม** ติณพีชาทิขาทนโตฯ **ปจฺจนฺตวาสีนํ อาหาโร สุขุโม** มาสมุคฺคกุราทิโภชนตฺตาฯ **เตส**นฺติ ปรนิมฺมิตวสวตฺตีนํฯ **สุขุโมเตฺววา**ติ น กิญฺจิ อุปาทาย, อถ โข สุขุโมอิเจฺจว นิฏฺฐํ ปโตฺต ตโต ปรมสุขุมสฺส อภาวโตฯ

วตฺถุวเสน ปเนตฺถ อาหารสฺส โอฬาริกสุขุมตา วุตฺตา, สา จสฺส อโปฺปชมโหชตาหิ เวทิตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **“เอตฺถ จา”**ติอาทิมาหฯ **ปริสฺสย**นฺติ ขุทาวเสน อุปฺปนฺนํ วิหิํสํ สรีรทรถํฯ **วิ**

โนเทตีติ วตฺถุ ตสฺส วิโนทนมตฺตํ กโรติฯ **น ปน สโกฺกติ ปาเลตุ**นฺติ สรีรํ ยาเปตุํ นปฺปโหติ นิโรชตฺตาฯ **น สโกฺกติ ปริสฺสยํ วิโนเทตุํ** อามาสยสฺส อปูรณโตฯ

ฉพฺพิโธปีติ อิมินา กสฺสจิ ผสฺสสฺส อนวเสสิตพฺพตมาหฯ เทสนกฺกเมเนเวตฺถ ผสฺสาทีนํ ทุติยาทิตา, น อเญฺญน การเณนาติ อาห **“เทสนานโย เอว เจสา”**ติอาทิฯ มนโส สเญฺจตนา น สตฺตสฺสาติ ทสฺสนตฺถํ มโนคหณํ ยถา ‘‘จิตฺตสฺส ฐิติ, เจโตวิมุตฺติ จา’’ติ อาห **“มโนสเญฺจตนาติ เจตนาววา”**ติฯ **จิตฺต**นฺติ ยํ กิญฺจิ จิตฺตเมวฯ **เอกราสิํ กตฺวา**ติ เอกชฺฌํ คเหตฺวา วิภาคํ อกตฺวา, สามเญฺญน คหิตาติ อโตฺถฯ ตตฺถ ลพฺภมานํ อุปาทิณฺณกาทิวิภาคํ ทเสฺสตุํ **“กพฬีกาโร อาหาโร”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อาหารตฺถํ น สาเธนฺตี**ติ ตาทิสสฺส อาหารสฺส อนาหรณโตฯ **ตทาปี**ติ ภิชฺชิตฺวา วิคตกาเลปิฯ **อุปาทิณฺณกาหาโรติ วุจฺจนฺตี**ติ เกจิฯ **อิทํ ปน อาจริยานํ น รุจฺจติ** ตทา อุปาทิณฺณกรูปเสฺสว อภาวโตฯ **ปฏิสนฺธิจิเตฺตเนว สหชาตา**ติ ลกฺขณวจนเมตํ, สพฺพายปิ กมฺมชรูปปริยาปนฺนาย โอชาย อตฺถิภาวสฺส อวิเจฺฉทปฺปวตฺติสมฺภวทสฺสนโตฺถฯ **สตฺตมา**ติ อุปฺปนฺนทิวสโต ปฏฺฐาย ยาว สตฺตมทิวสาปิฯ รูปสนฺตติํ **ปาเลติ** ปเวณิฆฏนวเสนฯ **อยเมวา**ติ กมฺมชโอชาฯ กมฺมชโอชํ ปน ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนโอชา อกมฺมชตฺตา อนุปาทิณฺณอาหาโรเตฺวว เวทิตโพฺพฯ อนุปาทิณฺณกา ผสฺสาทโย เวทิตพฺพาติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธฯ โลกุตฺตรา ผสฺสาทโย กถนฺติ อาห **“โลกุตฺตรา ปน รุฬฺหีวเสน กถิตา”**ติฯ ยสฺมา เตสํ กุสลานํ อุเปตปริยาโย นตฺถิ, ตสฺมา วิปากานํ อุปาทิณฺณปริยาโย นเตฺถวาติ อนุปาทิณฺณปริยาโยปิ รุฬฺหีวเสน วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

ปุเพฺพ ‘‘อาหาราติ ปจฺจยา’’ติ วุตฺตตฺตา ยทิ ปจฺจยโฏฺฐ อาหารโฏฺฐติอาทินา โจเทติ, **อถ กสฺมา อิเม เอว จตฺตาโร วุตฺตา**ติ อถ กสฺมา จตฺตาโรว วุตฺตาฯ อิเม เอว จ วุตฺตาติ โยชนาฯ **วิเสสปฺปจฺจยตฺตา**ติ เอเตน ยถา อเญฺญ ปจฺจยธมฺมา อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส ปจฺจยาว โหนฺติ, อิเม ปน ตถา จ โหติ อญฺญถา จาติ สมาเนปิ ปจฺจยเตฺต อติเรกปจฺจยา โหนฺติ, ตสฺมา ‘‘อาหาราติ วุตฺตา’’ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ อิทานิ ตํ อติเรกปจฺจยตํ ทเสฺสตุํ **“วิเสสปจฺจโย หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ วิเสสปฺปจฺจโย รูปกายสฺส กพฬีกาโร อาหาโร อุปถมฺภกภาวโตฯ เตนาห อฎฺฐกถายํ ‘‘รูปารูปานํ อุปถมฺภกเตฺตน อุปการกา จตฺตาโร อาหารา อาหารปจฺจโย’’ติ (วิสุทฺธิ. ๒.๖๐๘; ปฎฺฐา. อฎฺฐ. ปจฺจยุเทฺทสวณฺณนา)ฯ อุปถมฺภกตฺตญฺหิ สตีปิ ชนกเตฺต อรูปีนํ อาหารานํ อาหารชรูปสมุฏฺฐานกรูปาหารสฺส จ โหติ, อสติ ปน อุปถมฺภกเตฺต อาหารานํ ชนกตฺตํ นตฺถีติ อุปถมฺภกตฺตํ ปธานํฯ ชนยมาโนปิ หิ อาหาโร อวิเจฺฉทวเสน อุปถมฺภยมาโน เอว ชเนตีติ อุปถมฺภกภาโว เอว อาหารภาโวฯ **เวทนาย ผโสฺส** วิเสสปจฺจโยฯ ‘‘ผสฺสปจฺจยา เวทนา’’ติ หิ วุตฺตํฯ ‘‘สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณ’’นฺติ วจนโต **วิญฺญาณสฺส มโนสเญฺจตนา**ฯ ‘‘เจตนา ติวิธํ ภวํ ชเนตี’’ติ หิ วุตฺตํฯ ‘‘วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป’’นฺติ ปน วจนโต **นามรูปสฺส วิญฺญาณํ** วิเสสปจฺจโยฯ น หิ โอกฺกนฺตวิญฺญาณาภาเว นามรูปสฺส อตฺถิ สมฺภโวฯ ยถาห ‘‘วิญฺญาณญฺจ หิ, อานนฺท, มาตุกุจฺฉิสฺมิํ น โอกฺกมิสฺสถ, อปิ นุ โข นามรูปํ มาตุกุจฺฉิสฺมิํ สมุจฺจิสฺสถา’’ติอาทิ (ที. นิ. ๒.๑๑๕)ฯ วุตฺตเมวตฺถํ สุเตฺตน สาเธตุํ **“ยถาหา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

เอวํ ยทิปิ ปจฺจยโตฺถ อาหารโตฺถ, วิเสสปจฺจยตฺตา ปน อิเมว อาหาราติ วุตฺตาติ ตํ เนสํ วิเสสปจฺจยตํ อวิภาคโต ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิภาคโต ทเสฺสตุํ **“โก ปเนตฺถา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ **มุเข ฐปิตมโตฺต เอว** อสงฺขาทิโต, ตตฺตเกนาปิ อพฺภนฺตรสฺส อาหารสฺส ปจฺจโย โหติ เอวฯ เตนาห **“อฎฺฐ รูปานิ สมุฎฺฐาเปตี”**ติฯ สุขเวทนาย หิโต **สุขเวทนีโยฯ สพฺพถาปี**ติ จกฺขุ

สมฺผสฺสาทิวเสนฯ ยตฺตกา ผสฺสสฺส ปการเภทา, เตสํ วเสน สพฺพปฺปกาโรปิ **ผสฺสาหาโร** ยถารหํ **ติโสฺส เวทนา อาหรติ**, อนาหารโก นตฺถิฯ

สพฺพถาปีติ อิธาปิ ผสฺสาหาเร วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ติสนฺตติวเสนา**ติ กายทสกํ ภาวทสกํ วตฺถุทสกนฺติ ติวิธสนฺตติวเสนฯ **สหชาตาทิปจฺจยนเยนา**ติ สหชาตาทิปจฺจยวิธินาฯ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณญฺหิ อตฺตนา สหชาตนามสฺส สหชาตอญฺญมญฺญวิปากินฺทฺริยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจเยหิ ปจฺจโย โหนฺตเยว อาหารปจฺจยตาย ตํ อาหาเรติ วุตฺตํ, สหชาตรูเปสุ ปน วตฺถุโน สมฺปยุตฺตปจฺจยํ ฐเปตฺวา วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน, เสสรูปานํ อญฺญมญฺญปจฺจยญฺจ ฐเปตฺวา อิตเรสํ ปจฺจยานํ วเสน โยชนา กาตพฺพาฯ **ตานี**ติ นปุํสกนิเทฺทโส อนปุํสกานมฺปิ นปุํสเกหิ สห วจนโตฯ **สาสวกุสลากุสลเจตนาว วุตฺตา** วิเสสปจฺจยภาวทสฺสนํ เหตนฺติ, เตนาห **"อวิเสเสน ปนา"**ติอาทิฯ **ปฏิสนฺธิวิญฺญาณเมว วุตฺตนฺ**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ยถา ตสฺส ตสฺส ผลสฺส วิเสสโต ปจฺจยตาย เอเตสํ อาหารโตฺถ, เอวํ อวิเสสโตปีติ ทเสฺสตุํ **"อวิเสเสนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตํสมฺปยุตฺตตํสมุฏฺฐานธมฺมานนฺ**ติ เตหิ ผสฺสาทีหิ สมฺปยุตฺตธมฺมานญฺจว ตํสมุฏฺฐานรูปธมฺมานญฺจฯ ตตฺถ **สมฺปยุตฺต**คฺคหณํ ยถารหโต ทฏฺฐพฺพํ, **สมุฏฺฐาน**คฺคหณํ ปน อวิเสสโตฯ

อุปตฺถเมฺภโนฺต อาหารกิจฺจํ สาเธตีติ อุปตฺถเมฺภโนฺต เอว รูปํ สมุฏฺฐาเปติ, โอชฏฺฐมกสมุฏฺฐาปเนเนว ปนสฺส อุปถมฺภนกิจฺจสิทฺธิฯ **ผุสโนฺตเยวา**ติ ผุสนกิจฺจํ กโรโนฺต เอวฯ **อายูหมานาวา**ติ เจตยมานา เอว อภิสนฺทหนฺตี เอวฯ **วิชานนฺตเมวา**ติ อุปปตฺติปริกปฺปนวเสน วิชานนฺตเมว อาหารกิจฺจํ สาเธตีติ โยชนาฯ สพฺพตฺถ อาหารกิจฺจสาธนญฺจ เตสํ เวทนาทิอุปฺปตฺติเหตุตาย อตฺตภาวสฺส ปวตฺตนเมวฯ **กายฏฺฐปเนนา**ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ กมฺมชาทิรูปํ กมฺมาทินาว ปวตฺตตีติ โจทนํ สนฺธายาห **"กมฺมชนิโตปี"**ติอาทิฯ

อุปาทิณฺณรูปสนฺตติยา อุปตฺถมฺภเนเนว อุตุจิตฺตชรูปสนฺตตีนมฺปิ อุปตฺถมฺภนสิทฺธิ โหตีติ **"ทฺวินฺนํ รูปสนฺตตีน"**นฺติ วุตฺตํฯ อุปตฺถมฺภนเมว สนฺธาย **"อนุปาลโก หุตฺวา"**ติ จ วุตฺตํฯ รูปกายสฺส ฐิติเหตุตา หิ ยาปนา อนุปาลนาฯ **สุขาทิวตฺถุภูต**นฺติ สุขาทีนํ ปวตฺติฏฺฐานภูตํฯ อารมฺมณมฺปิ หิ วสติ เอตฺถ อารมฺมณกรณวเสน ตทารมฺมณา ธมฺมาติ วตฺถูติ วุจฺจติฯ **ผุสโนฺตเยวา**ติ อิทํ ผสฺสสฺส ผุสนสภาวตฺตา วุตฺตํฯ น หิ ธมฺมานํ สภาเวน วินา ปวตฺติ อตฺถิ, เวทนาปวตฺติยา วินา สตฺตานํ สนฺธาวนตา นตฺถีติ อาห **"สุขาทิ...เป.... โหตี"**ติฯ น เจตฺถ สญฺญีภวกถายํ อสญฺญีภโว ทเสฺสตโพฺพ, ตสฺสาปิ วา การณภูตเวทนาปวตฺติวเสเนว ฐิติยา เหตุโน อพฺยาปิตตฺตา, ตถา หิ **"มโนสเญฺจตนา...เป.... ภวมูลนิปฺผาทนโต สตฺตานํ ฐิติยา โหตี"**ติ วุตฺตาฯ ตโต เอว **วิญฺญาณํ วิชานนฺตเมวา**ติ อุปปตฺติปริกปฺปนวเสน วิชานนฺตเมวาติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ

จตฺตาริ ภยานิ ทฏฺฐพฺพานิ อาทีนววิภาวนโตฯ **นิกนฺตี**ติ นิกามนา, รสตณฺหํ สนฺธาย วทติฯ สา หิ กพฬีการาหาเร พลวตี, เตเนวตฺถ อวธารณํ กตํฯ ภายติ เอตสฺมาติ ภยํ, **นิกนฺติเยว ภยํ** มหานตฺถเหตุโตฯ อุปคมนํ วิสยินฺทฺริยวิญฺญาเณสุ วิสยวิญฺญาเณสุ จ สงฺคติวเสน ปวตฺติ, ตํ เวทนาทิอุปฺปตฺติเหตุตาย "ภย"นฺติ วุตฺตํฯ อวธารเณ ปโยชนํ วุตฺตนยเมวฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **อายูหนํ** อภิสนฺทหนํ, สํวิธานนฺติปิ วทนฺติฯ ตํ ภวูปปตฺติเหตุตาย **"ภย"**นฺติ วุตฺตํฯ **อภินิปาโต** ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน วิญฺญาณสฺส นิพฺพตฺติฯ โส ภวูปปตฺติเหตุกานํ สเพฺพสํ อนตฺถานํ มูลการณตาย **"ภย"**นฺติ วุตฺตํฯ อิทานิ นิกนฺติอาทีนํ สปฺปฏิภยตํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **"กึ การณา"**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **นิกนฺตึ กตฺวา**ติ อาลยํ ช

เนตฺวา, ตณฺหํ อุปฺปาเทตฺวาติ อโตฺถฯ **สีตาทีนํ ปุรกฺขตา**ติ สีตาทีนํ ปุรโต ฐิตา, สีตาทีหิ พาธิยมานาติ อโตฺถฯ

ผสฺสํ อุปคจฺฉนฺตาติ จกฺขุสมฺผสฺสาทิเภทํ ผสฺสํ ปวเตฺตนฺตาฯ **ผสฺสสฺสาทิโน**ติ กายสมฺผสฺสวเสน โผฏฺฐพฺพสงฺขาตสฺส อสฺสาทนสีลาฯ กายสมฺผสฺสวเสน หิ สตฺตานํ โผฏฺฐพฺพตณฺหา ปวตฺตตีติ ทเสฺสตุํ ผสฺสาหาราทีนวทสฺสเน โผฏฺฐพฺพารมฺมณํ อุทฺธฏํ **"ปเรสํ รกฺขิตโคปิเตสู"**ติอาทินาฯ **ผสฺสสฺสาทิโน**ติ วา ผสฺสาหารสฺสาทิโนติ อโตฺถฯ สติ หิ ผสฺสาหาเร สตฺตานํ ผสฺสารมฺมเณ อสฺสาโท, นาสติ, เตนาห **"ผสฺสสฺสาทมูลก"**นฺติ อาทิฯ

ชาตินิมิตฺตสฺส ภยสฺส อภินิปาตสภาเวน คหิตตฺตา **"ตมฺมูลก"**นฺติ วุตฺตํฯ กมฺมายูหนนิมิตฺตนฺติ อโตฺถฯ **ภยํ สพฺพ**นฺติ ปญฺจวีสติ, ติวิธมหาภยํ, อญฺญญฺจ สพฺพภยํ **อาคตเมว โหติ** ภยาธิฏฺฐานสฺส อตฺตภาวสฺส นิปฺผาทนโตฯ

อภินิปตตีติ อภินิพฺพตฺตติฯ ปฐมาภินิพฺพตฺติ หิ สตฺตานํ ตตฺถ ตตฺถ องฺคารกาสฺสทิเสภเว อภินิปาตสทิสีฯ **ตมฺมูลกตฺตา**ติ นามรูปนิพฺพตฺติมูลกตฺตาฯ สพฺพภยานํ **อภินิปาโตเยว ภยํ** ภายติ เอตสฺมาติ กตฺวาฯ

อเปฺปติ วิยาติ ผลสฺส อตฺตลาภเหตุภาวโต การณํ, ตํ นิยฺยาเทติ วิยฯ **ต**นฺติ ผลํฯ **ตโต**ติ การณโตฯ **เอเตส**นฺติ อาหารานํ ฯ **ยถาวุเตฺตนา**ติ ''ผลํ นิเทตี''ติอาทินา วุตฺตปฺปการเรน **อเตฺถนฯ สพฺพปเทสู**ติ ''เวทนานิโรเธนา''ติอาทีสุ สเพฺพสุ ปเทสุฯ

ปฏิสนฺธึ อาทึ กตฺวาติ ปฏิสนฺธิกฺขณํ อาทึ กตฺวาฯ อุปาทิณฺณกอาหาเร สนฺธาย **"อตฺตภาวสงฺขาตานํ อาหาราน"**นฺติ วุตฺตํฯ เต หิ นิปฺปริยายโต ตณฺหานิทานาฯ **ปริปุณฺณายตนานํ สตฺตานํ สตฺตสนฺตติวเสนา**ติ ปริปุณฺณายตนานํ สภาวกานํ จกฺขุ โสตํ ฆานํ ชิวฺหา กาโย ภาโว วตฺถูติ อิเมสํ สตฺตนฺนํ สนฺตตีนํ วเสนฯ **เสสานํ** อปริปุณฺณายตนานํ อนฺธพธิรอภาวกานํฯ **อูนอูนสนฺตติวเสนา**ติ จกฺขุนา, โสเตน, ตทุภเยน, ภาเวน จ อูนอูนสนฺตติวเสนฯ ปฏิสนฺธิยํ ชาตา **ปฏิสนฺธิกาฯ ปฐมภวงฺคจิตฺตกฺขณาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ตทารมฺมณจิตฺตสฺส สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

ตณฺหายปิ นิทานํ ชานาตีติ โยชนาฯ ตณฺหานิทานนฺติปิ ปาโฐฯ **วฏฺฏํ ทเสฺสตฺวา**ติ สรูปโต นยโต จ สกลเมว วฏฺฏํ ทเสฺสตฺวาฯ อิทานิ ตมตฺถํ วิตฺถารโต วิภาเวตุํ **"อิมสฺมิญฺจ ปน ฐาเน"**ติอาทิมาหฯ **อตีตาภิมุขํ เทสนํ กตฺวา**ติ ปจฺจุปฺปนฺนภวโต ปฏฺฐาย อตีตธมฺมาภิมุขํ ตพฺพิสยํ เทสนํ กตฺวา ตถาการเณนฯ **อตีเตน วฏฺฏํ ทเสฺสตี**ติ อตีตภเวน กมฺมกิเลสวิปากวฏฺฏํ ทเสฺสติฯ **อตฺตภาโว**ติ ปจฺจุปฺปโนฺน อตฺตภาโวฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ''อตีเตน วฏฺฏํ ทเสฺสตี''ติ วุตฺตนฺติ? นายํ โทโส ''อตีเตเนวา''ติ อนวธารณโต, เอวญฺจ กตฺวา อตีตาภิมุขคฺคหณํ ชนกกมฺมํ คหิตํ, ตณฺหาสีเสน นานนฺตริยภาวโตฯ น หิ กมฺมุนา วินา ตณฺหา ภวเนตฺติ ยุชฺชติฯ

ตํ กมฺมนฺติ ตณฺหาสีเสน วุตฺตกมฺมํฯ **ทเสฺสตุ**นฺติ ตํ อตีตํ อตฺตภาวํ ทเสฺสตุํฯ **ตสฺสตฺตภาวสฺส ชนกํ กมฺม**นฺติ ตสฺส ยถาวุตฺตสฺส อตฺตภาวสฺส ชนกํฯ ตโต ปรมฺปิ อตฺตภาวํ อายูหิตํ กมฺมํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ อวิชฺชา จ นาม ตณฺหา วิย กมฺมตฺตาติ กมฺมเสฺสว คหณํฯ **ทฺวีสุ ฐาเนสู**ติ อาหารคฺคหเณน เวทนาทิคฺคหเณนาติ ทฺวีสุ ฐาเนสุฯ **อตฺตภาโว**ติ ปจฺจุปฺปนฺนกาลิโก อตีตกาลิโก จ อตฺตภาโวฯ ปุน **ทฺวีสู**ติ ตณฺหาคฺคหเณ อวิชฺชาสงฺขารคฺคหเณติ ทฺวีสุ ฐาเนสุฯ

ตสฺส ชนกนฺติ ปจฺจุปฺปนฺนสฺส เจว อตีตสฺส จ อตฺตภาวสฺส ชนกํ กมฺมํ วุตฺตนฺติ โยชนา ฯ กมฺมคฺคหเณน เจตฺถ ยตฺถ ตํ กมฺมํ อายูหิตํ, สา อตีตา ชาติ อตฺถโต ทสฺสิตา โหติฯ เตน สํสารวฏฺฏสฺส อนมตคฺคตํ ทีเปติฯ **สเงฺขเปนา**ติ สเงฺขเปน เหตุปญฺจกผลปญฺจกคฺคหณมฺปิ หิ สเงฺขโป เอว เหตุผลภาเวน สงฺคเหตพฺพธมฺมานํ อเนกวิธตฺตาฯ

ยทิ อตีเตน วฏฺฏํ ทสฺสิตํ, เอวํ สติ สปฺปเทสา ปฏิจฺจสมุปฺปาทธมฺมเทสนา โหตีติ ทเสฺสโนฺต **"ตตฺราย"**นฺติอาทิมาหฯ เตน หิ ยทิปิ สรูปโต อนาคเตน วฏฺฏํ อิธ น ทสฺสิตํ, นยโต ปน ตสฺสปิ ทสฺสิตตฺตา นิปฺปเทสา เอว ปฏิจฺจสมุปฺปาทเทสนาติ ทเสฺสติฯ อิทานิ ตมตฺถํ อุปมาย วิภาเวตุํ **"ยถา หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อุทกปิเฏฺฐ นิปนฺน**นฺติ อุทกํ ปริปฺลววเสน นิปนฺนํฯ **ปรภาค**นฺติ ปรอุตฺตมงฺคภาคํฯ **โอรโต**ติ ตโต อปรภาคโต โอโลเกโนฺตฯ **อปริปุโณฺณ**ติ วิกลาวยโวฯ **เอวํสมฺปท**นฺติอาทิ อุปมาย สํสนฺทนํฯ

ยถา หิ คีวา สรีรสนฺธารกกณฺฑรานํ มูลฏฺฐานภูตา, เอวํ อตฺตภาวสนฺธารกานํ สงฺขารานํ มูลภูตา ตณฺหาติ วุตฺตํ **"คีวาย ทิฎฺฐกาโล"**ติฯ ยถา เวทนาทิอเนกาวยวสมุทายภูโต อตฺตภาโว, เอวํ ผาสุกปิฏฺฐิกณฺฑกาทิอเนกาวยวสมุทายภูตา ปิฏฺฐีติ **"ปิฏฺฐิยา…เป…. ตสฺส ทิฎฺฐกาโล"**ติ วุตฺตํฯ **ตณฺหาสงฺขาต**นฺติ ตณฺหาย กถิตํฯ อิธ เทสนาย ปจฺจยา อวิชฺชาสงฺขารา เวทิตพฺพาติ ''นงฺคุฏฺฐมูลสฺส ทิฎฺฐกาโล วิยา''ติ วุตฺตํฯ ตถา หิ ปริโยสาเน ''นงฺคุฏฺฐมูลํ ปเสฺสยฺยา''ติ อุปมาทสฺสนํ กตํฯ นยโต ปริปุณฺณภาวคฺคหณํ เวทิตพฺพํฯ ปาฬิยํ อนาคตสฺสาปิ ปจฺจยวฏฺฏสฺส เหตุวเสน ผลวเสน วา ปริปุณฺณภาวสฺส มุขมตฺตทสฺสนียตฺตา อาทิโต ผลเหตุสนฺธิ, มเชฺฌ เหตุผลสนฺธิ, อเนฺตปิ ผลเหตุสนฺธีติ เอวํ ติสนฺธิกตฺตา **จตุสเงฺขปเมว วฏฺฏํ ทสฺสิต**นฺติฯ

อาหารสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. โมฬิยผคฺคุนสุตฺตวณฺณนา

๑๒. **อิมสฺมิํเยว ฐาเน**ติ ''จตฺตาโรเม ภิกฺขุ…เป…. อาหารา''ติ เอวํ จตฺตาโร อาหาเร สรูปโต ทเสฺสตฺวา ''อิเม โข ภิกฺขเว…เป…. อนุคฺคหายา''ติ นิคมนวเสน ทสฺสิเต อิมสฺมิํเยว ฐาเนฯ **เทสนํ นิฏฺฐาเปสิ** จตุอาหารวิภาคทีปกํ เทสนํ อุเทฺทสวเสเนว นิฏฺฐาเปสิ, อุปริ อาวเชฺชตฺวา ตุณฺหี นิสีทิฯ **ทิฏฺฐิคติโก**ติ อตฺตทิฏฺฐิวเสน ทิฏฺฐิคติโกฯ **วรคนฺธวาสิต**นฺติ สภาวสิเทฺธน จนฺทนคเนฺธน เจว ตทญฺญนานาคเนฺธน จ ปริภาวิตตฺตา วรคนฺธวาสิตํ ฯ **รตนจโงฺกฏวเรนา**ติ รตนมเยน อุตฺตมจโงฺกฏเกนฯ **เทสนานุสนฺธิํ ฆเฏโนฺต**ติ ยถาเทสิตาย เทสนาย อนุสนฺธิํ ฆเฏโนฺต, ยถา อุปริเทสนา วเฑฺฒยฺย, เอวํ อุสฺสาหํ กโรโนฺตฯ **วิญฺญาณาหารํ อาหาเรตี**ติ ตสฺส อาหารณกิริยาย วุตฺตปุจฺฉาย ตํ ทิฏฺฐิคตํ อุปฺปาเฏโนฺต **"โย เอตํ…เป…. ภุญฺชติ วา"**ติ อาหฯ

วิญฺญาณาหาเร นาม อิจฺฉิเต ตสฺส อุปภุญฺชเกนปิ ภวิตพฺพํ, โส ''โก นุ โข''ติ อยํ ปุจฺฉาย อธิปฺปาโยฯ **อุตฺสมเย**ติ คพฺภวุฏฺฐานสมเยฯ โส หิ อุตฺสมยสฺส มตฺตกสมยตฺตา ตถา วุโตฺตฯ ''อุทเกน อณฺฑานิ มา นสฺสนฺตู''ติ **มหาสมุทฺทโต นิกฺขมิตฺวา**ฯ คิชฺฌโปตกา วิย อาหารสเญฺจตนาย ตานิ กจฺฉปณฺฑานิ มโนสเญฺจตนาหาเรน ยาเปนฺตีติ อยํ ตสฺส เถรสฺส ลทฺธิฯ **กิญฺจาปิ อยํ ลทฺธี**ติ ผสฺสมโนสเญฺจตนาหาเรสุ กิญฺจาปิ เถรสฺส ยุตฺตา อยุตฺตา วา อยํ ลทฺธิฯ **อิมํ ปญฺห**นฺติ ''โก นุ โข, ภเนฺต, วิญฺญาณาหารํ อาหาเรตี''ติ อิมํ ปญฺหํ เอตาย ยถาวุตฺตาย ลทฺธิยา น ปน ปุจฺฉติ, อถ โข สตฺตุปลทฺธิยา ปุจฺฉตีติ อธิปฺปาโยฯ **โส**ติ ทิฏฺฐิคติ

โกฯ **น นิคฺคเหตโพฺพ** อุมฺมตฺตกสทิสตฺตา อธิปฺปายํ อชานิตฺวา ปุจฺฉาย กตตฺตาฯ เตนาห ‘‘อาหาเรตีติ นาหํ วทามี’’ติอาทิฯ

ตสฺมิํ มยา เอวํ วุตฺเตติ ตสฺมิํ วจเน มยา ‘‘อาหาเรตี’’ติ เอวํ วุตฺเต สติฯ **อยํ ปโญฺห**ติ ‘‘โก นุ โข, ภเนฺต, วิญฺญาณาหารํ อาหาเรตี’’ติ อยํ ปโญฺห ยุโตฺต ภเวยฺยฯ **เอวํ ปุจฺฉิเต ปเญฺห**ติ สตฺตุปลทฺธิํ อนาทาย ‘‘กตมสฺส ธมฺมสฺส ปจฺจโย’’ติ เอวํ ธมฺมปวตฺตวเสเนว ปเญฺห ปุจฺฉิเตฯ **เตเนว วิญฺญาเณนา**ติ เตเนว ปฏิสนฺธิวิญฺญาเณน สห อุปฺปนฺนํ นามญฺจ รูปญฺจ อตีตภเว ทิฎฺฐิคติกสฺส วเสน อายติํ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺตีติ อิธาธิเปฺปตํฯ **นามรูเป ชาเต สตี**ติ นามรูเป นิพฺพเตฺต ตปฺปจฺจยภูตํ ภินฺทิตฺวา สฬายตนํ โหติฯ

ตตฺรายํ ปจฺจยวิภาโค – นามนฺติ เวทนาทิขนฺธตฺตยํ อิธาธิเปฺปตํ, รูปํ ปน สตฺตสนฺตติปริยาปนฺนํ, นิยมโต จตฺตาริ ภูตานิ ฉ วตฺถูนิ ชีวิตินฺทฺริยํ อาหาโร จฯ ตตฺถ วิปากนามํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ หทยวตฺถุโน สหาโย หุตฺวา ฉฎฺฐสฺส มนายตนสฺส สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตวิปากอตฺถิอวิคตปจฺจเยหิ สตฺตธา ปจฺจโย โหติฯ กิญฺจิ ปเนตฺถ เหตุปจฺจเยน กิญฺจิ อาหารปจฺจเยนาติ เอวํ อุกฺกํสาวกํโส เวทิตโพฺพฯ อิตเรสํ ปน ปญฺจายตนานํ จตุนฺนํ มหาภูตานํ สหาโย หุตฺวา สหชาตนิสฺสยวิปากวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน ฉธา ปจฺจโย โหติฯ กิญฺจิ ปเนตฺถ เหตุปจฺจเยน กิญฺจิ อาหารปจฺจเยนาติ สพฺพํ ปุริมสทิสํฯ ปวเตฺต วิปากนามํ วิปากสฺส ฉฎฺฐายตนสฺส วุตฺตนเยน สตฺตธา ปจฺจโย โหติ, อวิปากํ ปน อวิปากสฺส ฉฎฺฐสฺส ตโต วิปากปจฺจยํ อปเนตฺวา ปจฺจโย โหติฯ จกฺขายตนาทีนํ ปน ปจฺจุปฺปนฺนํ จกฺขุปสาทาทิวตฺถุกมฺปิ อิตรมฺปิ วิปากนามํ ปจฺฉาชาตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจเยหิ จตุธา ปจฺจโย โหติ, ตถา อวิปากมฺปิ เวทิตพฺพํฯ รูปโต ปน วตฺถุรูปํ ปฏิสนฺธิยํ ฉฎฺฐสฺส สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจเยหิ ฉธา ปจฺจโย โหติฯ จตฺตาริ ปน ภูตานิ จกฺขายตนาทีนํ ปญฺจนฺนํ สหชาตนิสฺสยอตฺถิอวิคตปจฺจเยหิ จตุธา ปจฺจโย โหติฯ รูปชีวิตํ อตฺถิอวิคตินฺทฺริยวเสน ติธา ปจฺจโย โหตีติ อยเมฺหตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน วิสุทฺธิมคฺคโต (วิสุทฺธิ. ๒.๕๙๔) คเหตโพฺพฯ

ปญฺหสฺส โอกาสํ เทโนฺตติ ‘‘โก นุ โข, ภเนฺต, ผุสตี’’ติ อิมสฺส ทิฎฺฐิคติกปญฺหสฺส โอกาสํ เทโนฺตฯ ตโต วิเวเจตุกาโมติ อธิปฺปาโยฯ **สพฺพปเทสู**ติ ทิฎฺฐิคติเกน ภควตา จ วุตฺตปเทสุฯ **สโตฺต**ติ อตฺตาฯ โส ปน อุเจฺฉทวาทิโนปิ ยาว น อุจฺฉิชฺชติ, ตาว อเตฺถวาติ ลทฺธิ, ปเคว สสฺสตวาทิโนฯ **ภูโต**ติ วิชฺชมาโนฯ **นิปฺผโนฺน**ติ นิปฺผนฺโนฯ น ตสฺส ทานิ นิปฺผาเทตพฺพํ กิญฺจิ อตฺถีติ ลทฺธิฯ **อิทปฺปจฺจยา อิท**นฺติ อิมสฺมา วิญฺญาณาหารปจฺจยา อิทํ นามรูปํฯ ปุน **อิทปฺปจฺจยา อิท**นฺติ อิมสฺมา นามรูปปจฺจยา อิทํ สฬายตนนฺติ เอวํ พหูสุ ฐาเนสุ ภควตา กถิตตฺตา ยถา ปจฺจยโต นิพฺพตฺตํ สงฺขารมตฺตมิทนฺติ สญฺญตฺติํ อุปคโตฯ **เตนาปี**ติ สญฺญตฺตุปคเตนาปิฯ **เอกาพทฺธํ กตฺวา**ติ ยถา ปุจฺฉาย อวสโร น โหติ, ตถา เอกาพทฺธํ กตฺวาฯ **เทสนารุฬฺห**นฺติ ยโต สฬายตนปทโต ปฎฺฐาย ‘‘สฬายตนปจฺจยา ผโสฺส’’ติอาทินา เทสนา ปฏิจฺจสมุปฺปาทวีถิํ อารุฬฺหเมวฯ **ตเมวา**ติ สฬายตนปทเมว คเหตฺวาฯ **วิวเชฺชโนฺต**ติ วิวเฎฺฏโนฺตฯ **เอวมาหา**ติ ‘‘ฉนฺนํเตฺววา’’ติอาทิอากาเรน เอวํ เทสิเต, ‘‘วิเนยฺยชโน ปฏิวิชฺฌตี’’ติ เอวมาหฯ วิญฺญาณาหาโร อายติํ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติยาติ เอวํ ปุริมภวโต อายติภวสฺส ปจฺจยวเสน มูลการณวเสน จ เทสิตตฺตา **‘‘วิญฺญาณนามรูปานํ อนฺตเร เอโก สนฺธี’’**ติ วุตฺตํฯ ตทมินา วิญฺญาณคฺคหเณน อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺสาปิ คหณํ กตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

โมฬิยผคฺคุนสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. สมณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๑๓. เย ปจฺจยสมวาเย เตนตฺตภาเวน สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌิตุํ สมตฺถา, เต พาหิรกลิงฺค ฐิตาปิ เตเนว ตตฺถ สมตฺถตาโยเคน ภาวินํ สมิตพาหิตปาปตํ อเปกฺขิตฺวา สมณสมฺมตาเยว พฺราหฺมณสมฺมตาเยวาติ เต นิวเตฺตตุํ **“สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌิตุํ อสมตฺถา”**ติ วุตฺตํฯ **ทุกฺขสจฺจวเสนา**ติ ทุกฺขอริยสจฺจวเสนฯ อญฺญถา กถํ พาหิรกาปิ ชรามรณํ ทุกฺขนฺติ น ชานนฺติฯ สจฺจเทสนาภาวโต ‘‘สห ตณฺหายา’’ติ วุตฺตนฺติ เกจิฯ ตํ น สุฏฺฐุฯ ยสฺมา ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปฐมาภินิพฺพตฺติ, อิธ ชาตีติ อธิเปฺปตา, สา จ ตณฺหา เอว สนฺตาเนน, ตเณฺหว สา ชาติฯ ชรามรณเญฺจตฺถ ปากฏเมว อธิเปฺปตํ, น ขณิกํ, ตสฺมา สตณฺหา เอว ชาติชรามรณสฺส สมุทโยติ ภูตกถนเมตํ ทฏฺฐพฺพํฯ สมุทยสจฺจวเสน น ชานนฺตีติ โยชนาฯ เอส นโย เสสปเทสุปิฯ **สพฺพปเทสู**ติ ยตฺถ ตณฺหา วิเสสนภาเวน วตฺตพฺพา, เตสุ สพฺพปเทสุฯ เยน สมนฺนาคตตฺตา ปุคฺคโล ปรมตฺถโต สมโณ พฺราหฺมโณติ วุจฺจติ, ตํ สามญฺญํ พฺรหฺมญฺญญฺจาติ อาห **“อริย…เป….พฺรหฺมญฺญญฺจา”**ติฯ เยน หิ ปวตฺตินิมิเตฺตน สมณ-สโทฺท พฺราหฺมณ-สโทฺท จ สเก อเตฺถ นิรุโฬฺห, ตสฺส วเสน อภิโนฺนปิ เวเนยฺยชฺฌาสยโต ทฺวิธา กตฺวา วตฺตุํ อรหตีติ วุตฺตํ **“อุภยตฺถาปี”**ติฯ **เอกาทสสุ ฐาเนสุ จตฺตาริ สจฺจานิ กเถสิ** อวิชฺชาสมุทยสฺส อนุทฺธฏตฺตาฯ

สมณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ทุติยสมณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๑๔. **อิเม ธเมฺม กตเม ธเมฺม**ติ จ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถฯ เตน ‘‘อิเมสํ ธมฺมานํ กตเมสํ ธมฺมาน’’นฺติ อิเมสํ ปทานํ สงฺคโหฯ เอตานิ หิ ปทานิ ชรามรณาทีนํ สาธารณภาเวน วุตฺตานิ อิมิสฺสา เทสนาย ปปญฺจภูตานีติ อาห **“เอตฺตกํ ปปญฺจํ กตฺวา กถิตํ, เทสนํ…เป.… อชฺฌาสเยนา”**ติฯ อิมินา ตาเนว ชรามรณาทีนิ คเหตฺวา ปุคฺคลชฺฌาสยวเสน อาทิโต ‘‘อิเม ธเมฺม’’ติอาทินา สพฺพปทสาธารณโต เทสนา อารทฺธาฯ ยถานุโลมสาสนญฺหิ สุตฺตนฺตเทสนา, น ยถาธมฺมสาสนนฺติฯ

ทุติยสมณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. กจฺจานโคตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๕. ยสฺมา อิธ ชานนฺตาปิ ‘‘สมฺมาทิฏฺฐี’’ติ วทนฺติ อชานนฺตาปิ พาหิรกาปิ สาสนิกาปิ อนุสฺสวาทิวเสนปิ อตฺตปจฺจเกฺขนปิ, ตสฺมา ตํ พหูนํ วจนํ อุปาทาย อาเมฑิตวเสน **“สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาทิฏฺฐีติ, ภเนฺต, วุจฺจตี”**ติ อาหฯ ตถานิทฺทิฏฺฐตาทสฺสนตฺถํ หิสฺส อยํ อาเมฑิตปฺปโยโคฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – ‘‘อปเรหิปิ สมฺมาทิฏฺฐีติ วุจฺจติ, สา ปนายํ เอวํ วุจฺจมานา อตฺถญฺจ ลกฺขณญฺจ อุปาทาย กิตฺตาวตา นุ โข, ภเนฺต, สมฺมาทิฏฺฐิ โหตี’’ติฯ อฏฺฐกถายํ ปน ‘‘สมฺมาทิฏฺฐี’’ติ วจเน ยสฺมา วิญฺญู เอว ปมาณํ, น อวิญฺญู, ตสฺมา **“ยํ ปณฺฑิตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เทฺว อวยวา อสฺสาติ ทฺวยํ, ทุวิธํ ทิฏฺฐิคาหวตฺถุ, ทฺวยํ ทิฏฺฐิคาหวเสน นิสฺสิโต อปสฺสิโตติ **ทฺวยนิสฺสิโต**ฯ เตนาห **“เทฺว โกฏฺฐาเส นิสฺสิโต”**ติฯ ยาย ทิฏฺฐิยา ‘‘สโพฺพยํ โลโก อตฺถิ วิชฺชติ สพฺพกาลํ อุปลพฺภตี’’ติ ทิฏฺฐิคติโก คณฺหาติ, สา ทิฏฺฐิ อตฺถิตา, สา เอว สทา สพฺพกาลํ โลโก อตฺถีติ ปวตฺตคาหตาย สสฺสโต, ตํ **สสฺสตํ**ฯ ยาย ทิฏฺฐิยา ‘‘สโพฺพยํ โลโก นตฺถิ น โหติ อุจฺฉิชฺชตี’’ติ ทิฏฺฐิคติโก คณฺหาติ, สา ทิฏฺฐิ นตฺถิตา, สา เอว อุจฺฉิชฺชตีติ อุปฺปนฺนคาหตาย อุเจฺฉโท, ตํ **อุเจฺฉทํฯ โลโก นาม สงฺขารโลโก** ตมฺหิ คเหตพฺพโตฯ **สมฺมปฺปญฺญายา**ติ อวิปรีตปญฺญาย ยถาภูตปญฺญายฯ เตนาห **“สวิปสฺสนามคฺคปญฺญา”**ติฯ **นิพฺพเตฺตสุ ธเมฺมสู**ติ ยถา ปจฺจยุปฺปเนฺนสุ รูปารูปธเมฺมสุฯ

ปญฺญายเนฺต เสฺววาติ สนฺตานนิพนฺธนวเสน ปญฺญายมาเนสุ เอวฯ **ยา นตฺถี**ติ ยา อุเจฺฉททิฎฺฐิ ตตฺถ ตเตฺถว สตฺตานํ อุจฺฉิชฺชนโต วินสฺสนโต โกจิ ฐิโต นาม สโตฺต ธโมฺม วา นตฺถีติ สงฺขารโลเก อุปฺปเชฺชยฺยฯ ‘‘นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา’’ติ ปวตฺตมานาปิ มิจฺฉาทิฎฺฐิ ตถาปวตฺตสงฺขารารมฺมณาวฯ **สา น โหตี**ติ กมฺมาวิชฺชาตณฺหาทิเภทํ ปจฺจยํ ปฎิจฺจ สงฺขารโลกสฺส สมุทยนิพฺพตฺตึ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสโต, สา อุเจฺฉททิฎฺฐิ, น โหติ, นปฺปวตฺตติ อวิเจฺฉเทน สงฺขารานํ นิพฺพตฺติทสฺสนโตฯ **โลกนิโรธ**นฺติ สงฺขารโลกสฺส ขณิกนิโรธํฯ เตนาห **‘‘สงฺขารานํ ภงฺค’’**นฺติฯ **ยา อตฺถี**ติ เหตุผลสมฺพเนฺธน ปวตฺตมานสฺส สนฺตานานุปเจฺฉทสฺส เอกตฺตคฺคหเณน สงฺขารโลเก ยา สสฺสตทิฎฺฐิ สพฺพกาลํ โลโก อตฺถีติ อุปฺปเชฺชยฺยฯ **สา น โหตี**ติ อุปฺปนฺนุปฺปนฺนานํ นิโรธสฺส นวนวานญฺจ อุปฺปาทสฺส ทสฺสนโต, สา สสฺสตทิฎฺฐิ น โหติฯ

โลโก สมุเทติ เอตสฺมาติ โลกสมุทโยติ อาห **‘‘อนุโลมปจฺจยาการ’’**นฺติฯ ปจฺจยธมฺมานญฺหิ อตฺตโน ผลสฺส ปจฺจยภาโว อนุโลมปจฺจยากาโรฯ ปฎิโลมํ ปจฺจยาการนฺติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ ตํตํเหตุนิโรธโต ตํตํผลนิโรโธ หิ ปฎิโลมปจฺจยากาโรฯ โย หิ อวิชฺชาทีนํ ปจฺจยธมฺมานํ เหตุอาทิปจฺจยภาโว, โส นิปฺปริยายโต โลกสมุทโยฯ **ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส** สงฺขาราทิกสฺสฯ **อนุเจฺฉทํ ปสฺสโต**ติ อนุเจฺฉททสฺสนสฺส เหตุฯ **อยมฺปี**ติ น เกวลํ ขณโต อุทยวยนีหรณนโย, อถ โข ปจฺจยโต อุทยวยนีหรณนโยปิฯ

อุปคมนเฎฺฐน ตณฺหาว **อุปโย**ฯ ตถา **ทิฎฺฐุปโย**ฯ **เอเสว นโย**ติ อิมินา อุปเยหิ อุปาทานาทีนํ อนตฺถนฺตรตํ อติทิสติฯ ตถา จ ปน เตสุ ทฺวิธตา อุปาทียติฯ นนุ จ จตฺตาริ อุปาทานานิ อญฺญตฺถ วุตฺตานีติ? สจฺจํ วุตฺตานิ, ตานิ จ โข อตฺถโต เทฺว เอวาติ อิธ เอวํ วุตฺตํฯ กามํ **‘‘อหํ มม’’**นฺติ อยถานุกฺกเมน วุตฺตํ, ยถานุกฺกมํเยว ปน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อาทิ**-สเทฺทน ปโรปรสฺส สุภํ อสุภนฺติอาทีนญฺจ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ **เต ธเมฺม**ติ เตภูมกธเมฺมฯ **วินิวิสนฺตี**ติ วิรูปํ นิวิสนฺติ, อภินิวิสนฺตีติ อโตฺถฯ **ตาหี**ติ ตณฺหาทิฎฺฐีหิฯ **วินิพโทฺธ**ติ วิรูปํ วิมุจฺจิตุํ วา อปฺปทานวเสน นิยเมตฺวา พโทฺธฯ

‘‘อภินิเวโส’’ติ อุปยุปาทานานํ ปวตฺติอาการวิเสโส วุโตฺตติ อาห **‘‘ตณฺจายนฺติ ตณฺจ อุปยุปาทาน’’**นฺติฯ **จิตฺตสฺสา**ติ อกุสลจิตฺตสฺสฯ **ปติฎฺฐานภูต**นฺติ อาธารภูตํฯ โทสโมหวเสนปิ อกุสลจิตฺตปฺปวตฺติ ตณฺหาทิฎฺฐาภินิเวสูปนิสฺสยา เอวาติ ตณฺหาทิฎฺฐิโย อกุสลสฺส จิตฺตสฺส อธิฎฺฐานนฺติ วุตฺตาฯ **ตสฺมิ**นฺติ อกุสลจิเตฺตฯ **อภินิวิสนฺตี**ติ ‘‘เอตํ มม, เอโส เม อตฺตา’’ติอาทินา อภินิเวสนํ ปวเตฺตนฺติฯ **อนุเสนฺตี**ติ ถามคตา หุตฺวา อปฺปหานภาเวน อนุเสนฺติฯ **ตทุภย**นฺติ ตณฺหาทิฎฺฐิทฺวยํฯ **น อุปคจฺฉตี**ติ ‘‘เอตํ มมา’’ติอาทินา ตณฺหาทิฎฺฐิคติยา น อุปสงฺกมติ น อลฺลียติฯ **น อุปาทิยตี**ติ น ทฬฺหคฺคาหํ คณฺหาติฯ **น อธิฎฺฐาตี**ติ น ตณฺหาทิฎฺฐิคาเหน อธิฎฺฐาย ปวตฺตติฯ อตฺตนิยคาโห นาม สติ อตฺตคาเห โหตีติ วุตฺตํ **‘‘อตฺตา เม’’**ติฯ อิทํ ทุกฺขคฺคหณํ อุปาทานกฺขนฺธาปสฺสยํ ตพฺพินิมุตฺตสฺส ทุกฺขสฺส อภาวาติ วุตฺตํ **‘‘ทุกฺขเมวาติ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธมตฺตเมวา’’**ติฯ ‘‘สํขิเตฺตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๘๗; ม. นิ. ๑.๑๒๐; ๓.๓๗๓; วิภ. ๑๙๐) หิ วุตฺตํฯ **กงฺขํ น กโรตี**ติ สํสยํ น อุปฺปาเทติ สพฺพโส วิจิกิจฺฉาย สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ

น ปรปฺปจฺจเยนาติ ปรสฺส อสทฺทหเนนฯ **มิสฺสกสมฺมาทิฎฺฐึ อาหา**ติ นามรูปปริเจฺฉทโต ปฎฺฐาย สมฺมาทิฎฺฐิยา วุตฺตตฺตา โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกํ สมฺมาทิฎฺฐึ อโวจฯ **นิกฎฺฐโนฺต**ติ นิหีนโนฺตฯ นิหีนปริยาโย หิ อยํ นิกูฏ-สโทฺทฯ เตนาห **‘‘ลามกโนฺต’’**ติฯ **ปฐมก**นฺติ จ ครหายํ

ก-สโทฺทฯ **สพฺพํ นตฺถี**ติ ยถาสงฺขตํ ภงฺคุปฺปตฺติยา นตฺถิ เอว, สพฺพํ นตฺถิ อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ สพฺพมตฺถีติ จ ยถา อสงฺขตํ อตฺถิ วิชฺชติ, สพฺพกาลํ อุปลพฺภตีติ อธิปฺปาโยฯ **สพฺพนฺ**ติ เจตฺถ สกฺกายสพฺพํ เวทิตพฺพํ ‘‘สพฺพธมฺมมูลปริยาย’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑) วิยฯ ตณฺหิ ปริญฺญาญาณานํ ปจฺจยภูตํฯ **อิติ**-สโทฺท นิทสฺสเนฯ กึ นิทเสฺสติ? อตฺถิ-สเทฺทน วุตฺตํฯ ‘‘อตฺถิต’’นฺติ นิจฺจตํฯ สสฺสตคฺคาโห หิ อิธ ปฐโม อโนฺตติ อธิเปฺปโตฯ อุเจฺฉทคฺคาโห ทุติโยติ ตทุภยวินิมุตฺตา จ อิทปฺปจฺจยตาฯ เอตฺถ จ อุปฺปนฺนนิโรธกถนโต สสฺสตตํ, นิรุชฺฌนฺตานํ อสติ นิพฺพานปฺปตฺติยํ ยถาปจฺจยํ ปุนูปคมนกถนโต อุเจฺฉทตญฺจ อนุปคมฺม มชฺฌิเมน ภควา ธมฺมํ เทเสติ อิทปฺปจฺจยตานเยนฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เอเต…เป…. อเนฺต’’ติอาทิฯ

กจฺจานโคตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ธมฺมกถิกสุตฺตวณฺณนา

๑๖. **นิพฺพินฺทนตฺถายา**ติ นิพฺพิทานุปสฺสนาปฏิลาภายฯ สา หิ ชรามรณสีเสน วุเตฺตสุ สงฺขตธเมฺมสุ นิพฺพินฺทนากาเรน ปวตฺตติฯ **วิรชฺชนตฺถายา**ติ วิราคานุปสฺสนาปฏิลาภายฯ **สีลโต ปฏฺฐายา**ติ วิวฏฺฏสนฺนิสฺสิตสีลสมาทานโต ปฏฺฐายฯ โสตาปตฺติยเงฺคหิ สมนฺนาคโต วิวฏฺฏสนฺนิสฺสิตสีเล ปติฏฺฐิโต อุปาสโกปิ ปเคว จตุปาริสุทฺธิสีเล ปติฏฺฐิโต ภิกฺขุ สมฺมาปฏิปโนฺน นามฯ เตนาห **‘‘ยาว อรหตฺตมคฺคา ปฏิปโนฺนติ เวทิตโพฺพ’’**ติฯ **นิพฺพานธมฺมสฺสา**ติ นิพฺพานาวหสฺส อริยสฺส มคฺคสฺสฯ **อนุรูปสภาวภูต**นฺติ นิพฺพานาธิคมสฺส อนุจฺฉวิกสภาวภูตํฯ **นิพฺพิทา**ติ อิมินา วุฏฺฐานคามินิปริโยสานํ วิปสฺสนํ วทติฯ **วิราคา นิโรธา**ติ ปททฺวเยน อริยมคฺคํ, อิตเรน ผลํฯ **เอตฺถา**ติ อิมสฺมึ สุเตฺตฯ **เอเกน นเยนา**ติ ปฐเมน นเยนฯ ตตฺถ หิ ภควา เตน ภิกฺขุนา ธมฺมกถิกลกฺขณํ ปุจฺฉิโต ตํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา วิสฺสเชฺชสิฯ โย หิ วิปสฺสนํ มคฺคํ อนุปาทาวิมุตฺตึ ปาเปตฺวา กเถตุํ สโกฺกติ, โส เอกนฺตธมฺมกถิโกฯ เตนาห **‘‘ธมฺมกถิกสฺส ปุจฺฉา กถิตา’’**ติฯ **ทฺวีหี**ติ ทุติยตติยนเยหิฯ **ตนฺ**ติ ปุจฺฉํฯ **วิเสเสตฺวา**ติ วิสิฏฺฐํ กตฺวาฯ ยถาปุจฺฉิตมตฺตเมว อกเถตฺวา อปุจฺฉิตมฺปิ อตฺถํ ทเสฺสโนฺต ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺตึ อนุปาทาย วิมุตฺติสงฺขาตํ วิเสสํ ปาเปตฺวาฯ ภควา หิ อปฺปํ ยาจิโต พหุํ เทโนฺต อุฬารปุริโส วิย ธมฺมกถิกลกฺขณํ ปุจฺฉิโต ปฏิจฺจสมุปฺปาทมุเขน ตเญฺจว ตโต จ อุตฺตรึ ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺตึ อนุปาทาวิมุตฺตญฺจ วิสฺสเชฺชสิฯ ตตฺถ ‘‘นิพฺพิทาย…เป…. ธมฺมํ เทเสตี’’ติ อิมินา ธมฺมเทสนํ วาสนาภาคิยํ กตฺวา ทเสฺสสิฯ ‘‘นิโรธาย ปฏิปโนฺน โหตี’’ติ อิมินา นิเพฺพธภาคิยํ, ‘‘อนุปาทาวิมุโตฺต โหตี’’ติ อิมินา เทสนํ อเสกฺขภาคิยํ กตฺวา ทเสฺสสิฯ เตนาห **‘‘เสกฺขาเสกฺขภูมิโย นิทฺทิฏฺฐา’’**ติฯ

ธมฺมกถิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อเจลกสฺสปสุตฺตวณฺณนา

๑๗. **ลิเงฺคน อเจลโก**ติ ปพฺพชิตลิเงฺคน อเจลโกฯ เตน อเจลกจรเณน อเจโล, น นิเจฺจลตามเตฺตนาติ ทเสฺสติฯ **นาเมนา**ติ โคตฺตนาเมน **กสฺสโป**ติฯ เทเสติ ปเวเทติ สํสยวิคมนํ เอเตนาติ เทโส, นิจฺฉยเหตูติ อาห **‘‘กิญฺจิเทว เทส’’**นฺติอาทิฯ โส หิ สํสยวิคมนํ กโรตีติ **การณํฯ โอกาส**นฺติ อวสํสนฺทนปเทสํฯ เตนาห **‘‘ขณํ กาล’’**นฺติฯ **อนฺตรฆรํ** อโนฺตนิเวสนํฯ อนฺตเร ฆรานิ เอตสฺสาติ **อนฺตรฆรํ,** อโนฺตคาโมฯ **ยทากงฺขสี**ติ ยํ อากงฺขสิฯ อิติ ภควา สพฺพญฺญุปวารณาย ปวาเรติฯ เตนาห **‘‘ยํ อิจฺฉสี’’**ติฯ **ยทากงฺขสี**ติ ยํ อากงฺขสิ, กสฺสป, ติกฺขตฺตุํ ปฏิกฺขิปโนฺตปิ ปุจฺฉสิ, ยํ อากงฺขสิ, ตเมว ปุจฺฉาติ อโตฺถฯ

‘‘ยาวตติยํ ปฏิกฺขิปี’’ติ วุตฺตตฺตา ‘‘ตติยมฺปิ โข’’ติอาทินา ปาเฐน ภวิตพฺพํฯ โส ปน นยวเสน สํขิโตฺตติ ทฏฺฐโพฺพฯ เยน การเณน ภควา อเจลกสฺส ติกฺขตฺตุํ ยาจาเปตฺวา จสฺส ปญฺหํ กเถสิ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘กสฺมา ปนา’’**ติอาทิมาหฯ **คารวชนนตฺถํ ยาวตติยํ ปฏิกฺขิปิ** ตญฺจ ธมฺมสฺส สุสฺสูสายฯ ธมฺมครุกา หิ พุทฺธา ภควโนฺตฯ สตฺตานํ ญาณปริปากํ อาคมยมาโน ยาวตติยํ ยาจาเปตีติ วิภตฺติวิปริณามวเสน สาธารณโต ปทํ โยเชตฺวา ปุน ‘‘เอตฺตเกน กาเลนา’’ติ กสฺสปสฺส วเสน โยเชตพฺพํฯ

มาติ ปฏิเสเธ นิปาโตฯ **ภณี**ติ ปุนวจนวเสน กิริยาปทํ วทติฯ **มา เอวํ ภณิ,** กเถสีติ อโตฺถฯ ‘‘อิติ ภควา อโวจา’’ติ ปน สงฺคีติการวจนํฯ **สยํกตํ ทุกฺขนฺ**ติ ปุริสสฺส อุปฺปชฺชมานทุกฺขํ, เตน กตํ นาม ตสฺส การณสฺส ปุเพฺพ เตเนว กมฺมสฺส อุปจิตตฺตาติ อยํ นโย อนวโชฺชฯ ทิฎฺฐิคติโก ปน ปญฺจกฺขนฺธวินิมุตฺตํ นิจฺจํ การกเวทกลกฺขณํ อตฺตานํ ปริกเปฺปตฺวา ตสฺส วเสน ‘‘สยํกตํ ทุกฺข’’นฺติ ปุจฺฉตีติ ภควา ‘‘มา เหว’’นฺติ อโวจ, เตนาห **‘‘สยํกตํ ทุกฺขนฺติ วตฺตุํ น วฏฺฏตี’’**ติอาทิฯ เอตฺถ จ ยทิ พาหิรเกหิ ปริกปฺปิโต อตฺตา นาม โกจิ อตฺถิ, โส จ นิโจฺจ, ตสฺส นิพฺพิการตาย, ปุริมรูปาวิชหนโต กสฺสจิ วิเสสาธานสฺส กาตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย อหิตโต นิวตฺตนตฺถํ, หิเต จ วตฺตนตฺถํ อุปเทโส จ นิปฺปโยชโน สิยา อตฺตวาทิโนฯ กถํ วา โส อุปเทโส ปวตฺตียติ? วิการาภาวโตฯ เอวญฺจ อตฺตโน อชฎากาสสฺส วิย ทานาทิกิริยา หึสาทิกิริยา จ น สมฺภวติ, ตถา สุขสฺส ทุกฺขสฺส จ อนุภวนพโนฺธ เอว อตฺตวาทิโน น ยุชฺชติ กมฺมพนฺธาภาวโตฯ ชาติอาทีนญฺจ อสมฺภวโต กุโต วิโมโกฺขฯ อถ ปน ‘‘ธมฺมมตฺตํ ตสฺส อุปฺปชฺชติ เจว วินสฺสติ จฯ ยสฺส วเสนายํ กิริยาโวหาโร’’ติ วเทยฺย, เอวมฺปิ ปุริมรูปาวิชหเนน อวฏฺฐิตสฺส อตฺตโน ธมฺมมตฺตนฺติ น สกฺกา สมฺภาเวตุํฯ เต วา ปนสฺส ธมฺมา อวตฺถาภูตา, ตโต อเญฺญ วา สิยุํ อนเญฺญ วาฯ ยทิ อเญฺญ, น ตาหิ ตสฺส อุปฺปนฺนาหิปิ โกจิ วิเสโส อตฺถิฯ โย หิ กโรติ ปฏิสํเวเทติ จวติ อุปฺปชฺชติ จาติ อิจฺฉิตํ, ตสฺมา ตทโตฺถ เอว ยถาวุตฺตโทโสฯ กิญฺจ ธมฺมกปฺปนาปิ นิรตฺถิกา สิยาฯ อถ อนเญฺญ, อุปฺปาทวินาสวนฺตีหิ อวตฺถาหิ อนญฺญสฺส อตฺตโน ตาสํ วิย อุปฺปาทวินาสสมฺภวโต กุโต นิจฺจตาวกาโสฯ ตาสมฺปิ วา อตฺตโน วิย นิจฺจตาปตฺตีติ พนฺธวิโมกฺขานํ อสมฺภโว เอวาติ น ยุชฺชเตวายํ อตฺตวาโทฯ เตนาห **‘‘อตฺตา นาม โกจิ ทุกฺขสฺส การโก นตฺถีติ ทีเปตี’’**ติฯ **ปรโต**ติ ‘‘ปรํกตํ ทุกฺข’’นฺติอาทิเก ปรสฺมึ ติวิเธปิ นเยฯ **อธิจฺจสมุปฺปนฺน**นฺติ อธิจฺจ ยทิจฺฉาย กิญฺจิ การณํ กสฺสจิ วา ปุพฺพํ วินา สมุปฺปนฺนํฯ เตนาห **‘‘อการเณน ยทิจฺฉาย อุปฺปนฺน’’**นฺติฯ **กสฺมา เอวมาหา**ติ เอวํ วกฺขมาโนติ อธิปฺปาโยฯ **อสฺสา**ติ อเจลสฺสฯ **อยนฺ**ติ ภควนฺตํ สนฺธาย วทติฯ **โสเธโนฺต**ติ สยํ วิสุทฺธํ กตฺวา ปุจฺฉิตมตฺถํ เอว อตฺตโน ปุจฺฉาย สุทฺธึ ทเสฺสโนฺตฯ ลทฺธิยา ‘‘สยํกตํ ทุกฺข’’นฺติ มิจฺฉาคหณสฺส ปฏิเสธนตฺถายฯ

โส กโรตีติ โส กมฺมํ กโรติฯ **โส ปฏิสํเวทยตี**ติ การกเวทกานํ อนญฺญตฺตทสฺสนปรํ เอตํ, น ปน กมฺมกิริยาผลานํ ปฏิสํเวทนานํ สมานกาลตาทสฺสนปรํฯ **อิตี**ติ นิทสฺสนเตฺถ นิปาโตฯ **โข**ติ อวธารเณฯ ‘‘โส เอวา’’ติ ทสฺสิโตฯ อนิยตาเทสา หิ เอเต นิปาตาฯ **อาทิโต**ติ ภุมฺมเตฺถ นิสฺสกฺกวจนนฺติ อาห **‘‘อาทิมฺหิเยวา’’**ติฯ ‘‘สยํกตํ ทุกฺข’’นฺติ ลทฺธิยา ปเคว ‘‘โส กโรติ, โส ปฏิสํเวทยตี’’ติ สญฺญาจิตฺตวิปลฺลาสา ภวนฺติฯ สญฺญาวิปลฺลาสโต หิ จิตฺตวิปลฺลาโส, จิตฺตวิปลฺลาสโต ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส, เตนาห **‘‘เอวํ สติ ปจฺฉา สยํกตํ ทุกฺขนฺติ อยํ ลทฺธิ โหตี’’**ติฯ เอวํ สติ สญฺญาจิตฺตวิปลฺลาสานํ พรูหิโต มิจฺฉาภินิเวโส, ยทิทํ ‘‘สยํกตํ ทุกฺข’’นฺติ ลทฺธิฯ ตสฺมา ปฏินิสฺสเชฺชตุํ ปาปกํ ทิฏฺฐิคตนฺติ ทเสฺสติฯ เตนาห ภควา ‘‘สยํกตํ…เป.… เอตํ ปเรตี’’ติฯ **วฏฺฏทุกฺขํ อธิเปฺปตํ** อวิเสสโต อตฺถีติ จ วุตฺตตฺตาฯ **สสฺสตํ** สสฺสตคาหํ **ทีเปติ** ปเรสํ ปกาเสติ, ตถาภูโต จ **สสฺสตํ** ทฬฺหคฺคาหํ **คณฺหาตี**ติฯ **ตสฺสา**ติ ทิฏฺฐิคติกสฺสฯ **ตํ**

‘‘สยํกตํ ทุกฺข’’นฺติ เอวํ ปวตฺตํ วิปรีตทสฺสนํฯ **เอตํ** สสฺสตคฺคหณํฯ **ปเรติ** อุเปติฯ เตนาห **“การกญฺจ...เป.... อโตฺถ”**ติฯ **เอกเมว คณฺหนฺต**นฺติ สติปิ วตฺถุเภเท อโยนิโส อุปฺปชฺชเนน เอกเมว กตฺวา คณฺหนฺตํฯ

อิธ ‘‘อาทิมฺหิเยวา’’ติ ปเทฯ ‘‘ปรํกตํ ทุกฺข’’นฺติ ลทฺธิยา ปเควาติอาทินา เหตุถ วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยเญฺหตฺถ โยชนา – ‘‘ปรํกตํ ทุกฺข’’นฺติ ลทฺธิยา ปเคว อโญฺญ กโรติ, อโญฺญ ปฏิสํเวทยตีติ สญฺญาจิตฺตวิปลฺลาสา ภวนฺตีติ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํฯ **เอวํ สตี**ติ เอวํ มุทุเก อุเจฺฉทวิปลฺลาเส ปฐมุปฺปเนฺน สติ ปจฺฉา ‘‘ปรํกตํ ทุกฺข’’นฺติ อยํ ลทฺธิ โหตีติ สมฺพโนฺธฯ **การโก**ติ กมฺมสฺส การโกฯ **เตน กต**นฺติ กมฺมการเกน กตํฯ กมฺมุนา หิ ผลสฺส โวหาโร อเภโทปจารกตฺตาฯ **เอว**นฺติ ทิฏฺฐิสหคตา เวทนา สาตสภาวา กิเลสปริฬาหาทินา สปริสฺสยา สอุปายาสา, เอวํฯ ‘‘ปเคว อิตเร’’ติ วุตฺตเวทนาย **อภิตุนฺนสฺส วิทฺธสฺส**ฯ ‘‘วุตฺตนเยน โยเชตพฺพ’’นฺติ วตฺวา ตํ โยชนํ ทเสฺสโนฺต **“ตตฺราย”**นฺติอาทิมาหฯ **อุเจฺฉท**นฺติ สโต สตฺตสฺส อุเจฺฉทํ วินาสํ, วิภวนฺติ อโตฺถฯ อสโต หิ วินาสาสมฺภวโต อตฺถิภาวนิพโนฺธโน อุเจฺฉโทฯ ยถา เหตุผลภาเวน ปวตฺตมานานํ สภาวธมฺมานํ สติปิ เอกสนฺตานปริยาปนฺนานํ ภินฺนสนฺตติปติเตหิ วิเสเส เหตุผลานํ ปรมตฺถโต อวินาภาวตฺตา ภินฺนสนฺตานปติตานํ วิย อจฺจนฺตเภทสนฺนิฏฺฐาเนน นานตฺตนยสฺส มิจฺฉาคหณํ อุเจฺฉทาภินิเวสสฺส การณํฯ เอวํ เหตุผลภูตานํ ธมฺมานํ วิชฺชมาเนปิ สภาวเภเท เอกสนฺตติปริยาปนฺนตาย เอกตฺตนเยน อจฺจนฺตาเภทคหณมฺปิ การณเมวาติ ทเสฺสตุํ ‘‘สตฺตสฺสา’’ติ วุตฺตํ ปาฬิยํฯ สนฺตานวเสน หิ วตฺตมาเนสุ ขเนฺธสุ ฆนวินิโพฺภคาภาเวน เอกตฺตคหณนิพโนฺธโน สตฺตคฺคาโห, สตฺตสฺส จ อตฺถิภาวคฺคาหนิพโนฺธโน อุเจฺฉทคฺคาโห, ยาวายํ อตฺตา น อุจฺฉิชฺชติ, ตาวายํ วิชฺชติเยวาติ คหณโต นิรุทยวินาโส อิธ อุเจฺฉโทติ อธิเปฺปโตติ ‘‘อุเจฺฉท’’นฺติ วุตฺตํฯ วิเสเสน นาโส วินาโส, อภาโวฯ โส ปน มํสจกฺขุปญฺญาจกฺขูนํ ทสฺสนปถาติกฺกโมเยว โหตีติ วุตฺตํ ‘‘อทสฺสน’’นฺติฯ อทสฺสเน หิ นาสสโทฺท โลเก นิรุโฬฺหติฯ สภาววิคโม สภาวาปคโม วิภโวฯ โย หิ นิรุทยวินาเสน อุจฺฉิชฺชติ, น โส อตฺตโน สภาเวน ติฏฺฐติฯ

เอเต เตติ วา เย อิเม ตยา ‘‘สยํกตํ ทุกฺข’’นฺติ จ ปุเฏฺฐน มยา ‘‘โส กโรติ, โส ปฏิสํเวทยตี’’ติอาทินา, ‘‘อโญฺญ กโรติ, อโญฺญ ปฏิสํเวทยตี’’ติอาทินา จ ปฏิกฺขิตฺตา สสฺสตุเจฺฉทสงฺขาตา อนฺตา, เต อุโภ อเนฺตติ โยชนาฯ อถ วา **เอเต เต**ติ ยตฺถ ปุถู อญฺญติตฺถิยา อนุปจิตญาณสมฺภารตาย ปรมคมฺภีรํ สณฺหํ สุขุมํ สุญฺญตํ อปฺปชานนฺตา สสฺสตุเจฺฉเท นิมฺคฺคา สีสํ อุกฺขิปิตุํ น วิสหนฺติ, เอเต เต อุโภ อเนฺต อนุปคมฺมาติ โยชนาฯ **เทเสตี**ติ ปฐมํ ตาว อนญฺญสาธารเณ ปฏิปตฺติธเมฺม ญาณานุภาเวน มชฺฌิมาย ปฏิปทาย ฐิโต, กรุณานุภาเวน เทสนาธเมฺม มชฺฌิมาย ปฏิปทาย ฐิโต ธมฺมํ เทเสติฯ **เอตฺถ หีติ หิ**-สโทฺท เหตุอโตฺถฯ ยสฺมา การณโต…เป…. นิทฺทิโฏฺฐ, ตสฺมา มชฺฌิมาย ปฏิปทาย ฐิโต ธมฺมํ เทเสตีติ โยชนาฯ การณโต ผลํ ทีปิตนฺติ โยชนา, อภิเธยฺยานุรูปญฺหิ ลิงฺควจนานิ โหนฺติฯ **อสฺสา**ติ ผลสฺสฯ **น โกจิ การโก วา เวทโก วา นิทฺทิโฏฺฐ,** อญฺญทตฺถุ ปฏิกฺขิโตฺต เหตุผลมตฺตตาทสฺสนโต เกวลํ ทุกฺขกฺขนฺธคหณโตติฯ **เอตฺตาวตา**ติ ‘‘เอเต เต, กสฺสป…เป…. ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหตี’’ติ เอตฺตเกน ตาว ปเทนฯ **เสสปญฺหา**ติ ‘‘สยํกตญฺจ ปรํกตญฺจ ทุกฺข’’นฺติอาทิกา เสสา จตฺตาโร ปญฺหาฯ อฏฺฐกถายํ ปน ‘‘กิํ นุ โข, โภ โคตม, นตฺถิ ทุกฺข’’นฺติ ปโญฺห ปาฬิยํ สรูเปเนว ปฏิกฺขิโตฺตติ น อุทฺธโตฯ **ปฏิเสธิตา โหนฺตี**ติ ตติยปโญฺห, ตาว ปฐมทุติยปญฺหปฏิเกฺขเปเนว ปฏิกฺขิโตฺต, โส หิ ปโญฺห วิสุํ วิสุํ ปฏิเกฺขเปน เอกชฺฌํ ปฏิเกฺขเปน จฯ เตนาห **“อุโภ...เป.... ปฏิกฺขิโตฺต”**ติฯ เอตฺถ จ ยสฺส อตฺตา การโก เวทโก วา อิจฺฉิโต, เตน วิปริณามธโมฺม อตฺตา อนุญฺญาโต โหติฯ ตถา จ สติ อนุปุพฺพธมฺมปฺปวตฺติยา รูปาทิธมฺมานํ

วิย , สุขาทิธมฺมานํ วิย จสฺส ปจฺจยายตฺตวุตฺติตาย อุปฺปาทวนฺตตา อาปชฺชติฯ อุปฺปาเท จ สติ อวสฺสํภาวี นิโรโธติ อนวกาสา นิจฺจตาติฯ ตสฺส ‘‘สยํกต’’นฺติ ปฐมปญฺหปฏิเกฺขโป ปจฺฉา เจ อตฺตโน นิรุฬฺหสฺส สมุทโย โหตีติ ปุเพฺพ วิย อเนน ภวิตพฺพํ, ปุเพฺพ วิย วา ปจฺฉาปีฯ **เสสปญฺหา**ติ ตติยปญฺหาทโยฯ **ตติยปโญฺห ปฏิกฺขิโตฺต**ติ เอวญฺจ ตติยปโญฺห ปฏิกฺขิโตฺต เวทิตโพฺพ – ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติอาทินา สตตํ สมิตํ ปจฺจยายตฺตสฺส ทีปเนน ทุกฺขสฺส อธิจฺจสมุปฺปนฺนตา ปฏิกฺขิตฺตา, ตโต เอว ตสฺส อชานนญฺจ ปฏิกฺขิตฺตํฯ เตนาห ภควา ‘‘เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๒๖; สํ. นิ. ๒.๓๙-๔๐; มหาว. ๑; อุทา. ๑)ฯ

ยํ ปริวาสํ สมาทิยิตฺวา ปริวสตีติ โยชนาฯ **วจนสิลิฏฺฐตาวเสนา**ติ ‘‘ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ ลเภยฺยํ อุปสมฺปท’’นฺติ ยาจเนฺตน เตน วุตฺตวจนสิลิฏฺฐตาวเสนฯ **คามปฺปเวสนาทีนีติ อาทิ**-สเทฺทน นาติทิวาปฏิกฺกมนํ, นเวสิยาทิโคจรตา, สพฺรหฺมจารีนํ กิเจฺจสุ ทกฺขตาทิ, อุเทฺทสาทีสุ ติพฺพจฺฉนฺทตา, ติตฺถิยานํ อวณฺณภณเน อตฺตมนตา, พุทฺธาทีนํ อวณฺณภณเน อนตฺตมนตา, ติตฺถิยานํ วณฺณภณเน อนตฺตมนตา, พุทฺธาทีนํ วณฺณภณเน อตฺตมนตาติ (มหาว. ๘๗) อิเมสํ สงฺคโหฯ **อฏฺฐ วตฺตานี**ติ อิมานิ อฏฺฐ ติตฺถิยวตฺตานิ ปูเรเนฺตนฯ เอตฺถ จ นาติกาเลน คามปฺปเวสนา ตตฺถ วิสุทฺธกายวจีสมาจาเรน ปิณฺฑาย จริตฺวา นาติทิวาปฏิกฺกมนนฺติ อิทเมกํ วตฺตํฯ

อยเมตฺถ ปาโฐติ เอตสฺมิํ กสฺสปสุเตฺต อยํ ปาโฐฯ **อญฺญตฺถา**ติ สีหนาทสุตฺตาทีสุ (ที. นิ. ๑.๔๐๒-๔๐๓)ฯ **ฌํสิตฺวา โกเฏฺฏตฺวา**ติ ยถา สุวณฺณํ นิฌํสิตฺวา อธิกรณิยา โกเฏฺฏตฺวา นิโทฺทสเมว คยฺหติ, เอวํ ปริวาสวตฺตจรเณน ฌํสิตฺวา สุทฺธภาววีมํสเนน โกเฏฺฏตฺวา สุโทฺธ เอว อญฺญติตฺถิยปุโพฺพ อิธ คยฺหติฯ **ติพฺพจฺฉนฺทต**นฺติ สาสนํ อนุปวิสิตฺวา พฺรหฺมจริยวาเส ติพฺพจฺฉนฺทตํ ทฬฺหตราภิรุจิตํฯ **อญฺญตรํ ภิกฺขุํ อามเนฺตสี**ติ นามโคเตฺตน อปากฏํ เอกํ ภิกฺขุํ อาณาเปสิ เอหิภิกฺขุอุปสมฺปทาย อุปนิสฺสยาภาวโตฯ **คเณ นิสีทิตฺวา**ติ ภิกฺขู อตฺตโน สนฺติเก ปตฺตาสนวเสน คเณ นิสีทิตฺวาฯ

อเจลกสฺสปสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ติมฺพรุกสุตฺตวณฺณนา

๑๘. ยสฺมา ติมฺพรุโก ‘‘เวทนา อตฺตาฯ อตฺตาว เวทยตี’’ติ เอวํลทฺธิโก, ตสฺมา ตาย ลทฺธิยา ‘‘สยํกตํ สุขทุกฺข’’นฺติ วทติ, ตํ ปฏิสํหริตุํ ภควา ‘‘สา เวทนา’’ติอาทิํ อโวจฯ เตนาห **‘‘สา เวทนาติอาทิ สยํกตํ สุขทุกฺขนฺติ ลทฺธิยา นิเสธนตฺถํ วุตฺต’’**นฺติฯ **เอตฺถาปี**ติ อิมสฺมิมฺปิ สุเตฺตฯ **ตตฺรา**ติ ยํ วุตฺตํ ‘‘สา เวทนา…เป.… สุขทุกฺข’’นฺติ, ตสฺมิํ ปาเฐฯ **อาทิมฺหิเยวา**ติ เอตฺถ ภุมฺมวจเนน ‘‘อาทิโต’’ติ โต-สโทฺท น นิสฺสกฺกวจเนฯ **เอว**-กาเรน โข-สโทฺท อวธารเณติ ทเสฺสติฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ อนนฺตรสุเตฺต วุตฺตเมวฯ ตตฺถ ปน ‘‘เวทนาโต อโญฺญ อตฺตา, เวทนาย การโก’’ติ ลทฺธิกสฺส ทิฏฺฐิคติกสฺส วาโท ปฏิกฺขิโตฺต, อิธ ‘‘เวทนา อตฺตา’’ติ เอวํลทฺธิกสฺสาติ อยเมว วิเสโสฯ เตนาห **‘‘เอวญฺหิ สติ เวทนาย เอว เวทนา กตา โหตี’’**ติอาทิฯ **อิมิสฺสา**ติ ยาย เวทนาย สุขทุกฺขํ กตํ, อิมิสฺสาฯ **ปุเพฺพปี**ติ สสฺสตาการโต ปุเพฺพปิฯ **ปุริมญฺหิ อตฺถ**นฺติ อนนฺตรสุเตฺต วุตฺตํ อตฺถํฯ **อฏฺฐกถาย**นฺติ โปราณฏฺฐกถายํฯ **ต**นฺติ ปุริมสุเตฺต วุตฺตมตฺถํฯ **อสฺสา**ติ อิมสฺส สุตฺตสฺสฯ ยสฺมา ติมฺพรุโก ‘‘เวทนาว อตฺตา’’ติ คณฺหาติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘อหํ สา เวทนา…เป.… น วทามี’’**ติฯ

อญฺญา เวทนาติอาทีสุปิ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ อนนฺตรสุตฺเต วุตฺตนยเมวฯ **การกเวทนา**ติ กตฺตุภูตเวทนาฯ **เวทนาสุขทุกฺข**นฺติ เวทนาภูตสุขทุกฺขํ กถิตํ, น วฏฺฏสุขทุกฺขํฯ **"วิปากสุขทุกฺขเมว วฏฺฏํ"**ติ วุตฺตํ ''สยํกตํ สุขํ ทุกฺข''นฺติอาทิวจนโตฯ

ติมฺพรุกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. พาลปณฺฑิตสุตฺตวณฺณนา

๑๙. อวิชฺชา นีวรณา ภวาทิ-อาทีนวสฺส นิวาริตปฏิจฺฉาทิกา เอตสฺสาติ **อวิชฺชานีวรโณ,** อวิชฺชาย นิวุโตติ อาห **"อวิชฺชาย นิวาริตสฺสา"**ติฯ **อยํ กาโย**ติ พาลสฺส อปฺปหีนกิเลสสฺส ปจฺจุปฺปนฺนํ อตฺตภาวํ รกฺขํ กตฺวา อวิชฺชาย ปฏิจฺฉาทิตาทีนเว อยาถาวทสฺสนวเสน ตณฺหาย ปฏิลทฺธจิตฺตสฺส ตํตํภวูปคา สงฺขารา สงฺขรียนฺติฯ เตหิ จ อตฺตภาวสฺส อภินิพฺพตฺติ, ตสฺมา อยญฺจ อวิชฺชาย กาโย นิพฺพโตฺตติฯ **อสฺสา**ติ พาลสฺสฯ **อยํ อโตฺถ**ติ ''อยํ กาโย นามรูปนฺติ จ วุโตฺต''ติ อโตฺถ ทีเปตโพฺพ อุปาทานกฺขนฺธสฬายตนสงฺคหโต เตสํ ธมฺมานํฯ **เอวเมตํ ทฺวย**นฺติ เอวํ อวิชฺชาย นิวาริตตฺตา, ตณฺหาย จ สํยุตฺตตฺตา เอวํ สปรสนฺตานคตสวิญฺญาณกกายสงฺขาตํ ทฺวยํ โหติฯ **อญฺญตฺถา**ติ สุตฺตนฺตเรสุฯ ''จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ, ติณฺณํ สงฺคติ ผโสฺส''ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๐๔, ๔๐๐; ๓.๔๒๑, ๔๒๕-๔๒๖; สํ. นิ. ๒.๔๓-๔๕; ๔.๖๐-๖๑; กถา. ๔๖๕, ๔๖๗) อชฺฌตฺติกพาหิรายตนานิ ภินฺทิตฺวา จกฺขุรูปาทิทฺวยานิ ปฏิจฺจ จกฺขุสมฺผสฺสาทโย วุตฺตา, อิธ ปน อภินฺทิตฺวา ฉ อชฺฌตฺติกพาหิรายตนานิ ปฏิจฺจ จกฺขุสมฺผสฺสาทโย วุตฺตา **"ทฺวยํ ปฏิจฺจ ผโสฺส"**ติ, ตสฺมา **มหาทฺวยํ นาม กิเรตํ** อนวเสสโต อชฺฌตฺติกพาหิรายตนานํ คหิตตฺตาฯ **อชฺฌตฺติกพาหิรานิ อายตนานี**ติ เอตฺถาปิ หิ สฬายตนานิ สงฺคหิตาเนวฯ **ผสฺสการณานี**ติ ผสฺสปวตฺติยา ปจฺจยานิฯ **เยหี**ติ เหตุทสฺสนมตฺตนฺติ อาห **"เยหิ การณภูเตหี"**ติฯ ผโสฺส เอว ผุสนกิโจฺจ, น ผสฺสายตนานีติ วุตฺตํ **"ผเสฺสน ผุโฏฺฐ"**ติฯ **ปริปุณฺณวเสนา**ติ อเวกลฺลวเสนฯ อปริปุณฺณายตนานํ หีนานิ ผสฺสสฺส การณานิ โหนฺติ, เตสํ วิยาติ ''เอเตสํ วา อญฺญตเรนา''ติ วุตฺตํฯ **กายนิพฺพตฺตนาทิมฺหี**ติ สวิญฺญาณกสฺส กายสฺส นิพฺพตฺตนํ กายนิพฺพตฺตนํ, กาโย วา นิพฺพตฺตติ เอเตนาติ กายนิพฺพตฺตนํ, กิเลสาภิสงฺขาราฯ **อาทิ**สเทฺทน ผสฺสสฬายตนาทิสงฺคโหฯ อธิกํ ปยสติ ปยุญฺชติ เอเตนาติ อธิปฺปยาโส, วิเสสการณนฺติ อาห **"อธิกปโยโค"**ติฯ

ภควา อมฺหากํ อุปฺปาทกภาเวน มูลภาเวน **ภควํมูลกาฯ อิเม ธมฺมา**ติ อิเม การณธมฺมาฯ เยหิ มยํ พาลปณฺฑิตานํ สมาเนปิ กายนิพฺพตฺตนาทิมฺหิ วิเสสํ ชาเนยฺยาม, เตนาห **"ปุเพฺพ กสฺสปสมฺมาสมฺพุเทฺธน อุปฺปาทิตา"**ติอาทิฯ **อาชานามา**ติ อภิมุขํ ปจฺจกฺขโต ชานามฯ **ปฏิวิชฺฌามา**ติ ตเสฺสว เววจนํ, อธิคจฺฉามาติ อโตฺถฯ **เนตา**ติ อมฺหากํ สนฺตาเน ปาเปตาฯ **วิเนตา**ติ ยถา อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส โหติ, เอวํ วิเสสโต เนตา, ตทงฺควินยาทิวเสน วา วิเนตาฯ **อนุเนตา**ติ อนุรูปํ เนตาฯ อนฺตรนฺตรา ยถาธมฺมปญฺญตฺติยา ปญฺญาปิตานํ ธมฺมานํ อนุรูปโต ทสฺสนํ โหตีติ อาห **"ยถาสภาวโต ...เป.... ทเสฺสตา"**ติฯ อาปาถํ อุปคจฺฉนฺตานํ ภควา ปฏิสรณํ สโมสรณฏฺฐานนฺติ **ภควํปฏิสรณา** ธมฺมาฯ เตนาห **"จตุภูมกธมฺมา"**ติอาทิฯ ปฏิสรติ ปฏิวิชฺฌตีติ ปฏิสรณํ, ตสฺมา ปฏิวิชฺฌนวเสน ภควา ปฏิสรณํ เอเตสนฺติ **ภควํปฏิสรณา**ฯ เตนาห **"อปิ จา"**ติอาทิฯ **ผโสฺส อาคจฺฉตี**ติ ปฏิวิชฺฌนกวเสน ผโสฺส ญาณสฺส อาปาถํ อาคจฺฉติ, อาปาถํ อาคจฺฉโนฺตเยว โส อตฺถโต ''อหํ กินฺนาโม''ติ นามํ ปุจฺฉโนฺต วิย, ภควา จสฺส นามํ กโรโนฺต วิย โหตีติ วุตฺตํ **"อหํ ภควา"**ติอาทิฯ **อุปฏฺฐาตู**ติ ญาณสฺส ปจฺจุปฏฺฐาตุฯ **ภควนฺตํเยว ปฏิภาตู**ติ ภควโต เอว ภาโค โหตุ, ภควาว นํ อตฺตโน

ภาคํ กตฺวา วิสฺสชฺเชตูติ อโตฺถ, ภควโต ภาโค ยทิทํ ธมฺมสฺส อกฺขานํ, อมฺหากํ ปน สวนํ ภาโคติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ เอวญฺหิ สทฺทลกฺขเณน สเมติฯ เกจิ ปน ปฏิภาตูติ อตฺถํ วทนฺติ ญาเณน ทิสฺสตุ เทสียตูติ วา อโตฺถฯ เตนาห **“ตุเมฺหเยว โน กเถตฺวา เทถาติ อโตฺถ”**ติฯ

พาลสฺส ปณฺฑิตสฺส จ กายสฺส นิพฺพตฺติยา ปจฺจยภูตา **อวิชฺชา จ ตณฺหา จ**ฯ เตนาห **“กมฺมํ...เป.... นิรุทฺธา”**ติฯ **ชวาเปตฺวา**ติ คหิตชวนํ กตฺวา, ยถา ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒิตุํ สมตฺถํ โหติ, เอวํ กตฺวาฯ ยทิ นิรุทฺธา, กถํ อปฺปหีนาติ วุตฺตนฺติ อาห **“ยถา ปนา”**ติอาทิฯ ภวติ หิ ตํสทิเสปิ ตโพฺพหาโร ยถา ‘‘สา เอว ติตฺติรี, ตาเนว โอสธานิ, ตเสฺสว กมฺมสฺส วิปากาวเสเสนา’’ติ จฯ **ทุกฺขกฺขยายา**ติ ตทตฺถวิเสสนตฺถนฺติ อาห **“ขยตฺถายา”**ติฯ **ปฏิสนฺธิกาย**นฺติ ปฏิสนฺธิคหณปุพฺพกํ กายํฯ ปาฬิยํ ‘‘พาเลนา’’ติ กรณวจนํ นิสฺสเกฺกติ อาห **“พาลโต”**ติฯ ภาวินา สห ปฏิสนฺธินา **สปฺปฏิสนฺธิโก**ฯ โย ปน เอกนฺตโต เตนตฺตภาเวน อรหตฺตํ ปตฺตุํ ภโพฺพ, โส ภาวินา ปฏิสนฺธินา ‘‘อปฺปฏิสนฺธิโก’’ติ, ตโต วิเสสนตฺถํ **“สปฺปฏิสนฺธิโก”**ติ วุตฺตํฯ กิญฺจาปิ วุตฺตํ, โส จ ยาว อริยภูมึ น โอกฺกมติ, ตาว พาลธมฺมสมงฺคี เอวาติ กตฺวา **“สโพฺพปิ ปุถุชฺชโน พาโล”**ติ วุตฺตํฯ ตถา หิ ‘‘อปฺปฏิสนฺธิโก ขีณาสโว ปณฺฑิโต’’ติ ขีณาสว-สเทฺทน อปฺปฏิสนฺธิโก วิเสสิโตฯ ยทิ เอวํ เสกฺขา กถนฺติ อาห **“โสตาปนฺนา”**ติอาทิฯ เต หิ สิขาปตฺตปณฺฑิจฺจภาวลกฺขณาภาวโต ปณฺฑิตาติ น วตฺตพฺพา ขีณาสวา วิย, พลวตรานํ ปน พาลธมฺมานํ ปหีนตฺตา พาลาติปิ น วตฺตพฺพา ปุถุชฺชนา วิยฯ ภชิยมานา ปน จตุสจฺจสมฺปฏิเวธํ อุปาทาย **ปณฺฑิตปกฺขํ ภชนฺติ,** น พาลปกฺขํ วุตฺตการเณนาติฯ

พาลปณฺฑิตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ปจฺจยสุตฺตวณฺณนา

๒๐. สพฺพมฺปิ สงฺขตํ อปฺปฏิจฺจ อุปฺปนฺนํ นาม นตฺถีติ ปจฺจยธโมฺมปิ อตฺตโน ปจฺจยธมฺมํ อุปาทาย ปจฺจยุปฺปโนฺน, ตถา ปจฺจยุปฺปนฺนธโมฺมปิ อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนํ อุปาทาย ปจฺจยธโมฺมติ ยถารหํ ธมฺมานํ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนตาฯ เยสํ วิเนยฺยานํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทเทสนาเยว สุโพธโต อุปฏฺฐาติ, เตสํ วเสน สุฏฺฐุ วิภาคํ กตฺวา ปฏิจฺจสมุปฺปาโท เทสิโตฯ เยสํ ปน วิเนยฺยานํ ตทุภยสฺมึ วิภชฺช สุเต เอว ธมฺมาภิสมโย โหติ, เต สนฺธาย ภควา ตทุภยํ วิภชฺช ทเสฺสโนฺต ‘‘ปฏิจฺจสมุปฺปาทญฺจ โว, ภิกฺขเว, เทเสฺสสฺสามิ ปฏิจฺจสมุปฺปเนฺน จ ธเมฺม’’ติ อิมํ เทสนํ อารภีติ อิมมตฺถํ วิภาเวโนฺต **“สตฺถา อิมสฺมึ สุเตฺต”**ติอาทิมาหฯ ปจฺจยสฺส ภาโว ปจฺจยตฺตํ, ปจฺจยนิพฺพตฺตตาฯ อสภาวธเมฺม น ลพฺภตีติ **“สภาวธเมฺม”**ติ วุตฺตํฯ นนุ จ ชาติ ชรา มรณญฺจ สภาวธโมฺม น โหติ, เยสํ ปน ขนฺธานํ ชาติ ชรา มรณญฺจ, เต เอว สภาวธมฺมา, อถ กสฺมา เทสนาย เต คหิตาติ? นายํ โทโส, ชาติ ชรา มรณญฺหิ ปจฺจยนิพฺพตฺตานํ สภาวธมฺมานํ วิการมตฺตํ, นเญฺญสํ, ตสฺมา เต คหิตาติฯ **อุปฺปาทา วา ตถาคตาน**นฺติ น วิเนยฺยปุคฺคลานํ มคฺคผลุปฺปตฺติ วิย ชาติปจฺจยา ชรามรณุปฺปตฺติ ตถาคตุปฺปาทายตฺตา, อถ โข สา ตถาคตานํ อุปฺปาเทปิ อนุปฺปาเทปิ โหติเยวฯ ตสฺมา สา กามํ อสงฺขตา วิย ธาตุ น นิจฺจา, ตถาปิ ‘‘สพฺพกาลิกา’’ติ เอเตน ชาติปจฺจยโต ชรามรณุปฺปตฺตีติ ทเสฺสติฯ เตนาห **“ชาติเยว ชรามรณสฺส ปจฺจโย”**ติฯ **ชาติปจฺจยา**ติ จ ชาติสงฺขาตปจฺจยาฯ เหตุมฺหิ นิสฺสกฺกวจนํฯ ฐิตาว สา ธาตุ, ยายํ อิทปฺปจฺจยตา ชาติยา ชรามรณสฺส ปจฺจยตา ตสฺส พฺยภิจาราภาวโตฯ อิทานิ **น กทาจิ ชาติ ชรามรณสฺส ปจฺจโย น โหติ** โหติเยวาติ ชรามรณสฺส ปจฺจยภาเว นิยเมติฯ อุภเยนปิ ยถาวุตฺตสฺส ปจฺจยภาโว ยตฺถ โหติ, ตตฺถ อวสฺสํภาวิตํ ทเสฺสติฯ เตนาห ภควา ‘‘ฐิตาว สา ธาตู’’ติฯ **ทุวีหิ** ปเทหิฯ **ติฏฺฐนฺตี**ติ ยสฺส วเสน ธมฺมานํ ฐิติ, สา อิทปฺปจฺจยตา **ธมฺมฏฺฐิตตาฯ**

ธเมฺมติ ปจฺจยุปฺปเนฺน ธเมฺมฯ **นิยเมติ** วิเสเสติฯ เหตุคตวิเสสสมาโยโค หิ เหตุผลสฺส เอวํ ธมฺมตานิยาโม เอวาติฯ

อปโร นโย – **ฐิตาว สา ธาตู**ติ ยายํ ชรามรณสฺส อิทปฺปจฺจยตา ''ชาติปจฺจยา ชรามรณ''นฺติ, เอสา ธาตุ เอส สภาโวฯ ตถาคตานํ อุปฺปาทโต ปุเพฺพ อุทฺธญฺจ อปฺปฏิวิชฺฌิยมาโน, มเชฺฌ จ ปฏิวิชฺฌิยมาโน น ตถาคเตหิ อุปฺปาทิโต, อถ โข สมฺภวนฺตสฺส ชรามรณสฺส สพฺพกาลํ ชาติปจฺจยโต สมฺภโวติ ฐิตาว สา ธาตุ, เกวลํ ปน สยมฺภุญาเณน อภิสมฺพุชฺฌนโต ''อยํ ธโมฺม ตถาคเตน อภิสมฺพุโทฺธ''ติ ปเวทนโต จ ตถาคโต ''ธมฺมสามี''ติ วุจฺจติ, น อปุพฺพสฺส อุปฺปาทนโตฯ เตน วุตฺตํ ''ฐิตาว สา ธาตู''ติฯ สา เอว ''ชาติปจฺจยา ชรามรณ''นฺติ เอตฺถ วิปลฺลาสาภาวโต เอวํ อวพุชฺฌมานสฺส เอตสฺส สภาวสฺส, เหตุโน วา ตเถว ภาวโต ฐิตตาติ **ธมฺมฏฺฐิตตา,** ชาติ วา ชรามรณสฺส อุปฺปาทฏฺฐิติ ปวตฺตอายูหน-สํโยค-ปลิโพธ-สมุทย-เหตุปจฺจยฏฺฐิตีติ ตทุปฺปาทาทิภาเวนสฺสา ฐิตตา ''ธมฺมฏฺฐิตตา''ติ ผลํ ปติ สามตฺถิยโต เหตุเมว วทติฯ ธารียติ ปจฺจเยหีติ วา ธโมฺม, ติฏฺฐติ ตตฺถ ตทายตฺตวุตฺติตาย ผลนฺติ ฐิติ, ธมฺมสฺส ฐิติ **ธมฺมฏฺฐิติ**ฯ ธโมฺมติ วา การณํ ปจฺจยภาเวน ผลสฺส ธารณโต, ตสฺส ฐิติ สภาโว, ธมฺมโต จ อโญฺญ สภาโว นตฺถีติ ธมฺมฏฺฐิติ, ปจฺจโยฯ เตนาห ''ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณ''นฺติ (ปฏิ. ม. มาติกา ๔)ฯ ธมฺมฏฺฐิติ เอว **ธมฺมฏฺฐิตตา**ฯ สา เอว ธาตุ ''ชาติปจฺจยา ชรามรณ''นฺติ อิมสฺส สภาวสฺส, เหตุโน วา อญฺญถตฺตาภาวโต, ''น ชาติปจฺจยา ชรามรณ''นฺติ วิญฺญายมานสฺส จ ตพฺภาวาภาวโต นิยามตา ววตฺถิตภาโวติ **ธมฺมนิยามตา**ฯ ผลสฺส วา ชรามรณสฺส ชาติยา สติ สมฺภโว ธเมฺม เหตุมฺหิ ฐิตตาติ **ธมฺมฏฺฐิตตา,** อสติ อสมฺภโว **ธมฺมนิยามตา**ติ เอวํ ผเลน เหตุํ วิภาเวติ, ตํ ''ฐิตาว สา ธาตู''ติอาทินา วุตฺตํฯ อิเมสํ ชรามรณาทีนํ ปจฺจยตาสงฺขาตํ อิทปฺปจฺจยตํ **อภิสมฺพุชฺฌติ** ปจฺจกฺขกรเณน อภิมุขํ พุชฺฌติ ยาถาวโต ปฏิวิชฺฌติ, ตโต เอว **อภิสเมติ** อภิมุขํ สมาคจฺฉติ, อาทิโต กเถนฺโต อาจิกฺขติ, อุทฺทิสตีติ อโตฺถฯ ตเมว อุเทฺทสํ ปริโยสาเปโนฺต **เทเสติ**ฯ ยถาอุทฺทิฏฺฐมตฺถํ นิทฺทิสนวเสน ปกาเรหิ ญาเปโนฺต **ปญฺญาเปติ**ฯ ปกาเรหิ เอว ปติฏฺฐเปโนฺต **ปฏฺฐเปติ**ฯ ยถานิทฺทิฏฺฐํ ปฏินิเทฺทสวเสน **วิวรติ วิภชติ**ฯ วิวฏญฺหิ วิภตฺตญฺจ อตฺถํ เหตูทาหรณทสฺสเนหิ ปากฏํ กโรโนฺต **อุตฺตานีกโรติ**ฯ อุตฺตานีกโรโนฺต ตถา ปจฺจกฺขภูตํ กตฺวา นิคมนวเสน **ปสฺสถาติ จาห**ฯ

ชาติปจฺจยา ชรามรณนฺติอาทีสูติ ชาติอาทีนํ ชรามรณปจฺจยภาเวสุฯ **เตหิ เตหิ ปจฺจเยหี**ติ ยาวตเกหิ ปจฺจเยหิ ยํ ผลํ อุปฺปชฺชมานารหํ, อวิกเลหิ เตเหว ตสฺส อุปฺปตฺติ, น อูนาธิเกหีติฯ เตนาห **''อนูนาธิเกเหว''**ติฯ ยถา ตํ จกฺขุรูปาโลกมนสิกาเรหิ จกฺขุวิญฺญาณสฺส สมฺภโวติฯ เตน ตํตํผลนิปฺผาทเน ตสฺสา ปจฺจยสามคฺคิยา ตปฺปการตา **ตถตา**ติ วุตฺตาติ ทเสฺสติฯ **สามคฺคิ**นฺติ สโมธานํ, สมวายนฺติ อโตฺถฯ **อสมฺภวาภาวโต**ติ อนุปฺปชฺชนสฺส อภาวโตฯ ตถาวิธปจฺจยสามคฺคิยญฺหิ สติปิ ผลสฺส อนุปฺปชฺชเน ตสฺสาวิตถตา สิยาฯ **อญฺญธมฺมปจฺจเยหี**ติ อญฺญสฺส ผลธมฺมสฺส ปจฺจเยหิฯ **อญฺญธมฺมานุปฺปตฺติโต**ติ ตโต อญฺญสฺส ผลธมฺมสฺส อนุปฺปชฺชนโตฯ น หิ กทาจิ จกฺขุรูปาโลกมนสิกาเรหิ โสตวิญฺญาณสฺส สมฺภโว อตฺถิฯ ยทิ สิยา, ตสฺสา สามคฺคิยา อญฺญถตา นาม สิยา, น เจตํ อตฺถีติ **''อนญฺญถตา''**ติ วุตฺตํฯ **ปจฺจยโต**ติ ปจฺจยภาวโตฯ **ปจฺจยสมูหโต**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อิทปฺปจฺจยา เอว **อิทปฺปจฺจยตา**ติ **ตา**-สเทฺทน ปทํ วฑฺฒิตํ ยถา ''เทโวเยว เทวตา''ติ, อิทปฺปจฺจยานํ สมูโห **อิทปฺปจฺจยตา**ติ สมูหโตฺถ **ตา**สโทฺท ยถา ''ชนานํ สมูโห ชนตา''ติ อิมมตฺถํ สนฺธายาห **''ลกฺขณํ ปเนตฺถ สทฺทสตฺถโต เวทิตพฺพ''**นฺติฯ

น นิจฺจํ สสฺสตนฺติ **อนิจฺจํฯ ชรามรณํ น อนิจฺจํ** สงฺขารานํ วิการภาวโต อนิปฺผนฺนตฺตา, ตถาปิ ''อนิจฺจ''นฺติ ปริยาเยน วุตฺตํฯ เอส นโย สงฺขตาทีสุปิฯ **สมาคนฺตฺวา กตํ** สหิเตเหว ปจฺจเยหิ นิพฺพตฺตตฺตพฺพโต ยถาสภาวํ สเมจฺจ สมฺภุยฺย ปจฺจเยหิ กตนฺติ **สงฺขตํ** ฯ ปจฺจยารหํ ปจฺจยํ ปฏิจฺจ น วินา เตน สหิตสเมตเมว อุปฺปนฺนนฺติ **ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ**ฯ เตนาห **"ปจฺจเย นิสฺสาย อุปฺปนฺน"**นฺติฯ **ขยสภาว**นฺติ ภิชฺชนสภาวํฯ **วิคจฺฉนกสภาว**นฺติ สกภาวโต อปคจฺฉนกสภาวํฯ **วิรชฺชนกสภาว**นฺติ ปลุชฺชนกสภาวํฯ **นิรุชฺฌนกสภาว**นฺติ ขณภงฺควเสน ปภงฺคุสภาวํฯ **วุตฺตนเยนา**ติ ชราย วุตฺตนเยนฯ **ชนกปฺปจฺจยานํ** กมฺมาทีนํฯ **กิจฺจานุภาวกฺขเณ**ติ เอตฺถ **กิจฺจานุภาโว** นาม ยถา ปวตฺตมาเน ปจฺจเย ตสฺส ผลํ อุปฺปชฺชติ, ตถา ปวตฺติ, เอวํ สนฺตสฺส ปวตฺตนกฺขเณฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยสฺมึ ขเณ ปจฺจโย อตฺตโน ผลุปฺปาทนํ ปติ พฺยาวโฏ นาม โหติ, อิมสฺมึ ขเณ เย ธมฺมา รูปาทโย อุปลพฺภนฺติ ตโต ปุเพฺพ, ปจฺฉา จ อนุปลพฺภมานา, เตสํ ตโต อุปฺปตฺติ นิทฺธารียติ, เอวํ ชาติยาปิ สา นิทฺธาเรตพฺพา ตํขณูปลทฺธโตติฯ ยทิ เอวํ นิปฺปริยายโตว ชาติยา กุโตจิ อุปฺปตฺติ สิทฺธิ, อถ กสฺมา ''เอเกน ปริยาเยน า''ติ วุตฺตนฺติ? ชายมานธมฺมานํ วิการภาเวน อุปลทฺธพฺพตฺตาฯ ยทิ นิปฺผนฺนธมฺมา วิย ชาติ อุปลเพฺภยฺย, นิปฺปริยายโตว ตสฺสา กุโตจิ อุปฺปตฺติ สิยา, น เจวํ อุปลพฺภติ, อถ โข อนิปฺผนฺนตฺตา วิการภาเวน อุปลพฺภติฯ ตสฺมา **"เอเกน ปริยาเยเนตฺถ อนิจฺจาติอาทีนิ ยุชฺชนฺตี"**ติ วุตฺตํฯ น ปน ชรามรเณ, ชนกปฺปจฺจยานํ กิจฺจานุภาวกฺขเณ ตสฺส อลพฺภนโตฯ เตเนว ''เอตฺถ จ อนิจฺจนฺติ…เป.… อนิจฺจํ นาม ชาต''นฺติ วุตฺตํฯ

สวิปสฺสนายาติ เอตฺถ **สห**-สโทฺท อปฺปธานภาวทีปโน ''สมกฺขิกํ, สมกส''นฺติอาทีสุ วิยฯ อปฺปธานภูตา หิ วิปสฺสนา, ยถาภูตทสฺสนมคฺคปญฺญา ปชานาติฯ ''ปุริมํ อนฺต''นฺติ วุจฺจมาเน ปจฺจุปฺปนฺนภาวสฺสปิ คหณํ สิยาติ **"ปุริมํ อนฺตํ อตีต"**นฺติ วุตฺตํฯ **วิชฺชมานตญฺจ อวิชฺชมานตญฺจา**ติ สสฺสตาสงฺกํ นิสฺสาย ''อโหสึ นุ โข อหมตีตมทฺธาน''นฺติ อตีเต อตฺตโน วิชฺชมานตํ, อธิจฺจสมุปฺปตฺติอาสงฺกํ นิสฺสาย ''ยโต ปภุติ อหํ, ตโต ปุเพฺพ น นุ โข อโหสิ''นฺติ อตีเต อตฺตโน อวิชฺชมานตญฺจ กงฺขติฯ กสฺมา? วิจิกิจฺฉาย อาการทฺวยาวลมฺพนโตฯ ตสฺสา ปน อตีตวตฺถุตาย คหิตตฺตา สสฺสตาธิจฺจสมุปฺปตฺติอาการนิสฺสิตตฺตา ทสฺสิตา เอวฯ อาสปฺปนปริสปฺปนปวตฺติกํ กตฺถจิปิ อปฺปฏิวตฺติเหตุภูตํ วิจิกิจฺฉํ กสฺมา อุปฺปาเทตีติ น วิจาเรตพฺพเมตนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **"กึการณนฺติ น วตฺตพฺพ"**นฺติ ฯ **การณํ** วา วิจิกิจฺฉาย อโยนิโสมนสิกาโร, ตสฺส อนฺธพาลปุถุชฺชนภาโว, อริยานํ อทสฺสาวิตา จาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ชาติลิงฺคุปฺปตฺติโย**ติ ขตฺติยพฺราหฺมณาทิชาตึ, คหฏฺฐปพฺพชิตาทิลิงฺคํ, เทวมนุสฺสาทิอุปฺปตฺติญฺจฯ **นิสฺสายา**ติ อุปาทายฯ ตสฺมึ กาเล ยํ สนฺตานํ มชฺฌิมํ ปมาณํ, เตน ยุโตฺต ปมาณิโก, ตทภาวโต อธิกภาวโต วา ''อปฺปมาณิโก''ติ เวทิตโพฺพฯ **เกจี**ติ สารสมาสาจริยาฯ เต หิ ''กถํ นุ โข''ติ อิสฺสเรน วา พฺรหฺมุนา วา ปุพฺพกเตน วา อเหตุโต วา นิพฺพโตฺตติ จิเนฺตตีติ วทนฺติฯ อเหตุโต นิพฺพตฺติกงฺขาปิ หิ เหตุปรามสนเมวาติฯ **ปรมฺปร**นฺติ ปุพฺพาปรปฺปวตฺตึฯ **อทฺธาน**นฺติ กาลาธิวจนํ, ตญฺจ ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ **วิชฺชมานตญฺจ อวิชฺชมานตญฺจา**ติ สสฺสตาสงฺกํ นิสฺสาย ''ภวิสฺสามิ นุ โข อหํ อนาคตมทฺธาน''นฺติ อนาคเต อตฺตโน วิชฺชมานตํ, อุเจฺฉทาสงฺกํ นิสฺสาย ''ยสฺมิญฺจ อตฺตภาเว อุเจฺฉทนกงฺขา, ตโต ปรํ นุ โข ภวิสฺสามี''ติ อนาคเต อตฺตโน อวิชฺชมานตญฺจ กงฺขตีติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน โยเชตพฺพํฯ

ปจฺจุปฺปนฺนํ อทฺธานนฺติ อทฺธาปจฺจุปฺปนฺนสฺส อิธาธิเปฺปตตฺตา **"ปฏิสนฺธิมาทึ กตฺวา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ''อิทํ กถํ, อิทํ กถ''นฺติ ปวตฺตนโต กถํกถา, วิจิกิจฺฉา, สา อสฺส อตฺถีติ **กถํกถี**ฯ เตนาห **"วิจิกิจฺฉี"**ติฯ กา เอตฺถ จินฺตา? อุมฺมตฺตโก วิย พาลปุถุชฺชโนติ ปฏิกเจฺจว วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ตํ** มหามาตาย ปุตฺตํฯ **มุเณฺฑสฺ**นฺติ มุเณฺฑน อนิจฺฉนฺตํ ชาครณกาเล น

สกฺกาติ สุตฺตํ มุเณฺฑสุํ กุลธมฺมวเสน ยถา เอกเจฺจ กุลตาปสาฯ ราชภเยนาติ จ วทนฺติฯ **สีติภูต**นฺติ อิทํ มธุรกภาวปฺปตฺติยา การณวจนํฯ ‘‘เสตภูต’’นฺติปิ ปาโฐ, อุทเก จิรฏฺฐาเนน เสตภาวํ ปตฺตนฺติ อโตฺถฯ

อตฺตโน ขตฺติยภาวํ กงฺขติ กโณฺณ วิย สูตปุตฺตสญฺญี, สูตปุตฺตสญฺญีติ สูริยเทวปุตฺตสฺส ปุตฺตสญฺญีฯ ชาติยา วิภาวิยมานาย ‘‘อห’’นฺติ ตสฺส อตฺตโน ปรามสนํ สนฺธายาห ‘‘เอวมฺปิ สิยา กงฺขา’’ติฯ **มนุสฺสาปิ จ ราชาโน วิยา**ติ มนุสฺสาปิ จ เกจิ เอกเจฺจ ราชาโน วิยาติ อธิปฺปาโยฯ **วุตฺตนยเมว** ‘‘สณฺฐานาการํ นิสฺสายา’’ติอาทินาฯ **เอตฺถา**ติ ‘‘กถํ นุ โขสฺมี’’ติ ปเทฯ **อพฺภนฺตเร ชีโว**ติ ปรปริกปฺปิตํ อนฺตรตฺตานํ วทติฯ **โสฬสํสาทีน**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน สรีรปริมาณองฺคุฏฺฐ-ยวปรมาณุปริมาณตาทิเก สงฺคณฺหาติฯ สตฺตปญฺญตฺติ ชีววิสยาติ ทิฏฺฐิคติกานํ มติมตฺตํ, ปรมตฺถโต ปน สา อตฺตภาววิสยาวาติ อาห **‘‘อตฺตภาวสฺส อาคติคติฏฺฐาน’’**นฺติฯ ยตายํ อาคโต, ยตฺถ จ คมิสฺสติ, ตํ ฐานนฺติ อโตฺถฯ **โสตาปโนฺน อธิเปฺปโต** วิจิกิจฺฉาปหานสฺส ทิฏฺฐตฺตาฯ **อิตเรปิ ตโย**ติ สกทาคามีอาทโย อวาริตา เอวฯ ‘‘อยญฺจ…เป.… สุทิฏฺฐา’’ติ นิปฺปเทสโต สจฺจสํปฏิเวธสฺส โชติตตฺตาฯ

ปจฺจยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อาหารวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ทสพลวโคฺค

๑. ทสพลสุตฺตวณฺณนา

๒๑. **ปฐมํ ทุติยเสฺสว สเงฺขโป** ปฐมสุเตฺต สเงฺขปวุตฺตสฺส อตฺถสฺส วิตฺถารวเสน ทุติยสุตฺตสฺส เทสิตตฺตา, ตญฺจ ปน ภควา ปฐมสุตฺตํ สเงฺขปโต เทเสสิ, ทุติยํ ตโต วิตฺถารโตฯ ปฐมํ วา สํขิตฺตรุจีนํ ปุคฺคลานํ อชฺฌาสเยน สเงฺขปโต เทเสสิ, ทุติยํ ปน อตฺตโน รุจิยา ตโต วิตฺถารโตฯ สีหสมานวุตฺติกา หิ พุทฺธา ภควโนฺต, เต อตฺตโน รุจิยา กเถนฺตา อตฺตโน ถามํ ทเสฺสนฺตาว กเถนฺติ, ตสฺมา ทุติยสุตฺตวเสน เจตฺถ อตฺถวณฺณนํ กริสฺสาม, ตสฺมิํ สํวณฺณิเต ปฐมํ สํวณฺณิตเมว โหตีติ อธิปฺปาโยฯ

ทสพลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยทสพลสุตฺตวณฺณนา

๒๒. **ตตฺถา**ติ ทุติยสุเตฺตฯ **ทสหิ พเลหี**ติ ทสหิ อนญฺญสาธารเณหิ ญาณพเลหิ, ตานิ ตถาคตเสฺสว พลานีติ ตถาคตพลานีติ วุจฺจนฺติฯ กามญฺจ ตานิ เอกจฺจานํ สาวกานมฺปิ อุปฺปชฺชนฺติ, ยาทิสานิ ปน พุทฺธานํ ฐานาฏฺฐานญาณาทีนิ อุปฺปชฺชนฺติ, น ตาทิสานิ ตทเญฺญสํ กทาจิปิ อุปฺปชฺชนฺตีติฯ **หตฺถิกุลานุสาเรนา**ติ วกฺขมานหตฺถิกุลานุสาเรนฯ **กาฬาวก**นฺติ กุลสทฺทาเปกฺขาย นปุํสกนิเทฺทโสฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **ปกติหตฺถิกุล**นฺติ คิริจรนทิจรวนจราทิปฺปเภทา โคจริยกาฬาวกนามา สพฺพาปิ พเลน ปากติกา หตฺถิชาติฯ **ทสนฺนํ ปุริสาน**นฺติ ถามมชฺฌิมานํ ทสนฺนํ ปุริสานํฯ เอกสฺส ตถาคตสฺส กายพลนฺติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **เอกสฺสา**ติ จ ตถา เหฏฺฐากถายํ อาคตตฺตา เทสนาโสเตน วุตฺตํฯ **นารายนสงฺฆาตพล**นฺติ เอตฺถ นารา วุจฺจนฺติ รสฺมิโย, ตา พหู นานาวิธา อิโต อุปฺปชฺชนฺตีติ **นารายนํ,** วชิรํ, ตสฺมา นารายนสงฺฆาตพลนฺติ วชิรสงฺฆาตพลนฺติ อโตฺถฯ **ตถาคตสฺส กายพล**นฺติ ตถาคตสฺส ปากติกกาย

พลํฯ **สงฺคหํ น คจฺฉติ** อตฺตโน พลาภาวโต, ตโต เอวสฺส **พาหิรกตา ลามกตา จ**ฯ ตทุภยํ ปนสฺส การเณน ทเสฺสตุํ **“เอตญฺหิ นิสฺสายา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อญฺญ**นฺติ กายพลโต อญฺญํ ตโต วิสุํเยวฯ **ทสสุ ฐาเนสุ** ทสสุ ญาตพฺพฏฺฐาเนสุฯ ยาถาวปฏิเวธโต สยญฺจ อกมฺปิยํ, ปุคฺคลญฺจ ตํสมงฺคึ เนยฺเยสุ อธิพลํ กโรตีติ อาห **“อกมฺปนฏฺเฐน อุปตฺถมฺภนฏฺเฐน จา”**ติฯ

ฐานญฺจ ฐานโตติ การณญฺจ การณโตฯ การณญฺหิ ยสฺมา ผลํ ติฏฺฐติ ตทายตฺตวุตฺติตาย อุปฺปชฺชติ เจว ปวตฺตติ จ, ตสฺมา ‘‘ฐาน’’นฺติ วุจฺจติฯ วิปริยาเยน **อฏฺฐาน**นฺติ อการณํ เวทิตพฺพํฯ ตทุภยํ ภควา เยน ญาเณน เย เย ธมฺมา เยสํ เยสํ ธมฺมานํ เหตู ปจฺจยา อุปฺปาทาย, ตํ ตํ ฐานํ, เย เย ธมฺมา เยสํ เยสํ ธมฺมานํ น เหตู น ปจฺจยา อุปฺปาทาย, ตํ ตํ อฏฺฐานนฺติ ปชานาติฯ ตํ สนฺธายาห **“ฐานญฺจ...เป.... ชานนํ เอก”**นฺติฯ **กมฺมสมาทานาน**นฺติ กมฺมํ สมาทิยิตฺวา กตานํ กุสลากุสลกมฺมานํ, กมฺมเมฺเญว วา กมฺมสมาทานํฯ **ฐานโส เหตุโส**ติ ปจฺจยโต จ เหตุโต จฯ ตตฺถ คติอุปธิกาลปโยคา วิปากสฺส ฐานํ, กมฺมํ เหตุฯ **สพฺพตฺถคามินิปฏิปทาชานน**นฺติ สพฺพคติคามินิยา อคติคามินิยา จ ปฏิปทาย มคฺคสฺส ชานนํ, พหูสุปิ มนุเสฺสสุ เอกเมว ปาณํ หนเนฺตสุ ‘‘อิมสฺส เจตนา นิรยคามินี ภวิสฺสติ, อิมสฺส ติรจฺฉานโยนิคามินี’’ติ อิมินา นเยน เอกวตฺถุสฺมิมฺปิ กุสลากุสลเจตนาสงฺขาตานํ ปฏิปตฺตีนํ อวิปรีตโต สภาวชานนํ ฯ **อเนกธาตุนานาธาตุโลกชานน**นฺติ จกฺขุธาตุอาทีหิ กามธาตุอาทีหิ วา พหุธาตุโน, ตาสํเยว ธาตูนํ วิปรีตตาย นานปฺปการธาตุโน ขนฺธายตนธาตุโลกสฺส ชานนํฯ **ปรสตฺตาน**นฺติ ปเรสํ สตฺตานํฯ **นานาธิมุตฺติกตาชานน**นฺติ หีนาทีหิ อธิมุตฺตีหิ นานาธิมุตฺติกภาวสฺส ชานนํฯ **เตสํเยวา**ติ ปรสตฺตานํเยวฯ **อินฺทฺริยปโรปริยตฺตชานน**นฺติ สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ ปรภาวสฺส อปรภาวสฺส วุทฺธิยา เจว หานิยา จ ชานนํฯ **ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺตีน**นฺติ ปฐมาทีนํ จตุนฺนํ ฌานานํ, ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสตี’’ติอาทีนํ อฏฺฐนฺนํ วิโมกฺขานํ, สวิตกฺกสวิจาราทีนํ ติณฺณํ สมาธีนํ, ปฐมชฺฌานสมาปตฺติอาทีนญฺจ นวนฺนํ อนุปุพฺพสมาปตฺตีนํฯ **สํกิเลสโวทานวุฏฺฐานชานน**นฺติ หานภาคิยสฺส, วิเสสภาคิยสฺส ‘‘โวทานมฺปิ วุฏฺฐานํ, ตมฺหา ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐานมฺปิ วุฏฺฐาน’’นฺติ (วิภ. ๘๒๘) เอวํ วุตฺตปคุณชฺฌานสฺส เจว ภวงฺคผลสมาปตฺตีนญฺจ ชานนํฯ เหฏฺฐิมํ เหฏฺฐิมญฺหิ ปคุณชฺฌานํ อุปริมสฺส อุปริมสฺส ปทฏฺฐานํ โหติ, ตสฺมา โวทานมฺปิ ‘‘วุฏฺฐาน’’นฺติ วุจฺจติฯ ภวเงฺคน ปน สพฺพฌาเนหิ วุฏฺฐานํ โหติฯ ผลสมาปตฺติยา นิโรธสมาปตฺติโต วุฏฺฐานเมว สนฺธาย ‘‘ตมฺหา ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐาน’’นฺติ วุตฺตํฯ **ปุเพฺพนิวาสชานน**นฺติ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาเณน นิวุฏฺฐกฺขนฺธานํ ชานนํฯ **จุตูปปาตชานน**นฺติ สตฺตานํ จุติยา อุปปตฺติยา จ ยาถาวโต ชานนํฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมเคฺค** วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ **อาสวกฺขยชานนํ** อาสวกฺขยญาณํ, มคฺคญาณนฺติ อโตฺถฯ ยตฺถ ปเนตานิ วิตฺถารโต อาคตานิ สํวณฺณิตานิ, ตานิ ทเสฺสโนฺต **“อภิธเมฺม ปนา”**ติอาทิมาหฯ

พฺยาโมหภยวเสน สรณปริเยสนํ สารชฺชนํ สารโท, พฺยาโมหภยํฯ วิคโต สารโท เอตสฺสาติ วิสารโท, ตสฺส ภาโว **เวสารชฺชํ**ฯ ตํ ปน ญาณสมฺปทํ ปหานสมฺปทํ เทสนาวิเสสสมฺปทํ เขมํ นิสฺสาย ปวตฺตํ จตุพฺพิธํ ปจฺจเวกฺขณาญาณํฯ เตนาห **“จตูสุ ฐาเนสู”**ติอาทิฯ **จตูสู**ติ ปรปริกปฺปิเตสุ วตฺถูสุฯ ปรปริกปฺปิเตสุ วา วตฺถุมเตฺตสุ โจทนาการเณสุฯ **สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต ปฏิชานโต**ติ ‘‘อหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ เอวํ ปฏิชานเนฺตน ตยาฯ **อิเม ธมฺมา**ติ ‘‘อิทํ ปญฺจมํ อริยสจฺจํ, อยํ ฉโฏฺฐ อุปาทานกฺขโนฺธ, อิทํ เตรสมํ อายตน’’นฺติ เวทิตพฺพา อิเม ธมฺมาฯ **อนภิสมฺพุทฺธา** อปฺปฏิวิทฺธตฺตาติฯ

ตตฺราติ ตสฺมึ อนภิสมฺพุทฺธธมฺมสงฺขาเต โจทนาวตฺถุสฺมึฯ **โกจี**ติ สมณาทีหิ อโญฺญ วา โย โกจิฯ **สห ธมฺเมนา**ติ สห เหตุนาฯ ‘‘ธมฺมปฏิสมฺภิทา’’ติอาทีสุ วิย เหตุปริยาโย อิธ **ธมฺม**-สโทฺทฯ **เหตู**ติ จ อุปฺปตฺติสาธนเหตุ เวทิตโพฺพ, น การโก สมฺปาปโก วาฯ **นิมิตฺต**นฺติ การณํ, ตํ ปเนตฺถ โจทนาวตฺถุเมวฯ **น สมนุปสฺสามิ** สมฺมาสมฺพุทฺธภาวโตฯ **เขมปฺปโตฺต**ติ อเขมปฺปตฺตรูปาย โจทนาย อนุปทฺทวํ ปโตฺต นิจฺจลภาวปฺปโตฺตฯ **เวสารชฺชปฺปโตฺต**ติ วิสารทภาวปฺปโตฺตฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปน วิเสโส – **อิเม อาสวา**ติ กามาสวาทีสุ อิเม นาม อาสวา น ปริกฺขีณาติ อาสวกฺขยวจเนเนตฺถ สพฺพกิเลสปฺปหานํ วุตฺตํฯ น หิ โส กิเลโส อตฺถิ, โย สพฺพโส อาสเวสุ ขีเณสุ นปฺปหีเยยฺยฯ **อนฺตรายิกา**ติ อนฺตรายกรา, สคฺควิโมกฺขาธิคมสฺส อนฺตรายกราติ อโตฺถฯ ธโมฺม หิ โย สํกิเลสโต นิยฺยาติ, โส ‘‘นิยฺยานิโก’’ติ วุโตฺตฯ ธเมฺม นิยฺยเนฺต ตํสมงฺคีปุคฺคโล นิยฺยานิโกติ โวหริโต โหตีติ ตสฺส ปฏิกฺขิปโนฺต **‘‘โส น นิยฺยาตี’’**ติ อาหฯ กถํ ปน เทสนาธโมฺม นิยฺยาตีติ วุจฺจติ? นิยฺยานตฺถสมาธานโต, โส อเภโทปจาเรน ‘‘นิยฺยาตี’’ติ วุโตฺตฯ อถ วา ‘‘ธโมฺม เทสิโต’’ติ อริยธมฺมสฺส อธิเปฺปตตฺตา น โกจิ วิโรโธฯ

อุสภสฺส อิทนฺติ **อาสภํ,** อสนฺตสนเฏฺฐน อาสภํ วิยาติ **อาสภํ,** เสฏฺฐฏฺฐานํ สพฺพญฺญุตํฯ อาสภฏฺฐานฏฺฐายิตาย **อาสภา** นาม **ปุพฺพพุทฺธา**ฯ สพฺพญฺญุตปฏิชานนวเสน อภิมุขํ คจฺฉนฺติ, จตโสฺส วา ปริสา อุปสงฺกมนฺตีติ **อาสภา**ฯ จตโสฺสปิ หิ ปริสา พุทฺธาภิมุขา เอวํ ติฏฺฐนฺติ, น ติฏฺฐนฺติ ปรมฺมุขาฯ **อิทมฺปี**ติ ‘‘อุสโภ’’ติ อิทมฺปิ ปทํฯ **ตสฺสา**ติ นิสภสฺสฯ เยสํ พลุปฺปาทาวฏฺฐานานํ วเสน อุสภสฺส อาสภณฺฐานํ อิจฺฉิตํ, ตโต สาติสยานํ เอว เตสํ วเสน อาสภณฺฐานํ โหตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ ยํ กิญฺจิ โลเก อุปมํ นาม พุทฺธคุณานํ นิทสฺสนภาเวน วุจฺจติ, สพฺพํ ตํ นิหีนเมวฯ **ติฏฺฐมาโน จา**ติ อติฏฺฐโนฺตปิ ติฏฺฐมาโน เอว ปฏิชานาติ นามฯ **อุปคจฺฉตี**ติ อนุชานาติฯ

อฏฺฐ โข อิมาติ อิทํ เวสารชฺชญาณสฺส พลทสฺสนํฯ ยถา หิ พฺยตฺตํ ปริสํ อโชฺฌคาเหตฺวา วิญฺญูนํ จิตฺตํ อาราธนสมตฺถาย กถาย ธมฺมกถิกสฺส เฉกภาโว ปญฺญายติ, เอวํ อิมา อฏฺฐ ปริสา ปตฺวา สตฺถุ เวสารชฺชญาณสฺส พลํ ปากฏํ โหติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ปริสาสู’’**ติฯ **ขตฺติยปริสา**ติ ขตฺติยานํ สนฺนิปติตานํ สมูโหฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **มารปริสา**ติ มารกายิกานํ สนฺนิปติตานํ สมูโหฯ มารสทิสานํ มารานํ ปริสาติ มารปริสาฯ สพฺพา เจตา ปริสา อุคฺคฏฺฐานทสฺสนวเสน คหิตาฯ มนุสฺสา หิ ‘‘เอตฺถ ราชา นิสิโนฺน’’ติ วุเตฺต ปกติวจนมฺปิ วตฺตุํ น สโกฺกนฺติ, กเจฺฉหิ เสทา มุจฺจนฺติ, เอวํ อุคฺคา ขตฺติยปริสา, พฺราหฺมณา ตีสุ เวเทสุ กุสลา โหนฺติ, คหปตโย นานาโวหาเรสุ จ อกฺขรจินฺตาย จ กุสลา, สมณา สกวาทปรวาเทสุ กุสลา, เตสํ มเชฺฌ ธมฺมกถากถนํ นาม อติวิย ภาริยํฯ เทวานํ อุคฺคภาเว วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ อมนุโสฺสติ หิ วุตฺตมเตฺต มนุสฺสานํ สกลสรีรํ กมฺปติ, เตสํ รูปํ ทิสฺวาปิ สทฺทํ สุตฺวาปิ สตฺตา วิสญฺญิตาปิ โหนฺติฯ เอวํ อมนุสฺสปริสา อุคฺคาฯ อิติ เจตา ปริสา อุคฺคฏฺฐานทสฺสนวเสน วุตฺตาฯ กสฺมา ปเนตฺถ ยามาทิปริสา น คหิตาติ? ภุสํ กามาภิคิทฺธตาย โยนิโสมนสิการวิรหโตฯ ยามาทโย หิ อุฬารุฬาเร กาเม ปฏิเสวนฺตา ตตฺถาภิคิทฺธตาย ธมฺมสฺสวนาย สภาเวน จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทนฺติ, มหาโพธิสตฺตานํ ปน พุทฺธานญฺจ อานุภาเวน อากฑฺฒิยมานา กทาจิ เนสํ ปยิรุปาสนาทีนิ กโรนฺติ ตาทิเส มหาสมเยฯ เตเนว หิ วิมานวตฺถุเทสนาปิ ตํนิมิตฺตา พหุลา นาโหสิฯ **เสฏฺฐนาท**นฺติ เกนจิ อปฺปฏิหตภาเวน อุตฺตมนาทํฯ **อภีตนาท**นฺติ เวสารชฺชโยคโต กุโตจิ นิพฺภยนาทํฯ **สีหนาทสุเตฺตนา**ติ ขนฺธิยวเคฺค อาคเตน สีหนาทสุเตฺตนฯ **สหนโต**ติ ขมนโตฯ **หนนโต**ติ วิธมนโต วิทฺธํสนโตฯ **ยถา วา**ติอาทิ ‘‘สีหนาทสทิสํ วา นาทํ นทตี’’ติ สเงฺขปโต วุตฺตสฺส อตฺถสฺส วิญฺญาปนํฯ

เอตนฺติ ‘‘พฺรหฺมจกฺก’’นฺติ เอตํ ปทํฯ **ปญฺญาปภาวิต**นฺติ จิรกาลปริภาวิตาย ปารมิตาปญฺญาย วิปสฺสนาปญฺญาย จ อุปฺปาทิตํฯ **กรุณาปภาวิต**นฺติ ‘‘กิจฺฉํ วตายํ โลโก อาปนฺโน’’ติอาทินยปฺปวตฺตาย มหากรุณาย อุปฺปาทิตํฯ ยถา อภินิกฺขมนโต ปภุติ มหาโพธิสตฺตานํ อริยมคฺคาธิคมนวิโรธินี ปฏิปตฺติ นตฺถิ, เอวํ ตุสิตภวนโต นิยตภาวาปตฺติโต จ ปฏฺฐายาติ ทุติยตติยนยา จ คหิตาฯ **ผลกฺขเณ**ติ อคฺคผลกฺขเณฯ ปฏิเวธนิฏฺฐตฺตา อรหตฺตมคฺคญาณํ วชิรูปมตาเยว สาติสโย ปฏิเวโธติ **“ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นามา”**ติ วุตฺตํฯ เตน ปฏิลทฺธสฺสปิ เทสนาญาณสฺส กิจฺจนิปฺผตฺติ ปรสฺส พุชฺฌนมตฺเตน โหตีติ **“อญฺญาสิโกณฺฑญฺญสฺส โสตาปตฺติ...เป.... ผลกฺขเณ ปวตฺตนํ นามา”**ติ วุตฺตํฯ ตโต ปรํ ปน ยาว ปรินิพฺพานา เทสนาญาณปฺปวตฺติ, ตเสฺสว ปวตฺติตสฺส ธมฺมจกฺกสฺส ฐานนฺติ เวทิตพฺพํ ปวตฺติตจกฺกสฺส จกฺกวตฺติโน จกฺกรตนสฺส ฐานํ วิยฯ **อุภยมฺปี**ติ **ปิ**-สทฺเทน โลกิยเทสนาญาณสฺส อิตเรน อนญฺญสาธารณตาวเสน สมานตํ สมฺปิเณฺฑติฯ อุรสิ ชาตตาย อุรโส สมฺภูตนฺติ **โอรสํ** ญาณํฯ

อิติ รูปนฺติ เอตฺถ **อิติ**-สทฺโท อนวเสสโต รูปสฺส สรูปนิทสฺสนโตฺถติ ตสฺส **“อิทํ รูป”**นฺติ เอเตน สาธารณโต จ สรูปนิทสฺสนมาหฯ **เอตฺตกํ รูป**นฺติ เอเตน อนวเสสโต ‘‘อิโต อุทฺธํ รูปํ นตฺถี’’ติ นิมิตฺตสฺส อญฺญสฺส อภาวํฯ อิทานิ ตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ ‘‘รุปฺปนสภาวเญฺจวา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **รุปฺปนํ** สีตาทิวิโรธิปจฺจยสมวาเย วิสทิสุปฺปตฺติฯ **อาทิ**-สทฺเทน อชฺฌตฺติกพาหิราทิเภทํ สงฺคณฺหาติฯ **ลกฺขณ...เป.... วเสนา**ติ กกฺขฬตฺตาทิลกฺขณวเสน สนฺธารณาทิรสวเสน สมฺปฏิจฺฉนาทิปจฺจุปฏฺฐานวเสน ภูตตฺตยาทิปทฏฺฐานวเสน จฯ **เอวํ ปริคฺคหิตสฺสา**ติ เอวํ สาธารณโต จ ลกฺขณาทิโต จ ปริคฺคหิตสฺสฯ **อวิชฺชาสมุทยา**ติ อวิชฺชาย อุปฺปาทา, อตฺถิภาวาติ อโตฺถฯ นิโรธวิโรธี หิ อตฺถิภาโว โหติ, ตสฺมา นิโรเธ อสติ อตฺถิภาโว โหติ, ตสฺมา ปุริมภเว สิทฺธาย อวิชฺชาย สติ อิมสฺมึ ภเว รูปสฺส สมุทโย รูปสฺส อุปฺปาโท โหตีติ อโตฺถฯ **ตณฺหาสมุทยา กมฺมสมุทยา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อวิชฺชาทีหิ จ ตีหิ อตีตกาลิกตฺตา เตสํ สหการีการณภูตํ อุปาทานมฺปิ คหิตเมวาติ เวทิตพฺพํฯ ปวตฺติปจฺจเยสุ กพฬีการอาหารสฺส พลวตาย, โส เอว คหิโต, ‘‘อาหารสมุทยา’’ติ ปน คหิเตน ปวตฺติปจฺจยตามตฺเตน อุตุจิตฺตานิปิ คหิตาเนว โหนฺตีติ ทฺวาทสสมุฏฺฐานิกํ รูปสฺส ปจฺจยโต ทสฺสนมฺปิ ภวิตพฺพเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **นิพฺพตฺติลกฺขณ**นฺติอาทินา กาลวเสน อุทยทสฺสนมาหฯ ตตฺถ ภูตวเสน มเคฺคอุทยํ ปสฺสิตฺวา ฐิโต อิธ สนฺตติวเสน อนุกฺกเมน ขณวเสน ปสฺสติฯ **อวิชฺชานิโรธา รูปนิโรโธ**ติ อคฺคมคฺคญาเณน อวิชฺชาย อนุปฺปาทนิโรธโต อนาคตสฺส อนุปฺปาทนิโรโธ โหติ ปจฺจยาภาเว อภาวโตฯ **ปจฺจยนิโรเธนา**ติ อวิชฺชาสงฺขาตสฺส ปจฺจยสฺส นิโรธภาเวนฯ **ตณฺหานิโรธา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **อาหารนิโรธา**ติ ปวตฺติปจฺจยสฺส กพฬีการาหารสฺส อภาวาฯ **รูปนิโรธา**ติ ตํสมุฏฺฐานรูปสฺส อภาโว โหติฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ **วิปริณามลกฺขณ**นฺติ ภวกาลวเสน เหตุทฺวยทสฺสนํฯ ตสฺมา ตํ ปทฏฺฐานวเสน ปเคว ปสฺสิตฺวา ฐิโต อิธ สนฺตติวเสน ทิสฺวา อนุกฺกเมน ขณวเสน ปสฺสติฯ

อิติ **เวทนา**ติอาทีสุปิ วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **สุขาทิเภท**นฺติ สุขทุกฺขอทุกฺขมสุขาทิวิภาคํฯ **รูปสญฺญาทิเภท**นฺติ รูปสญฺญา, สทฺท... คนฺธ... รส... โผฏฺฐพฺพ ... ธมฺมสญฺญาทิวิภาคํฯ **ผสฺสาทิเภท**นฺติ ผสฺสเจตนามนสิการาทิวิภาคํฯ **ลกฺขณ...เป.... วเสนา**ติ อิฏฺฐานุภวนลกฺขณาทิลกฺขณวเสน อิฏฺฐาการสโมฺภครสาทิรสวเสน กายิกอสฺสาทาทิปจฺจุปฏฺฐานวเสน อิฏฺฐารมฺมณาทิปทฏฺฐานวเสนฯ ‘‘ผุโฏฺฐ เวเทติ, ผุโฏฺฐ สญฺชานาติ, ผุโฏฺฐ เจเตตี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๙๓) วจนโต ตีสุ เวทนาทีสุ ขเนฺธสุ **ผสฺสสมุทยาติ วตฺตพฺพํ**ฯ วิญฺญาณปฺปจฺจยา นามรูป’’นฺติ วจนโต **วิญฺญาณกฺขเนฺธ นามรูปสมุทยา**ติ วตฺตพฺพํฯ

เตสํเยว วเสนาติ ‘‘อวิชฺชานิโรโธ เวทนานิโรโธ’’ติอาทินา เตสํเยว อวิชฺชาทีนํ วเสน โย เชตพฺพํฯ

อุปาทานกฺขนฺธานํ สมุทยตฺถงฺคมวเสน ติตฺถิยานํ อวิสโยปิ สปฺปเทโส สีหนาโท ทสฺสิโตฯ อิทานิ นิปฺปเทโส อนุโลมปฏิโลมวเสน สงฺขปโต วิตฺถารโต ปจฺจยาการวิสโย อนญฺญสาธารโณ ทสฺสียตีติ อาห, **‘‘อยมฺปิ อปโร สีหนาโท’’**ติฯ **ตสฺสา**ติ ‘‘อิมสฺมึ สตี’’ติอาทินา สงฺขปโต วุตฺตปฏิจฺจสมุปฺปาทปาฬิยาฯ เอตฺถ จ ‘‘อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ, อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌตี’’ติ อวิชฺชาทีนํ ภาเว สงฺขาราทีนํ ภาวสฺส, อวิชฺชาทีนํ นิโรเธ สงฺขาราทีนํ นิโรธสฺส กถเนน ปุริมสฺมึ ปจฺจยลกฺขเณ นิยโม ทสฺสิโต ‘‘อิมสฺมึ สติ เอว, นาสติ, อิมสฺส อุปฺปาทา เอว, นานุปฺปาทา, นิโรธา เอว, นานิโรธา’’ติฯ เตเนทํ ลกฺขณํ อโนฺตคธนิยมํ อิธ ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ นิโรโธติ จ อวิชฺชาทีนํ วิราคา วิคเมน อายตึ อนุปฺปาโท อปฺปวตฺติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘อวิชฺชาย เตฺวว อเสสวิราคนิโรธา’’ติอาทิฯ นิโรธวิโรธี จ อุปฺปาโท, เยน โส อุปฺปาทนิโรธวิภาเคน วุโตฺต ‘‘อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌตี’’ติฯ เตเนตํ ทเสฺสติ ‘‘อสติ นิโรเธ อุปฺปาโท นาม, โส เจตฺถ อตฺถิภาโวติ วุจฺจตี’’ติฯ ‘‘อิมสฺมึ สติ อิทํ โหตี’’ติ อิทเมว หิ ลกฺขณํฯ ปริยายนฺตเรน ‘‘อิมสฺส อุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชตี’’ติ วทเนฺตน ปเรน ปุริมํ วิเสสิตํ โหติฯ ตสฺมา น วตฺตมานํเยว สนฺธาย ‘‘อิมสฺมึ สตี’’ติ วุตฺตํ, อถ โข มเคฺคน อนิรุชฺฌนสภาวญฺจาติ วิญฺญายติฯ ยสฺมา จ ‘‘อิมสฺมึ อสติ อิทํ น โหติ, อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌตี’’ติ ทฺวิธาปิ อุทฺทิฏฺฐสฺส ลกฺขณสฺส นิเทฺทสํ วทเนฺตน ภควตา ‘‘อวิชฺชาย เตฺวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ’’ติอาทินา นิโรโธว วุโตฺต, ตสฺมา นตฺถิภาโวปิ นิโรโธ เอวาติ นตฺถิภาววิรุโทฺธ อตฺถิภาโว อนิโรโธติ ทสฺสิตํ โหติฯ เตน อนิโรธสงฺขาเตน อตฺถิภาเวน อุปฺปาทํ วิเสเสติฯ ตโต อิธ น เกวลํ อตฺถิภาวมตฺตํ อุปฺปาโทติ อโตฺถ อธิเปฺปโต, อถ โข อนิโรธสงฺขาโต อตฺถิภาโว จาติ อยมโตฺถ วิภาวิโต โหติฯ เอวเมตํ ลกฺขณทฺวยวจนํ อญฺญมญฺญํ วิเสสนวิเสสิตพฺพภาเวน สาตฺถกนฺติ เวทิตพฺพํฯ โก ปนายํ อนิโรโธ นาม, โย ‘‘อตฺถิภาโว, อุปฺปาโท’’ติ จ วุโตฺตติ? อปฺปหีนภาโว จ อนิพฺพตฺติตผลภาเวน ผลุปฺปาทนารหตา จาติ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถาโร ปน ปรมตฺถทีปนิยํ **อุทานฎฺฐกถายํ** (อุทา. อฏฺฐ. ๑)ฯ วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ

ปญฺจกฺขนฺธวิภชนาทิวเสนาติ ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ ทฺวาทสปทิกสฺส ปจฺจยาการสฺส วิภชนวเสนฯ อิมสฺมิญฺหิ ทสพลสุเตฺต ธมฺมสฺส เทสิตากาโร ปญฺจกฺขนฺธปจฺจยาการมโตฺตฯ เตนาห **‘‘ปญฺจกฺขนฺธปจฺจยาการธโมฺม’’**ติฯ อาจริยมุฏฺฐิยา อกรเณน วิฏโต, โส ปน อตฺถโต จ สทฺทโต จ ปิหิโต เหฏฺฐามุขชาโต วา น โหตีติ อาห **‘‘อนิกฺกุชฺชิโต’’**ติฯ **วิวโฏ**ติ วิภาวิโตฯ เตนาห **‘‘วิวริตฺวา ฐปิโต’’**ติ ฯ **ปกาสิโต**ติ ญาโณภาเสน โอภาสิโต อาทีปิโตติ อาห **‘‘ทีปิโต โชติโต’’**ติฯ **ตตฺถ ตตฺถ** ฉินฺนภินฺนฎฺฐาเนฯ **สิพฺพิตคณฺฐิต**นฺติ วาก์ คเหตฺวา สิพฺพิตํ, สิพฺพิตุํ อสกฺกุเณยฺยฏฺฐาเน วาเกน คณฺฐิตญฺจฯ ฉินฺนปิโลติกาภาเวน วิคตปิโลติโก ธโมฺม, ตสฺส ฉินฺนปิโลติกสฺส ปฏิโลมตา ฉินฺนภินฺนตาภาเวนาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘น เหตฺถา’’**ติอาทิมาหฯ นิวาสนปารุปนํ **ปริคฺคหณํ**ฯ สยํ ปฏิภานํ **กเปฺปตฺวาฯ วเฏฺฏนฺตา** อตฺตโน สมยํฯ **สมณกจวร**นฺติ สมณเวสธารณวเสน สมณปฏิรูปตาย สมณานํ กจวรภูตํฯ อตฺตโน รูปปวตฺติยา กรณฺฑํ กุจฺฉิตํ ธุตฺตํ วาติ ปวเตฺตตีติ การณฺฑโว, ทุสฺสีโลฯ ตํ **การณฺฑวํฯ นิทฺธมถา**ติ นีหรถฯ **กสมฺพุ**นฺติ สมณกสฏํฯ **อปกสฺสถา**ติ อปกฑฺฒถ นนฺติ อโตฺถฯ **ปลาเป**ติ ปลาปสทิเสฯ ตถา หิ ตณฺฑุลสาररหิโต ธญฺญปฏิรูปโก ถุสมตฺตโก ปลาโปติ วุจฺจติ, เอวํ สีลาทิสาររหิโต สมณปฏิรูปโก ปลาโป วิยาติ ปลาโป, ทุสฺสีโลฯ เต **ปลาเปฯ วาเหถา**ติ อปเนถฯ **ปติสฺสตา**ติ พาฬฺหสติตาย ปติสฺสตา โหถาติฯ

สทฺธาย ปพฺพชิเตนาติ ราชูปทฺทวาทีหิ อนุปทฺทุเตน ‘‘เอวญฺหิ ตํ โอติณฺณํ ชาติอาทิสํสารภยํ วิชินิสฺสามี’’ติ วฏฺฏนิสฺสรณตฺถํ อาคตาย สทฺธาย วเสน ปพฺพชิเตนฯ **อาจารกุลปุตฺโต**ติ อาจาเรน อภิชาโตฯ เตนาห **‘‘ยโต กุโตจี’’**ติอาทิฯ **ชาติกุลปุตฺโต**ติ ชาติสมฺปตฺติยา อภิชาโตฯ วิญฺญุปฺปสตฺถานิ องฺคานิ สมฺมาปธานิยงฺคภาเวน, กาเย จ ชีวิเต จ นิรเปกฺขภาเวน วีริยํ อารภนฺตสฺส ตถาปวตฺตวีริยวเสน **‘‘ตโจ เอกํ องฺค’’**นฺติ วุตฺตํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **นวสุ ฐาเนสุ สมาธาตพฺพ**นฺติ ‘‘กาลวเสน ปญฺจสุ, อิริยาปถวเสน จตูสู’’ติ เอวํ นวสุ ฐาเนสุ วีริยํ สมาธาตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพํฯ

โส ทุกฺขํ วิหรตีติ กุสีตปุคฺคโล นิยฺยานิกสาสเน วีริยารมฺภสฺส อกรเณน สามญฺญตฺถสฺส อนุปฺปตฺติยา ทุกฺขํ วิหรติฯ สกํ วา อตฺถํ **สทตฺถํ** ก-การสฺส ท-การํ กตฺวา ฯ กุสีตสฺส อตฺถปริหายนํ มูลโต ปฏฺฐาย ทเสฺสตุํ **‘‘ฉ ทฺวารานี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ นิสชฺชาวเสน ปีฐมทฺทนโต **ปีฐมทฺทโน,** นิรสฺสนวจนํ ตสฺส, กสฺสจิปตฺถสฺส อธารณโต เกวลํ ปีฐภารภูโตติ อธิปฺปาโยฯ อญฺญตฺถ ปน ‘‘มขมทฺทโน’’ติ วุจฺจติ, ตตฺถ ทานมิจฺฉาย ปเรสํ มขํ ปสฺสนฺตติ อโตฺถฯ **ลณฺฑปูรโก**ติ กุจฺฉิปูรํ ภุญฺชิตฺวา วจฺจกุฏิปูรโกฯ

‘‘อารทฺธวีริโย’’ติอาทีสุ ‘‘กุสีโต ปุคฺคโล’’ติ เอตฺถ วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพ, อาสีสาย วเสน โถมิโตฯ **อารทฺธวีริเย**ติ ปคฺคหิตวีริเยฯ **ปหิตเตฺต**ติ นิพฺพานํ ปติเปสิตจิเตฺตฯ เอเตน สาวกานํ สมฺมาปฏิปตฺตึ สตฺถุวนฺทนานิสํสญฺจ ทเสฺสสิฯ

หีเนนาติ วฏฺฏนิสฺสิเตน ธเมฺมนฯ เตนาห **‘‘หีนาย สทฺธายา’’**ติอาทิฯ **อเคฺคนา**ติ เสเฏฺฐน วิวฏฺฏนิสฺสิเตน ธเมฺมน, อีสกมฺปิ กตกาลุสิยวิคตเฏฺฐน มณฺฑเฏฺฐน จ ปสนฺนมฺปิ สุราทิ น ปาตพฺพํฯ **สาสน**นฺติ ปริยตฺติปฏิปตฺติปฏิเวธลกฺขณํ สาสนํฯ **ปสนฺนํ** วิคตโทสมลตฺตา ปสาทนิยตฺตา จฯ **ปาตพฺพญฺจ** ปเตฺตน วิย สุเขน ปริภุญฺชิตพฺพโต ทุจฺจริตสพฺพกิเลสกสาวมลปงฺกโทสรหิตตฺตา จฯ

มณฺฑภูตา โพธิปกฺขิยธมฺมเทสนาปิ **เทสนามโณฺฑ**ฯ ตสฺส เอกเสฺสว ปน เทสนามณฺฑสฺส ปฏิคฺคาหกา สุปฺปฏิปนฺนา โทสรหิตา จตโสฺส ปริสา **ปฏิคฺคหมโณฺฑ**ฯ มคฺคพฺรหฺมจริยํ ตคฺคติกตฺตา สกโลปิ โพธิปกฺขิยธมฺมราสิ **พฺรหฺมจริยมโณฺฑ**ฯ เตนาห **‘‘กตโม เทสนามโณฺฑ’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **วิญฺญาตาโร**ติ สจฺจานํ อภิสเมตาวิโนฯ ตถา หิ อาทิโต ‘‘จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ อาจิกฺขณา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ ปุพฺพภาเค ‘‘อตฺถิ อยํ โลโก’’ติอาทินา อิธโลกปรโลกคตสโมฺมสวิคเมน ปวโตฺต อธิโมโกฺขว **อธิโมกฺขมโณฺฑฯ ฉเฑฺฑตฺวา** สมุเจฺฉทวเสน วิชหิตฺวาฯ จตุภูมกสฺส สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิโมกฺขมเณฺฑน มณฺฑภูตํ อธิโมกฺขํฯ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘ปคฺคหมโณฺฑ วีริยินฺทฺริยํ โกสชฺชกสฏ’’นฺติอาทึ ปาฬิเสสํ สงฺคณฺหาติฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ สาสเน, ‘‘มณฺฑสฺมิ’’นฺติ วา วจเนฯ **การณวจนํ,** เตน ‘‘สตฺถา สมฺมุขีภูโต’’ติ สมฺมุขภาวนาโยโค นิราสงฺกผลาวโหติ ทเสฺสติฯ เตนาห **‘‘อสมฺมุขา’’**ติอาทิฯ **ปมาณ**นฺติ อนุรูปํ เภสชฺชสฺส ปมาณํฯ **อุคฺคมน**นฺติ เภสชฺชสฺส วมนํ วิเรจนํ, ตสฺส วา วเสน โทสธาตูนํ วมนํ วิเรจนํฯ **เอวเมวา**ติ ยถา เภสชฺชมณฺฑํ เวชฺชสมฺมุขา นิราสงฺกา ปิวนฺติ, เอวเมว ‘‘สตฺถา สมฺมุขีภูโต’’ติ นิราสงฺกา วีริยํ กตฺวา, มณฺฑเปยฺยํ สาสนํ ปิวถาติ โยชนาฯ อภิญฺญาสมาปตฺติปฏิลาเภน **สานิสํสา**ฯ มคฺคผลาธิคมเนน **สวฑฺฒิ** ฯ **ปรตฺถ**นฺติ อตฺตโน ทิฏฺฐานุคติอาปตฺติยา, ตถา สมฺมาปฏิปชฺชนฺตานํ ปเรสํ อตฺถนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ทุติยทสพลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อุปนิสสุตฺตวณฺณนา

๒๓. **ชานโต ปสฺสโต**ติ เอตฺถ ทสฺสนํ ปญฺญาจกฺขุนาว ทสฺสนํ อธิเปฺปตํ, น มํสจกฺขุนาติ อาห **“เทฺวปิ ปทานิ เอกตฺถานี”**ติฯ **เอวํ สเนฺตปี**ติ ปททฺวยสฺส เอกตฺถเตฺตปิ ญาณลกฺขณญาณปฺปภาววิสยสฺสฺส ตถาทสฺสนภาวาวิโรธนาติ อโตฺถฯ เตนาห **“ชานนลกฺขณญฺหิ ญาณ**”นฺติอาทิฯ **ญาณปฺปภาว**นฺติ ญาณานุภาเวน ญาณกิจฺจวิสโยภาสนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **“ญาเณน วิวเฏฺฏ ธเมฺม ปสฺสตี”**ติฯ **ชานโต ปสฺสโต**ติ จ ชานนทสฺสนมุเขน ปุคฺคลาธิฏฺฐานา เทสนา ปวตฺตาติ อาห – **“ญาณลกฺขณํ อุปาทายา”**ติอาทิฯ **ชานโต**ติ วา ปุพฺพภาคญาเณน ชานโต, อปรภาเคน ญาเณน **ปสฺสโตฯ ชานโต**ติ วา วตฺวา น ชานนํ อนุสฺสวาการปริวิตกฺกมตฺตวเสน อิธาธิเปฺปตํ, อถ โข รูปานิ วิย จกฺขุวิญฺญาเณน รูปานิ เตสญฺจ สมุทยาทิเก ปจฺจเกฺข กตฺวา ทสฺสนนฺติ วิภาเวตุํ **“ปสฺสโต”**ติ วุตฺตนฺติ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถฯ

อาสวานํ ขยนฺติ อาสวานํ อจฺจนฺตปฺปหานํฯ โส ปน เตสํ อนุปฺปาทนิโรโธ สเพฺพน สพฺพํ อภาโว เอวาติ อาห **“อสมุปฺปาโท ขีณากาโร นตฺถิภาโว”**ติฯ อาสวกฺขยสทฺทสฺส ขีณาการาทีสุ อาคตฏฺฐานํ ทเสฺสตุํ **“อาสวานํ ขยา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อุชุมคฺคานุสาริโน**ติ กิเลสวงฺกกายวงฺกาทีนํ ปหาเนน อุชุภูเต สวิปสฺสนาเหฏฺฐิมมคฺคธเมฺม อนุสฺสรนฺตสฺสฯ ยเทวหิสฺส ปริกฺขีณํฯ **ขยสฺมิํ ปฐมํ ญาณํ** ‘‘ตโต อญฺญา อนนฺตรา’’ติ ขยสงฺขาเต อคฺคมเคฺค ตปฺปริยาปนฺนเมว ญาณํ ปฐมํ อุปฺปชฺชติ, ตทนนฺตรํ ปน อญฺญา อรหตฺตนฺติฯ ยทิปิ คาถาย ‘‘ขยสฺมิํ’’อิเจฺจว วุตฺตํ, สมุเจฺฉทวเสน ปน ‘‘อาสเว ขีเณ มโคฺค ขโย’’ติ วุจฺจตีติ อาห ‘‘มโคฺค อาสวกฺขโยติ วุโตฺต’’ติฯ **สมโณ**ติ สมิตปาโป อธิเปฺปโต, โส ปน ขีณาสโว โหตีติฯ **“อาสวานํ ขยา”**ติ อิธ ผลํ, ปริยาเยน ปน อาสวกฺขโย มโคฺค, เตน ปตฺตพฺพโต ผลํฯ เอเตเนว นิพฺพานสฺสปิ อาสวกฺขยภาโว วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

ชานโต เอว ปสฺสโต เอวาติ เอวเมตฺถ นิยโม อิจฺฉิโต, น อญฺญถา วิเสสาภาวโต อนิฏฺฐาปโนฺนวาติ ตสฺส นิยมสฺส ผลํ ทเสฺสตุํ **“โน อชานโต โน อปสฺสโต”ติ วุตฺต**นฺติ อาห **“โย ปน น ชานาติ, น ปสฺสติ, ตสฺส โน วทามีติ อโตฺถ”**ติฯ อิมินา ขนฺธานํ ปริญฺญา อาสวกฺขยสฺส เอกนฺติกการณนฺติ ทเสฺสติฯ **เอเตนา**ติ ‘‘โน อชานโต, โน อปสฺสโต’’ติ เอเตน วจเนนฯ **เต ปฏิกฺขิตฺตา**ติ เก ปน เตติ? ‘‘พาเล จ ปณฺฑิเต จ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสนฺติ (ที. นิ. ๑.๑๖๘; ม. นิ. ๒.๒๒๘) อเหตู อปฺปจฺจยา สตฺตา วิสุชฺฌนฺตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๖๘; ม. นิ. ๒.๑๐๑, ๒๒๗) เอวมาทิวาทาฯ เตสุ เกจิ อภิชาติสงฺกนฺติมเตฺตน สํสารสุทฺธิํ ปฏิชานนฺติ, อเญฺญ อิสฺสรปชาปติการณาทิวเสนฯ ตยิทํ สพฺพํ สํสาราทีหีติ เอเตฺถว สงฺคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปุริเมน ปททฺวเยนา**ติ ‘‘ชานโต ปสฺสโต’’ติ อิมินา ปททฺวเยนฯ **อุปาโย วุโตฺต** ‘‘อาสวกฺขยา’’ติ อธิการโตฯ **อิมินา**ติ ‘‘โน อชานโต, โน อปสฺสโต’’ติ อิมินา ปททฺวเยนฯ อนุปาโย โหติ เอส อาสวานํ ขยสฺส, ยทิทํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อปริญฺญาติ ‘‘ชานโต ปสฺสโต’’ติ อิมินาว อนิยมวจเนน อนุปายปฏิเสโธปิ อตฺถโต โพธิโต โหตีติฯ ตเมว หิ อตฺถโต โพธิตภาวํ วิภาเวตุํ เอวํ สํวณฺณนา กตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ทพฺพชาติโกติ ทพฺพรูโปฯ โส หิ **“ทฺรโพฺย”**ติ วุจฺจติ ‘‘ทฺรพฺยํ วินสฺสติ นาทฺรพฺย’’นฺติ อาทีสุฯ **ทพฺพชาติโก** วา สารสภาโว, สารุปฺปสีลาจาโรติ อโตฺถฯ ยถาห ‘‘น โข ทพฺพ ทพฺพา เอวํ นิเพฺพเฐนฺตี’’ติ (ปารา. ๓๘๔)ฯ **วตฺตสีเส ฐตฺวา**ติ วตฺตํ อุตฺตมํ ธุรํ กตฺวาฯ โย หิ ปริสุทฺธาชีโว กาตุํ อชานนฺตานํ สพฺรหฺมจารีนํ อตฺตโน วา วสฺสวาตาทิปฏิพาหนตฺถํ ฉตฺตาทีนิ ก

โรติ, โส วตฺตสีเส ฐตฺวา กโรติ นามฯ **ปทฏฺฐานํ น โหตี**ติ น วตฺตพฺพํ นาถกรณธมฺมภาเวน มคฺคผลาธิคมสฺส อุปนิสฺสยภาวโตฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘ยานิ ตานิ สพฺรหฺมจารีนํ อุจฺจาวจานิ กิจฺจกรณียานิ, ตตฺถ ทกฺโข โหตี’’ติอาทิ (ที. นิ. ๓.๓๔๕)ฯ **เอวํ ชานโต**ติ เอวํ เวชฺชกมฺมาทีนํ ชานนเหตุ มิจฺฉาชีวปจฺจยา กามาสวาทโย อาสวา วฑฺฒนฺติเยว, น ปหียนฺติฯ ‘‘เอวํ โข…เป. … อาสวานํ ขโย โหตี’’ติ อิมาย ปาฬิยา อรหตฺตเสฺสว คหณํ ยุตฺตํ ผลคฺคหเณน เหตุโน อวุตฺตสิทฺธตฺตาฯ เตนาห **‘‘อาสวานํ ขยเนฺต ชาตตฺตา**’’ติฯ

อาคมนํ อาคโม, ตํ อาวหตีติ **อาคมนียา,** ปุพฺพภาคปฏิปทาฯ **ขยสฺมินฺ**ติ ภาเวนภาวลกฺขเณ ภุมฺมํ, **ขเย**ติ ปน วิสเยฯ เตนาห **‘‘อาสวกฺขยสงฺขาเต**’’ติฯ อุปนิสีทติ ผลํ เอตฺถาติ การณํ **อุปนิสาฯ อรหตฺตผลวิมุตฺติ** อุกฺกฏฺฐนิเทฺทสโตฯ **สา**ติ วิมุตฺติฯ **อสฺสา**ติ ปจฺจเวกฺขณญาณสฺสฯ มนสฺมิํ วิวฏฺฏนิสฺสิเต ปน อนนฺตรูปนิสฺสยาปิ ปจฺจยา สมฺภวนฺตีติ **‘‘ลพฺภมานวเสน ปจฺจยภาโว เวทิตโพฺพ**’’ติ วุตฺตํฯ

วิรชฺชติ อเสสสงฺขารโต เอเตนาติ **วิราโค,** มโคฺคฯ นิพฺพินฺทติ เอตายาติ **นิพฺพิทา,** พลววิปสฺสนาฯ เตนาห **‘‘เอเตนา**’’ติอาทิฯ ปฏิสงฺขานุปสฺสนาปิ มุจฺจิตุกมฺยตาปกฺขิกา เอวาติ อธิปฺปาเยน **‘‘จตุนฺนํ ญาณานํ อธิวจน**’’นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘ยาว มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ, ตาว ตรุณวิปสฺสนา’’ติ หิ วจนโต อุปกฺกิเลสวิมุตฺตอุทยพฺพยญาณโต ปรํ พลววิปสฺสนาฯ รูปารูปธมฺมานํ วิเสสภูโต สามญฺญภูโต จ โย โย สภาโว ยถาสภาโว, ตสฺส ชานนํ **ยถาสภาวชานนํ**ฯ ตเทว **ทสฺสนํ**ฯ ปจฺจกฺขกรณเตฺถน ญาตปริญฺญา ตีรณปริญฺญา จ คหิตา โหติฯ เตนาห **‘‘ตรุณวิปสฺสน**’’นฺติอาทิฯ **สงฺขารปริเจฺฉเทญาณ**นฺติ นามรูปปริคฺคหญาณํ วทติฯ **กงฺขาวิตรณํ** ปจฺจยปริคฺคโห ธมฺมฏฺฐิติญาณนฺติปิ วุจฺจติฯ นยวิปสฺสนาทิกํ อนุปสฺสนาญาณํ **สมฺมสนํฯ มคฺคามเคฺคญาณ**นฺติ มคฺคามคฺคํ ววตฺถเปตฺวา ฐิตํ ญาณํฯ โส หิ ปาทกชฺฌานสมาธิ ตรุณวิปสฺสนาย ปจฺจโย โหติฯ ‘‘สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาติ ปสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๕.; ๔.๙๙; ๕.๑๐๗๑) หิ วุตฺตํฯ

ปุพฺพภาคสุขนฺติ อุปจารชฺฌานสหิตสุขํฯ **ทรถ ปฏิปฺปสฺสทฺธี**ติ กามจฺฉนฺทาทิกิเลสทรถสฺส ปฏิปสฺสมฺภนํฯ ‘‘สุขํปาหํ, ภิกฺขเว, สอุปนิสํ วทามี’’ติ เอตฺถ อธิเปฺปตสุขํ ทเสฺสตุํ **‘‘อปฺปนาปุพฺพภาคสฺส สุขสฺสา**’’ติ วุตฺตํฯ ‘‘ปสฺสทฺธกาโย สุขํ เวเทตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๔๖๖;๓.๓๕๙; อ.นิ. ๑.๓.๙๖) วุตฺตอปฺปนาสุขสฺส ปสฺสทฺธิยา ปจฺจยเตฺต วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **สุข**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **พลวปีตี**ติ ผรณลกฺขณปฺปตฺตา ปีติฯ ตาทิสา หิ วิตกฺกวิจารสุขสมาธีหิ ลทฺธปฺปจฺจยา นีวรณํ วิกฺขมฺภนฺตี ตํนิมิตฺตํ ทรถํ ปริฬาหํ ปฏิปสฺสเมฺภติฯ เตนาห **‘‘สา หิ ทรถปฺปสฺสทฺธิยา ปจฺจโย โหตี**’’ติฯ **ทุพฺพลปีตี**ติ ตรุณปีติฯ เตนาห **‘‘สา หิ พลวปีติยา ปจฺจโย โหตี**’’ติฯ **สทฺธา**ติ รตนตฺตยคุณานํ กมฺมผลสฺส จ สทฺทหนวเสน ปวโตฺต อธิโมโกฺข, สา ปน ยสฺมา อตฺตโน วิสเย ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชติ, น เอกวารเมว, ตสฺมา อาห **‘‘อปราปรํ อุปฺปชฺชนสทฺธา**’’ติฯ ยสฺมา สทฺทหโนฺต สเทฺธยฺยวตฺถุสฺมิํ ปมุทิโต โหติ, ตสฺมา อาห **‘‘สา หิ ทุพฺพลปีติยา ปจฺจโย โหตี**’’ติฯ ทุกฺขทุกฺขาทิเภทสฺส สพฺพสฺสปิ ทุกฺขสฺส วฏฺฏทุกฺขโนฺตคธตฺตา ตสฺส จ อิธาธิเปฺปตตฺตา วุตฺตํ **‘‘ทุกฺขนฺติ วฏฺฏทุกฺข**’’นฺติฯ ชรามรณทุกฺขนฺติ เกจิ, โสกาทโย จาติ อปเรฯ ตทุภยสฺสปิ สงฺคณฺหนโต ปฐโม เอวโตฺถ ยุโตฺตฯ ยสฺมา ทุกฺขปฺปโตฺต กมฺมสฺส ผลานิ สทฺทหติ, รตนตฺตเย จ ปสาทํ อุปฺปาเทติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ตญฺหิ อปราปรสทฺธาย ปจฺจโย โหตี**’’ติฯ ยสฺมา ‘‘อาจริยานํ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปวตฺติทุกฺข’’นฺติ จินฺตยโต ‘‘เอกนฺตโต อยํ ธโมฺม อิมสฺส ทุกฺขสฺส สมติกฺกมาย โหตี’’ติ สทฺธา อุปฺปชฺชติฯ เตนาห ‘‘ธมฺมํ สุตฺวา ตถาคเต สทฺธํ ปฏิลภตี’’ติอาทิ (ที. นิ. ๑.๑๙๑)ฯ **สวิการา**ติ

อุปฺปาทวิกาเรน สวิการา **ขนฺธชาติ** ชายนฏฺฐนฯ ชาติยา ปน อสติ ตตฺถ ตตฺถ ภเว นตฺถิ ทุกฺขสฺส สมฺภโวติ อาห **“สา หิ วฏฺฏทุกฺขสฺส ปจฺจโย”**ติฯ **กมฺมภโว**ติ กมฺมภวาทิโก ติวิโธปิ กมฺมภโวฯ โส หิ อุปปตฺติภวสฺส ปจฺจโยฯ เอวมาทึ สนฺธายาห **“เอเตนุปาเยนา”**ติฯ **เสสปทานี**ติ อุปาทานาทิปทานิฯ อนุโลมญาณํ สงฺขารุเปกฺขาปกฺขิกตฺตา นิพฺพานคฺคหเณน คหิตํ, โคตฺรภุญาณํ ปฐมมคฺคสฺส อาวชฺชนํฯ โส หิ เตน วิปสฺสนาย กิญฺจิ กิญฺจิ วิเสสฏฺฐานํ กยิรตีติ ตํ อนามสิตฺวา นิพฺพิทูปนิโส วิราโคติ ‘‘วิราโค’’อิเจฺจว วุตฺตํฯ

เกน อุทเกน วิทารยิตฺวา คตปเทโสติ กตฺวา **กนฺทโรฯ นิตโมฺพ**ติปิ อุทกสฺสฯ ยถานินฺนํ อุทกํ ปวตฺตติ, ตถา นิวตฺตนภาเวน **นทีกุโญฺชติปิ วุจฺจติ**ฯ เหมนฺตคิมฺหอุตุวเสน อฏฺฐมาเส ปวโตฺต ปถวีวิวโรติ กตฺวา **ปทโร**ฯ ขุทฺทิกา อุทกวาหินิโย สาขา วิยาติ **สาขา** , ขุทฺทกา โสพฺภา กุสฺพฺภา โอ-การสฺส อุ-การํ กตฺวาฯ **เอวเมว โข**ติอาทิ ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว’’ติอาทินา อุปนีตาย อุปมาย อุปเมยฺยเน สํสนฺทนนฺติ, ตํ โยเชตฺวา ทเสฺสตุํ **“อวิชฺชา ปพฺพโตติ ทฏฺฐพฺพา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อวิชฺชา จ สนฺตานวเสน จิรํตนกาลปฺปวตฺตนโต ปจฺรชเนหิ ทุปฺปชหนโต ‘‘ปพฺพโต’’ติ วุตฺตาฯ โลกตฺตยาภิพฺยาปนโต อภิสนฺทนโต จ อภิสงฺขารา เมฆสทิสาฯ อภิสงฺขารา เมโฆติ ทฏฺฐพฺพาติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ ตถา เสสปททฺวเยปิฯ วิญฺญาณาทิวฏฺฏํ อนุปวตฺติโต ปรมฺปรปจฺจยโต จ กนฺทราทิสทิสาฯ วิมุตฺติ เอกรสตฺตา, หานิวุทฺธิอภาวโต จ สาครสทิสาติ อุปมาสํสนฺทนํฯ

ตตฺถ ยสฺมา ปุริมสิทฺธาย อวิชฺชาย สติ อภิสงฺขารา, นาสติ, ตสฺมา เต อุปริปพฺพเต ปวตฺตา วิย โหนฺตีติ วุตฺตํ **“อวิชฺชา...เป.... วสฺสนํ เวทิตพฺพ”**นฺติฯ **อสฺสุตวา หี**ติอาทิ วุตฺตเสฺสว อตฺถสฺส สมตฺถนํฯ **ตณฺหาย อภิลาสํ กตฺวา**ติ เอเตน สพฺพสฺสปิ อภิสงฺขารวุฏฺฐิเตมนตฺถํ ทีเปติฯ ตณฺหา หิ ‘‘เสฺนโห’’ติ วุตฺตาฯ อนฺติมภวิกสฺส อนฺตภวนิพฺพตฺตโก อภิสงฺขาโร นิพฺพานํ น ปโตฺต, ตทนฺตสฺส ภาคสฺส นิพฺพานํ อาหจฺจ ฐิโต วิย โหตีติ **“มหาสมุทฺทํ อาหจฺจ ฐิตกาโล วิยา”**ติ อุปมานิทสฺสนํ กตํฯ **วิญฺญาณาทิวฏฺฏํ ปูเรตฺวา**ปิ อิมินาปิ หิ อนฺติมภวิกเสฺสว วิญฺญาณปฺปวตฺติ ทสฺสิตาฯ สา หิ ปูริตาติ วตฺตพฺพา ตโต ปรํ วิญฺญาณาทิวฏฺฏเสฺสว อภาวโตฯ ชาตสฺส ปุคฺคลสฺส ชาติปจฺจยวฏฺฏทุกฺขเวทนาย ธมฺมสฺสวนํ อิจฺฉิตพฺพํ, ตํ ปน ยทิปิ อิมสฺมึ สุเตฺต น อาคตํ, สุตฺตนฺตเรสุ ปน อาคตเมวาติ ตโต อาหริตฺวา ตํ วตฺตพฺพนฺติ ทเสฺสโนฺต **“พุทฺธวจนํ ปนา”**ติอาทิมาหฯ ตยิทํ สาวกโพธิสตฺตานํ วเสนายํ เทสนาติ กตฺวา วุตฺตํฯ อิตเรสํ ปน วเสน วุจฺจมานํ สุตฺตนฺตรคฺคหณตฺถํ ปโยชนํ นตฺถีติ **“ยา หี”**ติอาทิมาหฯ **ปาฬิยา วเสน คหิตเมวา**ติ สเงฺขปโต วุตฺตอตฺถสฺส วิตฺถารโต ทสฺสนํฯ **นิพฺพตฺตี**ติ นิพฺพตฺตมานา ขนฺธา คหิตาติ อาห **“สวิการา”**ติฯ อนิจฺจตาลกฺขณาทิทีปนโต **ลกฺขณาหฏฺฯ กมฺมากมฺม**นฺติ วินิจฺฉยํฯ **นิชฺชฏ**นฺติ นิคฺคุมฺพํ, สุทฺธนฺติ อโตฺถฯ **ปถวีกสิณาทีสุ กมฺมํ อารภตี**ติอาทิ ปาฬิยํ สมถปุพฺพงฺคมา วิปสฺสนา ทสฺสิตาติ กตฺวา วุตฺตํ ฯ เอวญฺหิ ปาโมชฺชาทิทสฺสนํ สมฺภวตีติฯ **เทวสฺสา**ติ เมฆสฺสฯ กสฺมา ปเนตฺถ ‘‘ขีณาสวสฺส…เป.... ฐิตกาโล เวทิตโพฺพ’’ติ วุตฺตํ, นนุ ปุเพฺพ เทวฏฺฐานิโย อภิสงฺขาโร วุโตฺต, น อภิสงฺขาโร ขีณาสโวติ? นายํ โทโส, การณูปจาเรน ผลสฺส วุตฺตตฺตาฯ อภิสงฺขารมูลโก หิ ขนฺธสนฺตาโน ขนฺธสนฺตาเน จ อุจฺฉินฺนสํโยเค ขีณาสวสมญฺญาติฯ

อุปนิสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อญฺญติตฺถิยสุตฺตวณฺณนา

๒๔. **โส**ติ สาริปุตฺตเตฺถโรฯ ยทิ น ตาว ปวิโฏฺฐ, กสฺมา ‘‘ปาวิสี’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘ปวิสิสฺสามี’’**ติอาทิฯ เตน อวสฺสมฺภาวินิ ภูเต วิย อุปจาโร โหตีติ ทเสฺสติฯ อิทานิ ตมตฺถํ อุปมาย วิภาเวโนฺต **‘‘ยถา กิ’’**นฺติอาทิมาหฯ **อติปฺปโคเยว นิกฺขนฺตทิวโส**ติ ปกติยา ภิกฺขาจรณเวลาย อติวิย ปาโต เอว วิหารโต นิกฺขนฺตทิวสภาโคฯ **เอตทโหสี**ติ เอตํ ‘‘อติปฺปโคโข’’ติอาทิกํ จินฺตนํ อโหสิฯ **ทกฺขิณทฺวารสฺสา**ติ ราชคหนคเร ทกฺขิณทฺวารสฺส เวฬุวนสฺส จ อนฺตรา อโหสิ, ตสฺมา ‘‘เตนุปสงฺกมิสฺส’’นฺติ จินฺตนา อโหสีติ อธิปฺปาโยฯ **กึ วาที**ติ จตูสุ วาเทสุ กตรํ วาทํ วทสิฯ **กิมกฺขายี**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ กึ วทตีติ ปน จตฺตาโร วาเท สามญฺญโต คเหตฺวา นปุํสกลิเงฺคน วทติ ยถา กึ เต ชาตลิงฺคํฯ สพฺพนามเญฺหตํ, ยทิทํ นปุํสกลิงฺคํฯ วทติ เอเตนาติ **วาโท,** ทสฺสนํฯ ตํ สนฺธายาห ‘‘กึ เอตฺถ…เป…. ทสฺสนนฺติ ปุจฺฉนฺตี’’ติฯ ‘‘ธมฺมปฏิสมฺภิทา’’ติอาทีสุ วิย **ธมฺม**-สโทฺท เหตุอโตฺถติ อาห **‘‘ยํ วุตฺตํ การณํ, ตสฺส อนุการณ’’**นฺติฯ วาทสฺส วจนสฺส อนุปฺปตฺติ **วาทปฺปวตฺติ**ฯ

อิทํ วจนนฺติ ‘‘เอกมิทาห’’นฺติอาทิวจนํฯ **สา**ติ ‘‘เอเก สมณพฺราหฺมณา กมฺมวาทา’’ติ เอวํ ปวตฺตกถาฯ อจฺฉรํ องฺคุลิโผฏนํ อรหตีติ **อจฺฉริยํฯ อพฺภุต**นฺติ นิรุตฺตินเยน ปทสิทฺธิ ทฎฺฐพฺพาฯ **สพฺพวาทาน**นฺติ สเพฺพสํ จตุพฺพิธวาทานํฯ ปฐโม เหตฺถ สสฺสตวาโท, ทุติโย อุเจฺฉทวาโท, ตติโย เอกจฺจสสฺสตวาโท, จตุโตฺถ อธิจฺจสมุปฺปนฺนวาโท, เตสํ สเพฺพสํ ปฏิเกฺขปโต ปฏิเกฺขปการณํ วุตฺตํฯ ปฏิจฺจสมุปฺปาทกิตฺตนํ วา ปจฺจุรชนญาณสฺส อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐตาย **คมฺภีรเญฺจว,** ตถา อวภาสนโต เจตสิ อุปฏฺฐานโต **คมฺภีราวภาสญฺจ กโรโนฺตฯ ตเทว ปท**นฺติ ผสฺสปทํเยว อาทิภูตํ คเหตฺวาฯ

อญฺญติตฺถิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ภูมิชสุตฺตวณฺณนา

๒๕. **ปุริมสุเตฺต**ติ อนนฺตเร ปุริเม สุเตฺตฯ **วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพ**นฺติ ปทเตฺถ ตโต วิสิฏฺฐํ อนิทฺทิสิตฺวา อิตรํ อตฺถโต วิภาเวตุํ **‘‘อยํ ปน วิเสโส’’**ติอาทิมาหฯ **น เกวลํ ผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ,** อถ โข ผสฺสสฺส สหการีการณภูตอญฺญปจฺจยา จ อุปฺปชฺชตีติฯ **กาเยนา**ติ โจปนกาเยน, กายวิญฺญตฺติยาติ อโตฺถฯ สา หิ กามํ ปฏฺฐาเน อาคเตสุ จตุวีสติยา ปจฺจเยสุ เกนจิ ปจฺจเยน เจตนาย ปจฺจโย น โหติฯ ยสฺมา ปน กาเย สติ เอว กายกมฺมํ นาม โหติ, นาสติ, ตสฺมา สา ตสฺสา สามคฺคิยภาเวน อิจฺฉิตพฺพาติ วุตฺตํ **‘‘กาเยนปิ กริยมานํ กรียตี’’**ติฯ เตนาห ภควา ‘‘กาเย วา, หานนฺท, สติ กายสเญฺจตนาเหตุ อุปฺปชฺชติ อชฺฌตฺตํ สุขํ ทุกฺข’’นฺติฯ **วาจายปี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **มนสา**ติ ปาตุภูเตน มนสา, น มนมเตฺตนาติฯ **อตฺตนา** ปเรหิ อนุสฺสาหิเตนฯ **ปเรนา**ติ ปเรน อนุสฺสาเหนฯ **สมฺปชาเนนา**ติ ญาณสมฺปยุตฺตจิตฺตวเสน ปชานเนฺตนฯ **อสมฺปชาเนนา**ติ ตถา น สมฺปชานเนฺตนฯ **ตสฺสา**ติ สุขทุกฺขสฺสฯ **กายสเญฺจตนาเหตู**ติ กายกมฺมนิมิตฺตํ, กายิกสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตาติ อโตฺถฯ เอส นโย เสสสเญฺจตนาสุปิฯ อุทฺธจฺจสหคตเจตนา ปวตฺติยํ วิปากํ เทติเยวาติ **‘‘วีสติ เจตนา ลพฺภนฺตี’’**ติ วุตฺตํฯ **ตถา วจีทฺวาเร**ติ เอตฺถ ‘‘กามาวจรกุสลากุสลวเสน วีสติ เจตนา ลพฺภนฺตี’’ติ อิทํ ตถา-สเทฺทน อุปสํหรติฯ **รูปารูปเจตนาหี**ติ รูปาวจรารูปาวจรกุสลเจตนาหิฯ **ตปฺปจฺจยํ** ยถารหนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ตาปิ เจตนา**ติ ยถาวุตฺตา เอกูนวีสติ เจตนา อวิชฺชาปจฺจยา โหนฺติ กุสลานมฺปิ ปเคว อิตราธิฏฺฐหิตาวิชฺชเสฺสว อุปฺปชฺชนโต, อญฺญถา อนุปฺปชฺชนโตฯ **ยถาวุตฺตเจตนาเภท**นฺติ ยถาวุตฺตํ กายเจตนาทิวิภาคํฯ **ปเรหิ อนุสฺสาหิโต** สรเสเนว

ปวตฺตมาโนฯ **ปเรหิ การิยมาโน**ติ ปเรหิ อุสฺสาหิโต หุตฺวา กยิรมาโนฯ **ชานนฺตปี**ติ อนุสฺสวาทิวเสน ชานนฺตปิฯ **กมฺมเมว ชานนฺต**ติ ตทา อตฺตนา กริยมานกมฺมเมว ชานนฺตฯ

จตูสูติ ''สามํ วา ปเร วา สมฺปชาโน วา อสมฺปชาโน วา''ติ เอวํ วุตฺเตสุ จตูสุ ฐาเนสุฯ ยถาวุตฺเต เอกูนวีสติเจตนาธมฺเม อสงฺขาริกสสงฺขาริกภาเวน สมฺปชานกตาสมฺปชานกตภาเวน จตุคฺคุเณ กตฺวา วุตฺตํ **''ฉสตฺตติ เทฺวสตา เจตนาธมฺมา''**ติฯ เยสํ สหชาตโกฏฺฐิ ลพฺภติ, เตสมฺปิ อุปนิสฺสยโกฏฺฐิ ลพฺภเตวาติ **''อุปนิสฺสยโกฏฺฐิยา อนุปติตา''**ติอิเจฺจว วุตฺตาฯ **เต**ติ ยถาวุตฺตา สเพฺพปิ ธมฺมาฯ **โส กาโย น โหตี**ติ เอตฺถ ปสาทกาโยปิ คเหตโพฺพฯ เตนาห **''ยสฺมิํ กาเย สตี''**ติอาทิฯ **โส กาโย น โหตี**ติ โส กาโย ปจฺจยนิโรเธน น โหติฯ **วาจา**ติ สทฺทวาจาฯ **มโน**ติ ยํ กิญฺจิ วิญฺญาณํฯ อิทานิ กมฺมวเสเนว โยเชตุํ **''อปิจา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอเสว นโย** ''วาจาปิ ทฺวารภูตา มโนปิ ทฺวารภูโต''ติฯ ขีณาสวสฺส กถํ กาโย น โหติ, น ตสฺส กายกมฺมาธิฏฺฐานนฺติ อธิปฺปาโยฯ **อวิปากตฺตา**ติ อวิปากธมฺมตฺตาติ อโตฺถฯ กาโย น โหตีติ วุตฺตํ อกมฺมกรณภาวโตฯ

ตนฺติ กมฺมํฯ **เขตฺตํ น โหตี**ติ ตสฺส ทุกฺขสฺส อวิรุหนฏฺฐานตฺตาฯ วิรุหนฏฺฐานาทโย พฺยติเรกวเสน วุตฺตาฯ เตนาห **''น โหตี''**ติฯ **การณเฏฺฐนา**ติ อาธารภูตการณภาเวนฯ **สเญฺจตนามูลก**นฺติ สเญฺจตนานิมิตฺตํฯ **วิรุหนาทีนํ อตฺถาน**นฺติ ''วิรุหนเฏฺฐนา''ติอาทินา วุตฺตานํ อตฺถานํฯ อิมินา วิรุหนาทิภาเวน เวทนา ''สุขทุกฺขเวทนา''ติ กถิตา, นยิธ เชฏฺฐลกฺขณํ สุขทุกฺขํ นิปฺปริยายกสฺส สุขสฺส ทุกฺขสฺส จ อธิเปฺปตตฺตาฯ อุเปกฺขาเวทนาเปตฺถ สุขสณฺหสภาววิปากภูตา เวทนาวฯ

ภูมิชสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อุปวาณสุตฺตวณฺณนา

๒๖. **วฏฺฏทุกฺขเมว กถิตํ** อิตรทุกฺขสฺสปิ วิปากสฺส สงฺคณฺหนโตฯ

อุปวาณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ปจฺจยสุตฺตวณฺณนา

๒๗. **ปฏิปาฏิยา**ติ ปฏิปาฏิยา ฐปเนนฯ จตุสจฺจโยชนํ ทเสฺสตุํ **ปริโยสาน...เป.... อาทิ วุตฺตํฯ ทุกฺขสจฺจวเสนา**ติ ปริเญฺญยฺยภาววเสนฯ ชรามรณาปเทเสน หิ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา วุตฺตา, เต จสฺส อตฺตโน ผลสฺส ปจฺจยา น โหนฺติฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **''ปจฺจยํ ชานาตี''**ติฯ วิเนยฺยชฺฌาสยวเสน เหตฺถ เทสนา ปวตฺตาฯ **สมฺปโนฺน**ติ สมนฺนาคโตฯ **อาคโต**ติ อุปคโต, อธิคโตติ อโตฺถฯ **ปสฺสตี**ติ ปจฺจเวกฺขณญาเณน ปจฺจกฺขโต ปสฺสติ, มคฺคปญฺญาย เอวํ อสโมฺมหปฏิเวธวเสน ปสฺสติฯ **มคฺคญาเณเนว,** น ผลญาเณนฯ **ธมฺมโสตํ สมาปโนฺน**ติ อริยธมฺมโสตํ สมฺมเทว อาปโนฺน ปโตฺตฯ อนเย นอิริยนโต, อเย จ อิริยนโต, สเทวเกน จ โลเกน ''สรณ''นฺติ อกรณียโต อริยปกฺขํ ภชโนฺต **ปุถุชฺชนภูมิํ อติกฺกโนฺตฯ นิเพฺพธิกปญฺญายา**ติ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ นิพฺพิชฺฌนกปญฺญายฯ **อาหจฺจ ติฏฺฐติ** มคฺคกฺขเณ, ผลกฺขเณ ปน อาหจฺจ ฐิโต นามฯ

ปจฺจยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ภิกฺขุสุตฺตวณฺณนา

๒๘. **อุตฺตานเมว** สพฺพโสว สตฺตเม อาคตนยตฺตา, วิเนยฺยชฺฌาสยวเสน หิ อิทํ สุตฺตํ สตฺถารา อญฺญสฺมึ อาสเน เทสิตํ, ปริสาย วิวฏฺฏูน สาตฺถิกาติ สตฺถุ เทสนา อาคตาติ อยํ ปฏิคฺคาหกาธีนา โหตีติ ธมฺมคารเวน สงฺคหํ อาโรเปนฺติเยวฯ

ภิกฺขุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. สมณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๒๙. **อกฺขรภาณกานฺ**นฺติ อกฺขรรุจีนํฯ อุปสเคฺคน ปทาวฑฺฒนมฺปิ รุจฺจนฺติฯ เตนาห **‘‘เต หี’’**ติอาทิฯ

สมณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทุติยสมณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๓๐. **ทฺวีสุ สุเตฺตสู**ติ นวมทสมสุเตฺตสุฯ

ทุติยสมณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทสพลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. กฬารขตฺติยวโคฺค

๑. ภูตสุตฺตวณฺณนา

๓๑. **อชิตมาณเวนา**ติ โสฬสสุ พาวริยพฺราหฺมณปริจารเกสุ ‘‘อชิโต’’ติ ลทฺธนาเมน มาณเวนฯ สงฺขา วุจฺจติ ปญฺญา, สงฺขาตา ปริญฺญาตา ธมฺมา เยสํ เต **สงฺขาตธมฺมา,** ปฏิวิทฺธสจฺจา ขีณาสวาฯ เสกฺขา ปน วิปากสฺส อปริญฺญาตตฺตา ‘‘สงฺขาตธมฺมา’’ติ น วุจฺจนฺติฯ เสกฺขธมฺมสมนฺนาคเมน เต **เสกฺขา**ฯ เต ปน กามํ ปุคฺคลปฏิลาภวเสน อเนกสหสฺสาว โหนฺติ, จตุมคฺคเหฏฺฐิมผลตฺตยสฺส ปน วเสน ตํสมงฺคิตาสามเญฺญน น สตฺตชนโต อุทฺธนฺติ อาห **‘‘สตฺต ชเน’’**ติ นิยเมตฺวา วิเสเสติฯ สํกิเลสวชฺชํ, ตโต วา อตฺตานํ วิย วิเนยฺยโลกํ นิปาติ รกฺขตีติ นิปโก, ตสฺส ภาโว **เนปกฺกํ,** ญาณนฺติ อาห **‘‘เนปกฺกํ วุจฺจติ ปญฺญา, ตาย สมนฺนาคตตฺตา นิปโก’’**ติฯ

‘‘โก นุ โข อิมสฺส ปญฺหสฺส อโตฺถ’’ติ จิเนฺตโนฺต ปญฺหาย กงฺขติ นามฯ ‘‘กถํ พฺยากรมาโน นุ โข สตฺถุ อชฺฌาสยํ น วิโรเธมี’’ติ จิเนฺตโนฺต อชฺฌาสยํ กงฺขติ นามฯ สุชานนียตฺถปริเจฺฉทํ กตฺวา จินฺตนา เหตฺถ ‘‘กงฺขา’’ติ อธิเปฺปตา, น วิจิกิจฺฉาติฯ ปหีนวิจิกิโจฺฉ หิ มหาเถโร อายสฺมโต อสฺสชิมหาเถรสฺส สนฺติเกเยว, วิจินนภูตํ กุกฺกุจฺจสทิสํ ปเนตํ วีมํสนมตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปตฺตํ อาทาย จรโนฺต**ติ ปพฺพชิตภาวลกฺขณํฯ ธมฺมเสนาปติภาเวน วา มม ปตฺตธมฺมเทสนาวารํ อาทาย จรโนฺตติ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ชาตนฺติ ยถารหํ ปจฺจยโต อุปฺปนฺนํ, สงฺขตนฺติ อโตฺถฯ **ปญฺหพฺยากรณํ อุปฏฺฐาสี**ติ ปญฺหสฺส พฺยากรณตา ปฏิภาสิฯ ‘‘สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสตี’’ติ ปาโฐ, อฏฺฐกถายํ ปน

‘‘สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสโต’’ติ ปทํ อุทฺธริตฺวา ‘‘ปสฺสนฺตสฺสา’’ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ ตํ ‘‘ภูตนฺติ... เป.... ปฏิปโนฺน โหตี’’ติ อิมาย ปาฬิยา น สเมติ, ตสฺมา ยถาทสฺสิตปาโฐ เอว ยุโตฺตฯ **ยาว อรหตฺตมคฺคา นิพฺพิทาทีนํ อตฺถายา**ติ สมิตาเปกฺขธมฺมวสา ปทํ วทนฺติฯ **อาหารสมฺภว**นฺติ ปจฺจยเหตุกํฯ **เสกฺขปฏิปทา กถิตา** ‘‘นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย ปฏิปโนฺน โหตี’’ติ วจนโตฯ เอส นโย นิโรธวาเรปิฯ **นิพฺพิทา**ติ กรเณ ปจฺจตฺตวจนํ, **วิราคา นิโรธา**ติ กรเณ นิสฺสกฺกวจนนฺติ อาห **‘‘สพฺพานิ การณวจนานี’’**ติฯ **อนุปาทา**ติ อนุปาทายฯ **ภูตมิทนฺติอาทิมาห** สพฺพสุตฺตํ อาหจฺจภาสิตํ ชินวจนเมว กโรนฺตฯ

ภูตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. กฬารสุตฺตวณฺณนา

๓๒. **ตสฺส เถรสฺส นามํ** ชาติสมุทาคตํฯ **นิวโตฺต**ติ ปุเพฺพ วฏฺฏโสตสฺส ปฏิโสตํ คนฺตุํ อารโทฺธ, ตํ อวิสหโนฺต อนุโสตเมว คจฺฉโนฺต, ตโต นิวโตฺต ปริเกฺลสวิธเม อสํสโฏฺฐ วิยุโตฺต โหติฯ เอตฺถ เจตนาติ วา อสฺสาโสฯ หีนายาวตฺตนํ นาม กาเมสุ สาเปกฺขตาย, ตตฺถ จ นิรเปกฺขตา ตติยมคฺคาธิคเมนาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตโย มเคฺค’’**ติอาทิมาหฯ **สาวกปารมีญาณํ** เถรสฺส อรหตฺตาธิคเมน นิปฺผนฺนํ, ตสฺมา ตสฺส ตํ อุปริมโกฏิยา อสฺสาโส วุโตฺตฯ **อุคฺฆาฏิตา**ติ วิวฏา, วูปสมิตาติ อโตฺถฯ **ตตฺถา**ติ อรหตฺตปฺปตฺติยํฯ **วิจิกิจฺฉาภาว**นฺติ นิเพฺพมติกตํฯ

น เอวํ พฺยากตาติ ‘‘ขีณา ชาตี’’ติอาทิกา เอวํ อุตฺตานกํ น พฺยากตา, ปริยาเยน ปน พฺยากตาฯ **เกนจี**ติ เกนจิปิ การเณนฯ **เอวํ** อุตฺตานกํ **พฺยากริสฺสติ**ฯ

ตสฺส ปจฺจยสฺส ขยาติ ตสฺส กมฺมภวสงฺขาตสฺส ปจฺจยสฺส อวิชฺชาย สหการิตายํ สงฺคหิตสฺส ขยา อนุปฺปาทา นิโรธาฯ **ขีณสฺมิ**นฺติ ขีเณฯ อนุปฺปาทนิโรเธน นิรุเทฺธ **ชาติยา** ยถาวุเตฺต **ปจฺจเยฯ ชาติสงฺขาตํ ผลํ ขีณํ** อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาทิตนฺติฯ **วิทิตํ** ญาตํฯ อาชานาติ จตุสจฺจํ เหฏฺฐิมมเคฺคหิ ญาตํ อนติกฺกมิตฺวาว ปฏิวิชฺฌตีติ **อญฺญา** อคฺคมโคฺคฯ ตทุปจาเรน อคฺคผลํ อิธ ‘‘อญฺญา’’ นามฯ **ปจฺจโย**ติ ภวูปปตฺติยา ปจฺจโย ปฏิจฺจสมุปฺปาโทฯ

เมติ มยาฯ **อญฺญาสิ** อาการคฺคหเณน จิตฺตาจารํ ชานาติฯ **เตนา**ติ ภควตาฯ **พฺยากรณํ อนุโมทิตํ** ปญฺหพฺยากรณสฺส วิสยกตภาวโตฯ

อยมสฺส วิสโยติ อยํ เวทนา อสฺส สาริปุตฺตเตฺถรสฺส สวิสโย ตตฺถ วิสยภาเวน ปวตฺตตฺตาฯ **กิญฺจาปี**ติ กิญฺจาปิ สุขา เวทนา ฐิติสุขา ทุกฺขา เวทนา วิปริณามสุขา, อทุกฺขมสุขา เวทนา ญาณสุขาฯ **วิปริณามโกฏิยา**ติ อนิจฺจภาเวน **สพฺพาว** เวทนา **ทุกฺขา นาม** ฯ สุขปฏิเกฺขปโตปิ หิ สุขปีติยา ผรณตาย สุขาติ ติกฺขมเตฺตน วิปริณามทุกฺขาติ วิปริณามโต อภาวาธิคเมน สุขนิโรธกฺขณมเตฺตนฯ ตถา หิ วุตฺตํ **ปปญฺจสูทนิยํ** ‘‘สุขาย เวทนาย อตฺถิภาโว สุข’’นฺติฯ สุขกาโม ทุกฺขํ ติติกฺขติฯ อปริญฺญาตวตฺถุกานญฺหิ สุขเวทนุปรโม ทุกฺขโต อุปฏฺฐาติ, ตสฺมายมโตฺถ วิโยเคน ทีเปตโพฺพฯ ‘‘ทุกฺขา วิปริณามสุขา’’ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ตถา จาห **ปปญฺจสูทนิยํ** ‘‘ทุกฺขาย เวทนาย นตฺถิภาโว สุข’’นฺติฯ ทุกฺขเวทนุปรโม หิ วุตฺตานํ สุขโต อุปฏฺฐาติ เอวาติ วทนฺติฯ ตสฺส โยคสฺส วูปสเมน ‘‘อโห สุขํ ชาต’’นฺติ มชฺฌตฺตเวทนาย ชานนภาโว ยาถาวโต อวพุชฺฌนํ สุขํฯ อทุกฺขมสุขาปิ เวทนา วิชานนฺตสฺส สุขํ โหติ ตสฺส สุขุมตาย วิเญฺญยฺยภาวโตฯ ยถา รูปารูปธมฺมานํ สลกฺขณโต สามญฺญลกฺขณโต จ สมฺมเทว อวโพโธ ปรมํ สุขํฯ เตนาห –

‘‘ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
ลภตี ปีติปาโมชฺชํ, อมตํ ตํ วิชานต’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๗๔);

อญฺญาณทุกฺขาติ อชานนภาโว อทุกฺขมสุขาเวทนาย ทุกฺขํฯ สมฺมา วิภาคชานนสภาโว ญาณสฺส สมฺภโวฯ ญาณสมฺปยุตฺตา หิ ญาณูปนิสฺสยา อทุกฺขมสุขา เวทนา ปสตฺถาการา, ยโต สา อิฏฺฐา เจว อิฏฺฐผลา จาติฯ อชานนภาโวติ เอตฺถ วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ‘‘ทุกฺขนฺติ วิทิโต’’ติ ปาฬิ, อฏฺฐกถายํ ปน วิทิตนฺติ ปทุทฺธาโร กโต, ตํ อตฺถทสฺสนมตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เวทนาปริเจฺฉทชานเนติ ‘‘ติโสฺส อิมา เวทนา’’ติ เอวํ ปริเจฺฉทโต ชานเนฯ **อญฺญาสี**ติ กทา อญฺญาสิ? อิมสฺมิํ เทสนากาเลติ วทนฺติ, ปฏิเวธกาเลติ ปน ยุตฺตํฯ ยถาปฏิวิทฺธา หิ เวทนา อิธ เถเรน เทสิตาติฯ **อิมินา การเณนา**ติ ‘‘ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺข’’นฺติ เวทนานํ อนิจฺจตาย ทุกฺขภาวชานนสงฺขาเตน การเณนฯ ตํนิมิตฺตํ หิสฺส เวทนาสุ ตณฺหา น อุปฺปชฺชติฯ **อติปฺปปโญฺจ**ติ อติวิตฺถาโรฯ **ทุกฺขสฺมิํ** อโนฺตคธํ ทุกฺขปริยาปนฺนตฺตาฯ **ทุกฺขน**ฺติ สพฺพํ เวทยิตํ ทุกฺขํ สงฺขารทุกฺขภาวโตฯ **ญาตมเตฺต**ติ ยาถาวโต อวพุชฺฌนมเตฺตฯ **ตณฺหา น ติฏฺฐตี**ติ น สนฺติฏฺฐติ นปฺปวตฺตติฯ

กถํ วิโมกฺขาติ อชฺฌตฺตพหิทฺธาเภเทสุ วิมุตฺตาฯ เหตุมฺหิ เจตํ นิสฺสกฺกวจนนฺติ เหตุอเตฺถน กรณวจเนน อตฺถมาห **‘‘กตเรน วิโมเกฺขนา’’**ติฯ กรณเตฺถปิ วา เอตํ นิสฺสกฺกวจนนฺติ ตถา วุตฺตํฯ **อภินิเวโส**ติ วิปสฺสนารโมฺภฯ **พหิทฺธาธมฺมาปิ ทฏฺฐพฺพาเยว** สพฺพสฺสปิ ปริเญฺญยฺยสฺส ปริชานิตพฺพโตฯ **ญาณํ** ปวเตฺตตฺวาฯ **เต**ติ อชฺฌตฺตสงฺขาเรฯ **ววตฺถเปตฺวา**ติ สลกฺขณโต ปริจฺฉินฺทิตฺวาฯ **พหิทฺธา โอตาเรตี**ติ พหิทฺธาสงฺขาเรสุ ญาณํ โอตาเรติฯ **อชฺฌตฺตํ โอตาเรตี**ติ อชฺฌตฺตสงฺขาเร สมฺมสติฯ **ตตฺร** ตสฺมิํ จตุเกฺกฯ **เตสํ ววตฺถานกาเล**ติ เตสํ อชฺฌตฺตสงฺขารานํ วิปสฺสนากาเลฯ

สพฺพุปาทานกฺขยาติ สพฺพโส อุปาทานานํ ขยาฯ กามํ ทิฏฺฐิสีลพฺพตอตฺตวาทุปาทานานิ ปฐมมเคฺคเนว ขียนฺติ, กามุปาทานํ ปน อคฺคมเคฺคนาติ ตสฺส วเสน ‘‘สพฺพุปาทานกฺขยา’’ติ วทโนฺต เถโร อตฺตโน อรหตฺตปตฺติํ พฺยากโรติฯ เตนาห **‘‘อาสวา นานุสฺสวนฺตี’’**ติฯ **สโต**ติ อิมินา สติเวปุลฺลปฺปตฺติํ ทเสฺสติฯ **จกฺขุโต รูเป สวนฺตี**ติ จกฺขุวิญฺญาณวีถิยํ ตทนุคตมโนวิญฺญาณวีถิยญฺจ รูปารมฺมณา อาสวา ปวตฺตนฺตีติฯ กิญฺจาปิ ตตฺถ กุสลาทีนมฺปิ ปวตฺติ อตฺถิ, กามาสวาทโย เอว วณโต ยูสํ วิย ปคฺฆรณกอสุจิภาเวน สนฺทนฺติ, ตถา เสสวาเรสุฯ เตนาห **‘‘เอว’’**นฺติอาทิ, ตสฺมา เต เอว ‘‘อาสวา’’ติ วุจฺจนฺติฯ ตตฺถ หิ ปคฺฆรณกอสุจิมฺหิ นิรุโฬฺห อาสวสโทฺทฯ ‘‘อตฺตานํ นาวชานามี’’ติ วุตฺตตฺตา **‘‘โอมานปหานํ กถิต’’**นฺติ อาหฯ เตน อาสเวสุ สมุทายุปลกฺขณํ กถิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ เสยฺยมานาทิปฺปหาเนน วินา หีนมานํเยว ปชหติฯ **ปชานนา**ติ ‘‘นาปรํ อิตฺถตฺตายา’’ติ วุตฺตปชานนสมฺปโนฺน โหตีติฯ

สรูปเภทโตปีติ ‘‘จตฺตาโร’’ติ เอวํ ปริมาณปริเจฺฉทโตปิฯ อิทํ ภควา ทเสฺสโนฺต อาหาติ สมฺพโนฺธฯ **อิทนฺ**ติ จ ‘‘อยมฺปิ โข’’ติอาทิวจนํ สนฺธายาหฯ

อสมฺภินฺนาย เอวาติ ยถานิสินฺนาย เอว, อวุฏฺฐิตาย เอวาติ อโตฺถฯ **ปุคฺคลโถมนตฺถนฺ**ติ เทสนากุสลานํ อานนฺทเตฺถราทีนํ ปุคฺคลานํ ปสํสนตฺถํ อุกฺกํสนตฺถํฯ **ธมฺมโถมนตฺถนฺ**ติ ปฏิปตฺติธมฺมสฺส ปสํสนตฺถํฯ **เตปี**ติ อานนฺทเตฺถราทโย ภิกฺขูปิฯ **ธมฺมปฏิคฺคาหกา** ภิกฺขูฯ **อเตฺถ**ติ สีลาทิอเตฺถฯ **ธเมฺม**ติ ปาฬิธเมฺมฯ

อสฺสาติ ภควโตฯ **อานุภาวํ กริสฺสติ** ‘‘ทิวสเญฺจปิ ภควา’’ติอาทินาฯ **นนฺติ** สาริปุตฺต เตฺถรํฯ **อหมฺปิ ตเถว โถเมสฺสามิ** ‘‘สา หิ ภิกฺขู’’ติอาทินาฯ **เอวํ จิเนฺตสีติ** เอวํ วกฺขมาเนน ธมฺมทายาทเทสนาย จินฺติตากาเรน จิเนฺตสิฯ เตนาห **‘‘ยถา’’**ติอาทิฯ **เอกชฺฌาสยายาติ** สมานาธิปฺปายายฯ **มติยาติ** ปญฺญายฯ **อยํ เทสนา อคฺคาติ** ภควา ธมฺมเสนาปตึ คุณโต เอวํ ปคฺคณฺหาตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ

ปกาเสตฺวาติ คุณโต ปากฏํ ปญฺญาตํ กตฺวา สพฺพสาวเกหิ เสฏฺฐภาเว **ฐเปตฺกาโมฯ จิตฺตคติยา** จิตฺตวเสน กายสฺส ปริณามเนน ‘‘อยํ กาโย อิทํ จิตฺตํ วิย โหตู’’ติ กายสมานคติกตฺตาธิฏฺฐาเนนฯ กถํ ปน กาโย ทนฺธปฺปวตฺติโก ลหุปริวเตฺตน จิเตฺตน สมานคติโก โหตีติ? น สพฺพถา สมานคติโกฯ ยเถว หิ กายวเสน จิตฺตวิปริณามเน จิตฺตํ สพฺพถา กาเยน สมานคติกํ โหติฯ น หิ ตทา จิตฺตํ สภาวสิเทฺธน อตฺตโน ขเณน อวตฺติตฺวา ทนฺธวุตฺติกสฺส รูปธมฺมสฺส ขเณน วตฺติตุํ สโกฺกติ, ‘‘อิทํ จิตฺตํ อยํ กาโย วิย โหตู’’ติ ปนาธิฏฺฐาเนน ทนฺธคติกสฺส กายสฺส อนุวตฺตนโต ยาว อิจฺฉิตฏฺฐานปฺปตฺติ โหติ, ตาว กายคติอนุโลเมเนว หุตฺวา สนฺตานวเสน ปวตฺตมานํ จิตฺตํ กายคติยา ปริณามิตํ นาม โหติ, เอวํ ‘‘อยํ กาโย อิทํ จิตฺตํ วิย โหตู’’ติ อธิฏฺฐาเนน ปเคว สุขลหุสญฺญาย สมฺปาทิตตฺตา อภาวิติทฺธิปาทานํ วิย ทนฺธํ อวตฺติตฺวา ยถา ลหุกติปยจิตฺตวาเรเหว อิจฺฉิตฏฺฐานปฺปตฺติ โหติ, เอวํ ปวตฺตรูปตา วิญฺญายตีติฯ

อธิปฺปายานุรูปเมว ตสฺส ภควโต โถมนาย กตตฺตาฯ **อิทํ นาม** อตฺถชาตํ ภควา **ปุจฺฉิสฺสตีติ** ปุเพฺพ มยา **อวิทิตํ** อปสฺสํฯ **อาสยชานนตฺถนฺติ** ‘‘เอวํ พฺยากโรเนฺตน สตฺถุ อชฺฌาสโย คหิโต โหตี’’ติ เอวํ สตฺถุ อชฺฌาสยชานนตฺถํฯ **ทุติยํ ปญฺหํ ปุจฺฉโนฺต** ภควา **ปฐมํ ปญฺหํ อนุโมทิ** ทุติยํ ปญฺหํ ปุจฺฉเนฺตเนว ปฐมปญฺหวิสฺสชฺชนสฺส สมฺปฏิจฺฉิตภาวโตฯ

เอตํ อโหสีติ เอตํ ปริวิตกฺกนํ อโหสิฯ **อสฺสาติ** กฬารขตฺติยสฺส ภิกฺขุโนฯ ธเมฺม ทหตีติ **ธมฺมธาตุ,** สาวกปารมีญาณํ, สาวกวิสเย ธเมฺม ทหติ ยาถาวโต อธิเต กตฺวา ฐเปตีติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘ธมฺมธาตู’’**ติอาทิฯ **สพฺพญฺญุตญฺญาณคติกเมว** วิสเยฯ **โคจรธเมฺมติ** โคจรภูเต เญยฺยธเมฺมฯ

กฬารสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ญาณวตฺถุสุตฺตวณฺณนา

๓๓. **ญาณเมว ญาณวตฺถุ** สมฺปตฺตีนํ การณภาวโตฯ **จตูสูติ** จตุสจฺจสฺส โพธนวเสน วุเตฺตสุ จตูสุ ญาเณสุฯ **ปฐมนฺติ** ‘‘ชรามรเณ ญาณ’’นฺติ เอวํ วุตฺตํ ญาณํ, เยน ธารณปริจยมนสิการวเสน ปวตฺตํ สพฺพํ คณฺหิฯ สนฺนิจยญาณมยํ **สวนมยํ** นามเตฺวว เวทิตพฺพํฯ สภาวโต ปจฺจยโต จสฺส ปริคฺคณฺหนญาณํ **สมฺมสนญาณํ**เตฺวว เวทิตพฺพํฯ ชรามรณสีเสน เจตฺถ ชรามรณวโนฺตว ธมฺมา คหิตาฯ **ปฏิเวธญาณนฺติ** อสโมฺมหโต ปฏิวิชฺฌนญาณํฯ **อิมินา ธเมฺมนาติ** เหตุมฺหิ กรณวจนํฯ อิมสฺส หิ ธมฺมสฺส อธิคมเหตุ อยํ อริโย อตีตานาคเต นเยนปิ จตุสจฺจธเมฺม อภิสมฺพุชฺฌติฯ มคฺคญาณเมว ปน อตีตานาคเต นยนสทิสํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘มคฺคญาณธเมฺมน วา’’**ติ ทุติยวิกโปฺป วุโตฺตฯ เอวญฺหิ ‘‘อกาลิก’’นฺติ สมตฺถิตํ โหติฯ

ญาณจกฺขุนา ทิเฏฺฐนาติ ธมฺมจกฺขุภูเตน ญาณจกฺขุนา อสโมฺมหปฏิเวธวเสน ปจฺจกฺขโต ทิเฏฺฐนฯ **ปญฺญาย วิทิเตนาติ** มคฺคปญฺญาย ตเถว วิทิเตนฯ ยสฺมา ตถา ทิฏฺฐํ วิทิตํ สพฺพโส ปตฺตํ มหาอุปาโย โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ปริโยคาเฬฺหนา’’**ติฯ **ทิเฏฺฐนาติ** วา

ทสฺสเนน, ธมฺมํ ปสฺสิตฺวา ฐิเตนาติ อโตฺถฯ **วิทิเตนา**ติ จตฺตาริ สจฺจานิ วิทิตฺวา ปากฏานิ กตฺวา ฐิเตนฯ **อกาลิเกนา**ติ น กาลนฺตรวิปากทายินาฯ **ปเตฺตนา**ติ จตฺตาริ สจฺจานิ ปตฺวา ฐิตตฺตา ธมฺมํ ปเตฺตนฯ **ปริโยคาเฬฺหนา**ติ จตุสจฺจธเมฺม ปริโยคาหิตฺวา ฐิเตนฯ **อตีตานาคเต นยํ เนตี**ติ อตีเต จ อนาคเต จ นยํ เนติ หรติ เปเสติฯ อิทํ ปน ปจฺจเวกฺขณญาณสฺส กิจฺจํ, สตฺถารา ปน มคฺคญาณํ อตีตานาคเต นยนสทิสํ กตํ ตํมูลกตฺตาฯ อตีตมคฺคสฺส หิ ปจฺจเวกฺขณํ นาม โหติ, ตสฺมา มคฺคญาณํ นยนสทิสํ กตํ นาม โหติ, ปจฺจเวกฺขณญาเณน ปน นยํ เนติฯ เตนาห **''เอตฺถ จา''**ติอาทิฯ ยถา ปน เตน นยํ เนติฯ ตํ อาการํ ทเสฺสตุํ **''เย โข เกจี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ นยนุปฺปาทนํ นยญาณเสฺสว ปวตฺติวิเสโสฯ เตน วุตฺตํ ''ปจฺจเวกฺขณญาณสฺส กิจฺจ''นฺติฯ กิญฺจาปิ ''อิมินาติ มคฺคญาณธเมฺมน วา''ติ วุตฺตํ, ทุวิธํ ปน มคฺคผลญาณํ สมฺมสนญาณปจฺจเวกฺขณาย มูลการณํ, น นยนสฺสาติ ทุวิเธน ญาณธเมฺมนาติ น น ยุชฺชติฯ ตถา จตุสจฺจธมฺมสฺส ญาตตฺตา มคฺคผลสงฺขาตสฺส วา ธมฺมสฺส สจฺจปฏิเวธสมฺปโยคํ คตตฺตา ''นยนํ โหตู''ติ เตน ''อิมินา ธเมฺมนา''ติ ญาณสฺส วิสยภาเวน ญาณสมฺปโยเคน ตทญฺญาเตนาติ จ อโตฺถ น น ยุชฺชติฯ **อนฺอเย**ติ ธมฺมญาณสฺส อนุรูปวเสน อเย พุชฺฌนญาเณ ทิฏฺฐานํ อทิฏฺฐานยนโต อทิฏฺฐสฺส ทิฏฺฐตาย ญาปนโต จฯ เตนาห **''ธมฺมญาณสฺส อนุคมเน ญาณ''**นฺติฯ **ขีณาสวสฺส เสกฺขภูมิ** นาม อคฺคมคฺคกฺขโณ ฯ กสฺมา ปเนตํ เอวํ วุตฺตนฺติ เจ? ''เอวํ ชรามรณํ ปชานาตี''ติอาทินา วตฺตมานวเสน เทสนาย ปวตฺตตฺตาฯ

ญาณวตฺถุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ทุติยญาณวตฺถุสุตฺตวณฺณนา

๓๔. **สตฺตรี**ติ ต-การสฺส ร-การาเทสํ วุตฺตํฯ สตฺตติสเทฺทน วา สมานโตฺถ สตฺตริสโทฺทฯ พฺยญฺชนรุจิวเสน พฺยญฺชนํ ภณนฺตีติ **พฺยญฺชนภาณกา**ฯ เตนาห ''พหุพฺยญฺชนํ กตฺวา''ติ อาทิฯ ติฏฺฐติ ตตฺถ ผลํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ ฐิติ, ปจฺจุปฺปนฺนลกฺขณสฺส ธมฺมสฺส ฐิติ ธมฺมฏฺฐิติฯ อถ วา ธโมฺมติ การณํ, ปจฺจโยติ อโตฺถฯ ธมฺมสฺส โย ฐิติสภาโว, โสว ธมฺมโต อโญฺญนตฺถีติ ธมฺมฏฺฐิติ, ปจฺจโยฯ ตตฺถ ญาณํ **ธมฺมฏฺฐิติญาณํ**ฯ เตนาห อายสฺมา ธมฺมเสนาปติ – ''ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณ''นฺติ (ปฏิ. ม. มาติกา ๔)ฯ ตถา จาห **''ปจฺจยากาเร ญาณ''**นฺติอาทิฯ ตตฺถ **ธมฺมาน**นฺติ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมานํฯ **ปวตฺติฏฺฐิติการณตฺตา**ติ ปวตฺติสงฺขาตาย ฐิติยา การณตฺตาฯ ''ชาติปจฺจยา ชรามรณ''นฺติอาทินา อทฺธตฺตเย อนฺวยพฺยติเรกวเสน ปวตฺติยา **ฉพฺพิธสฺส ญาณสฺสฯ ขโย** นาม วินาโส, โสว เภโทติฯ **วิรชฺชนํ** ปลุชฺชนํฯ **นิรุชฺฌนํ** อนุตฺรธานํฯ **เอเกกสฺมิ**นฺติ ชรามรณาทีสุ เอเกกสฺมิํฯ ปุเพฺพ ''ยถาภูตญาณ''นฺติ ตรุณวิปสฺสนํ อาหฯ ตสฺมา อิธาปิ ธมฺมฏฺฐิติญาณํ วิปสฺสนาติ คเหตฺวา **''วิปสฺสนาปฏิวิปสฺสนา กถิตา''**ติ วุตฺตํฯ

ทุติยญาณวตฺถุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อวิชฺชาปจฺจยสุตฺตวณฺณนา

๓๕. **เทสนํ โอสาเปสี**ติ ยถารทฺธกถํ ฐเปสิฯ ตตฺถ นิสินฺนสฺส ทิฏฺฐิคติกสฺส ลทฺธิยา ภินฺทนวเสน อุปริ กเถตุกาโมฯ พุทฺธานญฺหิ เทสนาวารํ ปจฺฉินฺทาเปตฺวา ปุจฺฉิตุํ สมโตฺถ นาม โกจิ นตฺถิฯ เตนาห **''ทิฏฺฐิคติกสฺส โอกาสทานตฺถ''**นฺติฯ **ทุปฺปโญฺห เอโส** สตฺตูปลทฺธิยา ปุจฺฉิตตฺตา ฯ **สตฺตูปลทฺธิวาทปเทนา**ติ ''สโตฺต ชีโว อุปลพฺภตี''ติ เอวํ ปวตฺตทิฏฺฐิทีปกปทวเสนฯ วทนฺติ เอเตนาติ **วาโท**ฯ ทิฏฺฐิ-สโทฺท ปน ทฺวยสงฺคหิโต, พฺรหฺมจริยวาโส ปน

ปรมตฺถโต อริยมคฺคภาวนาติ อาห **“อริยมคฺควาโส”**ติฯ **อยํ ทิฏฺฐี**ติ อนญฺญ สรีรชีวาติ ทิฏฺฐิฯ ‘‘ชีโว’’ติ จ ชีวิตเมว วทนฺติฯ **วฏฺฏ**นฺติ ทุวิธํ วฏฺฏํฯ **นิโรเธนฺต**ติ อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาเทนฺตฯ **สมุจฺฉินฺทนฺต**ติ อปฺปวตฺติยํ ปาปเนน อุปจฺฉินฺทนฺตฯ ตเทตํ มเคฺคน นิโรเธตพฺพํ วฏฺฏํ นิรุชฺฌตีติ โยชนาฯ ‘‘อยํ สโตฺต วินาสํ อภาวํ ปตฺวา สพฺพโส อุจฺฉิชฺชตี’’ติ เอวํ อุเจฺฉททิฏฺฐิยา คหิตาการสฺส **สมฺภเว** สจฺจภาเว **สติฯ น โหตี**ติ สาตฺถโก น โหติฯ

คจฺฉตีติ สรีรโต นิกฺขมิตฺวา คจฺฉติฯ **วิวเฏฺฏนฺต**ติ อปฺปวตฺตึ กโรนฺตติ อโตฺถฯ **วิวเฏฺฏตุํ น สโกฺกติ** นิจฺจสฺส อปฺปวตฺตึ ปาเปตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตาฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิ สมฺมาทิฏฺฐึ วิชฺฌติ อสมาหิตปุคฺคลเสวนวเสน ตถา ปวตฺติตุํ อปฺปทานวเสน จ ปชหิตพฺพาปชหนวเสน สมฺมาทิฏฺฐึ วิชฺฌติฯ **วิสูกมิวา**ติ กณฺฑโก วิยฯ น เกวลํ อนนุวตฺตโกว, อถ โข วิโรโธปิ ‘‘นิจฺจ’’นฺติอาทินา ปวตฺตนธมฺมตาย วิญฺญาปนโตฯ วิรูปํ พีภจฺฉํ ผนฺทิตํ **วิปฺผนฺทิตํ**ฯ ปณฺณปุปฺผผลปลฺลวานํ อวตฺถุภูโต ตาโล เอว ตาลาวตฺถุ ‘‘อสิเว สิวา’’ติ โวหาโร วิยฯ เกจิ ปน ‘‘ตาลวตฺถุกตานี’’ติ ปฐนฺติ, อวตฺถุภูตตาย ตาโล วิย กตานีติ อโตฺถฯ เตนาห **“มตฺถกจฺฉินฺน ตาโล วิยา”**ติฯ **อนฺอภาว**นฺติ วินาสํฯ

อวิชฺชาปจฺจยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ทุติยอวิชฺชาปจฺจยสุตฺตวณฺณนา

๓๖. **อิติ วา**ติ เอวํ วาฯ ชรามรณสฺส เจว ชรามรณสามิกสฺส จ ขณวเสน **โย วเทยฺยฯ อวิสารทธาตุโก** ปุจฺฉิตุํ อเจฺฉกตาย มงฺกุภาเวน ชาโตฯ เตนาห **“ปุจฺฉิตุํ น สโกฺกตี”**ติฯ

ทุติยอวิชฺชาปจฺจยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. นตุมฺหสุตฺตวณฺณนา

๓๗. **น ตุมฺหาก**นฺติ กายสฺส อนตฺตนิยภาวทสฺสนเมว ปเนตนฺติ ยา ตสฺส อนตฺตนิยตา, ตํ ทเสฺสตุํ **“อตฺตนิ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยทิ น อตฺตนิยํ, ปรกิยํ นาม สิยาติ, ตมฺปิ นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต **“นาปิ อเญฺญส”**นฺติ อาหฯ **นยิทํ ปุราณกมฺมเมวา**ติ ‘‘อิทํ กาโย’’ติ วุตฺตสรีรํ ปุราณกมฺมเมว น โหติฯ น หิ กาโย เวทนาสภาโวฯ **ปจฺจยโวหาเรนา**ติ การโณปจาเรนฯ **อภิสงฺขต**นฺติอาทิ นปุํสกลิงฺควจนํฯ **ปุริมลิงฺคสภาคตายา**ติ ‘‘ปุราณมิทํ กมฺม’’นฺติ เอวํ วุตฺตปุริมนปุํสกลิงฺคสภาคตายฯ อญฺญมญฺญาภิมุเขหิ สเมจฺจ ปจฺจเยหิ กโต อภิสงฺขโตติ อาห **“ปจฺจเยหิ กโตติ ทฏฺฐโพฺพ”**ติฯ **อภิสเญฺจตยิต**นฺติ ตถา อภิสงฺขตตฺตสงฺขาเตน อภิมุขภาเวน เจตยิตํ ปกปฺปิตํ, ปวตฺติตนฺติ อโตฺถฯ **เจตนาวตฺถุโก**ติ เจตนาเหตุโกฯ **เวทนิย**นฺติ เวทนาย หิตํ วตฺถารมฺมณภาเวน เวทนาย ปจฺจยภาวโตฯ เตนาห **“เวทนิยวตฺถู”**ติฯ

นตุมฺหสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. เจตนาสุตฺตวณฺณนา

๓๘. **ยญฺจา**ติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท อฏฺฐาเนฯ เตน เจตนาย วิย ปกปฺปานานุสยานมฺปิ วิญฺญาณสฺส ฐิติยา วกฺขมานํเยว อวิสิฏฺฐํ อารมฺมณภาวํ โชเตติฯ กามํ ตีสุปิ ปเทสุ ‘‘ปวเตฺตติ’’อิเจฺจว อโตฺถ วุโตฺต, วตฺตนโตฺถ ปน เจตนาทีนํ ยถากฺกมํ เจตยนปกปฺปนานุสยนรูโป วิสิฏฺฐโฏฺฐ ทฏฺฐโพฺพฯ **เตภูมกกุสลากุสลเจตนา คหิตา** กมฺมวิญฺญาณสฺส ปจฺจยนิทฺธารณ

เมตนฺติฯ **ตณฺหาทิฏฺฐิกปฺปา คหิตา** ยถารหนฺติ อธิปฺปาโยฯ อฏฺฐสุปิ หิ โลภสหคตจิเตฺตสุ ตณฺหากโปฺป, ตตฺถ จตูเสฺวว ทิฏฺฐิกโปฺปติฯ กามํ อนุสยา โลกิยกุสลเจตนาสุปิ อนุเสนฺติเยว, อกุสเลสุ ปน ปวตฺติ ปากฏาติ **“ทฺวาทสนฺนํ เจตนาน”**นฺติ วุตฺตํฯ **สหชาตโกฏิยา**ติ อิทํ ปจฺจุปฺปนฺนาปิ กามราคาทโย อนุสยาว วุจฺจนฺติ ตํสทิสตายาติ วุตฺตํฯ น หิ กาลเภเทน ลกฺขณปฺปเภโท อตฺถีติฯ อนาคตา เอว หิ กามราคาทโย นิปฺปริยายโต ‘‘อนุสยา’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหนฺติฯ ปจฺจยุปฺปโนฺน วฏฺฏตีติ อาห ‘‘อารมฺมณํ ปจฺจโย’’ติฯ **กมฺมวิญฺญาณสฺส ฐิตตฺถ**นฺติ กมฺมวิญฺญาณเสฺสว ปวตฺติยาฯ **ตสฺมิํ ปจฺจเย สตี**ติ ตสฺมิํ เจตนาปกปฺปนานุสยสญฺญิเต ปจฺจเย สติ **ปติฏฺฐา วิญฺญาณสฺส โหติ**ฯ สนฺตาเน ผลทานสมตฺถตาเยว โหตีติ **“ปติฏฺฐา โหติ, ตสฺมิํ ปติฏฺฐิเต”**ติ วุตฺตํฯ สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาวเสน **วิรุเฬฺห**ติฯ ปติฏฺฐิเตติ หิ อิมินา กมฺมสฺส กตภาโว วุโตฺต, ‘‘วิรุเฬฺห’’ติ อิมินา อุปจิตภาโวฯ เตนาห **“กมฺมํ ชวาเปตฺวา”**ติอาทิฯ ตตฺถ ปุเรตรํ อุปฺปนฺนาหิ กมฺมเจตนาหิ ลทฺธปจฺจยตฺตา พลปฺปตฺตาย สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาย กมฺมวิญฺญาณํ ลทฺธปติฏฺฐํ วิรุฬฺหมูลญฺจ โหตีติ วุตฺตํ **“นิพฺพตฺตมูเล ชาเต”**ติฯ ตถา หิ สนฺนิฏฺฐาปกเจตนา วิปากํ เทนฺตํ อนนฺตเร ชาติวเสน เทติ อุปปชฺชเวทนียกมฺมนฺติฯ

เตภูมกเจตนายาติ เตภูมกกุสลากุสลเจตนายฯ **อปฺปวตฺตนกฺขโณ**ติ อิธ ปวตฺตนกฺขโณ ชายมานกฺขโณฯ น ชายมานกฺขโณ **อปฺปวตฺตนกฺขโณ** น เกวลํ ภงฺคกฺขโณ อปฺปหีนานุสยสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ **อปฺปหีนโกฏิยา**ติ อสมุจฺฉินฺนภาเวนฯ ตทิทํ เตภูมกกุสลากุสลเจตนาสุ อปฺปวตฺตมานาสุ อนุสยานํ สหชาตโกฏิอาทินา ปวตฺติ นาม นตฺถิ, วิปากาทีสุ อปฺปหีนโกฏิยา ปวตฺตติ กโรนฺตสฺส อภาวโตติ อิมมตฺถํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อวาริตตฺตา**ติ ปฏิเกฺขปติ อวาริตพฺพตฺตาฯ **ปจฺจโยว โหติ** วิญฺญาณสฺส ฐิติยาฯ

ปฐมทุติยวาเรหิ วฏฺฏํ ทเสฺสตฺวา ตติยวาเร **“โน เจ”**ติอาทินา วิวฏฺฏํ ทสฺสิตนฺติ **“ปฐมปเท เตภูมกกุสลากุสลเจตนา นิวตฺตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **นิวตฺตา**ติ อกรณโต อปฺปวตฺติยา อปคตาฯ ตณฺหาทิฏฺฐิโย นิวตฺตาติ โยชนาฯ **วุตฺตปฺปกาเรสู**ติ ‘‘เตภูมกวิปาเกสู’’ติอาทินา วุตฺตปฺปกาเรสุฯ

เอตฺถาติ อิมสฺมิํ สุเตฺตฯ เอตฺถ เจตนาปกปฺปนานํ ปวตฺตนวเสน ธมฺมปริเจฺฉโท ทสฺสิโตติ ‘‘เจเตตีติ เตภูมกกุสลากุสลเจตนา คหิตา’’ติอาทินโย อิเธว โหตีติ ทสฺสิโตฯ **จตโฺสฺส**ติ ปฏิฆทฺวยโมหมูลสมาคตา จตโสฺส อกุสลเจตนาฯ **จตูสุ อกุสลเจตนาสู**ติ ยถาวุตฺตาสุ เอว จตูสุ อกุสลเจตนาสุ, อิตรา ปน ‘‘น ปกเปฺปตี’’ติ อิมินา ปฏิเกฺขเปน นิวตฺตาติฯ **สุเตฺต อาคตํ วาเรตฺวา**ติ ‘‘โน จ ปกเปฺปตี’’ติ เอวํ ปฏิเกฺขปวเสน สุเตฺต อาคตํ วเชฺชตฺวาฯ ‘‘น ปกเปฺปตี’’ติ หิ อิมินา อฏฺฐสุ โลภสหคตจิเตฺตสุ สหชาตโกฏิยา ปวตฺตอนุสโย นิวตฺติโต เตสํ จิตฺตานํ อปฺปวตฺตนโต, ตสฺมา ตํ ฐานํ ฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ **ปุริมสทิโสว** ปุริมนเยสุ วุตฺตนเยน คเหตโพฺพ ธมฺมปริเจฺฉทตฺตาฯ

ตทปฺปติฏฺฐิเตติ สมาสภาวโต วิภตฺติโลโป, สนฺธิวเสน ท-การาคโม, ตสฺส อปฺปติฏฺฐิตํ ตทปฺปติฏฺฐิตํ, ตสฺมิํ ตทปฺปติฏฺฐิเตติ เอวเมตฺถ สมาสปทสิทฺธิ ทฏฺฐพฺพาฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ ตติยวาเร อรหตฺตมคฺคสฺส กิจฺจํ กถิตํ สพฺพโส อนุสยนิพฺพตฺติเภทนโตฯ **ขีณาสวสฺส กิจฺจกรณนฺติปิ** วตฺตุํ วฏฺฏติ สพฺพโส เวทนาทีนํ ปฏิเกฺขปภาวโตฯ **นว โลกุตฺตรธมฺมาติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติ** มคฺคปฏิปาฏิยา อนุสยสมุคฺฆาฏนโต มคฺคานนฺตรานิ ผลานิ, ตทุภยารมฺมณญฺจ นิพฺพานนฺติฯ **วิญฺญาณสฺสา**ติ กมฺมวิญฺญาณสฺสฯ ปุนพฺภวสีเสน อนนฺตรภวสงฺคหิตํ นามรูปํ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณเมว วา คหิตนฺติ อาห **“ปุนพฺภวสฺส จ อนฺตเร เอโก สนฺธี”**ติฯ **ภวชาตีน**นฺติ

เอตฺถ ‘‘ทุติยภวสฺส ตติยภเว ชาติยา’’ติ เอวํ ปรมฺปรวเสน คเหตพฺพํฯ อายตึ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติคหเณน ปน นานนฺตริยโต กมฺมภโว คหิโต, ชาติเหตุผลสิทฺธิเปตฺถ วุตฺตา เอวาติ เวทิตพฺพํฯ เอตฺถ จ ‘‘โน เจ, ภิกฺขเว, เจเตติ โน จ ปกปฺเปติ, อถ โข อนุเสตี’’ติ เอวํ ภควตา ทุติยนเย ปุพฺพภาเค ภวนิพฺพตฺตกกุสลากุสลายูหนํ, ปกปฺปนญฺจ วินาปิ ภเวสุ ทิฏฺฐาทีนวสฺส โยคิโน อนุสยปจฺจยา วิปสฺสนาเจตนาปิ ปฏิสนฺธิชนกา โหตีติ ทสฺสนตฺถํ กุสลากุสลสฺส อปฺปวตฺติ เจปิ, ตทา วิชฺชมานเตภูมกวิปากาทิธมฺเมสุ อปฺปหีนโกฏิยา อนุสยิตกิเลสปฺปจฺจยา ภววชฺชสฺส กมฺมวิญฺญาณสฺส ปติฏฺฐิตตา โหตีติ ทสฺสนตฺถญฺจ วุโตฺตฯ ‘‘น เจเตติ ปกเปฺปติ อนุเสตี’’ติ อยํ นโย น คหิโต เจตนํ วินา ปกปฺปนสฺส อภาวโตฯ

เจตนาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ทุติยเจตนาสุตฺตวณฺณนา

๓๙. **วิญฺญาณนามรูปานํ อนฺตเร เอโก สนฺธี**ติ เหตุผลสนฺธิ วิญฺญาณคฺคหเณน กมฺมวิญฺญาณสฺส คหิตตฺตาฯ นามรูปํ ปน วิปากนามรูปเมวาติ ปากฏเมวฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ทุติยเจตนาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ตติยเจตนาสุตฺตวณฺณนา

๔๐. **รูปาทีสุ** ฉสุ อารมฺมเณสุฯ เตน เจตฺถ ภวตฺตยํ สงฺคณฺหาติ ฉฬารมฺมณปริยาปนฺนตฺตาฯ ตเสฺสว ภวตฺตยสฺส ปตฺถนา ปณิธานาทิวเสน **นติ** นามฯ **อาคติมฺหิ คตี**ติ ปจฺจุปฏฺฐานวเสน อภิมุขํ คติ ปวตฺติ เอตสฺมาติ อาคติ, กมฺมาทินิมิตฺตํฯ ตสฺมึ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส คติ ปวตฺติ นิพฺพตฺติ โหติฯ เตนาห ‘‘**อาคเต**’’ติอาทิฯ **จุตูปปาโต**ติ จวนํ จุติ, มรณํฯ อุปปชฺชนํ นิพฺพตฺติ, อุปปาโตฯ จุติโต อุปปาโต ปุนรุปฺปาโทฯ เตนาห ‘‘**เอวํ วิญฺญาณสฺสา**’’ติอาทิฯ **อิโต**ติ นิพฺพตฺตภวโตฯ **ตตฺถา**ติ ปุนพฺภวสงฺขาเต อายติภเวฯ **เอโกว สนฺธี**ติ เอโก เหตุผลสนฺธิ เอว กถิโตฯ

ตติยเจตนาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กฬารขตฺติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. คหปติวโคฺค

๑. ปญฺจเวรภยสุตฺตวณฺณนา

๔๑. **ยโต**ติ ยสฺมึ กาเลฯ อยญฺหิ **โต**-สโทฺท ทา-สโทฺท วิย อิธ กาลวิสโยฯ เตนาห ‘‘**ยทา**’’ติฯ **ภยเวรเจตนาโย**ติ ภายิตพฺพเฏฺฐน ภยํ, เวรปสวนเฏฺฐน เวรนฺติ จ ลทฺธนามา เจตนาโยฯ ปาณาติปาตาทโย หิ ยสฺส ปวตฺตนฺติ, ยญฺจ อุทฺทิสฺส ปวตฺติยนฺติ, อุภเย สภยเภรวาติ เต เอว ภายิตพฺพภยเวรชนกาวาติฯ โสตสฺส อริยมคฺคสฺส อาทิโต ปฏฺฐาย ปฏิปตฺติ อธิคโม โสตาปตฺติ , ตทตฺถาย ตตฺถ ปติฏฺฐิตสฺส จ องฺคานิ **โสตาปตฺติยงฺคานิ,** ตทุภยํ สนฺธายาห ‘‘**ทุวิธํ โสตาปตฺติยา องฺค**’’นฺติ, โสตาปตฺติอตฺถํ องฺคนฺติ อโตฺถฯ **ยํ ปุพฺพภาเค**ติ ยํ สยํ โสตาปตฺติมคฺคผลปฏิลาภโต ปุพฺพภาเค ตทตฺถาย สํวตฺตติฯ กึ ปน ตนฺติ อาห ‘‘สปฺปุริสสํเสโว’’ติอาทิฯ สปฺปุริสานํ พุทฺธาทีนํ อริยญาณสญฺญาณชาตา ปยิรุปาสนา, **สทฺ**

ธมฺมสฺสวนํ จตุสจฺจธมฺมสฺสวนํ, โยนิโส อุปาเยน อนิจฺจาทิโต มนสิ กรณํ **โยนิโส มนสิกาโร,** อุสฺสุกฺกาเปเนฺตน ธมฺมสฺส นิพฺพานสฺส อนุธมฺมปฏิปชฺชนํ **ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺตี**ติ เอตานิ โสตาปตฺติยา องฺคานิฯ อฏฺฐกถายํ ปน โสตาปตฺติองฺคนฺติ ปทํ อเปกฺขิตฺวา **“เอวํ อาคต”**นฺติ วุตฺตํฯ **ฐิตสฺส** ปุคฺคลสฺส **องฺค**ํฯ โสตาปโนฺน องฺคียติ ญายติ เอเตนาติ **โสตาปนฺนสฺส องฺคนฺติ**ปิ วุจฺจติฯ **อิทํ** ปจฺฉา วุตฺตํ องฺคํฯ โทเสหิ อารกาติ **อริโย**ติ อาห **“นิโรทฺทโส”**ติฯ กถํ อวิชฺชา สงฺขารานํ ปจฺจโยติอาทินา เกนจิปิ อนุปารมฺภิยตฺตา **นิรุปารมฺภ**ฯ ญาณํ สนฺธาย ‘‘นิโทฺทโส’’ติ วุตฺตํ, ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ สนฺธาย ‘‘นิรุปารโมฺภ’’ติ วทนฺติฯ อุภยมฺปิ ปน สนฺธาย อุภยํ วุตฺตนฺติ อปเรฯ **ปฏิจฺจสมุปฺปาโท** เอตฺถ อธิเปฺปโตฯ ตถา หิ วุตฺตํ **“อปราปรํ อุปฺปนฺนาย วิปสฺสนาปญฺญายา”**ติฯ น หิ มคฺคญาณํ วิปสฺสนาปญฺญาติฯ สมฺมา อุปายตฺตา ตสฺส ปฏิจฺจสมุปฺปเนฺน ยาถาวโต ญายตีติ **ญาโย,** ปฏิจฺจสมุปฺปาโทฯ ญาณํ ปน ญายติ โส เอเตนาติ **ญาโย**ฯ

ตตฺถาติ นิรเยฯ **มคฺคโสต**นฺติ มคฺคสฺส โสตํฯ **อาปโนฺน**ติ อธิคโตฯ อปาเยสุ อุปฺปชฺชนสงฺขาโต วินิปาตธโมฺม เอตสฺสาติ วินิปาตธโมฺม, น วินิปาตธโมฺม **อวินิปาตธโมฺม**ฯ ปรํ อยนนฺติ อติวิย สวิสเย อยิตพฺพํ พุชฺฌิตพฺพํฯ เยสญฺหิ ธาตูนํ คติอโตฺถ, พุทฺธิปิ เตสํ อโตฺถฯ เตนาห **“อวสฺสํ อภิสมฺพุชฺฌนโก”**ติฯ

ปาณาติปาตกมฺมการณาติ ปาณาติปาตสงฺขาตสฺส ปาปกมฺมสฺส กรณเหตุฯ **เวรํ** วุจฺจติ วิโรโธ, ตเทว ภายิตพฺพโต **ภย**นฺติ อาห **“ภยํ เวรนฺติ อตฺถโต เอก”**นฺติฯ **อิทํ พาหิรํ เวรํ นาม** ตสฺส เวรสฺส มูลภูตโต เวรการปุคฺคลโต พหิภาวตฺตาฯ เตเนว หิ ตสฺส เวรการปุคฺคลสฺส อุปฺปนฺนํ เวรํ สนฺธาย **“อิทํ อชฺฌตฺติกเวรํ นามา”**ติ วุตฺตํ, ตนฺนิสฺสิตสฺส เวรสฺส มูลภูตา เวรการปุคฺคลเจตนา อุปฺปชฺชติ ปหริตุํ อสมตฺถสฺสปีติ อธิปฺปาโยฯ น หิ เนรยิกา นิรยปาเลสุ ปฏิปหริตุํ สโกฺกนฺติฯ **นิรยปาลสฺส เจตนา อุปฺปชฺชตี**ติ เอเตน ‘‘อตฺถิ นิรเย นิรยปาลา’’ติ ทเสฺสติฯ **ยํ ปเนตํ พาหิรเวร**นฺติ ยมิทํ ทิฏฺฐธมฺมิกํ สมฺปรายิกญฺจ พาหิรํ เวรํฯ **ปุคฺคลเวรนฺติ วุตฺตํ** อตฺตกิจฺจํ สาเธตุํ อสโกฺกเนฺต เกวลํ ปรปุคฺคเล อุปฺปนฺนมตฺตํ เวรนฺติ กตฺวาฯ **อตฺถโต เอกเมว** ‘‘เจตสิก’’นฺติ วิเสเสตฺวา วุตฺตตฺตาฯ **เสสปเทสู**ติ ‘‘อทินฺนาทานปจฺจยา’’ติอาทินา อาคเตสุ เสสโกฏฺฐาเสสุฯ **อโตฺถ ภโคฺค**ติ อโตฺถ ธํสิโต ฯ **อธิคเตนา**ติ มเคฺคน อธิคเตนฯ ‘‘อภิคเตนา’’ติปิ ปาโฐ, อธิวุเตฺตนาติ อโตฺถฯ เตนาห **“อจลปฺปสาเทนา”**ติฯ

ปญฺจเวรภยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยปญฺจเวรภยสุตฺตวณฺณนา

๔๒. ***ภิกฺขูนํ กถิตภาวมตฺตเมว วิเสโส***ติ เอเตน ยา สตฺถารา เอกจฺจานํ เทสิตเทสนา, ปุน ตทเญฺญสํ เวเนยฺยทมกุสเลน กาลนฺตเร เตเนว เทสิตา, สา ธมฺมสํคาหเกหิ ‘‘มา โน สตฺถุเทสนา สมฺปฏิคฺคหํ วินา นสฺสตู’’ติ วิสุํ สงฺคหํ อาโรปิตาติ ทเสฺสติฯ

ทุติยปญฺจเวรภยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ทุกฺขสุตฺตวณฺณนา

๔๓. สมุทยนํ **สมุทโย,** สมุเทติ เอตมฺหาติ **สมุทโย,** เอวํ อุภินฺนํ สมุทยานมตฺถโตปิ เภโท เวทิตโพฺพฯ ปจฺจยาว **ปจฺจยสมุทโย**ฯ อารทฺธวิปสฺสโก ‘‘อิมญฺจ อิมญฺจ ปจฺจยสาม

คฺคึ ปฏิจฺจ อิเม ธมฺมา ขเณ ขเณ อุปฺปชฺชนฺตี''ติ ปสฺสโนฺต **"ปจฺจยสมุทยํ ปสฺสโนฺตปิ ภิกฺขุ ขณิกสมุทยํ ปสฺสตี"**ติ วุโตฺต ปจฺจยทสฺสนมุเขน นิพฺพตฺติกฺขณสฺส ทสฺสนโตฯ โส ปน ขเณ ขเณ สงฺขารานํ นิพฺพตฺตึ ปสฺสิตุํ อารโทฺธ ''อิเมหิ นาม ปจฺจเยหิ นิพฺพตฺตตี''ติ ปสฺสติฯ ''โส ขณิกสมุทยํ ปสฺสโนฺต ปจฺจยํ ปสฺสตี''ติ วทนฺติฯ ยสฺมา ปน ปจฺจยโต สงฺขารานํ อุทยํ ปสฺสโนฺต ขณโต เตสํ อุทยทสฺสนํ โหติ, ขณโต เอเตสํ อุทยํ ปสฺสโต ปเคว ปจฺจยานํ สุคฺคหิตตฺตา ปจฺจยโต ทสฺสนํ สุเขน อิชฺฌติ, ตสฺมา วุตฺตํ **"ปจฺจยสมุทยํ ปสฺสโนฺตปี"**ติอาทิฯ อตฺถงฺคมทสฺสเนปิ เอเสว นโยฯ **อจฺจนฺตตฺถงฺคโม**ติ อปฺปวตฺติ นิโรโธ นิพฺพานนฺติฯ **เภทตฺถงฺคโม**ติ ขณิกนิโรโธฯ ตทุภยํ ปุพฺพภาเค อุคฺคหปริปุจฺฉาทิวเสน ปสฺสโนฺต อญฺญตรสฺส ทสฺสเน อิตรทสฺสนมฺปิ สิทฺธเมว โหติ, ปุพฺพภาเค จ อารมฺมณวเสน ขยโต วยสมฺมสนาทิกาเล เภทตฺถงฺคมํ ปสฺสโนฺต อติเรกวเสน อนุสฺสวาทิโต อจฺจนฺตํ อตฺถงฺคมํ ปสฺสติฯ มคฺคกฺขเณ ปนารมฺมณโต อจฺจนฺตอตฺถงฺคมํ ปสฺสติ, อสโมฺมหโต อิตรมฺปิ ปสฺสติฯ ตํ สนฺธายาห **"อจฺจนฺตตฺถงฺคมํ ปสฺสโนฺตปี"**ติอาทิฯ **สมุทยตฺถงฺคมํ นิพฺพตฺติเภทนฺ**ติ สมุทยสงฺขาตํ นิพฺพตฺตึ อตฺถงฺคมสงฺขาตํ เภทญฺจฯ **นิสฺสยวเสนา**ติ จกฺขุสฺส สนฺนิสฺสยวเสน ปจฺจยํ กตฺวาฯ **อารมฺมณวเสนา**ติ รูเป อารมฺมณํ กตฺวาฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ **มธุปิณฺฑิกสุตฺตฏีกายํ** วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ **ติณฺณํ สงฺคติ ผโสฺส**ติ ''จกฺขุ รูปานิ วิญฺญาณ''นฺติ อิเมสํ ติณฺณํ สงฺคติ สมาคเม นิพฺพตฺติ ผโสฺสติ วุโตฺตติ อาห **"ติณฺณํ สงฺคติยา ผโสฺส"**ติฯ ติณฺณนฺติ จ ปากฏปจฺจยวเสน วุตฺตํ, ตทเญฺญปิ ปน มนสิการาทโย ผสฺสปจฺจยา โหนฺติเยวฯ **เอวนฺ**ติ ตณฺหาทีนํ อเสสวิราคนิโรธกฺกเมนฯ **ภินฺนํ โหตี**ติ อนุปฺปาทนิโรเธน นิรุทฺธํ โหติฯ เตนาห **"อปฺปฏิสนฺธิย"**นฺติฯ

ทุกฺขสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. โลกสุตฺตวณฺณนา

๔๔. **อยเมตฺถ วิเสโส**ติ ''อยํ โลกสฺสา''ติ สมุทยตฺถงฺคมานํ วิเสสทสฺสนํฯ **เอตฺถ** จตุตฺถสุเตฺต ตติยสุตฺตโต **วิเสโส**ฯ

โลกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ญาติกสุตฺตวณฺณนา

๔๕. อญฺญมญฺญํ ทฺวินฺนํ ญาตีนํ คาโม ญาติโกติ วุโตฺตติ อาห **"ทฺวินฺนํ ญาตกานํ คาเม"**ติฯ คิญฺชกา วุจฺจนฺติ อิฏฺฐกา, คิญฺชกาหิ เอว กโต อาวสโถ **คิญฺชกาวสโถ**ฯ โส กิร อาวาโส ยถา สุธาปริกเมฺมน ปโยชนํ นตฺถิ, เอวํ อิฏฺฐกาหิ เอว จินิตฺวา ฉาเทตฺวา กโตฯ ตาทิสญฺหิ ฉทนํ สนฺธาย ภควตา อิฏฺฐกาฉทนํ อนุญฺญาตํฯ เตน วุตฺตํ **"อิฏฺฐกาหิ กเต มหาปาสาเท"**ติฯ ตตฺถ ทฺวารพนฺธกวาฏผลกาทีนิ ปน ทารุมยานิเยวฯ ปริยายติ อตฺตโน ผลํ ปริคฺคเหตฺวา วตฺตตีติ ปริยาโย, การณนฺติ อาห **"ธมฺมปริยายนฺติ ธมฺมการณ"**นฺติ, ปริยตฺติธมฺมภูตํ วิเสสาธิคมสฺส เหตุนฺติ อโตฺถฯ อุเปจฺจ สุยฺยติ เอตฺถาติ อุปสฺสุตีติ วุตฺตํ **"อุปสฺสุตีติ อุปสฺสุติฏฺฐาน"**นฺติฯ **อตฺตโน กมฺมนฺ**ติ ยทตฺถํ ตตฺถ คโต, ตํ ปริเวณสมชฺชนกิริยํฯ **ปหายา**ติ อกตฺวาฯ เอวํ มหตฺถญฺหิ วิมุตฺตายตนสีเส ฐตฺวา สุณนฺตสฺส มหโต อตฺถาย สํวตฺตติฯ **เอกงฺคณํ อโหสี**ติ สพฺพํ วิวฏํ อโหสิฯ ตีสุ หิ ภเวสุ สงฺขารคตํ ปจฺจยุปฺปนฺนวเสน มนสิกโรโต ภควโต กิญฺจิ อเสเสตฺวา สพฺพมฺปิ ตํ ญาณมุเข อาปาถํ อุปคจฺฉิฯ เตน วุตฺตํ **"ยาวภวคฺคา เอกงฺคณํ อโหสี"**ติฯ ตนฺติวเสน ตมตฺถํ วาจาย นิจฺฉาเรโนฺต **"วจสา สชฺฌายํ กโรโนฺต"**ติ

วุโตฺตฯ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนวเสน จ อตฺถํ อาหริตฺวา เตสํ นิโรเธน วิวฏฺฏสฺส อาหตตฺตา **“ยถานุสนฺธินา”**ติ วุตฺตํฯ **อทฺทส** ญาณจกฺขุนาฯ

มนสา สชฺฌายํ กโรนฺโต **“ตุณฺหีภูโตว ปคุณํ กโรนฺโต”**ติ วุโตฺตฯ **ปทานุปทนฺ**ติ ปทญฺจ อนุปทญฺจฯ ปุริมญฺหิ ปทํ นาม, ตทนนฺตรํ อนุปทํฯ **ฆเฏตฺวา** สมฺพนฺธํ กตฺวา อวิจฺฉินฺทิตฺวาฯ **ปริยาปุณาตี**ติ อชฺฌยติฯ **อาธารปฺปตฺต**นฺติ อาธารํ จิตฺตสนฺตานปฺปตฺตํ อปฺปมุฏฺฐํ คตตฺตา อาธารปฺปตฺตํ นามฯ **การณนิสฺสิโต**ติ โลกุตฺตรธมฺมสฺส การณสนฺนิสฺสิโตฯ **อาทิพฺรหฺมจริยโก**ติ อาทิพฺรหฺมจริยํ, ตเทว **อาทิพฺรหฺมจริยกํ**ฯ ธมฺมปริยายาเปกฺขาย ปุลฺลิงฺคนิเทฺทโสฯ **ตีสุปิ อิเมสู**ติ ตติยจตุตฺถปญฺจเมสุ ตีสุ สุเตฺตสุฯ

ญาติกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อญฺญตรพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๔๖. **นามวเสนา**ติ โคตฺตนามวเสน จ กิตฺติวเสน จ อปากโฏ, ตสฺมา ‘‘ชาติวเสน พฺราหฺมโณ’’ติ วุตฺตํฯ

อญฺญตรพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ชาณุโสฺสณิสุตฺตวณฺณนา

๔๗. **เอวํลทฺธนาโม**ติ ‘‘ชาณุโสฺสณี’’ติ เอวํลทฺธนาโม รโญฺญ สนฺติกา อธิคตนาโมฯ

ชาณุโสฺสณิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. โลกายติกสุตฺตวณฺณนา

๔๘. อายตึ หิตํ เตน โลโก น ยตติ น อีหตีติ โลกายตํฯ น หิ ตํ ลทฺธึ นิสฺสาย สตฺตา ปุญฺญกิริยาย จิตฺตมฺปิ อุปฺปาเทนฺติ, กุโต ปโยโค, ตํ เอตสฺส อตฺถิ, ตตฺถ วา นิยุโตฺตติ **โลกายติโก**ฯ ปฐมสโทฺท อาทิอตฺถวาจกตฺตา เชฏฺฐเววจโนติ อาห **“ปฐมํ โลกายต”**นฺติฯ สาธารณวจโนปิ โลกสโทฺท วิสิฏฺฐวิสโย อิธาธิเปฺปโตติ อาห **“พาลปุถุชฺชนโลกสฺสา”**ติฯ อิตฺตรภาเวน ลกุณฺฑกภาเวน ตสฺส วิปุลาทิภาเวน พาลานํ อุปฏฺฐานมตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“อายตํ มหนฺต”**นฺติอาทิมาหฯ **ปริตฺต**นฺติ ขุทฺทกํฯ **เอกสภาว**นฺติ เอกํ สภาวํฯ อวิปริณามธมฺมตายาติ อาห **“นิจฺจสภาวเมวาติ ปุจฺฉตี”**ติฯ **ปุริมสภาเวน นานาสภาว**นฺติ ปุริมสภาวโต ภินฺนสภาวํฯ **ปจฺฉา น โหตี**ติ ปจฺฉา กิญฺจิ น โหติ สพฺพโส สมุจฺฉิชฺชนโตฯ เตนาห **“อุเจฺฉทํ สนฺธาย ปุจฺฉตี”**ติฯ **เอกตฺต**นฺติ สพฺพกาลํ อตฺตสมฺภวํฯ ตถา เจว คหเณน **เทฺวปิ** วาทา **สสฺสตทิฏฺฐิโย** โหนฺติฯ **นตฺถิ** น โหติฯ **ปุถุตฺตํ** นานาสภาวํ, เอกรูปํ น โหตีติ วา คหเณน **เทฺวปิ** วาทา **อุเจฺฉททิฏฺฐิโย**ติฯ

โลกายติกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อริยสาวกสุตฺตวณฺณนา

๔๙. **สํสยุปฺปตฺติ อาการทสฺสน**นฺติ ‘‘กสฺมึ สติ กึ โหตี’’ติ การณสฺส ผลสฺส จ ปจฺจามสเนน วินา เกวลํ อิทปฺปจฺจยตาย สํสยสฺส อุปฺปชฺชนาการทสฺสนํฯ **สมุทย**ติ สมุเทตีติ อโตฺถ

ติ อาห **“อุปฺปชฺชตี”**ติฯ

อริยสาวกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทุติยอริยสาวกสุตฺตวณฺณนา

๕๐. **เทฺวปิ นยา เอกโต วุตฺตา**ติ อิทํ ‘‘วิญฺญาเณ สติ นามรูปํ โหตี’’ติอาทินา นวเม วุตฺตสฺส นยสฺส ‘‘อวิชฺชาย สติ สงฺขารา โหนฺตี’’ติอาทินา ทสเม วุตฺตนเย อโนฺตคธตฺตาฯ **นานตฺตน**ฺติ ปุริมโต นวมโต ทสมสฺส นานตฺตํฯ

ทุติยอริยสาวกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

คหปติวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ทุกฺขวโคฺค

๑. ปริวีมํสนสุตฺตวณฺณนา

๕๑. **อุปปริกฺขมาโน**ติ ปวตฺติปวตฺติเหตุํ, นิวตฺตินิวตฺติเหตุญฺจ ปริตุเลโนฺตฯ กุโต ปเนตนฺติ? ‘‘สมฺมา ทุกฺขกฺขยา’’ติ วจนโตฯ น หิ สพฺพทุกฺขปริวีมํสํ วินา สมฺมา ทุกฺขกฺขโย สมฺภวติฯ **กสฺมา**ติอาทินา ชรามรณเสฺสว คหเณ การณํ ปุจฺฉติฯ ชาติอาทีนมฺปิ ปวตฺติ ทุกฺขภาวินีติ อธิปฺปาโยฯ ยสฺมา ชรามรเณ คหิเต สติ ชาติปิ คหิตา โหติ, ตสฺสา อภาเว ชรามรณเสฺสว อภาวโตฯ เอส นโย ภวาทีสุปิฯ เอวํ ยาว ชาติธโมฺม ชรามรเณ คหิเต คหิโตว โหติ, ชรามรณปเทเสน ตพฺพิการวโนฺต สเพฺพ เตภูมกา สงฺขารา คหิตาติ เอวมฺปิ ชรามรณคฺคหเณน สพฺพมฺปิ วฏฺฏทุกฺขํ คหิตเมว โหติฯ เตนาห **“ตสฺมิํ คหิเต สพฺพทุกฺขสฺส คหิตตฺตา”**ติฯ **อเนกวิธ**นฺติ พหุวิธํ พหุโกฏฺฐาสํฯ ‘‘อเนก’’นฺติ วา ปาโฐ ฯ **อเนก**นฺติ พหุลวจนํฯ **วิธ**นฺติ ขณฺฑิจฺจปาลิจฺจาทิวเสน วิปรีตโกฏฺฐาสํฯ **นานปฺปการก**นฺติ ตโต เอว นานปฺปการํฯ **นฺหตฺวา ฐิตํ ปุริสํ วิยา**ติ พาลานํ อตฺตภาวสฺส สุภากาเรน อุปฏฺฐานํ สนฺธายาหฯ

“สารุปฺปภาเวนา”ติ วุตฺตํ, กิํ สพฺพถา สารุปฺปภาเวนาติ อาห **“นิกฺกิเลสตาย ปริสุทฺธตายา”**ติฯ น หิ ตเสฺสสา อสงฺขตตาทิภาเวน สทิสาฯ **ปฏิปโนฺน**ติ ปฏิมุโข อภิสงฺขารมุโข หุตฺวา ปโนฺน อธิคโตฯ **อนุคต**นฺติ อนุจฺฉวิกภาเวน คตํ, ยถา จ นิพฺพานสฺส อธิคโม โหติ, เอวํ ตทนุรูปภาเวน คตํฯ เอตฺถ จ ปาฬิยํ ‘‘ปชานาตี’’ติ ปุพฺพภาควเสน ปชานนา วุตฺตา, ‘‘ตถา ปฏิปโนฺน จ โหตี’’ติ นิยตวเสนฯ ‘‘อปรภาควเสนา’’ติ อปเรฯ เกจิ ปน ‘‘ยถา ปฏิปนฺนสฺส ชรามรณํ นิรุชฺฌติ, ตถา ปฏิปโนฺน’’ติ วทนฺติฯ ปทวีมํสนา ปุพฺพภาควเสน เวทิตพฺพา, น มคฺคกฺขณวเสนฯ **สงฺขารนิโรธายา**ติ เอตฺถ นยิทํ อวิชฺชาปจฺจยสงฺขารคฺคหณํ, อถ โข สงฺขตสงฺขารคฺคหณนฺติ อาห **“สงฺขารทุกฺขสฺส นิโรธตฺถายา”**ติฯ เตนาห **“เอตฺตาวตา ยาว อรหตฺตา เทสนา กถิตา”**ติฯ

‘‘ปจฺจตฺตํเยว ปรินิพฺพายตี’’ติอาทินา **อรหตฺตผลปจฺจเวกฺขณํ,** ‘‘โส สุขญฺจ เวทนํ เวทยตี’’ติอาทินา **สตตวิหารญฺจ ทเสฺสตฺวา เทสนา** สพฺพถาว วฏฺฏเทสนาโต **นิวเตฺตตพฺพา สิยาฯ อวิชฺชาคโตติ** เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, เตน เอวมาทิกํ อิทํ วฏฺฏวิวฏฺฏกถนํ ปุน คณฺหาติฯ ปุคฺคลสโทฺท อิตราสํ ทฺวินฺนํ ปกตีนํ วาจโกติ ตโต วิเสเสตฺวา คหเณ ปฐมปกติเมว ทเสฺสโนฺต ‘‘ปุริสปุคฺคโล’’ติ อโวจาติ อาห **“ปุริโสเยว ปุคฺคโล”**ติฯ **อุภเยนา**ติ ปุริส

ปุคฺคลคฺคหเณนฯ สมฺมุติยา อวิชฺชมานาย กถา เทสนา **สมฺมุติกถา**ฯ ปรมตฺถสฺส กถา เทสนา **ปรมตฺถกถาฯ ตตฺถา**ติ สมฺมุติปรมตฺถกถาสุ, น สมฺมุติปรมตฺถสุฯ เตนาห **“เอวํ ปวตฺตา สมฺมุติกถา นามา”**ติอาทิฯ ตตฺริทํ สมฺมุติปรมตฺถานํ ลกฺขณํ – ยสฺมึ ภินฺเน พุทฺธิยา วา อวยววินิโพฺภเค กเต น ตํสมญฺญา, สา ฆฏปฏาทิปฺปเภทา สมฺมุติ, ตพฺพิปริยายโต ปรมตฺโถฯ น หิ กกฺขฬผุสนาทิสภาเว อยํ นโย ลพฺภติฯ ตตฺถ รูปาทิธมฺมํ สมูหสนฺตานวเสน ปวตฺตมานํ อุปาทาย ‘‘สโตฺต’’ติอาทิ โวหาโรติ อาห **“สโตฺต นโร...เป.... สมฺมุติกถา นามา”**ติ ฯ ยสฺมา รูปาทโย ปรมตฺถธมฺมา ‘‘ขนฺธา ธาตุโย’’ติอาทินา วุจฺจนฺติ, น โวหารมตฺตํ, ตสฺมา **“ขนฺธา...เป.... ปรมตฺถกถา นามา”**ติ วุตฺตํฯ นนุ ขนฺธกถาปิ สมฺมุติกถาว, สมฺมุติ หิ สเงฺกโต ขนฺธโฎฺฐ ราสโฎฺฐ วา โกฎฺฐาสโฎฺฐ วาติ? สจฺจเมตํ, อยํ ปน ขนฺธสมญฺญา ผสฺสาทีสุ ตชฺชาปญฺญตฺติ วิย ปรมตฺถสนฺนิสฺสยา ตสฺส อาสนฺนตรา ปุคฺคลสมญฺญาทโย วิย น ทูเรติ ปรมตฺถสงฺคหตา วุตฺตาฯ ขนฺธสีเสน วา ตทุปาทานา สภาวธมฺมา เอว คหิตาฯ นนุ จ สเพฺพปิ สภาวธมฺมา สมฺมุติมุเขเนว เทสนํ อาโรหนฺติ, น สมฺมุเขนาติ สพฺพาปิ เทสนา สมฺมุติเทสนาว สิยาติ? นยิทเมวํ เทเสตพฺพธมฺมวิภาเคน เทสนาวิภาคสฺส อธิเปฺปตตฺตา, น จ สโทฺท เกนจิ ปวตฺตินิมิเตฺตน วินา อตฺถํ ปกาเสตีติฯ เตนาห **“ปรมตฺถํ กเถนฺตาปิ สมฺมุตึ อมุญฺจิตฺวาว กเถนฺตี”**ติฯ **สจฺจเมว** อวิปรีตเมว **กเถนฺติ**ฯ

สมฺมุตีติ สมญฺญาฯ ปรโม อุตฺตโม อโตฺถติ ปรมโตฺถ, ธมฺมานํ ยถาภูตสภาโวฯ ตํ **ปรมตฺถํ, สมฺมุติ** ปน โลกสฺส สเงฺกตมตฺตสิทฺธาฯ ยทิ เอวํ กถํ สมฺมุติกถาย สจฺจตาติ อาห **“โลกสมฺมุติการณ”**นฺติ โลกสมญฺญํ นิสฺสาย ปวตฺตนโตฯ โลกสมญฺญาย หิ อภินิเวสนํ วินา ปญฺญาปนา เอกจฺจสฺส สุตฺตสฺส สาวนา วิย, น มุสา อนติกฺกมิตพฺพโต ตสฺสาฯ เตนาห ภควา ‘‘ชนปทนิรุตฺตึ นาภินิเวเสยฺย, สมญฺญํ นาติธาเวยฺยา’’ติฯ **ธมฺมานํ** สภาวธมฺมานํฯ **ภูตลกฺขณํ** ภาวสฺส ลกฺขณํ ทีเปนฺตีติ กตฺวาฯ

เตรสเจตนาเภทนฺติ อฎฺฐกามาวจรกุสลเจตนาปญฺจรูปาวจรกุสลเจตนาเภทํฯ อตฺตโน สนฺตานสฺส ปุนนโต ปุชฺชภวผลสฺส อภิสงฺขรณโต **ปุญฺญาภิสงฺขารํฯ กมฺมปุเญฺญนา**ติ กมฺมภูเตนฯ **วิปากปุเญฺญนา**ติ วิปากสงฺขาเตนฯ ปุญฺญผลมฺปิ หิ อุตฺตรปทโลเปน ‘‘ปุญฺญ’’นฺติ วุจฺจติ ‘‘เอวมิทํ ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี’’ติอาทีสุ วิยฯ ‘‘อปุญฺญูปคํ โหติ วิญฺญาณ’’นฺติ อิทํ ‘‘ปุญฺญูปคํ โหติ วิญฺญาณ’’นฺติ เอตฺถ วุตฺตนยเมวาติ น อุทฺธตํฯ อปุญฺญผลํ อุตฺตรปทโลเปน ‘‘อปุญฺญ’’นฺติ วุจฺจติฯ **สงฺขาร**นฺติ สงฺขารสฺส คหิตตฺตา ‘‘อวิชฺชาคโตย’’นฺติ อิมินา สงฺขารสฺส ปจฺจโย คหิโต, ‘‘ปุญฺญูปคํ โหติ วิญฺญาณ’’นฺติอาทินา ปจฺจยุปฺปนฺนํ วิญฺญาณํฯ ตสฺมิญฺจ คหิเต นามรูปาทิ สพฺพํ คหิตเมว โหติฯ เตนาห **“ทฺวาทสปทิโก ปจฺจยากาโร คหิโตว โหตี”**ติฯ

วิชฺชาติ อรหตฺตมคฺคญาณํ อุกฺกฎฺฐนิเทฺทเสนฯ ตสฺสา หิ อุปฺปาทา สพฺพโส อวิชฺชา ปหีนา โหติฯ **ปฐมเมวา**ติ อิทํ อวิชฺชาปหานวิชฺชุปฺปาทานํ สมานกาลตาทสฺสนํฯ เตนาห **“ยถา ปนา”**ติอาทิฯ **ปทีปุชฺชเลนา**ติ ปทีปุชฺชลนเหตุนา สเหวฯ **วิชฺชุปฺปาทา**ติ วิชฺชุปฺปาทเหตุ, เอวํ สตีปิ สมกาลเตฺตติ อธิปฺปาโยฯ **น คณฺหาตี**ติ ‘‘เอตํ มมา’’ติอาทินา น คณฺหาติฯ **น ตณฺหายติ น ภายติ** ตณฺหาวุตฺติโน อภาวา, ตโต เอว ภยวตฺถุโน จ อภาวาฯ

คิลิตฺวา ปรินิฎฺฐาเปตฺวาติ คิลิตฺวา วิย อญฺญสฺส อวิสยํ วิย กรเณน ปรินิฎฺฐาเปตฺวาฯ สามิสสุขสฺส อเนกทุกฺขานุพนฺธภาวโต, สุขาภินนฺทสฺส ทุกฺขเหตุภาวโต จ **สุขํ อภินนฺทโนฺตเยว ทุกฺขํ อภินนฺทติ นาม** อคฺคิสนฺตาปสุขํ อิจฺฉโนฺต ธูมทุกฺขานุญฺญาโต วิยฯ **ทุกฺขํ**

ปตฺวา สุขํ ปตฺถนฺโตติ เอตฺถ ทุพฺพลคหณิกาทโย นิทสฺสนภาเวน เวทิตพฺพาฯ เต หิ ยาว สายนฺหสมยาปิ อภุตฺวา สายมาสาทีนิ กโรนฺต ชิฆจฺฉาทึ อุปฺปาเทตฺวา ภุญฺชนาทีนิ กโรนฺติฯ สุขสฺส วิปริณามทุกฺขโต สุขํ อภินนฺทโนฺต ทุกฺขํ อภินนฺทติ นามาติ โยชนาฯ เกจิ ปน ทุกฺขสฺส อภาวโต วิปริณามสุขโต ตํ สุขํ อภินนฺทโนฺต ทุกฺขํ อภินนฺทตีติ วทนฺติฯ ตํ น, น หิ ตาทิสํ สุขนิมิตฺตํ โกจิ ทุกฺขํ อภินนฺทโนฺต ทิโฏฺฐ, ทุกฺขเหตุํ ปน สามิสํ สุขํ อภินนฺทโนฺต ทิโฏฺฐฯ ทุกฺขเหตุํ สามิสํ สุขํ อภินนฺทโนฺต อตฺถโต ทุกฺขํ อภินนฺทติ นามาติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ กาโยติ ปญฺจทฺวารกาโย, โส ปริยโนฺต อวสานํ เอตสฺสาติ **กายปริยนฺติกํ**ฯ เตนาห **“ยาว ปญฺจทฺวารกาโย ปวตฺตติ, ตาว ปวตฺต**”นฺติฯ **ชีวิตปริยนฺติก**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

ปจฺฉา อุปฺปชฺชิตฺวา ปฐมํ นิรุชฺฌตีติ เอกสฺมึ อตฺตภาเว มโนทฺวาริกเวทนาโต ปจฺฉา อุปฺปชฺชิตฺวา ตโต ปฐมํ นิรุชฺฌติ, ตโต เอว สิทฺธมตฺถํ สรูเปเนว ทเสฺสตุํ **“มโนทฺวาริกเวทนา ปฐมํ อุปฺปชฺชิตฺวา ปจฺฉา นิรุชฺฌตี**”ติ วุตฺตํฯ อิทานิ ตเมว สเงฺขเปน วุตฺตํ วิวริตุํ **“สา หี**”ติอาทิมาหฯ ยาว เตตฺตึสวสฺสาปิ **ปฐมวโยฯ ปณฺณาสวสฺสกาเล**ติ ปฐมวยโต ยาว ปญฺญาสวสฺสกาลา, ตาว **ฐิตา โหตี**ติ วุฑฺฒิหานิโย อนุปคนฺตฺวา สรูเปเนว ฐิตา โหติฯ **มนฺทา**ติ มุทุกา อติขิณาฯ **ตทา**ติ อสีตินวุติวสฺสกาเลฯ ตถา จิรปริวิตเกฺกปิฯ **ภคฺคา** นิเตฺตชา ภคฺควิภคฺคา ทุพฺพลาฯ **หทยโกฏึเยวา**ติ จกฺขาทิวตฺถูสุ อวเตฺตตฺวา เตสํ ขีณตฺตา โกฏิภูตํ หทยวตฺถุํเยวฯ **ยาว เอสา** เวทนา วตฺตติฯ

วาปิยาติ มหาตฬาเกนฯ **ปญฺจอุทกมคฺคสมฺปนฺน**นฺติ ปญฺจหิ อุทกสฺส ปวิสนนิกฺขมนมเคฺคหิ ยุตฺตํฯ **ตโต ตโต วิสฺสนฺทมานํ** สพฺพโส ปุณฺณตฺตาฯ

ปฐมํ เทเว วสฺสเนฺตติอาทิ อุปมาสํสนฺทนํฯ **อิมํ เวทนํ สนฺธายา**ติ อิมํ ยถาวุตฺตํ ปริโยสานปฺปตฺตํ มโนทฺวาริกเวทนํ สนฺธายฯ

กายสฺส เภทาติ อตฺตภาวสฺส วินาสโตฯ ‘‘อุทฺธํ ชีวิตปริยาทานา’’ติ ปาฬิ, อฏฺฐกถายํ ปน ชีวิตปริยาทานา อุทฺธนฺติ ปทุทฺธาโร กโตฯ ปรโลกวเสน **อคนฺตฺวา**ฯ เวทนานํ สีติภาโว นาม สงฺขารทรถปริฬาหภาโว, โส ปนายํ อปฺปวตฺติวเสนาติ อาห **“ปวตฺติ…เป…. ภวิสฺสนฺตี**”ติฯ **ธาตุสรีรานี**ติ อฏฺฐิกงฺกลสงฺขาตธาตุสรีรานิฯ สรีเรกเทเส หิ สรีรสมญฺญาฯ

กุมฺภการปากาติ กุมฺภการปากโตฯ เอตฺถ ปจฺจตีติ ปาโก, ปจนฏฺฐานํฯ ตเทว ปาจนวเสน อาวสนฺติ เอตฺถาติ อาวาโส, ตสฺมา กุมฺภการาวาสโตฯ อวิคตูปสมํ สงฺขริตํ กุมฺภํ อุทฺธริตฺวา ฐเปโนฺต ฉาริกาย สติ ปิธานวเสน ฐเปติฯ ตถา ฐปนํ ปน สนฺธาย วุตฺตํ **“ปฏิสิเสฺสยฺยา**”ติฯ กุมฺภสฺส ปเทสภูตตาย อาพทฺธา อวยวา **“กุมฺภกปาลานี**”ติ อธิเปฺปตานิ, น ฉินฺนภินฺนานิฯ อวยวมุเขน หิ สมุทาโย วุโตฺตฯ ตตฺถ กปาลสมุทาโย หิ ฆโฏฯ เตนาห **“มุขวฎฺฎิยา เอกพทฺธานี**”ติฯ **อวสิเสฺสยฺยุ**นฺติ วณฺณวิเสสอุณฺหภาวาปคตา ฆฏการาเนว ติเฏฺฐยฺยุนฺติฯ **อาทิตฺต…เป…. ตโย ภวา ทฏฺฐพฺพา** เอกาทสหิ อคฺคีหิ อาทิตฺตภาวโตฯ ยถา กุมฺภกาโร กุมฺภการาวาสํ อาทิตฺตํ ปจฺจเวกฺขติ, เอวํ อารทฺธวิปสฺสโกเปส ภวตฺตยํ ราคาทีหิ อาทิตฺตนฺติ อาห **“กุมฺภกาโร วิย โยคาวจโร**”ติฯ **นีหรณทณฺฑโก วิย อรหตฺตมคฺคญาณํ** ภวตฺตยปากโต นีหรณโตฯ **สโม ภูมิภาโค วิย นิพฺพานตลํ** สพฺพวิสมา นิวตฺตนโตฯ

‘‘อาทานนิเกฺขปนโต, วโยวุฑฺฒตฺถงฺคมโต, อาหารมยโต, อุตุมยโต, จิตฺตสมุฏฺฐานโต, กมฺมชโต, ธมฺมตารูปโต’’ติ (วิสุทฺธิ. ๒.๗๐๖) อิเมหิ สตฺตหิ อากาเรหิ สมฺมสโนฺต **รูปสตฺตกํ** วิปสฺสติ นามฯ ‘‘กลาปโต, ยมกโต, ขณิกโต, ปฏิปาฏิโต, ทิฏฺฐิอุคฺฆาฏนโต, มานสมุคฺฆาฏ

โต, นิกนฺติปริยาทานโต’’ติ (วิสุทฺธิ. ๒.๗๑๗) อิเมหิ สตฺตหิ อากาเรหิ สมฺมสโนฺต **อรูปสตฺตกํ** วิปสฺสติ นาม, ตสฺมา ยถาวุตฺตํ อิมํ **รูปสตฺตกํ อรูปสตฺตกญฺจ** นีหริตฺวา **วิปสฺสนฺตสฺส**ฯ ยทิปิ อรหโต อตฺตภาโว สพฺพภเวหิปิ อุทฺธโฏ, ยาว ปน อนุปาทิเสสปรินิพฺพานํ น ปาปุณาติ, ตาว ตสฺมิมฺปิ สุคติภเว ฐิโตเยวาติ วตฺตพฺพตํ ลพฺภตีติ **“จตูหิ อปาเยหิ อตฺตภาวํ อุทฺธริตฺวา”**อิเจฺจว วุตฺตํฯ เตนาห **“ขีณาสโว ปนา”**ติอาทิฯ ตถา จ วกฺขติ ‘‘อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุตสฺส วฏฺฏูปสโม เวทิตโพฺพ’’ติฯ **น ปรินิพฺพาติ** อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยาติ อธิปฺปาโย, สอุปาทิเสสาย ปน นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพานํ อรหตฺตปฺปตฺติเยวฯ อภิสงฺขารเหตุโต เหตุํ ปริฬาหวูปสมสฺส อุปสมภาเวน อธิเปฺปตตฺตา อุณฺหกุมฺภนิพฺพานนิทสฺสนมฺปิ น วิรุชฺฌติฯ **อนุปาทินฺนกสรีรานี**ติ อุตุสมุฏฺฐานิกรูปกลาเป วทนฺติฯ

ภิกฺขเวติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถฯ **อิทํ ปน** วจนํฯ **อนุโยคาโรปนตฺถ**นฺติ กายปริยนฺติกํ เวทนํ เวทยมาโน ขีณาสโว อปิ นุ ปุญฺญาภิสงฺขาราทิกมฺมํ กเรยฺยาติ ปญฺหํ กาตุํฯ อถ วา **อนุโยคาโรปนตฺถ**นฺติ ‘‘อปิ นุ โข ขีณาสโว ภิกฺขุ ปุญฺญาภิสงฺขารํ วา อภิสงฺขเรยฺยา’’ติอาทินา อนุโยคํ อาโรเปตุํ วุตฺตํ, น ตาว ยถารทฺธเทสนํ นิฏฺฐาเปตุนฺติ อโตฺถฯ

ปฏิสนฺธิวิญฺญาเณ สิเทฺธ ตสฺมิํ ภเว อุปฺปชฺชนารหานํ วิญฺญาณานํ สิยา สมฺภโว, นาสตีติ วุตฺตํ **“วิญฺญาณํ ปญฺญาเยถาติ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํ ปญฺญาเยถา”**ติฯ สพฺพโส สงฺขาเรสุ อสเนฺตสุ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํ อปิ นุ โข ปญฺญาเยยฺยฯ ตสฺมิญฺหิ อปญฺญายมาเน สพฺพํ วิญฺญาณํ น ปญฺญาเยยฺยฯ **เถราน**นฺติ ‘‘ภิกฺขเว’’ติ อาลปิตเตฺถรานํ ฯ ปญฺห**พฺยากรณํ สมฺปหํสติ** ตสฺส สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สํสนฺทนโตฯ **อปฺปญฺญาณ**นฺติ อปฺปญฺญายนํฯ **อาทิ**-สเทฺทน วิญฺญาเณ อสติ นามรูปสฺส อปฺปญฺญาณนฺติ เอวมาทิํ สงฺคณฺหาติฯ **สนฺนิฏฺฐานสงฺขาต**นฺติ สทฺทหนากาเรน ปวตฺตสนฺนิฏฺฐานสงฺขาตํฯ **อธิโมกฺข**นฺติ นิจฺฉยาการวิโมกฺขํ สทฺธาวิโมกฺขญฺจฯ เตนาห ปาฬิยํ ‘‘สทฺทหถ เมตํ, ภิกฺขเว’’ติฯ สทฺธาสหิตญฺหิ นิจฺฉยาการวิโมกฺขํ สนฺธายาห **“สนฺนิฏฺฐานสงฺขาตํ อธิโมกฺข”**นฺติฯ **อโนฺต**ติ ปริยโนฺตฯ ปริโต ฉิชฺชติ เอเตฺถาติ **ปริเจฺฉโท**ฯ

ปริวีมํสนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อุปาทานสุตฺตวณฺณนา

๕๒. อารมฺมณาทิภาเวน สํวตฺตนโต อุปาทานานํ หิตานิ อุปาทานิยานิ, เตสุ **อุปาทานิเยสุ**ฯ เตนาห **“จตุนฺนํ อุปาทานานํ ปจฺจเยสู”**ติฯ **อสฺสาทํ อนุปสฺสนฺตสฺสา**ติ อสาเทตพฺพํ มิจฺฉาญาเณน อนุปสฺสโตฯ **ตทาหาโร**ติ โสฬส วา วีสํ ติํสํ จตฺตาลีสํ ปญฺญาสํ วา อาหาโร ปจฺจโย เอตสฺสาติ ตทาหาโรฯ **อคฺคิกฺขโนฺธ วิย ตโย ภวา** เอกาทสหิ อคฺคีหิ อาทิตฺตภาวโต เอตเทว ภวตฺตยํฯ **อคฺคิ...เป.... ปุถุชฺชโน** อคฺคิกฺขนฺธสทิสสฺส ภวตฺตยสฺส ปริพนฺธนโตฯ

กมฺมฏฺฐานสฺสาติ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานสฺสฯ เตนาห **“เตภูมกธเมฺมสู”**ติฯ **ธมฺมปาสาท**นฺติ โลกุตฺตรธมฺมปาสาทํฯ โส หิ อจฺจุคฺคตเฏฺฐน ‘‘ปาสาโท’’ติ วุจฺจติฯ **สติปฏฺฐานมหาวีถิยํ** ผลกฺขเณ ปวตฺตายาติฯ

อุปาทานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๔. สํโยชนสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๕๓-๕๔. มหนฺตวฏฺฏุปฺปพนฺธโอปมฺมภาเวน เตลปทีปสฺส อาหตตฺตา **“มหนฺตญฺจ วฏฺฏิกปาลํ คเหตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ **ปุริมนเยเนวา**ติ ปุริมสฺมึ อุปาทานิยสุตฺเต วุตฺตนเยเนวฯ ตถา วิเนตพฺพานํ ปุคฺคลานํ อชฺฌาสยวเสน หิ อิเมสํ สุตฺตานํ เอวํ วจนํ เอวํ เทสนาฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ

สํโยชนสุตฺตทฺวยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๖. มหารุกฺขสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๕๕-๕๖. **โอชํ อภิหรนฺตี**ติ รสหรณิโย วิย ปุริสสฺส สรีเร รุกฺขมูลานิ รุกฺขสฺส ปถวีอาโปรเส อุปริ อาโรเปนฺติฯ เตสํ ตถา อาโรปนํ **“โอชายา”**ติอาทินา วิภาเวติฯ หตฺถสตุเพฺพธมสฺสาติ **หตฺถสตุเพฺพโธ,** หตฺถสตํ อุพฺพิทฺธสฺสปิฯ **เอตฺถา**ติ เอติสฺสํ วฏฺฏกถายํฯ **กมฺมาโรหนฺ**ติ กมฺมปจฺจโยฯ

ปุน **เอตฺถา**ติ เอติสฺสํ วิวฏฺฏกถายํฯ วฏฺฏทุกฺขํ นาเสตุกามสฺส ทฬฺหํ อุปฺปนฺนสํเวคญาณํ สนฺธาย **“กุทฺทาโล วิยา”**ติ อาหฯ ตโต นิพฺพตฺติตญาณํ สมาธิปจฺฉิยา ฐิตํ นิสฺสาย ปวตฺตตพฺพวิปสฺสนารมฺภญาณํฯ **รุกฺขเจฺฉทนผรสุ วิยา**ติ เอวํภูตสฺส วิปสฺสนา เอกนฺตโต วฏฺฏเจฺฉทาย โหติเยวาติ อาห **“รุกฺขสฺส...เป.... มนสิกโรนฺตสฺส ปญฺญา”**ติฯ ตตฺถ **กมฺมฏฺฐาน**นฺติ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานํฯ ตํ จตุพฺพิธววตฺถานวเสน วีสติ ปถวีโกฏฺฐาสา, ทฺวาทส อาโปโกฏฺฐาสา, จตฺตาโร เตโชโกฏฺฐาสา, ฉ วาโยโกฏฺฐาสาติ **เทฺวจตฺตาลีสาย โกฏฺฐาเสสุฯ วิญฺญาณสฺส จา**ติ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ ปการโตฺถ จฯ เตน ภูตรูปานิ วิญฺญาณสมฺปยุตฺตธเมฺม จ สงฺคณฺหาติฯ สตฺตสุ สปฺปาเยสุ ยสฺส อลภนฺตสฺส กมฺมฏฺฐานํ วิภูตํ หุตฺวา น อุปฏฺฐาติ, ตํ สนฺธายาห **“อญฺญตรํ สปฺปาย”**นฺติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

มหารุกฺขสุตฺตทฺวยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ตรุณรุกฺขสุตฺตวณฺณนา

๕๗-๕๙. **ปลิมเชฺชยฺยา**ติ อลฺลกรณวเสน ปริโต ปาฬึ พเนฺธยฺยฯ ตถา กโรโนฺต ยสฺมา จ ตตฺถ ติณคจฺฉาทีนํ มูลสนฺตานคฺคหเณน ตํ ฐานํ โสเธติ นาม, ตสฺมา วุตฺตํ **“โสเธยฺยา”**ติฯ **ปํสุ**นฺติ อสฺส ปวฑฺฒการกํ, อาคนฺตุกํ ปํสุนฺติ อโตฺถฯ **ทเทยฺยา**ติ ปกฺขิเปยฺยฯ เตนาห **“ถทฺธ”**นฺติอาทิฯ **วุตฺตนเยเนวา**ติ ‘‘รุกฺขํ นาเสตุกาโม ปุริโส วิยา’’ติอาทินา ปญฺจมสุตฺเต วุตฺตนเยนฯ อฏฺฐมนวมานิ อุตฺตานตฺถาเนว วุตฺตนยตฺตาฯ

ตรุณรุกฺขสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. นิทานสุตฺตวณฺณนา

๖๐. **พหุวจนวเสนา**ติ กุรู นาม ชานปทิโน ราชกุมารา, เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รุฬฺหีวเสน **“กุรู”ติ เอวํ พหุวจนวเสน**ฯ ยตฺถ ภควโต วสโนกาสภูโต โกจิ วิหาโร น โหติ, ตตฺถ เกวลํ โคจรคามกิตฺตนํ นิทานกถาย ปกติ ยถา ‘‘สเกฺกสุ วิหรติ เทวทหํ นาม สกฺยานํ นิคโม’’ติฯ ‘‘อายสฺมา’’ติ วา ‘‘เทวานํ ปิโย’’ติ วา ภวนฺติ วา ปิยสมุทาหาโร เอโสติ อาห **“อายสฺมาติ ปิยวจนเมต”**นฺติฯ ตยิทํ ปิยวจนํ คารววเสน วุจฺจตีติ อาห **“ครุวจนเมต”**นฺติฯ

อติทูรํ อจฺจาสนฺนํ อติสมฺมุขา อติปจฺฉโต อุปริวาโต อุนฺนตปฺปเทโสติ อิเม ฉ **นิสชฺชโทสา**ฯ นีลปีตโลหิโตทาตมญฺชิฏฺฐปภสฺสรวเสน **ฉพฺพณฺณานํ**ฯ

กุลสงฺคหตฺถายาติ กุลานุทฺทยตาวเสน กุลานุคฺคณฺหนตฺถายฯ **สหสฺสภณฺฑิกํ นิกฺขิปนฺโต วิย** ภิกฺขาปฏิคฺคณฺหเนน เตสํ อภิวาทนาทิสมฺปฏิจฺฉเนน จ ปุญฺญาภิสนฺทสฺส ชนเนนฯ **ปฏิสมฺมชฺชิตฺวา**ติ อเนฺตวาสิเกหิ สมฺมฏฺฐฏฺฐานํ สกฺกจฺจการิตาย ปุน สมฺมชฺชิตฺวาฯ **อุภยนฺตโต ปฏฺฐาย มชฺฌ**นฺติ อาทิโต ปฏฺฐาย เวทนํ, ชรามรณโต ปฏฺฐาย จ เวทนํ ปาเปตฺวา สมฺมสนมาหฯ **ติกฺขตฺตุ**นฺติ ‘‘อาทิโต ปฏฺฐาย อนฺต’’นฺติอาทินา วุตฺตจตุราการุปสํหิเต ตโย วาเรฯ เตน ทฺวาทสกฺขตฺตุํ สมฺมสนมาหฯ อมฺหากํ ภควตา คมฺภีรภาเวเนว กถิตตฺตา เสสพุทฺเธหิปิ เอวเมว กถิโตติ ธมฺมนฺวเย ฐตฺวา วุตฺตํ **‘‘สพฺพพุทฺเธหิ...เป.... กถิโต’’**ติฯ

ปมาณาติกฺกเมติ อปริมาณเตฺถ ‘‘ยาวญฺจิทํ เตน ภควตา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๓) วิยฯ อติเรกภาวโชตโน หิ ยํ ยาว-สโทฺทฯ เตนาห **‘‘อติคมฺภีโรติ อโตฺถ’’**ติฯ **อวภาสติ** ขายติ อุปฏฺฐาติ ญาณสฺสฯ ตถา อุปฏฺฐานญฺหิ สนฺธาย **‘‘ทิสฺสตี’’**ติ วุตฺตํฯ นนุ เอส ปฏิจฺจสมุปฺปาโท เอกนฺตคมฺภีโรว, อถ กสฺมา คมฺภีราวภาสตา โชติตาติ? สจฺจเมตํ, เอกนฺตคมฺภีรตาทสฺสนตฺถเมว ปนสฺส คมฺภีราวภาสคฺคหณํ, ตสฺมา อญฺญตฺถ ลพฺภมานํ จาตุโกฏิกํ พฺยติเรกมุเขน นิทเสฺสตฺวา ตเมวสฺส เอกนฺตคมฺภีรตํ วิภาเวตุํ **‘‘เอกํ หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอตํ นตฺถี**ติ อคมฺภีโร อคมฺภีราวภาโส จาติ เอตํ ทฺวยํ นตฺถิฯ เตน ยถาทสฺสิเต จาตุโกฏฺิเก ปจฺฉิมา เอกโกฏิ ลพฺภตีติ ทเสฺสติฯ เตนาห **‘‘อยํ หี’’**ติอาทิฯ

เยหิ คมฺภีรภาเวหิ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ‘‘คมฺภีโร’’ติ วุจฺจติ, เต จตูหิ อุปมาหิ อุลฺลิงฺคโนฺต **‘‘ภวคฺคคฺคหณาย’’**ติอาทิมาหฯ ยถา ภวคฺคคฺคหณตฺถํ หตฺถํ ปสาเรตฺวา คเหตุํ น สกฺกา ทูรภาวโต, เอวํ สงฺขาราทีนํ อวิชฺชาทิปจฺจยสมฺภูตสมุทาคตโตฺถ ปกติญาเณน คเหตุํ น สกฺกาฯ ยถา สิเนรุํ ภินฺทิตฺวา มิญฺชํ ปพฺพตรสํ ปากติกปุริเสน นีหริตุํ น สกฺกา, เอวํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทคเต ธมฺมตฺถาทิเก ปกติญาเณน ภินฺทิตฺวา วิภชฺช ปฏิวิชฺฌนวเสน ชานิตุํ น สกฺกาฯ ยถา มหาสมุทฺทํ ปกติปุริสสฺส พาหุทฺวยวเสน ปารํ ตริตุํ น สกฺกาฯ เอวํ เวปุลฺลเฏฺฐน มหาสมุทฺทสทิสํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ ปกติญาเณน เทสนาวเสน ปริหริตุํ น สกฺกาฯ ยถา ปถวิํ ปริวเตฺตตฺวา ปากติกปุริสสฺส ปถโวชํ คเหตุํ น สกฺกา, เอวํ อิตฺถํ อวิชฺชาทโย สงฺขาราทีนํ ปจฺจยา โหนฺตีติ เตสํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทสภาโว ปากติกญาเณน นีหริตฺวา คเหตุํ น สโกฺกติ, เอวํ จตุพฺพิธคมฺภีรตาวเสน จตโสฺส อุปมา โยเชตพฺพาฯ ปากติกญาณวเสน จายมตฺถโยชนา กตาทิฏฺฐสจฺจานํ ตตฺถ ปฏิเวธสพฺภาวโต, ตถาปิ ยสฺมา สาวกานํ ปเจฺจกพุทฺธานญฺจ ตตฺถ สปฺปเทสเมว ญาณํ, พุทฺธานํเยว นิปฺปเทสํฯ ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘พุทฺธวิสยํ ปญฺห’’**นฺติฯ

มาติ ปฏิเสเธ นิปาโตฯ สฺวายํ ‘‘อุตฺตานกุตฺตานโก วิย ขายตี’’ติ วจนํ สนฺธาย วุโตฺตติ อาห **‘‘มา ภณีติ อโตฺถ’’**ติฯ **อุสฺสาเทโนฺต**ติ ปญฺญาวเสน อุกฺกํสโนฺตติ อโตฺถฯ **อปสาเทโนฺต**ติ นิพฺภจฺฉโนฺต, นิคฺคณฺหโนฺตติ อโตฺถฯ **เตนา**ติ มหาปญฺญภาเวนฯ

ตตฺถาติ เถรสฺส สติปิ อุตฺตานภาเว ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส อเญฺญสํ คมฺภีรภาเวฯ **สุโภชนรสปุฏฺฐสฺสา**ติ สุนฺทเรน โภชนรเสน โปสิตสฺสฯ **กตโยคสฺสา**ติ นิพฺพุทฺธปโยเค กตปริจยสฺสฯ **มลฺลปาสาณ**นฺติ มเลฺลหิ มหาพเลเหว ขิปิตพฺพปาสาณํฯ **กุหิํ อิมสฺส ภาริยฏฺฐาน**นฺติ กสฺมิํ ปเสฺส อิมสฺส ปาสาณสฺส ครุตรปเทโสติ ตสฺส สลฺลหุกภาวํ ทีเปโนฺต วทติฯ

ติมิรปิงฺคเลเนว ทีเปนฺติ ตสฺส มหาวิปฺผารภาวโตฯ เตนาห **“ตสฺส กิรา”**ติอาทิฯ **ปกฺกุถตี**ติ ปกฺกุถนฺตํ วิย ปริวตฺตติ ปริโต วตฺตติฯ ลกฺขณวจนเญฺหตํฯ ปิฎฺฐิยํ สกลิกอฎฺฐิกา ปิฎฺฐิปตฺตํฯ **กายูปปนฺนสฺสา**ติ มหตา กาเยน อุเปตสฺส, มหากายสฺสาติ อโตฺถฯ **ปิญฺฉวฏฺฏี**ติ ปิญฺฉ กลาโปฯ **สุปณฺณวาต**นฺติ นาคคฺคหณาทีสุ ปกฺขปโปฺผฎนวเสน อุปฺปชฺชนกวาตํฯ

‘‘ปุพฺพูปนิสฺสยสมฺปตฺติยา’’ติอาทินา อุทฺทิฎฺฐการณานิ วิตฺถารโต วิวริตุํ **“อิโต กิรา”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิโต**ติ อิโต ภทฺทกปฺปโตฯ **สตสหสฺสิเม**ติ สตสหสฺสเมฯ **หํสวตี นาม นครํ อโหสิ** ชาตนครํฯ **ธุรปตฺตานี**ติ พาหิรปตฺตานิ, ยานิ ทีฆตมานิฯ

กนิฎฺฐภาตาติ เวมาติกภาตา กนิโฎฺฐ ยถา อมฺหากํ ภควโต นนฺทเตฺถโรฯ พุทฺธานญฺหิ สโหทรา ภาตโร นาม น โหนฺติฯ ตตฺถ เชฎฺฐา ตาว นุปฺปชฺชนฺติ, กนิฎฺฐานํ ปน อสมฺภโว เอวฯ **โภค**นฺติ วิภวํฯ **อุปสโนฺต**ติ โจรชนิตสโงฺขภวูปสเมน อุปสโนฺต ชนปโทฯ

เทฺว สาฎเก นิวาเสตฺวาติ สาฎกทฺวยเมว อตฺตโน กายปริหาริยํ กตฺวา, อิตรํ สพฺพสมฺภารํ อตฺตนา โมเจตฺวาฯ

ปตฺตคฺคหณตฺถนฺติ อโนฺตปกฺขิตฺตอุณฺหโภชนตฺตา ปตฺตสฺส อปราปรํ หเตฺถ ปริวเตฺตนฺตสฺส สุเขน ปตฺตคฺคหณตฺถํฯ **อุตฺตริสาฎก**นฺติ อตฺตโน อุตฺตริยํ สาฎกํฯ **เอตานิ ปากฎฎฺฐานานี**ติ เอตานิ ยถาวุตฺตานิ ภควโต เทสนาย ปากฎานิ พุเทฺธ พุทฺธสาวเก จ อุทฺทิสฺส เถรสฺส ปุญฺญกรณฎฺฐานานิ, ปเจฺจกพุทฺธํ ปน โพธิสตฺตญฺจ อุทฺทิสฺส เถรสฺส ปุญฺญกรณฎฺฐานานิ พหูนิเยวฯ

ปฎิสนฺธึ คเหตฺวาติ อมฺหากํ โพธิสตฺตสฺส ปฎิสนฺธิคฺคหณทิวเสเยว ปฎิสนฺธึ คเหตฺวาฯ

อุคฺคหนํ ปาฬิยา อุคฺคณฺหนํ, **สวนํ** อตฺถสวนํ, **ปริปุจฺฉนํ** คณฺฐิฎฺฐาเนสุ อตฺถปริปุจฺฉนํ, **ธารณํ** ปาฬิยา ปาฬิอตฺถสฺส จ จิเตฺต ฐปนํฯ สพฺพเญฺจตํ อิธ ปฎิจฺจสมุปฺปาทวเสน เวทิตพฺพํ, สพฺพสฺสปิ พุทฺธวจนสฺส วเสนาติปิ วฏฺฏติฯ **โสตาปนฺนานญฺจ...เป.... อุปฎฺฐาติ** ตตฺถ สโมฺมหวิคเมน ‘‘ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺม’’นฺติ อตฺตปจฺจกฺขวเสน อุปฎฺฐานโตฯ **นามรูปปริเจฺฉโท**ติ สห ปจฺจเยน นามรูปสฺส ปริจฺฉิชฺช อวโพโธฯ **จตูหี**ติ ธมฺมคมฺภีราทีหิ จตูหิ คมฺภีรตาหิ สพฺพาปิ **คมฺภีรตา**ฯ

สาวเกหิ เทสิตา เทสนาปิ ปน สตฺถุ เอว เทสนาติ อาห **“มยา ทินฺนนเย ฐตฺวา”**ติฯ ‘‘เสเกฺขน นาม นิพฺพานํ สพฺพากาเรน ปฎิวิทฺธํ น โหตี’’ติ น ตสฺส คมฺภีรตาติ ตสฺส คมฺภีรสฺส อุปาทานสฺส คมฺภีรตา วิย สุฎฺฐุ ทิฎฺฐา นาม โหติฯ ตสฺมา อาห **“อิทํ นิพฺพานเมว คมฺภีรํ, ปจฺจยากาโร ปน อุตฺตานโก ชาโต”**ติฯ นิพฺพานญฺหิ สเพฺพปิ อเสกฺขา สพฺพโส ปฎิวิชฺฌนฺติ นิปฺปเทสตฺตา, ปจฺจยาการํ ปน สมฺมาสมฺพุทฺธาเยว อนวเสสโต ปฎิวิชฺฌนฺติ, น อิตเรฯ ตสฺมา ปจฺจยวเสน ‘‘อิทํ อปรทฺธ’’นฺติ วุตฺตํ เถรํ อปสาเทเนฺตนฯ ตเมว หิสฺส อนวเสสโต ปฎิเวธาภาวํ วิภาเวตุํ **“อถ กสฺมา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อสติปิ ธมฺมโต เภเท สํโยชนตฺถอนุสยตฺถวเสน ปน เตสํ ลพฺภมานเภทํ คเหตฺวา **“อิเม จตฺตาโร กิเลสา”**ติ วุตฺตํฯ อโญฺญ หิ เตสํ พนฺธนโตฺถ, อโญฺญ ถามคมนโฎฺฐติฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ อิติ อิเมสํ กิเลสานํ อปฺปหีนตฺตา ตถารูปํ อุปนิสฺสยสมฺปทํ อภาวยโตว อนุตฺตานเมว ธมฺมํ อุตฺตานนฺติ น วตฺตพฺพเมวาติ อธิปฺปาโยฯ **จตฺตาริ อฎฺฐ โสฬส วา อสเงฺขยฺยยฺยานี**ติ อิทํ มหาโพธิสตฺตานํ สนฺตาเน โพธิปริปา

จกธมฺมานํ ติกฺขมชฺฌิมมุทุภาวสิทฺธกาลวิเสสทสฺสนํ, ตญฺจ โข มหาภินีหารโต ปฏฺฐายาติ วทนฺติฯ **เอเตหี**ติ ยถาวุตฺตพุทฺธสาวกอคฺคสาวกปเจฺจกพุทฺธสมฺมาสมฺพุทฺธานํ วิเสสาธิคเมหิฯ **ปจฺจนีก**นฺติ ปฏิกฺกูลํ วิรุทฺธํฯ สพฺพถา ปจฺจยาการปฏิเวโธ นาม สมฺมาสโมฺพธิยาธิคโม เอวาติ วุตฺตํ **“ปจฺจยาการํ ปฏิวิชฺฌิตุํ วายมนฺตเสฺสวา”**ติฯ **นวหิ อากาเรหี**ติ อุปฺปาทาทีหิ นวหิ ปจฺจยากาเรหิฯ วุตฺตเญฺหตํ **ปฏิสมฺภิทาย** (ปฏิ. ม. ๑.๔๕) –

“อวิชฺชาสงฺขารานํ อุปฺปาทฏฺฐิติ จ ปวตฺตฏฺฐิติ จ นิมิตฺตฏฺฐิติ จ อายูหนฏฺฐิติ จ สํโยคฏฺฐิติ จ ปลิโพธฏฺฐิติ จ สมุทยฏฺฐิติ จ เหตุฏฺฐิติ จ ปจฺจยฏฺฐิติ จ, อิเมหิ นวหากาเรหิ อวิชฺชา ปจฺจโย, สงฺขารา ปจฺจยสมุปฺปนฺนา”ติอาทิฯ

ตตฺถ **นวหากาเรหี**ติ นวหิ ปจฺจยภาวูปคมเนหิ อากาเรหิฯ อุปฺปชฺชติ เอตสฺมา ผลนฺติ **อุปฺปาโท,** ผลุปฺปตฺติยา การณภาโวฯ สติ จ อวิชฺชาย สงฺขารา อุปฺปชฺชนฺติ, นาสติ, ตสฺมา อวิชฺชา สงฺขารานํ อุปฺปาโท โหติฯ ตถา อวิชฺชาย สติ สงฺขารา ปวตฺตนฺติ จ นิมิยนฺติ จฯ ยถา จ ภวาทีสุ ขิปนฺติ, เอวํ เตสํ อวิชฺชา ปจฺจโย โหติ, ตถา อายูหนฺติ ผลุปฺปตฺติยา ฆเฏนฺติ สํยุชฺชนฺติ อตฺตโน ผเลนฯ ยสฺมึ สนฺตาเน สยํ อุปฺปนฺนา, ตํ ปลิพุนฺธนฺติ ปจฺจยนฺตรสมวาเย อุทยนฺติ อุปฺปชฺชนฺติ, หิโนติ จ สงฺขารานํ การณภาวํ อุปคจฺฉติฯ ปฏิจฺจ อวิชฺชํ สงฺขารา อยนฺติ ปวตฺตนฺตีติ เอวํ อวิชฺชาย สงฺขารานํ การณภาวูปคมนวิเสสา อุปฺปาทาทโย เวทิตพฺพาติฯ **อุปฺปาทฏฺฐิตี**ติ จ ติฏฺฐติ เอเตนาติ ฐิติ, การณํฯ อุปฺปาโท เอว ฐิติ อุปฺปาทฐิติฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ อิทญฺจ ปจฺจยาการทสฺสนํ ยถา ปุริเมหิ มหาโพธิมูเล ปวตฺติตํ, ตถา อมฺหากํ ภควตาปิ ปวตฺติตนฺติ อจฺฉริยเวคาภิหตา ทสสหสฺสิโลกธาตุ สงฺกมฺปิ สมฺปกมฺปีติ ทเสฺสนฺโต **“ทิฏฺฐมเตฺต”**ติอาทิมาหฯ

เอตสฺส ธมฺมสฺสาติ เอตสฺส ปฏิจฺจสมุปฺปาทสญฺญิตสฺส ธมฺมสฺสฯ โส ปน ยสฺมา อตฺถโต เหตุปฺปภวานํ เหตุฯ เตนาห **“เอตสฺส ปจฺจยธมฺมสฺสา”**ติ ฯ ชาติอาทีนํ ชรามรณปจฺจยตายาติ อโตฺถฯ นามรูปปริเจฺฉโท ตสฺส จ ปจฺจยปริคฺคโห น ปฐมาภินิเวสมเตฺตน โหติ, อถ โข ตตฺถ อปราปรํ ญาณุปฺปตฺติสญฺญิเตน อนุ อนุ พุชฺฌเนนฯ ตทุภยภาวํ ปน ทเสฺสนฺโต **“ญาตปริญฺญาวเสน อนนุพุชฺฌนา”**ติ อาหฯ นิจฺจสญฺญาทีนํ ปชหนวเสน ปวตฺตมานา วิปสฺสนาธมฺมา ปฏิวิชฺฌติ เอว นาม โหติ ปฏิปกฺขวิกฺขมฺภเนน ติกฺขวิสทภาวาปตฺติโต, ตทธิฏฺฐานภูตา จ ตีรณปริญฺญา อริยมคฺโค จ ปริญฺญาปหานาภิสมยวเสน ปวตฺติยา ตีรณปฺปหานปริญฺญาสงฺคโห จาติ ตทุภยปฏิเวธาภาวํ ทเสฺสนฺโต **“ตีรณปฺปหานปริญฺญาวเสน อปฺปฏิวิชฺฌนา”**ติ อาหฯ ตนฺตํ วุจฺจติ ปฏวีนนตฺถํ ตนฺตวาเยติ ตนฺตํ อาวญฺฉิตฺวา ปสาริตสุตฺตวฏฺฏิตํ นียตีติ กตฺวา, ตํ ปน ตนฺตากุลตาย นิทสฺสนภาเวน อากุลเมว คหิตนฺติ อาห **“ตนฺตํ วิย อากุลชาตา”**ติฯ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสนฺโต **“ยถา นามา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สมาเนตุ**นฺติ ปุเพฺพนาปรํ สมํ กตฺวา อาเนตุํ, อวิสมํ อุชุํ กาตุนฺติ อโตฺถฯ ตนฺตเมว วา อากุลํ ตนฺตากุลํ, ตนฺตากุลํ วิย ชาตา ภูตา **ตนฺตากุลกชาตา**ฯ มชฺฌิมํ ปฏิปทํ อนุปคนฺตฺวา อนฺตทฺวยปกฺขเนฺทน ปจฺจยาการ ขลิตฺวา อากุลพฺยากุลา โหนฺติ, เตเนว อนฺตทฺวยปกฺขเนฺทน ตํตํทิฏฺฐิคฺคาหวเสน ปริพฺภมนฺตา อุชุกํ ธมฺมฏฺฐิติตนฺตํ ปฏิวิชฺฌิตุํ น ชานนฺติฯ เตนาห **“น สโกฺกนฺติ ปจฺจยาการํ อุชุํ กาตุ”**นฺติฯ **เทฺว โพธิสเตฺต**ติ ปเจฺจกโพธิสตฺตมหาโพธิสเตฺตฯ **อตฺตโน ธมฺมตายา**ติ อตฺตโน สภาเวน, ปโรปเทเสน วินาติ อโตฺถฯ **ตตฺถ ตตฺถ คุฬีกชาต**นฺติ ตสฺมึ ตสฺมึ ฐาเน ชาตคุฬิกํ ปิณฺฑิสุตฺตํฯ ตโต เอว **คณฺฐิพทฺธ**นฺติ วุตฺตํฯ **ปจฺจเยสุ ปกฺขลิตฺวา**ติ อนิจฺจทุกฺขานตฺตาทิสภาเวสุ ปจฺจยธเมฺมสุ นิจฺจาทิภาววเสน ปกฺขลิตฺวาฯ **ปจฺจเย อุชุํ กาตุํ อสโกฺกโนฺต**ติ ตเสฺสว นิจฺจาทิคาหสฺส อวิสฺสชฺชนโต ปจฺจยธมฺมนิมิตฺตํ

อตฺตโน ทสฺสนํ อุชุํ กาตุํ อสโกฺกโนฺต อิทํสจฺจาภินิเวสกายคนฺถวเสน คณฺฐิกชาตา โหนฺตีติ อาห **“ทฺวาสฏฺฐิ...เป.... คณฺฐิพทฺธา”**ติฯ

เย หิ เกจิ สมณา วา พฺราหฺมณา วา สสฺสตทิฏฺฐิอาทิ **ทิฏฺฐิโย นิสฺสิตา** อลฺลีนา, วินนฺโต กุลาติ อิตฺถิลิงฺควเสน ลทฺธนามสฺส ตนฺตวายสฺส คณฺฐิกํ นาม อากุลภาเวน อคฺคโต วา มูลโต วา ทุวิเญฺญยฺยาวยวํ ขลิตพนฺธสุตฺตนฺติ อาห **“กุลาคณฺฐิกํ วุจฺจติ เปสการกญฺชิยสุตฺต”**นฺติฯ **สกุณิกา**ติ วฏฺฏจาฏกสกุณิกาฯ สา หิ รุกฺขสาขาสุ โอลมฺพนกุลาวกา โหติฯ ตญฺหิ สา กุลาวกํ ตโต ตโต ติณหีราทิเก อาเนตฺวา ตถา ตถา วินนฺธติ, ยถา เตสํ เปสการกญฺชิยสุตฺตํ วิย อเคฺคน วา อคฺคํ, มูเลน วา มูลํ สมาเนตุํ วิเวเจตุํ วา น สกฺกาฯ เตนาห **“ยถา”**ติ อาทิฯ **ตทุภยมฺปี**ติ กุลาคณฺฐิกนฺติ วุตฺตํ กญฺชิยสุตฺตํ กุลาวกญฺจฯ **ปุริมนเยเนวา**ติ ‘‘เอวเมว สตฺตา’’ติอาทินา ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนวฯ

กามํ มุญฺชปพฺพชติณานิ ยถาชาตานิปิ ทีฆภาเวน ปติตฺวา อรญฺญฏฺฐาเน อญฺญมญฺญํ วินนฺธิตฺวา อากุลานิ หุตฺวา ติฏฺฐนฺติ, ตานิ ปน ตถา ทุพฺพิเวจิยานิ ยถา รชฺชุภูตานีติ ทเสฺสตุํ **“ยถา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

อปาโยติ อเยน สุเขน, สุขเหตุนา วา วิรหิโตฯ **ทุกฺขสฺส คติภาวโต**ติ อปายิกสฺส ทุกฺขสฺส ปวตฺติฏฺฐานภาวโตฯ **สุขสมุสฺสยโต**ติ ‘‘อพฺภุทยโต วินิปติตตฺตา’’ติ วิรูปํ นิปติตตฺตา ยถา เตนตฺตภาเวน สุขสมุสฺสโย น โหติ, เอวํ นิปติตตฺตาฯ **อิตโร**ติ สํสาโร นนุ ‘‘อปาย’’นฺติ อาทินา วุโตฺตปิ สํสาโร เอวาติ? สจฺจเมตํ, นิรยาทีนํ ปน อธิมตฺตทุกฺขภาวทสฺสนตฺถํ อปายาทิคฺคหณํ โคพลิพทฺทญาเยน อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏี**ติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ เหตุผลภาเวน อปราปรุปฺปตฺติฯ **อโพฺภจฺฉินฺนํ วตฺตมานา**ติ อวิเจฺฉเทน ปวตฺตมานาฯ

ตํ สพฺพมฺปีติ ตํ ‘‘อปาย’’นฺติอาทินา วุตฺตํ สพฺพํ อปายทุกฺขเญฺจว วฏฺฏทุกฺขญฺจฯ **มหาสมุเทฺท วาตกฺขิตฺตา นาวา วิยา**ติ อิทํ ปริพฺภมนฏฺฐานสฺส มหนฺตภาวทสฺสนตฺถเญฺจว ปริพฺภมนสฺส อนวตฺถิตทสฺสนตฺถญฺจ เวทิตพฺพํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

นิทานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุกฺขวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. มหาวโคฺค

๑. อสฺสุตวาสุตฺตวณฺณนา

๖๑. **“อสฺสุตวา”**ติ โสตทฺวารานุสาเรน อุปธาริตํ, อุปธารณํ วา สุตํ อสฺส อตฺถีติ สุตวา, ตปฺปฏิเกฺขเปน น สุตวาติ อสฺสุตวาฯ วา-สโทฺท จายํ ปสํสายํ, อติสยสฺส วา โพธนโก, ตสฺมา ยสฺส ปสํสิตํ, อติสเยน วา สุตํ อตฺถิ, โส ‘‘สุตวา’’ติ สํกิเลสวิทฺธํสนสมโตฺถ ปริยตฺติธมฺมปริจโย ‘‘ตํ สุตฺวา ตถตฺตาย ปฏิปตฺติ จ สุตวา’’ติ อิมินา ปเทน ปกาสิโตฯ อถ วา โสตพฺพยุตฺตํ สุตฺวา กตฺตพฺพนิปฺผตฺติํ สุณีติ สุตวาฯ ตปฺปฏิเกฺขเปน น สุตวาติ อสฺสุตวาฯ เตนาหุ โปราณา ‘‘อาคมาธิคมาภาวา, เญยฺโย อสฺสุตวา อิตี’’ติฯ ตถา จาห ‘‘ขนฺธธาตุ...เป.... วินิจฺฉยรหิโต’’ติฯ ตตฺถ วาจุคฺคตกรณํ **อุคฺคโห,** ตตฺถ ปริปุจฺฉนํ **ปริปุจฺฉา,** กุสเลหิ สห โจทนาปริหรณวเสน วินิจฺฉยสฺส การณํ **วินิจฺฉโยฯ ปุถูน**นฺติ พหูนํฯ **กิเลสาทีนํ** กิเลสาภิสงฺขารานํ วิตฺถา

เรตพฺพํ ปฏิสมฺภิทามคฺคนิเทฺทเสสุ (มหานิ. ๕๑, ๙๔) อาคตนเยนฯ **อนฺธปุถุชฺชโน คหิโต** “นาลํ นิพฺพินฺทิตุ”นฺติอาทิวจนโตฯ อาสนฺนปจฺจกฺขวาจี **อิทํ**-สโทฺทติ อาห **“อิมสฺมินฺติ ปจฺจุปฺปนฺนปจฺจกฺขกายํ ทเสฺสตี”**ติฯ จตูสุ มหาภูเตสุ นิยุโตฺตติ **จาตุมหาภูติโก**ฯ ยถา ปน มหามตฺติกาย นิพฺพตฺตํ มตฺติกามยํ, เอวมยํ จตูหิ มหาภูเตหิ นิพฺพโตฺต **“จตุมหาภูตมโย”**ติ วุตฺตํฯ **นิพฺพิเนฺทยฺยา**ติ นิพฺพินฺทนมฺปิ อาปเชฺชยฺยฯ นิพฺพินฺทนา นาม อุกฺกณฺฐนา อนภิรติภาวโตติ วุตฺตํ **“อุกฺกเณฺฐยฺยา”**ติฯ **วิรเชฺชยฺยา**ติ วีตราโค ภเวยฺยฯ เตนาห **“น รเชฺชยฺยา”**ติฯ **วิมุเจฺจยฺยา**ติ อิธ ปน อจฺจนฺตาย วิมุจฺจนํ อธิเปฺปตนฺติ อาห **“มุจฺจิตุกาโม ภเวยฺยา”**ติฯ จตูหิ จ รูปชนกปจฺจเยหิ อาคโต จโยติ, **อาจโย,** วุทฺธิฯ จยโต อปกฺกโมติ **อปจโย,** ปริหานิฯ **อาทาน**นฺติ คหณํ, ปฏิสนฺธิยา นิพฺพตฺติฯ **เภโทติ** ขนฺธานํ เภโทฯ โส หิ กเฬวรสฺส นิเกฺขโปติ วุโตฺตติ อาห **“นิเกฺขปนนฺติ เภโท”**ติฯ

ปญฺญายนฺตีติ ปการโต ญายนฺติฯ **รูปํ ปริคฺคเหตุํ** ปริคฺคณฺหนวเสนปิ รูปํ อาลมฺพิตุํฯ **อยุตฺตรูปํ กตฺวา** ตณฺหาทีหิ ปริคฺคเหตุํ อรูปํ ปริคฺคณฺหิตุํ ยุตฺตรูปํ กโรติ เตสํ ภิกฺขูนํ สปฺปายภาวโตฯ เตนาห **“กสฺมา”**ติอาทิฯ **นิกฺกฑฺฒโนฺต**ติ ตโต คาหโต นีหรโนฺตฯ

มนายตนเสฺสว นามํ, น สมาธิปญฺญตฺตีนํ “จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยํ (สํ. นิ. ๑.๒๓, ๑๙๒; เปฏโก. ๒๒; มิ. ป. ๑.๙.๙), จิโตฺต คหปตี”ติอาทีสุ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๗๔) วิยฯ จิตฺตีกาตพฺพภูตํ วตฺถุ เอตสฺสาติ จิตฺตวตฺถุ, ตสฺส ภาโว **จิตฺตวตฺถุตา,** เตน การเณน จิตฺตภาวมาหฯ **จิตฺตโคจรตายา**ติ จิตฺตวิจิตฺตวิสยตายฯ **สมฺปยุตฺตธมฺมจิตฺตตายา**ติ ราคาทิสทฺธาทิสมฺปยุตฺตธมฺมวเสน จิตฺตสภาวตฺตาฯ เตน จิตฺตตาย จิตฺตตฺตมาหฯ **วิชานนเฏฺฐนา**ติ พุชฺฌนเฏฺฐนฯ **อโชฺฌสิต**นฺติ อโชฺฌสาภูตาย ตณฺหาย คหิตํฯ เตนาห **“ตณฺหายา”**ติอาทิฯ **ปรามสิตฺวา**ติ ธมฺมสภาวํ อนิจฺจตาทึ อติกฺกมิตฺวา ปรโต นิจฺจาทิโต อามสิตฺวาฯ **อฏฺฐสต**นฺติ อฏฺฐาธิกํ สตํฯ **นว มานา**ติ เสยฺยสฺส “เสโยฺยหมสฺมี”ติอาทินา อาคตา นววิธมานาฯ พฺรหฺมชาเล อาคตา สสฺสตวาทาทโย **ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิโยฯ เอว**นฺติ วุตฺตาการเนฯ ยสฺมา ตณฺหามานทิฏฺฐิคฺคาหวเสน ปุถุชฺชเนน ทฬฺหคฺคาหํ คหิตํ, ตสฺมา โส ตตฺถ **นิพฺพินฺทิตุํ** นิพฺพิทาญาณํ อุปฺปาเทตุํ **น สมโตฺถ**ฯ

ภิกฺขเวติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, เตน “วร”นฺติ เอวมาทิกํ สงฺคณฺหาติฯ อิทํ อนุสนฺธิวจนํ **“กสฺมา อาหา”**ติ กเถตุกามตาย การณํ ปุจฺฉติฯ เตนาห **“ปฐมํ หี”**ติอาทิฯ อสฺสุตวตา ปุถุชฺชเนนฯ **เตนา**ติ ภควตาฯ **อยุตฺตรูปํ กตํ** “นิพฺพิเนฺทยฺยา”ติอาทินา อาทีนวสฺส วิภาวิตตฺตาฯ อรูเป ปน ตถา อาทีนวสฺส อวิภาวิตตฺตา วุตฺตํ **“อรูปํ** ปริคฺคเหตุํ **ยุตฺตรูป”**นฺติ, ยุตฺตรูปํ วิย กตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **คาโห**ติ ตณฺหามานทิฏฺฐิคฺคาโหฯ **“นิกฺขมิตฺวา อรูปํ คโต”**ติ อิทํ ภควตา อาทีนวํ ทเสฺสตฺวา รูเป คาโห ปฏิกฺขิโตฺต, น อรูเป, ตสฺมา “กาตโพฺพ นุ โข โส ตตฺถา”ติ มิจฺฉาคณฺหนฺตานํ โส ตโต รูปโต นิกฺขมิตฺวา อรูปํ คโต วิย โหตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ **ติฏฺฐมาน**นฺติ ติฏฺฐนฺตํฯ “อาปชฺชิตฺวา วิย โหตี”ติ สภาเวน ปวตฺตมานํ **“ปฐมวเย”**ติอาทินา รูปสฺส เภทํ วยาทีหิ วิภชิตฺวา ทเสฺสติฯ

ปาทสฺส อุทฺธรเณติ ยถา ฐปิตสฺส ปาทสฺส อุกฺขิปเนฯ **อติหรณ**นฺติ ยถาอุทฺธตํ ยถาฐิตฏฺฐานํ อติกฺกมิตฺวา หรณํฯ **วีติหรณ**นฺติ อุทฺธโต ปาโท ยถาฏฺฐิตํ ปาทํ ยถา น ฆเฏฺฏติ, เอวํ โถกํ ปสฺสโต ปริณาเมตฺวา หรณํฯ **โวสฺสชฺชน**นฺติ ตถา ปรปาทํ วีติสาเรตฺวา ภูมิยํ นิกฺขิปนตฺถํ อโวสฺสชฺชนํฯ **สนฺนิเกฺขปน**นฺติ โวสฺสเชฺชตฺวา ภูมิยํ สมํ นิกฺขิปนํ ฐปนํฯ **สนฺนิรุชฺฌน**นฺติ นิกฺขิตฺตสฺส สพฺพโส นิรุชฺฌนํ อุปฺปีฬนํฯ **ตตฺถ ตเตฺถวา**ติ ตสฺมึ ตสฺมึ ปฐมวยาทิ

เก เอวฯ อวธารเณน เตสํ โกฏฺฐาสนฺตรสงฺกมนาภาวมาหฯ **โอธี**ติ ภาโว, **ปพฺพ**นฺติ สนฺธิฯ ปฐมวยาทโย เอว เหตุถ โอธิ ปพฺพนฺติ จ อธิเปฺปตาฯ **ปฎฺปฎฺายนฺตา**ติ ''ปฎฺปฎฺา''อิติ กโรนฺตา วิย, เตน เนสํ ปวตฺติกฺขณสฺส อิตฺตรตํ ทเสฺสติฯ **เอตน**ฺติ เอตํ รูปธมฺมานํ ยถาวุตฺตํ ตตฺถ ต เตฺถว ภิชฺชนํ เอวํ วุตฺตปฺปการเมวฯ **วฏฺฏิปฺปเทส**นฺติ วฏฺฏิยา ปฺลกํ พรหํฯ ตณฺหิ วฏฺฏิยา ปฺลกํ อนติกฺกมิตฺวาว สา ทีปชาลา ภิชฺชติฯ **ปเวณิสมฺพนฺธวเสนา**ติ สนฺตติวเสนฯ

รตฺตินฺติ รตฺติยํฯ ภุมฺมเตฺถ เหตํ อุปโยควจนํฯ **เอวํ ปน อโตฺถ น คเหตโพฺพ** อนุปฺปนฺนสฺส นิโรธาภาวโตฯ **ปุริมปเวณิโต**ติ รูเป วุตฺตปเวณิโตฯ **อเนกานิ จิตฺตโกฏิสตสหสฺสานิ อุปฺปชฺชนฺตี**ติ วุตฺตมตฺถํ เถรวาเทน ทีเปตุํ **''วุตฺตมฺปิ เจต''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อฑฺฒจูฬ**นฺติ โถเกน อูนํ อุปฑฺฒํ, ตสฺส ปน อุปฑฺฒํ อธิการโต วาหสตสฺสาติ วิญฺญายติฯ ''อฑฺฒ จุทฺทส''นฺติ เกจิ, ''อฑฺฒจตุตฺถ''นฺติ อปเรฯ ''สาธิกํ ทิยฑฺฒสตํ วาหา''ติ ทฬฺหํ กตฺวา วทนฺตีติ วีมํสิตพฺพํฯ จตุนาฬิโก ตุโมฺพฯ มหารญฺญตาย ปวทฺธํ วนํ **ปวน**นฺติ อาห **''ปวเนติ มหาวเน''**ติฯ **ต**นฺติ ปฐมํ คหิตสาขํฯ **อยมโตฺถ**ติ อยํ ภูมิํ อโนตริตฺวา ฐิตสาขาย เอว คหณสงฺขาโต อโตฺถฯ เอตทตฺถเมว หิ ภควา ''อรเญฺญ''ติ วตฺวาปิ ''ปวเน''ติ อาหฯ

อรญฺญมหาวนํ วิยาติ อรญฺญฏฺฐาเน พฺรหารเญฺญ วิยฯ **อารมฺมโณลมฺพน**นฺติ อารมฺมณสฺส อวลมฺพนํฯ **น วตฺตพฺพํ** อารมฺมณปจฺจเยน วินา อนุปฺปชฺชนโตฯ **เอกชาติย**นฺติ รูปาทินีลาทิเอกสภาวํฯ ''ทิสฺสติ, ภิกฺขเว, อิมสฺส จาตุมหาภูติกสฺส กายสฺส อาจโยปิ อปจโยปี''ติ วทเนฺตน **รูปโต นีหริตฺวา อรูเป คาโห ปติฏฺฐาปิโต** นาม, ''วรํ, ภิกฺขเว, อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน''ติอาทิํ วทเนฺตน **อรูปโต นีหริตฺวา รูเป** คาโห ปติฏฺฐาปิโต นามฯ

นนฺติ คาหํฯ **อุภยโต**ติ รูปโต จ อรูปโต จฯ **หริสฺสามี**ติ นีหริสฺสามิฯ **ปริวเตฺตตฺวา**ติ มนฺตํ ชปฺปิตฺวาฯ **กเณฺณ ธฺเมตฺวา**ติ กเณฺณ ธเมตฺวาฯ **อสฺสา**ติ วิสสฺสฯ **นิมฺมเถตฺวา**ติ นิมฺมทฺทิตฺวา, นีหริตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ

มโคฺคติ โลกุตฺตรมโคฺคฯ ''นิพฺพินฺท''นฺติ อิมินา พลววิปสฺสนา กถิตาฯ

อสฺสุตวาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยอสฺสุตวาสุตฺตวณฺณนา

๖๒. ปจฺจยภาเวน สุขเวทนาย หิตนฺติ **สุขเวทนิยํ**ฯ เตนาห **''สุขเวทนาย ปจฺจย''**นฺติฯ ปจฺจยภาโว จ อุปนิสฺสยโกฏิยา, น สหชาตโกฏิยาฯ เตนาห ''นนุ จา''ติอาทิฯ **ชวนเวทนายา**ติ ชวนจิตฺตสหคตาย เวทนายฯ **ตํ สนฺธายา**ติ ตํ อุปนิสฺสยปจฺจยตํ สนฺธายฯ **เอต**นฺติ เอตํ ''สุขเวทนาย ปจฺจย''นฺติ วจนํ วุตฺตํฯ **เอเสว นโย**ติ อิมินา ''นนุ จ โสตสมฺผสฺส สุขเวทนาย ปจฺจโย น โหตี''ติ เอวมาทิํ อติทิสติฯ โส สมฺผสฺส ชาติ อุปฺปตฺติฏฺฐานํ เอตสฺสาติ **ตชฺชาติกํ,** เวทยิตํฯ ตํ ปน ยสฺมา ตสฺส ผสฺสสฺส อนุจฺฉวิกเมว โหติ, ตสฺมา **ตสฺสารุปฺปํ ตสฺส ผสฺสสฺส อนุรูป**นฺติ **จ อโตฺถ** วุโตฺตฯ **วุตฺตนเยนา**ติ ''สุขเวทนาย ปจฺจโย''ติอาทินา วุตฺตวิธิอนุสาเรนฯ อธรารณิยํ อุตฺตรารณิยา มนฺถนวเสน ฆฏฺฏนํ อิว สงฺฆฏฺฏนํ ผเสฺสน ยุคคฺคาโห, ตสฺส ปน ฆฏฺฏนสฺส นิรนฺตรปฺปวตฺติยา ปิณฺฑิตภาโว อิธ สโมธานํ, น เกสญฺจิ ทฺวินฺนํ ติณฺณํ วา สหาวฏฺฐานนฺติ วุตฺตํ **''สงฺฆฏฺฏนสมฺปิณฺฑเนนาติ อโตฺถ''**ติฯ **อคฺคิจุโณฺณ**ติ วิปฺผุลิงฺคํฯ **วตฺถู**ติ จกฺขาทิวตฺถุ วิสยสงฺฆฏฺฏนโตฯ ลพฺภมาโนว ธโมฺม สงฺฆฏฺฏนํ วิย คยฺหตีติ วุตฺตํ **''สงฺฆฏฺฏนํ วิย ผโสฺส''**ติฯ **อุสฺมาธาตุ วิย เวทนา** ทุกฺขสภาวตฺตาฯ

ทุติยอสฺสุตวาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปุตฺตมํสูปมสุตฺตวณฺณนา

๖๓. **วุตฺตนยเมวา**ติ เหฏฺฐา อาหารวคฺคสฺส ปฐมสุเตฺต วุตฺตนยเมวฯ **ลาภสกฺกาเรนา**ติ ลาภสกฺการสงฺขาตาย อฏฺฐุปฺปตฺติยาติ เกจิฯ ลาภสกฺกาเร วา อฏฺฐุปฺปตฺติยาติ อปเรฯ โย หิ ลาภสกฺการนิมิตฺตํ ปจฺจเยสุ เคเธน ภิกฺขูนํ อปจฺจเวกฺขิตปริโภโค ชาโต, ตํ อฏฺฐุปฺปตฺตึ กตฺวา ภควา อิมํ เทสนํ นิกฺขิปิฯ **ยมกมหาเมโฆ**ติ เหฏฺฐา โอลมฺพนอุปริอุคฺคมนวเสน สตปฏลสหสฺสปฏโล ยุคฬมหาเมโฆฯ

ติฏฺฐนฺติ เจว ภควติ กตฺถจิ นิพทฺธวาสํ วสเนฺต, จาริกมฺปิ คจฺฉเนฺต อนุพนฺธนฺติ จฯ ภิกฺขูนมฺปิ เยภุเยฺยน กปฺปสตสหสฺสํ ตโต ภิโยฺยปิ ปูริตทานปารมิสญฺจยตฺตา ตทา มหาลาภสกฺกาโร อุปฺปชฺชตีติ วุตฺตํ “**เอวํ ภิกฺขุสงฺฆสฺสปี**”ติฯ **สกฺกโต**ติ สกฺการปฺปโตฺตฯ **ครุกโต**ติ ครุการปฺปโตฺตฯ **มานิโต**ติ พหุมโต มนสา ปิยายิโต จฯ **ปูชิโต**ติ มาลาทิปูชาย เจว จตุปจฺจยาภิปูชาย จ ปูชิโตฯ **อปจิโต**ติ อปจายนปฺปโตฺตฯ ยสฺส หิ จตฺตาโร ปจฺจเย สกฺกตฺวา สุอภิสงฺขเต ปณีตปณีเต อุปเนนฺติ, โส สกฺกโตฯ ยสฺมึ ครุภาวํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา เทนฺติ, โส ครุกโตฯ ยํ มนสา ปิยายนฺติ พหุมญฺญนฺติ, โส พหุมโตฯ ยสฺส สพฺพเมตํ ปูชาวเสน กโรนฺติ, โส ปูชิโตฯ ยสฺส อภิวาทนปจฺจุฏฺฐานญฺชลิกมฺมาทิวเสน ปรมนิปจฺจการํ กโรนฺติ, โส อปจิโตฯ ภควติ ภิกฺขุสเงฺฆ จ โลโก เอวํ ปฏิปโนฺนฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เตน โข ปน สมเยน…เป…. ปริกฺขารานนฺ’’ติ (อุทา. ๑๔; สํ. นิ. ๒.๗๐)ฯ **ลาภคฺคยสคฺคปฺปตฺตน**ฺติ ลาภสฺส จ ยสสฺส จ อคฺคํ อุกฺกํสํ ปตฺตํฯ

ปฐมาหารวณฺณนา

อสฺสาติ ภควโตฯ ธมฺมสภาวจินฺตาวเสน ปวตฺตํ สโหตฺตปฺปญาณํ **ธมฺมสํเวโค**ฯ ธุวปฏิเสวนฏฺฐานเญฺหตํ สตฺตานํ, ยทิทํ อาหารปริโภโค, ตสฺมา น ตตฺถ อปจฺจเวกฺขณมเตฺตน ปาราชิกํ ปญฺญเปตุํ สกฺกาติ อธิปฺปาโยฯ **อาหารา**ติ ‘‘ปจฺจยา’’ติอาทินา ปุเพฺพ อาหาเรสุ วุตฺตวิธึ สนฺธาย อาห “**อาหารา**”ติอาทิฯ อิทานิ ตตฺถ กตฺตพฺพํ อตฺถวณฺณนํ สนฺธาย “**เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวา**”ติ วุตฺตํฯ

อาทีนวนฺติ โทสํฯ **ชายา**ติ ภริยาฯ **ปตี**ติ ภตฺตาฯ อเปกฺขาสทฺทา เจเต ปิตาปุตฺตสทฺทา วิย, ปาฬิยํ ปน อา-การสฺส รสฺสตฺตํ สานุนาสิกญฺจ กตฺวา วุตฺตํ **“ชายมฺปติกา”**ติฯ สมฺมา ผลํ วหตีติ สมฺพลํ, สุขาวหนฺติ อโตฺถฯ ตถา หิ ตํ ‘‘ปเถ หิตนฺติ ปาเถยฺย’’นฺติ วุจฺจติฯ มคฺคสฺส กนฺตารปริยาปนฺนตฺตา วุตฺตํ “**กนฺตารภูตํ มคฺค**”นฺติฯ ทุลฺลภตาย ตํ อุทกํ ตตฺถ ตาเรตีติ กนฺตารํ, นิรุทกํ มหาวนํฯ รุฬฺหีวเสน อิตรมฺปิ มหาวนํ ตถา วุจฺจตีติ อาห “**โจรกนฺตาร**”นฺติ อาทิฯ ปรราชูนํ เวริอาทีนญฺจ วเสน สปฺปฏิภยมฺปิ อรญฺญํ เอเตฺถว สงฺคหํ คจฺฉตีติ วุตฺตํ “**ปญฺจวิธ**”นฺติฯ

ฆนฆนฏฺฐานโตติ มํสสฺส พหลพหลํ ถูลถูลํ หุตฺวา ฐิตฏฺฐานโตฯ ‘‘ตาทิสญฺหิ มํสํ คเหตฺวา สุกฺขาปิตํ **วลฺลูรํ**ฯ สูเล อาวุนิตฺวา ปกฺกมํสํ **สูลมํสํฯ วิรฬจฺฉายายํ นิสีทิํสุ** คนฺตุํ อสมโตฺถ หุตฺวาฯ **โควตกฺกุกฺกุรวตเทวตายาจนาทีหี**ติ โควตกุกฺกุรวตาทิวตจรเณหิ เจว เทวตายาจนาทีหิ ปณิธิกเมฺมหิ จ มหนฺตํ ทุกฺขํ อนุภูตํฯ

ยสฺมา ปน สาสเน สมฺมาปฏิปชฺชนฺตสฺส ภิกฺขุโน อาหารปริโภคสฺส โอปมฺมภาเวน เตสํ ชายมฺปติกานํ ปุตฺตมํสปริโภโค อิธ ภควตา อานีโต, ตสฺมาสฺส นานากาเรหิ โอปมฺมตฺตํ วิภาเวตุํ **“เตสํ โส ปุตฺตมํสาหาโร”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **สชาติมํสตายา**ติ สมานชาติกมํสภาเวน, มนุสฺสมํสภาเวนาติ อโตฺถฯ มสฺสุสมํสญฺหิ กุลปฺปสุตมนุสฺสานํ อมนุญฺญํ โหติ อปริจิตภาวโต คารยฺหภาวโต จ, ตโต เอว ญาติอาทิมํสตายาติอาทิ วุตฺตํฯ ตรุณมํสตายาติอาทิ ปน สภาวโต อนภิสงฺขารโต จ อมนุญฺญาติ กตฺวา วุตฺตํฯ **อธูปิตตายา**ติ อธูปิตภาวโตฯ **มชฺฌตฺตภาเวเยว ฐิตา**ฯ ตโต เอว **นิจฺฉนฺทราคปริโภเค ฐิตา**ติ วุตฺตํ กนฺตารโต นิตฺถรณชฺฌาสยตายฯ อิทานิ เย จ เต อนปนีตาหาโร, น ยาวทตฺถปริโภโค วิคตมเจฺฉรมลตา สโมฺมหาภาโว อายตึ ตตฺถ ปตฺถนาภาโว สนฺนิธิการาภาโว อปริจฺจชนมทตฺถาภาโว อหีฬนา อวิวาทปริโภโค จาติ อุปมายํ ลพฺภมานา ปการวิเสสา, เต ตถา นีหริตฺวา อุปเมเยฺย โยเชตฺวา ทเสฺสตุํ **“น อฎฺฐินฺหารุจมฺมนิสฺสิตฎฺฐานานี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตํ การณ**นฺติ ตํ เตสํ ชายมฺปตีนํ ยาวเทว กนฺตารนิตฺถรณตฺถาย ปุตฺตมํสปริโภคสงฺขาตํ การณํฯ

นิสฺสนฺทปาฏิกุลฺยตํ ปจฺจเวกฺขโนฺตปิ กพฬีการาหารํ ปริวีมํสติฯ **ยถา เต ชายมฺปติกา**ติอาทิปิ โอปมฺมสํสนฺทนํฯ ‘‘ปริภุญฺชิตโพฺพ อาหาโร’’ติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ **อปฏิกฺขิปิตฺวา**ติ อนปเนตฺวาฯ **วฏฺฏเกน วิย กุกฺกุเฏน วิย จา**ติ วิสทิสูทาหรณํฯ **โอธึ อทเสฺสตฺวา**ติ มหนฺตคฺคหณวเสน โอธึ อกตฺวาฯ **สีเหน วิยา**ติ สทิสูทาหรณํฯ โส กิร สปทานเมว ขาทติฯ

อคธิตอมุจฺฉิตาทิภาเวน ปริภุญฺชิตพฺพโต **“อมจฺฉรายิตฺวา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม อตฺถีติ ทิฎฺฐิ **อตฺตูปลทฺธิ,** ตํสหคเตน สโมฺมเหน อตฺตา อาหารํ ปริภุญฺชตีติฯ **สติสมฺปชญฺญวเสนปี**ติ ‘‘อสิเต ปีเต ขายิเต สายิเต สมฺปชานการี โหตี’’ติ เอตฺถ วุตฺตสติสมฺปชญฺญวเสนปิฯ

‘‘อโห วต มยํ…เป…. ลเภยฺย’’นฺติ ปตฺถนํ วา, ‘‘หิโยฺย วิย…เป…. น ลทฺธ’’นฺติ อนุโสจนํ วา อกตฺวาติ โยชนาฯ

‘‘สนฺนิธึ น อกํสุ, ภูมิยํ วา นิขณึสุ, อคฺคินา วา ฌาปยึสู’’ติ น-การํ อาเนตฺวา โยชนาฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ

ปิณฺฑปาตํ วา อหีเฬเนฺตน ทายกํ วา อหีเฬเนฺตน ปริภุญฺชิตโพฺพติ โยชนาฯ **ส ปตฺตปาณี**ติ โส ปตฺตหโตฺถฯ **นาวชานิยา**ติ น อวชานิยาฯ **อติมญฺญตี**ติ อติกฺกมิตฺวา มญฺญติ, อวชานาตีติ อโตฺถฯ

‘‘ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริญฺญาเต’’ติ วตฺวา ตาหิ กพฬีการาหารสฺส ปริชานนวิธึ ทเสฺสโนฺต **“กถ”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สวตฺถุกวเสนา**ติ สสมฺภารวเสน, สภาวโต ปน รูปาหรณํ โอชมตฺตํ โหติฯ อิทญฺหิ กพฬีการาหารสฺส ลกฺขณํฯ กามํ รสารมฺมณํ ชิวฺหาปสาเท ปฏิหญฺญติ, เตน ปน อวินาภาวโต สมฺปตฺตวิสยคาหิตาย จ ชิวฺหาปสาทสฺส **“โอชฎฺฐมกรูปํ กตฺถ ปฏิหญฺญตี”**ติ วุตฺตํฯ **ตสฺสา**ติ ชิวฺหาปสาทสฺส ฯ **อิเม ธมฺมา**ติ อิเม ยถาวุตฺตภูตุปาทายธมฺมาฯ **ตนฺ**ติ รูปขนฺธํฯ **ปริคฺคณฺหโต**ติ ปริคฺคณฺหนฺตสฺสฯ **อุปฺปนฺนา ผสฺสปญฺจมกา ธมฺมา**ติ สเพฺพปิ เย ยถานิทฺธาริตา, เตหิ สหปฺปวตฺตาว สเพฺพปิ อิเมฯ **สรสลกฺขณโต**ติ อตฺตโน กิจฺจโต ลกฺขณโต จฯ **เตสํ** นามรูปภาเวน ววตฺถปิตานํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ ปจฺจโย วิญฺญาณํฯ ‘‘ตสฺส สงฺขารา เตสํ อวิชฺชา’’ติ เอวํ อุทฺธํ อาโรหนวเสน **ปจฺจยํ**ฯ อโธโอโรหนวเสน ปน

สฬายตนาทิเก **ปริเยสโนฺต อนุโลมปฏิโลมํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ ปสฺสติ**ฯ สฬายตนาทโยปิ หิ รูปารูปธมฺมานํ ยถารหํ ปจฺจยภาเวน ววตฺเถตพฺพาติฯ **ยาถาวโต ทิฏฺฐตฺตา**ติ ''อิทํ รูปํ, เอตฺตกํ รูปํ, น อิโต ภิยฺโย, อิทํ นามํ, เอตฺตกํ นามํ, น อิโต ภิยฺโย''ติ จ ยถาภูตํ ทิฏฺฐตฺตาฯ อนิจฺจานุปสฺสนา, ทุกฺขานุปสฺสนา, อนตฺตานุปสฺสนา, นิพฺพิทานุปสฺสนา, วิราคานุปสฺสนา, นิโรธานุปสฺสนา, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาติ อิมาสํ **สตฺตนฺนํ อนุปสฺสนานํ วเสน**ฯ **โส**ติ กพฬีการาหาโรฯ **ติลกฺขณ...เป.... สงฺขาตายา**ติ อนิจฺจตาทีนํ ติณฺณํ ลกฺขณานํ ปฏิวิชฺฌนวเสน ลกฺขณวนฺตสมฺมสนวเสน จ ปวตฺตญาณสงฺขาตายฯ **ปริญฺญาโต โหติ** อนวเสสโต นามรูปสฺส ญาตตฺตา ตปฺปริยาปนฺนตฺตา จ อาหารสฺสฯ เตนาห **''ตสฺมึ เยวา''**ติอาทิฯ **ฉนฺทราคาวกฑฺฒเนนา**ติ ฉนฺทราคสฺส ปชหเนนฯ

ปญฺจ กามคุณา การณภูตา เอตสฺส อตฺถีติ **ปญฺจกามคุณิโก**ฯ เตนาห **''ปญฺจกามคุณสมฺภโว''**ติฯ เอกิสฺสา ตณฺหาย ปริญฺญา **เอกปริญฺญา**ฯ สพฺพสฺส ปญฺจกามคุณิกสฺส ราคสฺส ปริญฺญา, **สพฺพปริญฺญา**ฯ ตทุภยสฺสปิ มูลภูตสฺส อาหารสฺส ปริญฺญา **มูลปริญฺญา**ฯ อิทานิ อิมา ติโสฺสปิ ปริญฺญาโย วิภาเคน ทเสฺสตุํ **''โย ภิกฺขู''**ติอาทิ อารทฺธํฯ **ชิวฺหาทฺวาเร เอกรสตณฺหํ ปริชานาตี**ติ ชิวฺหาย รสํ สายิตฺวา อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ''โย ยเมตฺถ รโส, โส วตฺถุกามวเสน โอชฏฺฐมกรูปํ โหติ ชิวฺหายตนํ ปสาโทฯ โส กึ นิสฺสิโต? จตุมหาภูตนิสฺสิโตฯ ตํสหชาโต วโณฺณ คโนฺธ รโส โอชา ชีวิตินฺทฺริยนฺติ อิเม ธมฺมา รูปกฺขโนฺธ นามฯ โย ตสฺมึ รเส อสฺสาโท, อยํ รสตณฺหาฯ ตํสหคตา ผสฺสาทโย ธมฺมา จตฺตาโร อรูปกฺขนฺธา''ติอาทิวเสนฯ สพฺพํ อฏฺฐกถายํ อาคตวเสน เวทิตพฺพํฯ เตนาห **''เตน ปญฺจกามคุณิโก ราโค ปริญฺญาโตว โหตี''**ติฯ ตตฺถ **เตนา**ติ โย ภิกฺขุ ชิวฺหาทฺวาเร รสตณฺหํ ปริชานาติ, เตนฯ กถํ ปน เอกสฺมึ ทฺวาเร ตณฺหํ ปริชานโต ปญฺจสุ ทฺวาเรสุ ราโค ปริญฺญาโต โหตีติ อาห **''กสฺมา''**ติ อาทิฯ **ตสฺสาเยวา**ติ ตณฺหาย เอว ตณฺหาสามญฺญโต เอกตฺตนยวเสน วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ ปญฺจสุ ทฺวาเรสุฯ **อุปฺปชฺชนโต**ติ รูปราคาทิภาเวน อุปฺปชฺชนโตฯ โลโภ เอว หิ ตณฺหายนเฏฺฐน ''ตณฺหา''ติปิ, รชฺชนเฏฺฐน ''ราโค''ติปิ วุจฺจติฯ เตนาห **''สาเยว หี''**ติอาทิฯ อิทานิ วุตฺตเมวตฺถํ **''ยถา''**ติอาทินา อุปมาย สมฺปิเณฺฑติฯ **ปญฺจมเคฺค หนโฺต**ติ ปญฺจสุ มเคฺคสุ สญฺจริตฺตํ กโรเนฺตน มคฺคคามิโน หนโนฺต ''มเคฺค หนโต''ติ วุโตฺตฯ

สพฺยญฺชเน ปิณฺฑปาตสญฺญิเต ภตฺตสมฺมเห มนุเญฺญ รูเป รูปสทฺทาทโย ลพฺภนฺติ, ตตฺถ ปญฺจกามคุณราคสฺส สมฺภวํ ทเสฺสตุํ **''กถ''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **สติสมฺปชเญฺญน ปริคฺคเหตฺวา**ติ สพฺพภาคิเยน กมฺมฏฺฐานปริปาลเกน ปริคฺคเหตฺวาฯ **นิจฺฉนฺทราคปริโภเคนา**ติ มคฺคาธิคมสิเทฺธน นิจฺฉนฺทราคปริโภเคน ปริภุเตฺตฯ **โส**ติ กามคุณิโก ราโคฯ

ตสฺมึ สตีติ กพฬีการาหาเร สติฯ **ตสฺสา**ติ ปญฺจกามคุณิกราคสฺสฯ **อุปฺปตฺติโต**ติ อุปฺปชฺชนโตฯ น หิ อาหาราลาเภน ชิฆจฺฉาทุพฺพลฺยปเรตสฺส กามปริโภคิจฺฉา สมฺภวติฯ **อุปนิชฺฌานจิตฺตน**ฺติ ราควเสน อญฺญมญฺญํ โอโลกนจิตฺตํฯ

นตฺถิ ตํ สํโยชนนฺติ ปญฺจวิธมฺปิ อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เตนาห **''เตน ราเคน...เป.... นตฺถี''**ติฯ **เตนา**ติ กามราเคนฯ **เอตฺตเกนา**ติ ยถาวุตฺตาย เทสนายฯ **กเถตุํ วฏฺฏตี**ติ อิมํ ปฐมาหารกถํ กเถเนฺตน ธมฺมกถิเกนฯ

ปฐมาหารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติยาหารวณฺณนา

ทุติเยติ ทุติเย อาหาเรฯ **อุทฺทาลิตจมฺมา**ติ อุปฺปาฏิตจมฺมา, สพฺพโส อปนีตจมฺมาติ อ โตฺถฯ **น สโกฺกติ** ทุพฺพลภาวโต, ตถา หิ อิตฺถี ‘‘อพลา’’ติ วุจฺจติฯ **สิลากุฏฺฏาทีนนฺ**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อิฏฺฐกกุฏฺฏมตฺติกากุฏฺฏาทีนํ สงฺคโหฯ **อุณฺณนาภี**ติ มกฺกฏกํฯ **สรพู**ติ ฆรโคฬิกา ฯ **อุจฺจาลิงฺคปาณกา** นาม โลมสา ปาณกาฯ **อากาสนิสฺสิตา**ติ อากาสจาริโนฯ **ลุญฺจิตฺวา**ติ อุปฺปาเฏตฺวาฯ

ติโสฺส ปริญฺญาติ เหฏฺฐา วุตฺตา ญาตปริญฺญาทโย ติโสฺส ปริญฺญาฯ **ตมฺมูลกตฺตา**ติ ผสฺสมูลกตฺตาฯ **เทสนา ยาว อรหตฺตา กถิตา** สพฺพโส เวทนาสุ ปริญฺญาตาสุ กิเลสานํ เลสสฺสปิ อภาวโตฯ

ทุติยาหารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตติยาหารวณฺณนา

องฺคารกาสุนฺติ องฺคารราสิํฯ **ผุฎนฺตี**ติ อตฺตโน อุปริ สยเมว อากิรนฺตีติ อโตฺถฯ เต นาห ‘‘นรา รุทนฺตา ปริทยฺหมานคตฺตา’’ติฯ **นรา**ติ ปุริสาติ อโตฺถ, น มนุสฺสาฯ **ภยญฺหิ มํ วินฺทตี**ติ ภยสฺส วเสน กโรโนฺต ภยํ ลภติ นามฯ **สนฺตรมาโนวา**ติ สุฏฺฐุ ตรมาโน เอว หุตฺวาฯ โปริสํ วุจฺจติ ปุริสปฺปมาณํ, ตสฺมา **อติเรกโปริสา** ปุริสปฺปมาณโต อธิกาฯ เตนาห **‘‘ปญฺจรตนปฺปมาณา’’**ติฯ **อสฺสา**ติ กาสุยาฯ **ตทภาเว**ติ เตสํ ชาลาธูมานํ อภาเวฯ **อารกาวสฺสา**ติ อารกา เอว อสฺสฯ

องฺคารกาสุ วิย เตภูมกวฏฺฏํ เอกาทสนฺนํ อคฺคีนํ วเสน มหาปริฬาหโตฯ **ชิวิ...เป.... ปุถุชฺชโน** เตหิ อคฺคีหิ ทหิตพฺพโตฯ **เทฺว พล...เป.... กมฺมํ** อนิจฺฉนฺตเสฺสว ตสฺส วฏฺฏทุเกฺข ปาตนโตฯ อายูหนูปกฑฺฒนานํ กาลเภโท น จิเนฺตตโพฺพ เอกนฺตภาวิโน ผลสฺส นิปฺผาทิตตฺตาติ อาห **‘‘กมฺมํ หี’’**ติอาทิฯ

ผเสฺส วุตฺตนเยเนวาติ ตตฺถ ‘‘ผโสฺส สงฺขารกฺขโนฺธ’’ติ วุตฺตํ, อิธ ‘‘มโนสเญฺจตนา สงฺขารกฺขโนฺธ’’ติ วตฺตพฺพํฯ เสสํ **วุตฺตนยเมวา**ติฯ ‘‘ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปจฺจยา ภโว’’ติ วจนโต มโนสเญฺจตนาย ตณฺหา มูลการณนฺติ อาห **‘‘ตณฺหามูลกตฺตา มโนสเญฺจตนายา’’**ติฯ เตนาห **‘‘น หี’’**ติอาทิฯ เกจิ ปน ยสฺมา มโนสเญฺจตนาย ผลภูตํ เวทนํ ปฏิจฺจ ตณฺหา อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา เอวํ วุตฺตนฺติ วทนฺติฯ

ตติยาหารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุตฺถาหารวณฺณนา

อนิฏฺฐปาปนวเสน ตํสมงฺคีปุคฺคลํ อาคจฺฉตีติ อาคุ, ปาปํ, ตํ จรติ สีเลนาติ **อาคุจารี**ฯ เตนาห **‘‘ปาปจาริ’’**นฺติฯ

ราชา วิย กมฺมํ ปรมิสฺสรภาวโตฯ **อาคุจารี ปุริโส วิย...เป.... ปุถุชฺชโน** ทุกฺขวตฺถุภาวโตฯ อาทินฺนปฺปหารวณานิ **ตีณิ สตฺติสตานิ วิย** ปุถุชฺชนสฺส อาตุรมานมหาทุกฺขปติฏฺฐํ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํฯ เตนาห **สตฺติ...เป.... ทุกฺข**นฺติฯ

ตมฺมูลกตฺตาติ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณมูลกตฺตา อิโต ปรํ ปวตฺตนามรูปสฺสฯ

จตุตฺถาหารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปุตฺตมํสูปมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อตฺถิราคสุตฺตวณฺณนา

๖๔. จตุเตฺถ **โส**ติ โลโภฯ **รญฺชนวเสนา**ติ รงฺคชาตํ วิย ตสฺส จิตฺตสฺส อนุรญฺชนวเสนฯ **นนฺทนวเสนา**ติ สปฺปีติกตาย อารมฺมณสฺส อภินนฺทนวเสนฯ **ตณฺหายนวเสนา**ติ วิสยกตฺตุกามตาย วเสนฯ เอโก เอว หิ โลโภ ปวตฺติอาการวเสน ตถา วุโตฺตฯ **ปติฏฺฐิต**นฺติ ลทฺธสภาวํฯ **ตตฺถา**ติ วเฏฺฏฯ อาหาเรติ เกจิฯ **วิญฺญาณ**นฺติ อภิสงฺขารวิญฺญาณํฯ **วิรุฬฺห**นฺติ ผลนิพฺพตฺติยา วิรุฬฺหิปฺปตฺตํฯ เตนาห **“กมฺมํ ชวาเปตฺวา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **ชวาเปตฺวา**ติ ผลํ คาหาเปตฺวาฯ อภิสงฺขารวิญฺญาณญฺหิ อตฺตนา สหชาตานํ สหชาตาทิปจฺจเยหิ เจว อาหารปจฺจเยน จ ปจฺจโย หุตฺวา ตสฺส อตฺตโน ผลุปฺปาทเน สามตฺถิยตฺตา วิรุฬฺหิปฺปตฺตํฯ เตนาห ‘‘กมฺมํ สนฺตาเน ลทฺธภาวํ วิรุฬฺหิปฺปตฺตญฺจสฺส โหตี’’ติฯ วฏฺฏกถา เอสาติ กตฺวา **“ยตฺถาติ เตภูมกวเฏฺฏ ภุมฺม”**นฺติ วุตฺตํฯ **สพฺพตฺถา**ติ สเพฺพสุฯ **ปุริมปเท เอตํ ภุมฺม**นฺติ ‘‘ยตฺถ ตตฺถา’’ติ อาคตํ เอตํ ภุมฺมวจนํ ปุริมสฺมิํ ปุริมสฺมิํ ปเท วิสยภูเตฯ ตญฺหิ อารพฺภ เอตํ ‘‘ยตฺถ ตตฺถา’’ติ ภุมฺมวจนํ วุตฺตํฯ **อิมสฺมิํ วิปากวเฏฺฏ**ติ ปจฺจุปฺปเนฺน วิปากวเฏฺฏฯ อายติํ วฏฺฏเหตุเก สงฺขาเร สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ยตฺถ อตฺถิ อายติํ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺตี’’ติ วจนโต ฯ **ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺตี**ติ จ ปฏิสนฺธิ อธิเปฺปตาติ วุตฺตํ ‘‘ยตฺถ อตฺถิ อายติํ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ, อตฺถิ ตตฺถ อายติํ ชาติชรามรณ’’นฺติฯ **ชาตี**ติ เจตฺถ มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมนํ อธิเปฺปตํฯ **ยสฺมิํ ฐาเน**ติ ยสฺมิํ การเณ สติฯ

การณเญฺจตฺถ สงฺขารา เวทิตพฺพาฯ เต หิ อายติํ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติยา เหตู, ตณฺหาอวิชฺชาโย, กาลคติอาทโย จ กมฺมสฺส สมฺภาราฯ เกจิ ปน กิเลสวฏฺฏกมฺมคติกาลา จาติ อธิปฺปาเยน ‘‘กาลคติอาทโย จ กมฺมสฺส สมฺภารา’’ติ วทนฺติฯ ตํตํภวปตฺถนาย ตถา ตถา คโต ติวิโธ ภโวว **เตภูมกวฏฺฏํ**ฯ เตนาห ‘‘ยตฺถาติ เตภูมกวเฏฺฏ’’ติฯ ตถา จาห **“สสมฺภารกกมฺมํ ภเวสุ รูปํ สมุฏฺฐาเปตี”**ติฯ **รูป**นฺติ อตฺตภาวํฯ

สงฺขิปิตฺวาติ ตีสุ อกตฺวา วิญฺญาเณน เอกสเงฺขปํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **เอโก สนฺธี**ติ เอโกเหตุผลสนฺธิฯ **วิปากวิธิ**นฺติ สฬายตนาทิกํ เวทนาวสานํ วิปากวิธิํฯ ‘‘นามรูเปน สทฺธิ’’นฺติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **นามรูเปนา**ติ วา สหโยเค กรณวจนํฯ อิธ **เอโก สนฺธี**ติ เอโก เหตุผลสนฺธิฯ **อายติภวสฺสา**ติ อายติํ อุปปตฺติภวสฺสฯ เตน เจตฺถ เอโก สนฺธิ เหตุผลสนฺธิ เวทิตโพฺพฯ

ขีณาสวสฺส อคฺคมคฺคาธิคมนโตว ปวตฺตกมฺมสฺส มเคฺคน สหายเวกลฺลสฺส กตตฺตา อวิชฺชมานํฯ **สูริยรสฺมิสม**นฺติ ตโต เอว วุตฺตนเยเนว อปฺปติฏฺฐิตสูริยรสฺมิสมํฯ **สาต**ิ รสฺมิฯ **กายาทโย**ติ กายทฺวาราทโยฯ **กตกมฺม**นฺติ ปจฺจเยหิ กตภาวํ อุปาทาย วุตฺตํ, น กมฺมลกฺขณปตฺตโตฯ เตนาห **“กุสลากุสลํ นาม น โหตี”**ติฯ **กิริยมเตฺต**ติ อวิปากธมฺมตฺตา กายิกาทิปโยคมเตฺต ฐตฺวาฯ **อวิปากํ โหติ** เตสํ อวิปากธมฺมตฺตาฯ

อตฺถิราคสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. นครสุตฺตวณฺณนา

๖๕. ปญฺจมสุตฺเต ‘‘ปุพฺเพว เม, ภิกฺขเว, สโมฺพธา’’ติอาทิ เหฏฺฐา สํวณฺณิตเมวาติ อวุตฺตเมว สํวเณฺณตุํ **‘‘นามรูเป โข สตี’’**ติ อารทฺธํ ฯ ตตฺถ ทฺวาทสปทิเก ปฏิจฺจสมุปฺปาเท อิมสฺมิํ สุตฺเต ยานิ เทฺว ปทานิ อคฺคหิตานิ, เนสํ อคฺคหเณ การณํ ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสเชฺชตุกาโม เตสํ คเหตพฺพการณํ ตาว ทเสฺสโนฺต **‘‘เอตฺถา’’**ติอาทิมาหฯ ปจฺจกฺขภูตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ ภวํ ปฐมํ คเหตฺวา ตทนนฺตรํ อนาคตสฺส ‘‘ทุติย’’นฺติ คหเณ อตีโต ตติโย โหตีติ อาห **‘‘อวิชฺชา สงฺขารา หิ ตติโย ภโว’’**ติฯ นนุ เจตฺถ อนาคตสฺส ภวสฺส คหณํ น สมฺภวติ ปจฺจุปฺปนฺนภววเสน อภินิเวสสฺส โชติตตฺตาติ? สจฺจเมตํ, การเณ ปน คหิเต ผลํ คหิตเมว โหตีติ ตถา วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อปิเจตฺถ อนาคโต อทฺธา อตฺถโต สงฺคหิโต เอว ยโต ‘‘นามรูปปจฺจยา สฬายตน’’นฺติอาทินา อนาคตทฺธสํคาหิตา เทสนา ปวตฺตา, จตุโวการวเสน วิญฺญาณปจฺจยา นามนฺติ วิเสโส อตฺถิฯ ตสฺมา **‘‘ปญฺจโวการวเสนา’’**ติ วุตฺตํฯ **เตหี**ติ อวิชฺชาสงฺขาเรหิ อารมฺมณภูเตหิฯ **อยํ วิปสฺสนา**ติ อทฺธาปจฺจุปฺปนฺนวเสน อุทยพฺพยํ ปสฺสนฺตสฺส ปวตฺตวิปสฺสนาฯ **น ฌฦยตี**ติ น สมิชฺฌติฯ **มหา...เป.... อภินิวิโฏฺฐ**ติ น ฌฦเน การณมาห, เหฏฺฐา คหิตตฺตา ปาฏิเยกฺกํ สมฺมสนียํ น โหตีติ อธิปฺปาโยฯ

อทิเฏฺฐสูติ อนวพุเทฺธสุฯ จตุสจฺจสฺส อนุโพเธน น ภวิตพฺพนฺติ อาห **‘‘น สกฺกา พุเทฺธน ภวิตุ’’**นฺติฯ **อิมินา**ติ มหาสเตฺตนฯ **เต**ติ อวิชฺชาสงฺขาราฯ **ภวอุปาทานตณฺหาวเสนา**ติ ภวอุปาทานตณฺหาทสฺสนวเสนฯ **ทิฏฺฐาว** ‘‘ตํสหคตา’’ติ สมานโยคกฺขมตฺตาฯ **น ปรภาคํ ขเนยฺย** อตฺตนา อิจฺฉิตสฺส คหิตตฺตา ปรภาเค อญฺญสฺส อภาวโต จฯ เตนาห **‘‘กสฺสจิ นตฺถิตายา’’**ติฯ **ปฏินิวเตฺตสี**ติ ปฏิสํหริฯ ปฏินิวตฺตเน ปน การณํ ทเสฺสตุํ **‘‘ตเทต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อภินฺนฏฺฐาน**นฺติ อขณฺฑิตฏฺฐานํฯ

ปจฺจยโตติ เหตุโต, สงฺขารโตติ อโตฺถฯ ‘‘กิมฺหิ นุ โข สติ ชรามรณํ โหตี’’ติอาทินา เหตุปรมฺปรวเสน ผลปรมฺปราย กิตฺตมานาย, กิมฺหิ นุ โข สติ วิญฺญาณํ โหตีติ จ วิจารณาย สงฺขาเร โข สติ วิญฺญาณสฺส วิเสสโต การณภูโต สงฺขาโร อคฺคหิโต, ตโต วิญฺญาณํ ปฏินิวตฺตติ นาม, น สพฺพปจฺจยโตฯ เตเนวาห ‘‘นามรูเป โข สติ วิญฺญาณํ โหตี’’ติฯ กิํ นาม เหตุ สหชาตาทิวเสเนว ปจฺจยภูตํ อธิเปฺปตํ, น กมฺมูปนิสฺสยวเสน ปจฺจุปฺปนฺนวเสน อภินิเวสสฺส โชติตตฺตาฯ **อารมฺมณโต**ติ อวิชฺชาสงฺขารสงฺขาตอารมฺมณโต, อตีตภวสงฺขาตอารมฺมณโตฯ อตีตทฺธปริยาปนฺนา หิ อวิชฺชาสงฺขาราฯ ตโต ปฏินิวตฺตมานํ วิญฺญาณํ อตีตภโวปิ ปฏินิวตฺตติ นามฯ **อุภยมฺปี**ติ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํ วิปสฺสนาวิญฺญาณมฺปิฯ **นามรูปํ น อติกฺกมตี**ติ ปจฺจยภูตํ อารมฺมณภูตญฺจ นามรูปํ น อติกฺกมติ เตน วินา อวตฺตนโตฯ เตนาห **‘‘นามรูปโต ปรํ น คจฺฉตี’’**ติฯ **วิญฺญาเณ นามรูปสฺส ปจฺจเย โหเนฺต**ติ ปฏิสนฺธิวิญฺญาเณ นามรูปสฺส ปจฺจเย โหเนฺตฯ **นามรูเป วิญฺญาณสฺส ปจฺจเย โหเนฺต**ติ นามรูเป ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส ปจฺจเย โหเนฺตฯ จตุโวการปญฺจโวการภววเสน ยถารหํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ **ทฺวีสุปิ อญฺญมญฺญํ ปจฺจเยสุ โหเนฺตสู**ติ ปน ปญฺจโวการภววเสนฯ **เอตฺตเกนา**ติ เอวํ วิญฺญาณนามรูปานํ อญฺญมญฺญํ อุปตฺถมฺภวเสน ปวตฺติยาฯ **ชาเยถ วา อุปปเชฺชถ วา**ติ ‘‘สโตฺต ชายติ อุปปชฺชตี’’ติ สมญฺญา โหติ วิญฺญาณนามรูปวินิมุตฺตสฺส สตฺตปญฺญตฺติยา อุปาทานภูตสฺส ธมฺมสฺส อภาวโตฯ เตนาห **‘‘อิโต หี’’**ติอาทิฯ **เอตเทวา**ติ ‘‘วิญฺญาณํ นามรูป’’นฺติ เอตํ ทฺวยเมวฯ

อปราปรจุติปฏิสนฺธีหีติ อปราปรจุติปฏิสนฺธิทีปเกหิ ‘‘จวติ, อุปปชฺชตี’’ติ ทฺวีหิ ปเทหิฯ **ปญฺจ ปทานี**ติ ‘‘ชาเยถ วา’’ติอาทีนิ ปญฺจ ปทานิฯ นนุ ตตฺถ ปฐมตติเยหิ จตุตฺถปญฺจมานิ อตฺถโต อภินฺนานีติ? สจฺจํ, วิญฺญาณนามรูปานํ อปราปรุปฺปตฺติทสฺสนตฺถํ เอวํ วุตฺตํฯ เตนาห **‘‘อปราปรจุติปฏิสนฺธีหี’’**ติฯ **เอตฺตาวตา**ติ วุตฺตเมวตฺถนฺติ โย ‘‘เอตฺตาวตา’’ติ

ปเทน ปุเพฺพ วุโตฺต, ตเมว ยถาวุตฺตมตฺถํ ‘‘ยทิท’’นฺติอาทินา นิยฺยาเตโนฺต ปุน วตฺวาฯ **อนุโลมปจฺจยาการวเสนา**ติ ปจฺจยธมฺมทสฺสนปุพฺพกปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมทสฺสนวเสนฯ ปจฺจยธมฺมานญฺหิ อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส ปจฺจยภาโว อิทปฺปจฺจยตา ปจฺจยากาโร, โส จ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติอาทินา วุโตฺต สงฺขารุปฺปตฺติยา อนุโลมนโต อนุโลมปจฺจยากาโร, ตสฺส วเสนฯ

อาปโตติ ปริขาคตอุทกโตฯ ทฺวารสมฺปตฺติยา ตตฺถ วสนฺตานํ ปเวสนิคฺคมนผาสุตาย อุปโภคปริโภควตฺถุสมฺปตฺติยา สรีรจิตฺตสุขตาย นครสฺส มนุญฺญตาติ วุตฺตํ **‘‘สมนฺตา ...เป. ... รมณีย’’**นฺติฯ ปุเพฺพ สุญฺญภาเวน อรญฺญสทิสํ หุตฺวา ฐิตํ ชนวาสํ กโรเนฺต นครสฺส ลกฺขณปฺปตฺตํ โหตีติ วุตฺตํ **‘‘ตํ อปเรน สมเยน อิทฺธเญฺจว อสฺส ผีตญฺจา’’**ติฯ

‘‘ปุเพฺพว โข ปนสฺส กายกมฺมํ วจีกมฺมํ อาชีโว จ สุปริสุโทฺธ’’ติ วจนโต ตีหิ วิรตีหิ สทฺธึ ปุพฺพภาคมโคฺคปิ อฎฺฐงฺคิกโวหารํ ลทฺธุํ อรหตีติ วุตฺตํ **‘‘อฎฺฐงฺคิกสฺส วิปสฺสนามคฺคสฺสา’’**ติฯ **วิปสฺสนาย จิณฺณเนฺต**ติ วิปสฺสนาย สญฺจริตตาย ตตฺถ ตตฺถ ตาย วิปสฺสนาย ตีริเต ปริเยสิเตฯ **โลกุตฺตรมคฺคทสฺสน**นฺติ อนุมานาทิวเสน โลกุตฺตรมคฺคสฺส ทสฺสนํฯ ตถา หิ นิพฺพานนครสฺส ทสฺสนํ ทฎฺฐพฺพํฯ **ทิฎฺฐกาโล**ติ อธิคมวเสน ทิฎฺฐกาโลฯ มคฺคผลวเสน อุปฺปนฺนา **ปโรปณฺณาส** อนวชฺชธมฺมา, ปจฺจเวกฺขณญาณํ ปน เตสํ ววตฺถาปกํฯ ยาเปตฺวาติ **จราเปตฺวา**ฯ

อวตฺตมานกเฎฺฐนาติ พุทฺธสุเญฺญ โลเก กสฺสจิ สนฺตาเน อปฺปวตฺตนโตว อุปฺปาทาทิวเสน วตฺตมานวเสนฯ ตถา หิ ภควา ‘‘อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา, อสญฺชาตสฺส สญฺชเนตา’’ติอาทิเกหิ โถมิโตฯ ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ ปฎิปโนฺน หิ อริยมโคฺค อิตเรหิ อนฺตรา เกหิจิ อวฬญฺชิโตติ วุตฺตํ **‘‘อวฬญฺชนเฎฺฐน ปุราณมโคฺค’’**ติฯ **ฌานสฺสาเทนา**ติ ฌานสุเขน ฌานปีติยาฯ **สุภิกฺขํ** ปณีตธมฺมามตตาย ติตฺติอาวหํฯ **ปุปฺผิตํ** อุปโสภิตํฯ **ยาว ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ**ติ วุตฺตํ ‘‘เอกิสฺสา โลกธาตุยา’’ติ ปริจฺฉินฺนพุทฺธเขตฺตตฺตาฯ ตสฺส อตฺถิตาย หิ ปริเจฺฉโท อตฺถิฯ **เอตสฺมิํ อนฺตเร**ติ เอตสฺมิํ โอกาเสฯ

นครสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. สมฺมสสุตฺตวณฺณนา

๖๖. ฉเฎฺฐ **อสฺสา**ติ ภควโตฯ สณฺหสุขุมธมฺมปริทีปนโต **สุขุมา**ฯ ตีหิ ลกฺขเณหิ องฺกิยตฺตา **ติลกฺขณาหตา,** อนิจฺจาทิลกฺขณปริทีปินีติ อโตฺถฯ อริยธมฺมาธิคมสฺส อุปนิสฺสยภูเตน เหตุนา **สเหตุกา**ฯ ติเหตุกปฎิสนฺธิปญฺญาย ปาฎิหาริยปญฺญาย จ อตฺถิตาย **ปญฺญวโนฺต** น เกวลํ อชฺฌตฺติกองฺคสมฺปตฺติเยว, พาหิรงฺคสมฺปตฺติปิ เนสมตฺถีติ ทเสฺสตุํ **‘‘สินิทฺธานี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อพฺภนฺตร**นฺติ อชฺฌตฺตํฯ **ปจฺจยสมฺมสน**นฺติ ปจฺจยุปฺปนฺนานํ ปจฺจยวีมํสํฯ

อารมฺภานุรูปา อนุสนฺธิ **ยถานุสนฺธิฯ น คตา**ติ น สมฺปตฺตาฯ **อสมฺภินฺนปท**นฺติ อโวมิสฺสกปทํ, อญฺญตฺถ เอวํ อนาคตํ วากฺยนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘อญฺญตฺถ หิ เอวํ วุตฺตํ นาม นตฺถี’’**ติฯ **เอว**นฺติ ‘‘เตนหานนฺทา’’ติ เอกวจนํ, ‘‘สุณาถ มนสิ กโรถา’’ติ พหุวจนํ กตฺวา **วุตฺตํ นาม นตฺถี**ติ อโตฺถฯ เกจิ ปน ‘‘เตนหานนฺทา’’ติ อิธาปิ พหุวจนเมว กตฺวา ปฐนฺติ ‘‘สาธุ อนุรุทฺธา’’ติอาทีสุ วิยฯ **อุปธีติ อธิเปฺปตํ** อุปธียติ เอตฺถ ทุกฺขนฺติฯ **อุปฺปชฺชติ** อุปฺปาทกฺขณํ อุทยํ ปฎิลภติ ‘‘ปากฎภาโว ฐิติโก, อตฺตลาโภ อุทโย’’ติฯ **นิวิสติ** นิเวสํ โอกาสํ ปฎิลภติฯ

เอกวารเมว หิ อุปฺปนฺนมตฺตสฺส ธมฺมสฺส ทุพฺพลเตฺตน โอกาเส วิย ปติฏฺฐหนํ นตฺถิ, ปุนปฺปุนํ อารมฺมเณ ปวตฺตมานํ นิวิฏฺฐํ ปติฏฺฐิตํ นาม โหติฯ เตนาห **“นิวิสตีติ ปุนปฺปุนํ ปวตฺติวเสน ปติฏฺฐหตี”**ติฯ

ปิยสภาวนฺติ ปิยายิตพฺพชาติกํฯ **มธุรสภาว**นฺติ อิฏฺฐชาติกํฯ **อภินิวิฏฺฐา**ติ ตณฺหาภินิเวเสน โอติณฺณาฯ **สมฺปตฺติย**นฺติ ภวสมฺปตฺติยํฯ **นิมิตฺตคฺคหณานุสาเรนา**ติ ปฏิพิมฺพคฺคหณานุสาเรนฯ กณฺณสฺส ฉิทฺทปเทสํ **รชตนาฬิกํ วิย,** กณฺณพทฺธํ ปน ปามงฺคสุตฺตํ วิยฯ ตุงฺคา อุจฺจา ทีฆา นาสิกา **ตุงฺคนาสา**ฯ เอวํ ลทฺธโวหารํ อตฺตโน **ฆานํ**ฯ ‘‘ลทฺธโวหารา’’ติ วา ปาโฐฯ ตสฺมึ สติ ตุงฺคา นาสา เยสํ เต ตุงฺคนาสาฯ เอวํ ลทฺธโวหารา สตฺตา อตฺตโน ฆานนฺติ โยชนา วณฺณสณฺฐานโต **รตฺตกมฺพลปฏลํ วิย**ฯ สมฺผสฺสโต **มุทุสินิทฺธํ** กิจฺจโต **สินิทฺธมธุรรสทํ**ฯ **สาลลฏฺฐิ**นฺติ สาลกฺขนฺธํฯ

อทฺทสํสูติ ปสฺสึสุฯ **เอวํ วุตฺต**นฺติ ‘‘กํเส’’ติ เอวํ วุตฺตํ อธิฏฺฐานโวหาเรนฯ

สมฺปตฺตินฺติ วณฺณาทิคุณํฯ **อาทีนว**นฺติ มรณคฺคตโตฯ

สตฺตุปานีเยนาติ สตฺตุํ ปกฺขิปิตฺวา อาโลลิตปานีเยนฯ **จตฺตาริ ปานานิ วิย จตฺตาโร มคฺคา** ตณฺหาปิปาสาวูปสมนโตฯ

สมฺมสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. นฬกลาปีสุตฺตวณฺณนา

๖๗. สตฺตเม **กสฺมา ปุจฺฉตี**ติ มหาโกฏฺฐิกตฺเถโร สยํ ตตฺถ นิกฺกงฺข สมาโน กสฺมา ปุจฺฉตีติ อธิปฺปาโยฯ **อชฺฌาสยชานนตฺถ**นฺติ อิทมฺปิ ตสฺส มหาสาวกสฺส ปรจิตฺตชานเนน อปฺปาฏิหีรํ สิยา, เตน ตํ อปริตุสฺสโนฺต **“อปิจา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เทฺว อคฺคสาวกา**ติ สีลาทิคุเณหิ อุตฺตมสาวกาติ อโตฺถ, น หิ มหาโกฏฺฐิกตฺเถโร อคฺคสาวกลกฺขณปฺปโตฺต, อถ โข มหาสาวกลกฺขณปฺปโตฺตฯ **อิทาเนว โข มย**นฺติอาทิ เหฏฺฐา ปจฺจยุปฺปนฺนํ อนาโลเฬเนฺตน ทเสฺสตฺวา เทสนา อาหฏา, น อญฺญมญฺญปจฺจยตาวเสน, อิธ ปน เยนาธิปฺปาเยน ตํ อาโลเฬตฺวา นิวเตฺตตฺวา กถิตํ มหาเถเรน, ตเมวสฺส อธิปฺปายํ เตเนว ปกาเสตุกาโม มหาโกฏฺฐิกตฺเถโร อาห ‘‘อิทาเนว โข มย’’นฺติอาทิฯ เตนาห **“อิทํ เถโร”**ติอาทิฯ

เอตฺตเก ฐาเนติ ‘‘กึ นุ โข อาวุโส’’ติอาทินา ปฐมารมฺภโต ปฏฺฐาย ยาว ‘‘นิโรโธ โหตี’’ติ ปทํ, เอตฺตเก ฐาเนฯ อวิชฺชาสงฺขาเร อคฺคเหตฺวา ‘‘นามรูปปจฺจยา วิญฺญาณ’’นฺติ เทสนาย ปวตฺตตฺตา **“ปจฺจยุปฺปนฺนปญฺจโวการภววเสน เทสนา กถิตา”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘ผเล คหิเต การณํ คหิตเมวา’’ติ วิญฺญาเณ คหิเต สงฺขารา, เตสญฺจ การณภูตา อวิชฺชา คหิตา เอว โหตีติ วุตฺตํ **“เหฏฺฐา วิสฺสชฺชิเตสุ ทฺวาทสสุ ปเทสู”**ติฯ **เอเกกสฺมิ**นฺติ เอเกกสฺมึ ปเทฯ **ติณฺณํ ติณฺณํ วเสนา**ติ ‘‘นิโรธาย ธมฺมํ เทเสสิ, นิโรธาย ปฏิปโนฺน โหติ, นิโรธา อนุปาทาวิมุโตฺต โหตี’’ติ เอวมาคตานํ ติณฺณํ ติณฺณํ วารานํ วเสนฯ ‘‘อฏฺฐารสหิ วตฺถูหี’’ติอาทีสุ (มหาว. ๔๖๘) วิย อิธ วตฺถุสโทฺท การณปริยาโยติ อาห **“ฉตฺติสาย การเณหี”**ติฯ **ปฐโม** อนุโมทนาวิธิฯ **ธมฺมกถิกคุโณ**ติ วิปสฺสนาวิสโย อเภโทปจาเรน วุโตฺตฯ เสสทฺวเยสุปิ เอเสว นโยฯ **ทุติโย** อนุโมทนา, **ตติยํ** อนุโมทนนฺติ อภิเธยฺยานุรูปํ วตฺตพฺพํฯ **เทสนาสมฺปตฺติ กถิตา** ‘‘นิพฺพิทาย…เป.… ธมฺมํ เทเสตี’’ติ วุตฺตตฺตาฯ **เสกฺขภูมิ** กถิตา ‘‘นิพฺพิทาย…เป.

… ปฏิปโนฺน โหตี''ติ วุตฺตตฺตาฯ **อเสกฺขภูมิ** กถิตา ''นิพฺพิทา …เป…. อนุปาทาวิมุโตฺต โหตี''ติ วุตฺตตฺตาฯ

นฬกลาปีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. โกสมฺพิสุตฺตวณฺณนา

๖๘. อฏฺฐเม **ปรสฺส สทฺทหิตฺวา**ติ ปรสฺส วจนํ สทฺทหิตฺวาฯ เตนาห **''ยํ เอส ภณติ, ตํ ภูตนฺติ คณฺหาตี''**ติฯ ปรปตฺติโย หิ เอโส ปรเนยฺยพุทฺธิโกฯ **ยํ การณ**นฺติ ยํ อตฺตนา จินฺติตวตฺถุฯ **รุจฺจตี**ติ ''เอวเมตํ ภวิสฺสติ, น อญฺญถา''ติ อตฺตโน มติยา จิเนฺตนฺตสฺส รุจฺจติฯ **รุจิยา คณฺหาตี**ติ ปรปตฺติโย อหุตฺวา สยเมว ตถา โรเจโนฺต คณฺหาติฯ **อนุสฺสโว**ติ ''อนุ อนุ สุต''นฺติ **เอวํ** จิรกาลคตาย อนุสฺสุติยา ลพฺภมานํ ''กถมิทํ สิยา, กสฺมา ภูตเมต''นฺติ อนุสฺสเวน คณฺหาติฯ **วิตกฺกยโต**ติ ''เอวเมตํ สิยา''ติ ปริกเปฺปนฺตสฺสฯ **เอกํ การณํ อุปฏฺฐาตี**ติ ยถาปริกปฺปิตวตฺถุ จิตฺตสฺส อุปฏฺฐาติฯ **อาการปริวิตเกฺกนา**ติ อตฺตนา กปฺปิตาการเรน ตํ **คณฺหาติฯ เอกา ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชตี**ติ ''ยถาปริกปฺปิตํ กิญฺจิ อตฺถํ เอวเมตํ, นาญฺญถา''ติ อภินิวิสนฺตสฺส เอโก อภินิเวโส อุปฺปชฺชติฯ **ยายสฺสา**ติ ยาย ทิฏฺฐิยา อสฺส ปุคฺคลสฺสฯ **นิชฺฌายนฺตสฺสา**ติ ปจฺจกฺขํ วิย นิรูเปตฺวา จิเนฺตนฺตสฺสฯ **ขมตี**ติ ตถา คหณกฺขโม โหติฯ เตนาห **''โส…เป…. คณฺหาตี''**ติฯ **เอตานี**ติ สทฺธาทีนิฯ ตานิ หิ สเทฺธยฺยานํ วตฺถูนํ คหณเหตุภาวโต ''การณานี''ติ วุตฺตานิฯ **ภวนิโรโธ นิพฺพาน**นฺติ นววิโธปิ ภโว นิรุชฺฌติ เอตฺถ เอตสฺมึ อธิคเตติ ภวนิโรโธ, นิพฺพานํฯ สฺวายํ ภโว ปญฺจกฺขนฺธสงฺคโห ตพฺพินิมุโตฺต นตฺถีติ อาห **''ปญฺจกฺขนฺธนิโรโธ นิพฺพาน''**นฺติฯ **ภวนิโรโธ นิพฺพานํ นามา**ติ ''นิพฺพานํ นาม ภวนิโรโธ''ติ เอส ปโญฺห เสเกฺขหิปิ ชานิตโพฺพ, น อเสเกฺขเหวฯ **อิมํ ฐาน**นฺติ อิมํ ยาถาวการณํฯ

สุฏฺฐุ ทิฏฺฐนฺติ ''ภวนิโรโธ นิพฺพาน''นฺติ มยา สุฏฺฐุ ยาถาวโต ทิฏฺฐํ, ภวสฺส ปีฬนสงฺขตสนฺตาปวิปริณามฏฺฐานํ, ภวนิโรธสฺส จ นิสฺสรณวิเวกาสงฺขตามตฏฺฐานํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ทิฏฺฐตฺตาฯ อนาคามิผเล ฐิโต หิ อนาคามิมเคฺค ฐิโต เอว นาม อุปริมคฺคสฺส อนธิคตตฺตาติ วุตฺตํ **''อนาคามิมเคฺค ฐิตตฺตา''**ติฯ นิพฺพานํ อารพฺภ ปวตฺตมฺปิ เถรสฺส ตํ ญาณํ ''นิพฺพานํ ปจฺจเวกฺขตี''ติ วุตฺตญาณํ วิย น โหตีติ วุตฺตํ **''เอกูนวีสติยา…เป…. ปจฺจเวกฺขณญาณ''**นฺติฯ เอเตน เอตํ นิพฺพานปจฺจเวกฺขณา วิย น โหติ สปฺปเทสภาวโตติ ทเสฺสติฯ เอวญฺจ กตฺวา อิธ อุทปานนิทสฺสนมฺปิ สมตฺถิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปจฺจเวกฺขณญาเณนา**ติ อวเสสกิเลสานํ, นิพฺพานเสฺสว วา ปจฺจเวกฺขณญาเณนฯ **อุปริ อรหตฺตผลสมโย**ติ อุปริสิชฺฌนโต อรหตฺตปฏิลาโภ ตถา **อตฺถิ**ฯ ''เยนาหํ ตํ ปริเยสโต นิพฺพานํ สจฺฉิกริสฺสามี''ติ **ชานาติ**ฯ

โกสมฺพิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อุปยนฺติสุตฺตวณฺณนา

๖๙. นวเม **อุทกวฑฺฒนสมเย**ติ สพฺพทิวเสสุ มหาสมุทฺทสฺส อโนฺต มหนฺตจนฺทกนฺตมณิปพฺพตานํ ชุณฺหสมฺผเสฺสน ปหตตฺตา ชลาภิสนฺทนวเสน อุทกสฺส วฑฺฒนสมเยฯ **อุปริ คจฺฉโนฺต**ติ ปกติยา อุทกสฺส ติฏฺฐฏฺฐานสฺส ตโต อุปริ คจฺฉโนฺตติ อโตฺถฯ **อุปริ ยาเปตี**ติ อุทกํ ตตฺถ อุปรูปริ วเฑฺฒติฯ ตถาภูโต จ ตํ พฺรูเหโนฺต ปูเรโนฺตติ วุจฺจตีติ อาห **''วเฑฺฒติ ปูเรตีติ อโตฺถ''**ติฯ ยสฺมา ปจฺจยธมฺมา อตฺตโน ผลสมวายปจฺจเย โหเนฺต ตสฺส อุปริ ฐิโต วิย

โหติ ตสฺส อตฺตโน วเส วตฺตาปนโต, ตสฺมา วุตฺตํ **“อวิชฺชา อุปริ คจฺฉนฺตี”**ติฯ ปจฺจยภาเวน หิ สา ตถา วุจฺจติฯ เตนาห **“สงฺขารานํ ปจฺจโย ภวิตุํ สกฺกุณนฺตี”**ติฯ **อปคจฺฉโนฺต** ยาย โนฺตฯ เตนาห **“โอสรโนฺต”**ติ, อวฑฺฒโนฺต ปริหียมาโนติ อโตฺถฯ

อุปยนฺติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สุสิมสุตฺตวณฺณนา

๗๐. ทสเม **ครุกโต**ติ ครุภาวเหตูนํ อุตฺตมคุณานํ มตฺถกปฺปตฺติยา อนญฺญสาธารเณน ครุกาเรน ครุกโตฯ **มานิโต**ติ สมฺมาปฏิปตฺติยา มานิโตฯ ตาย หิ วิญฺญูนํ มนาปตาติ อาห **“มเนน ปิยายิโต”**ติฯ **จตุปจฺจยปูชาย จ ปูชิโต**ติ อิทํ อตฺถวจนํฯ ยทตฺถํ สํคีติกาเรหิ ‘‘เตน โข ปน สมเยน ภควา สกฺกโต โหตี’’ติอาทินา อิมสฺส สุตฺตสฺส นิทานํ นิกฺขิตฺตํ, ตสฺส อตฺถสฺส อุลฺลิงฺควเสน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอส นโย เสสปเทสุปิฯ **อํสกูฏโต**ติ อุตฺตราสเงฺคน อุโภ อํสกูเฏ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ฐิตา ทกฺขิณอํสกูฏโต, อุภยโต วา อปเนนฺติฯ ปริจิตคนฺถวเสน **ปณฺฑิตปริพฺพาชโก,** ยโต ปจฺฉา วิเสสภาคี ชาโตฯ วิจิตฺตนยาย ธมฺมกถาย กถนโต **“กวิเสโฏฺฐ”**ติ อาหํสุฯ

เตชุสฺสโทติ มหาเตโชฯ ปุเรภตฺตกิจฺจาทีนํ นิยตภาเวน **นิยมมนุยุโตฺตฯ วิปสฺสนาลกฺขณมฺหี**ติ ญาณํ ตตฺถ กถิตํฯ **ธมฺม**นฺติ ตสฺสํ ตสฺสํ ปริสายํ เถรสฺส อสมฺมุขา เทสิตํ ธมฺมํฯ **อาหริตฺวา กเถติ** ตถา วรสฺส ทินฺนตฺตาฯ

กิญฺจาปิ สุสิโม ปูรณาทโย วิย สตฺถุปฏิโญฺญ น โหติ, ติตฺถิเยหิ ปน ‘‘อยํ พฺราหฺมณปพฺพชิโต ปญฺญวา เวทงฺคกุสโล’’ติ คณาจริยฏฺฐาเน ฐปิโต, ตถา จสฺส สมฺภาวิโตฯ เตน วุตฺตํ **“อหํ สตฺถาติ ปฏิชานโนฺต”**ติ, น สสฺสตทิฏฺฐิกตฺตาฯ ตถา เหส ภควโต สมฺมุขา อุปคนฺตุํ อสกฺขิฯ

อญฺญาติ อรหตฺตสฺส นามํ อญฺญินฺทฺริยสฺส จิณฺณเนฺต ปวตฺตตฺตาฯ **ตํ ปวตฺติน**ฺติ ยํ อญฺญพฺยากรณํ วุตฺตํ, ตํ สุตฺวาฯ **อสฺส** สุสิมสฺส, **ปรมปฺปมาณ**นฺติ อุตฺตมโกฏิฯ **อาจริยมุฏฺฐี**ติ อาจริยสฺส มุฏฺฐิกตธโมฺมฯ

องฺคสนฺตตายาติ นีวรณาทีนํ ปจฺจนีกธมฺมานํ วิทูรภาเวน ฌานงฺคานํ วูปสนฺตตายฯ นิพฺพุตสพฺพทรถปริฬาหตาย หิ เตสํ ฌานานํ ปณีตตรภาโวฯ **อารมฺมณสนฺตตายา**ติ รูปปฏิภาควิคเมน สณฺหสุขุมาทิภาวปฺปตฺตสฺส อารมฺมณสฺส สนฺตภาเวนฯ ยทเคฺคน หิ เตสํ ภาวนาติสยสมฺภาวิตสณฺหสุขุมปฺปการานิ อารมฺมณานิ สนฺตานิ, ตทเคฺคน ฌานงฺคานํ สนฺตตา เวทิตพฺพาฯ **อารมฺมณสนฺตตาย** วา ตทารมฺมณธมฺมานํ สนฺตตา โลกุตฺตรธมฺมารมฺมณาหิ ปจฺจเวกฺขณาหิ ทีเปตพฺพาฯ **อารุปฺปวิโมกฺขา**ติ อรูปชฺฌานสญฺญาวิโมกฺขาฯ **ปญฺญามเตฺตเนว วิมุตฺตา,** น อุภโตภาควิมุตฺตาฯ ธมฺมานํ ฐิตตา ตํสภาวตา ธมฺมฏฺฐิติ, อนิจฺจทุกฺขานตฺตตา, ตตฺถ ญาณํ **ธมฺมฏฺฐิติญาณ**นฺติ อาห **“วิปสฺสนาญาณ”**นฺติฯ **เอวมาหา**ติ ‘‘ปุเพฺพ โข, สุสิม, ธมฺมฏฺฐิติญาณํ, ปจฺฉา นิพฺพาเน ญาณ’’นฺติ เอวมาทิฯ

วินาปิ สมาธินฺติ สมถลกฺขณปฺปตฺตํ ปุริมสิทฺธํ วินาปิ สมาธินฺติ วิปสฺสนายานิกํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **เอว**นฺติ วุตฺตากาเรนฯ น **สมาธินิสฺสโนฺท** อนุปุพฺพวิหารา วิยฯ **น สมาธิอานิสํโส**

โลกิยาภิญฺญา วิยฯ **น สมาธิสฺส นิปฺผตฺติ** สพฺพภวคฺคํ วิยฯ วิปสฺสนาย นิปฺผตฺติ มคฺโค วา ผลํ วาติ โยชนาฯ

รูปาทีสุ เจเตสุ ติณฺณํ ลกฺขณานํ ปริวตฺตนวเสน เทสนา **เตปริวฏฺฏเทสนาฯ อนุโยคํ อาโรเปโนฺต**ติ นนุ วุตฺตํ, สุสิม, อิทานิ อรหตฺตาธิคเมน สพฺพโส ปจฺจยาการํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ตตฺถ วิคตสโมฺมโหติ อนุโยคํ กโรโนฺตฯ **ปากฏกรณตฺถ**นฺติ ยถา ตฺวํ, สุสิม, นิชฺฌานโก สุกฺขวิปสฺสโก จ หุตฺวา อาสวานํ ขยสมฺมสเน สุปฺปติฏฺฐิโต, เอวเมเตปิ ภิกฺขู, ตสฺมา ‘‘อปิ ปน ตุเมฺห อายสฺมโนฺต’’ติอาทินา น เต ตยา อนุยุญฺชิตพฺพาติฯ

สุสิมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มหาวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สมณพฺราหฺมณวโคฺค

๑. ชรามรณสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๑-๗๒. **เอเกกํ** สุตฺตํ **กตฺวา เอกาทส สุตฺตานิ วุตฺตานิ** อวิชฺชาย วเสน เทสนาย อนาคตตฺตา, ตถานาคมนญฺจสฺสา จตุสจฺจวเสน เอเกกสฺส ปทสฺส อุทฺธฏตฺตาฯ กามญฺจ ‘‘อาสวสมุทยา อวิชฺชาสมุทโย’’ติ อเตฺถว อญฺญตฺถ สุตฺตปทํ, อิธ ปน เวเนยฺยชฺฌาสยวเสน ตถา น วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ชรามรณสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สมณพฺราหฺมณวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อนฺตรเปยฺยาลวโคฺค

๑. สตฺถุสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๓. **อยํ สตฺถา นามา**ติ อยํ อริยมคฺคสฺส อตฺถาย สาสติ วิมุตฺติธมฺมํ อนุสาสตีติ สตฺถา นามฯ อธิสีลาทิวเสน **ติวิธาปิ สิกฺขาฯ โยโค**ติ ภาวนานุโยโคฯ **ฉโนฺท**ติ นิยฺยาเนตา **กตฺตุกมฺยตากุสลจฺฉโนฺท**ฯ สพฺพํ ภาวนาย ปริสุสยํ สหติ, สพฺพํ วาสฺส อุปการาวหํ สหติ วาเหตีติ **สพฺพสหํฯ อปฺปฏิวานี**ติ น ปฏินิวตฺตตีติ อปฺปฏิวานีฯ อนฺตราย สหนํ โมหนาสนวีริยํ อาตปฺปติ กิเลเสติ **อาตปฺปํ**ฯ วิธินา อีเรตพฺพตฺตา ปวเตฺตตพฺพตฺตา **วีริยํ**ฯ สตตํ ปวตฺติยมานภาวนานุโยคกมฺมํ **สาตจฺจ**นฺติ อาห **‘‘สตตกิริย’’**นฺติฯ **ตาทิสเมวา**ติ ยาทิสี สติ วุตฺตา, ตาทิสเมว ญาณํ, ชรามรณาทิวเสน จตุสจฺจปริคฺคาหกํ ญาณนฺติ อโตฺถฯ

อนฺตรเปยฺยาลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

นิทานสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๒. อภิสมยสํยุตฺตํ

๑. นขสิขาสุตฺตวณฺณนา

๗๔. **สุขุมา**ติ ตรุณา ปริตฺตา เกสคฺคมตฺตภาวโตฯ ยถา เกสา ทีฆโส ทฺวงฺคุลมตฺตาย สพฺพสฺมึ กาเล เอตปฺปมาณาว, น ตจฺฉินฺทนํ, เอวํ นขคฺคาปิ เกสคฺคมตฺตาว, น เตสํ ฉินฺทนํ อวฑฺฒนโตฯ **ปรโต**ติ ‘‘สหสฺสิมํ สตสหสฺสิม’’นฺติ วุตฺตฏฺฐาเนฯ **อภิสเมตฺวา**ติ ปฏิวิชฺฌิตฺวา, ตสฺมา อภิสเมตาวิโน ปฏิวิทฺธสจฺจสฺสาติ อโตฺถฯ กามํ ปุริมปทํ ทุกฺขกฺขนฺธสฺส อตีตภาวํ อุปาทายปิ วตฺตุํ ยุตฺตํฯ ปุเรตรํเยว ปน วุตฺตภาวํ อุปาทาย วุตฺตนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘ปุริมํ ทุกฺขกฺขนฺธ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ปุริมํ** นาม ปจฺฉิมํ อเปกฺขิตฺวาฯ ปุริมปจฺฉิมตา หิ ตํ ตํ อุปาทาย วุจฺจตีติ อิธาธิเปฺปตํ ปุริมํ นีหริตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘กตมํ ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘อตีตมฺปิ ปริกฺขีณ’’นฺติ อิธาธิเปฺปตํ ปริกฺขีณเมว วิภาเวตุํ **‘‘กตมํ ปน ปริกฺขีณ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ โสตาปนฺนสฺส ทุกฺขกฺขโย อิธ โจทิโตติ ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปฐมมคฺคสฺส อภาวิตตฺตา อุปฺปเชฺชยฺยา’’**ติ วตฺวา อิทานิ ตํ สรูปโต ทเสฺสตุํ ปุน **‘‘กตม’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **สตฺตสุ อตฺตภาเวสุ ยํ อปาเย อุปฺปเชฺชยฺย อฏฺฐมํ ปฏิสนฺธึ อาทิํ กตฺวา ยตฺถ กตฺถจิ** อปาเยสุ จาติ ยํ ทุกฺขํ อุปฺปเชฺชยฺย, ตํ สพฺพํ ปริกฺขีณนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อสฺสา**ติ โสตาปนฺนสฺส, ยํ ปริมาณํ, ตโต อุทฺธญฺจ อุปฺปาตํ อตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ มหา อโตฺถ คุโณ มหโตฺถ, โส เอตสฺส อตฺถีติ **มหตฺถิโย** ก-การสฺส ย-การํ กตฺวาฯ เตนาห **‘‘มหโต อตฺถสฺส นิปฺผาทโก’’**ติฯ

นขสิขาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. โปกฺขรณีสุตฺตวณฺณนา

๗๕. **อุเพฺพเธนา**ติ อวเวเธน อโธทิสตายฯ เตนาห **‘‘คมฺภีรตายา’’**ติฯ

โปกฺขรณีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สํเภชฺชอุทกสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๖-๗๗. **สมฺภิชฺชฏฺฐาเน**ติ สมฺภิชฺชสโมธานคตฏฺฐาเนฯ **สเมนฺติ** สเมตา โหนฺติฯ เตนาห **‘‘สมาคจฺฉนฺตี’’**ติฯ ปาฬิยํ วิภตฺติโลเปน นิเทฺทโสติ ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตีณิ วา’’**ติ อาหฯ สมฺภิชฺชติ มิสฺสีภาวํ คจฺฉติ เอตฺถาติ สเมฺภชฺชํ, มิสฺสิตฏฺฐานํฯ ตตฺถ อุทกํ **สเมฺภชฺชอุทกํ**ฯ เตนาห **‘‘สมฺภินฺนฏฺฐาเน อุทก’’**นฺติฯ

สํเภชฺชอุทกสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ปถวีสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๘-๘๔. **จกฺกวาฬพฺภนฺตรายา**ติ จกฺกวาฬปพฺพตสฺส อโนฺตคธายฯ

ฉฏฺฐาทีสุ วุตฺตนเยเนวาติ อิธ ฉฏฺฐสุตฺตาทีสุ ปฐมสุตฺตาทีสุ วุตฺตนเยเนวาติ อโตฺถ เวทิตโพฺพ วิเสสาภาวโตฯ

ปริโยสาเนติ อิมสฺส อภิสมยสํยุตฺตสฺส โอสานฏฺฐาเนฯ **อญฺญติตฺถิยสมณพฺราหฺมณปริพฺพาชกานนฺ**ติ อญฺญติตฺถิยานํฯ **คุณาธิคโม**ติ ฌานาภิญฺญาสหิโต คุณาธิคโมฯ **สตภาคมฺปิ...เป.... น อุปคจฺฉติ** สจฺจปฏิเวธสฺส มหานุภาวตฺตาฯ เตนาห ภควา ปจฺจกฺขสพฺพธมฺโม ‘‘เอวํ มหาธิคโม, ภิกฺขเว, ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน ปุคฺคโล เอวํ มหาภิญฺโญ’’ติฯ

ปถวีสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

อภิสมยสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๓. ธาตุสํยุตฺตํ

๑. นานตฺตวโคฺค

๑. ธาตุนานตฺตสุตฺตวณฺณนา

๘๕. **ปฐมนฺ**ติ อิมสฺมึ นิทานวเคฺค สํยุตฺตานํ ปฐมํ สํคีตตฺตาฯ **นิสฺสตฺตฏฺฐสุญฺญตฏฺฐสงฺขาเตนา**ติ ธมฺมมตฺตตาย นิสฺสตฺตตาสงฺขาเตน นิจฺจสุภสุขอตฺตสุญฺญตตฺถสงฺขาเตนฯ **สภาวเฏฺฐนา**ติ ยถาภูตสภาวเฏฺฐนฯ ตโต เอว สภาวสฺส ธารณเฏฺฐน **ธาตูติ ลทฺธนามานํฯ นานาสภาโว** อญฺญมญฺญวิสทิสตา **ธาตุนานตฺตํ**ฯ จกฺขุสงฺขาโต ปสาโท **จกฺขุปสาโท**ฯ โส เอว จกฺขนเฏฺฐน จกฺขุ, นิสฺสตฺตสุญฺญตเฏฺฐน ธาตุ จาติ **จกฺขุธาตุ**ฯ จกฺขุปสาทวตฺถุํ อธิฏฺฐานํ กตฺวา ปวตฺตํ **จกฺขุปสาทวตฺถุกํ**ฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ เทฺว สมฺปฏิจฺฉนมโนธาตุโย, เอกา กิริยา มโนธาตูติ **ติโสฺส มโนธาตุโย มโนธาตุ** ‘‘มนนมตฺตา ธาตู’’ติ กตฺวาฯ **เวทนาทโย…เป.… นิพฺพานญฺจ ธมฺมธาตุ** วิเสสสญฺญาปริหาเรน สามญฺญสญฺญาย ปวตฺตนโตฯ ตถา เหเต ธมฺมา อายตนเทสนาย ‘‘ธมฺมายตน’’นฺตฺว เทสิตาฯ น หิ เนสํ รูปายตนาทีนํ วิย วิญฺญาเณหิ อญฺญวิญฺญาเณน คเหตพฺพตากาโร อตฺถิฯ **สพฺพมฺปี**ติ ฉสตฺตติวิธํ **มโนวิญฺญาณํฯ กามาวจรา** กามธาตุปริยาปนฺนตฺตาฯ **อวสาเน เทฺว**ติ ธมฺมธาตุมโนวิญฺญาณธาตุโยฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมเคฺค** ตํสํวณฺณนาสุ ทฏฺฐโพฺพฯ

ธาตุนานตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ผสฺสนานตฺตสุตฺตวณฺณนา

๘๖. ชาติปสุติอารมฺมณาทิเภเทน นานาภาโว **ผโสฺส**ฯ ชาติปจฺจยเภเทน หิ ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส เภโท โหติเยวฯ ธมฺมปริเจฺฉทวเสน ธาตุเทสนายํ ติโสฺส มนนมตฺตา ธาตุโยว มโนธาตุโยฯ กิริยามยสฺส จิตฺตุปฺปตฺติวิภาเคน ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส วเสน ธาตุเทสนายํ มนนเฏฺฐน ธาตุตาย สามญฺญโต มโนทฺวาราวชฺชนํ ‘‘มโนธาตู’’ติ อธิเปฺปตนฺติ วุตฺตํ **‘‘มโนสมฺผโสฺส มโนทฺวาเร ปฐมชวนสมฺปยุโตฺต’’**ติอาทิฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา กามํ สมฺปฏิจฺฉนมโนธาตุอนนฺตรํ อุปฺปชฺชมาโน สนฺตีรณวิญฺญาณธาตุยา สมฺปยุโตฺต ผโสฺสปิ มโนสมฺผโสฺส เอว นาม, ทุพฺพลตฺตา ปน โส สพฺพภเวสุ อสมฺภวโต จ คหิโต อนวเสสโต คหณํ น โหตีติ มโนทฺวาเร ชวนสมฺผโสฺส โหติ, ตสฺมาฯ **อยเมตฺถ อโตฺถ**ติ อยํ อิธ อธิปฺปายานุคโต อโตฺถฯ

ผสฺสนานตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. โนผสฺสนานตฺตสุตฺตวณฺณนา

๘๗. **มโนสมฺผสฺสํ ปฏิจฺจา**ติ มโนทฺวาเร ปฐมชวนสมฺปยุโตฺต ผโสฺส มโนสมฺผโสฺส, ตํ มโนสมฺผสฺสํ ปฏิจฺจฯ **มโนธาตู**ติ อาวชฺชนกิริยมโนธาตุฯ มโนวิญฺญาณธาตุ มโนธาตูติ เวเนยฺยชฺฌาสยวเสน วุตฺตํฯ เตนาห **‘‘มโนทฺวาเร…เป.… เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ’’**ติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘สพฺพานิ เจตานี’’ติอาทิฯ

โนผสฺสนานตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. เวทนานานตฺตสุตฺตวณฺณนา

๘๘. **สพฺพาปิ ตสฺมิํ ทฺวาเร เวทนา วเตฺตยฺยุํ** จกฺขุสมฺผสฺสเวทนา อุปนิสฺสยปจฺจยภาวิตาฯ **นิพฺพตฺติผาสุกตฺต**นฺติ นิพฺพตฺติยา อุปนิสฺสยภาเวน ปวตฺติยา ทสฺสนสุขตฺตํฯ **สมฺปฏิจฺฉนเวทนเมว คเหตฺวํ วฏฺฏติ,** ตาย คหิตาย อิตราสํ คหณํ ญายาคตเมวาติฯ **วุตฺตํ** โปราณฏฺฐกถายํฯ **อาวชฺชนสมฺผสฺส**นฺติ อาวชฺชนมโนสมฺผสฺสํฯ อนนฺตรูปนิสฺสยภูตํ ปฏิจฺจ ปฐมชวนวเสน อุปฺปชฺชตีติ โยชนาฯ **อยมธิปฺปาโย** อุปนิสฺสยสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ

เวทนานานตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ทุติยเวทนานานตฺตสุตฺตวณฺณนา

๘๙. **ตติยจตุเตฺถสุ วุตฺตนยาวา**ติ ‘‘โน จกฺขุสมฺผสฺสํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ จกฺขุธาตู’’ติ เอวํ วุตฺตนโย, จตุเตฺถ ‘‘จกฺขุธาตุํ, ภิกฺขเว, ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ จกฺขุสมฺผโสฺส’’ติอาทินา วุตฺตนโย จฯ **เอกโต กตฺวา**ติ เอกชฺฌํ กตฺวา เทสิตาฯ กสฺมา ปน เตสุ สุเตฺตสุ เอวํ เทสนา ปวตฺตาติ อาห **‘‘สพฺพานิ เจตานี’’**ติอาทิฯ ปฏิเสโธ ปน เตสํ เวทนานานตฺตาทีนํ ผสฺสนานตฺตาทิกสฺส ปจฺจยภาวโต ตถาอุปฺปตฺติยา อสมฺภวโตฯ **อิโต ปเรสู**ติ ‘‘โน ปริเยสนานานตฺตํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ ปริฬาหนานตฺต’’นฺติอาทีสุฯ

ทุติยเวทนานานตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. พาหิรธาตุนานตฺตสุตฺตวณฺณนา

๙๐. **ปญฺจ ธาตุโย กามาวจรา** รูปสภาวตฺตาฯ

พาหิรธาตุนานตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สญฺญานานตฺตสุตฺตวณฺณนา

๙๑. **อาปาเถ ปติต**นฺติ จกฺขุสฺส อาปาถคตํ สาฏกเวฐนาทิสญฺญิตํ ภูตสงฺฆาตํ สมฺมานิสฺสิตํฯ จกฺขุทฺวาเร สมฺปฏิจฺฉนาทิสมฺปยุตฺตสญฺญานํ สงฺกปฺปคติกตฺตา, จกฺขุวิญฺญาณสมฺปยุตฺตสญฺญาคหเณเนว วา คเหตพฺพโต **‘‘รูปสญฺญาติ จกฺขุวิญฺญาณสมฺปยุตฺตา สญฺญา’’**ติ วุตฺตํ ตตฺถ สญฺญาย เอว ลพฺภนโตฯ เอเตเนว หิ ตํสมฺปยุโตฺต สงฺกโปฺปติ อิทมฺปิ สํวณฺณิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห **‘‘สญฺญาสงฺกปฺปฉนฺทา เอกชวนวาเรปิ นานาชวนวาเรปิ ลพฺภนฺตี’’**ติฯ ชวนสมฺปยุตฺตสฺส วิตกฺกสฺส ฉนฺทคติกตฺตา วุตฺตํ **‘‘ตีหิ จิเตฺตหิ สมฺปยุโตฺต สงฺกโปฺป’’**ติฯ **ฉนฺทิกตเฏฺฐนา**ติ ฉนฺทกรณเฏฺฐน, อิจฺฉิตเฏฺฐนาติ อโตฺถฯ **อนุฑหนเฏฺฐนา**ติ ปริฑหนเฏฺฐนฯ สนฺนิสฺสยฑาหรสา หิ ราคคฺคิอาทโย ‘‘รูเป’’ติ ปน ตสฺส อารมฺมณทสฺสนเมตํฯ **ปริฬาโห**ติ ปริฬาหสีเสน อเปกฺขํ วทติฯ เตนาห **‘‘ปริฬาเห อุปฺปเนฺน’’**ติอาทิฯ ‘‘ปริฬาโห’’ติ ทพฺพหโชฺฌสานา พลวาการปฺปตฺตา วุตฺตาติ อาห **‘‘ปริฬาห ปริเยสนา ปน นานาชวนวาเรเยว ลพฺภนฺตี’’**ติฯ ตาสํ ลทฺธูปนิสฺสยภาวโตติ ทเสฺสติฯ **อิมินา นเยนา**ติ ‘‘อุปฺปชฺชติ สญฺญานานตฺต’’นฺติ เอตฺถ วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ‘‘รูปสญฺญาทินานาสภาวํ สญฺญํ ปฏิจฺจ กามสงฺกปฺปาทินานาสภาโว สงฺกโปฺป อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา นเยน เวทิตโพฺพฯ

สญฺญานานตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. โนปริเยสนานานตฺตสุตฺตวณฺณนา

๙๒. **ปฏิเสธมตฺตเมว นานํ,** เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวาติ อธิปฺปาโยฯ

โนปริเยสนานานตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. พาหิรผสฺสนานตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๓. **วุตฺตปฺปกาเร อารมฺมเณ**ติ ‘‘อาปาเถ ปติต’’นฺติอาทินา เหฏฺฐา วุตฺตปฺปกาเร รูปารมฺมเณฯ **สญฺญา**ติ รูปสญฺญาวฯ อรูปธมฺมมฺปิ สมาโน ยสฺมิํ อารมฺมเณ ปวตฺตติ, ตํ ผุสนฺโต วิย โหตีติ วุตฺตํ **‘‘อารมฺมณํ ผุสมาโน’’**ติฯ ตณฺหาย วตฺถุภูตํเยว รูปารมฺมณํ ลพฺภตีติ กตฺวา ‘‘รูปลาโภ’’ติ อธิเปฺปตนฺติ อาห **‘‘สห ตณฺหาย อารมฺมณํ รูปลาโภ’’**ติฯ **สพฺพสงฺคาหิกนโย**ติ เอกสฺมิํเยว อารมฺมเณ สเพฺพสํ สญฺญาทีนํ ธมฺมานํ อุปฺปตฺติยา สพฺพสงฺคณฺหนวเสน ทสฺสิตนโยฯ เตนาห **‘‘เอกสฺมิํเยวา’’**ติอาทิฯ **สพฺพสงฺคาหิกนโย**ติ วา ธุวปริโภควเสน นิพทฺธารมฺมณนฺติ วา อาคนฺตุการมฺมณนฺติ วา วิภาคํ อกตฺวา สพฺพสงฺคาหิกนโยฯ **อปโร** นโยฯ **มิสฺสโก**ติ อาคนฺตุการมฺมเณ นิพทฺธารมฺมเณ จ วิสยโต นิพทฺธารมฺมเณน มิสฺสโกฯ **นิพทฺธารมฺมเณ** สตฺตานํ กิเลโส มโนฺท โหติฯ ตถา หิ สญฺญาสงฺกปฺปผสฺสเวทนาว ทสฺสิตาฯ **ยํ กิญฺจิ วิยา**ติ ยํ กิญฺจิ อญฺญมญฺญํ วิยฯ **โขเภตฺวา**ติ กุตูหลุปฺปาทนวเสน จิตฺตํ โขเภตฺวาฯ

อุปาสิกาติ ตสฺส อมจฺจปุตฺตสฺส ภริยํ สนฺธายาหฯ **ตสฺมิ**นฺติ อาคนฺตุการมฺมเณฯ **ลาโภ** นาม ‘‘ลพฺภตี’’ติ กตฺวาฯ

อุรุวลฺลิยวาสีติ อุรุวลฺลิยเลณวาสี, อุรุวลฺลิยวิหารวาสีติ วทนฺติฯ **ปาฬิยา**ติ ‘‘ธาตุนานตฺตํ, ภิกฺขเว, ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินยปวตฺตาย อิมิสฺสา สุตฺตปาฬิยาฯ **ปริวเฏฺฏตฺวา**ติ มเชฺฌ คหิตผสฺสเวทนาปริโยสาเน ฐปนวเสน ปาฬิํ ปริวเฏฺฏตฺวาฯ **วุตฺตปฺปกาเร**ติอาทิ ปริวเตฺตตพฺพาการทสฺสนํฯ ตตฺถ **วุตฺตปฺปกาเร**ติ อาปาถคตรูปารมฺมเณฯ **อวิภูตวาร**นฺติ อวิภูตารมฺมณวารํฯ อยเมว วา ปาโฐฯ **คณฺหนฺติ** กเถนฺติฯ **เอกชวนวาเรปิ ลพฺภนฺติ** จิรตรนิเวสาภาวาฯ **นานาชวนวาเรเยว** ทฬฺหตรนิเวสตายฯ

๙๔. **ทสมํ อุตฺตานเมว** นวเม วุตฺตนยตฺตาฯ ปฏิเสธมตฺตเมว เหตฺถ นานตฺตนฺติฯ

พาหิรผสฺสนานตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นานตฺตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑. สตฺตธาตุสุตฺตวณฺณนา

๙๕. อาภาตีติ อาภา, อาโลกภาเวน นิปฺผชฺชติ, อุปฏฺฐาตีติ วา อโตฺถฯ โส เอว นิชฺชีวเฏฺฐน ธาตูติ **อาภาธาตุฯ อาโลกสฺสา**ติ อาโลกกสิณสฺสฯ สุฏฺฐุ, โสภนํ วา ภาตีติ **สุภํ**ฯ กสิณสหจรณโต ฌานํ **สุภํ**ฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ สุปริสุทฺธวณฺณํ **กสิณํ**ฯ อากาสานญฺจาทโยปิ สุภารมฺมณํ เอวาติ เกจิฯ **เทสนํ นิฏฺฐาเปสี**ติ เทสนํ อุเทฺทสมเตฺต เอว ฐเปสิฯ ปาฬิยํ ‘‘อนฺธ

การํ ปฏิจฺจ ปญฺญายตี’’ติ เอตฺถาปิ อารมฺมณเมว คหิตํ, ตถา ‘‘อยํ ธาตุ อสุภํ ปฏิจฺจ ปญฺญายตี’’ติ เอตฺถาปิฯ ยถา หิ อิธ สุวณฺณํ กสิณํ สุภนฺติ อธิเปฺปตํ, เอวํ ทุพฺพณฺณํ อสุภนฺติฯ

อนฺธการํ ปฏิจฺจาติ อนฺธการํ ปฏิจฺฉาทกปจฺจยํ ปฏิจฺจฯ **ปญฺญายตี**ติ ปากโฏ โหติฯ เตนาห **‘‘อนฺธกาโร หี’’**ติอาทิฯ อาโลโกปิ, อนฺธกาเรน ปริจฺฉิโนฺน โหตีติ โยชนาฯ อนฺธกาโร ตาว อาโลเกน ปริจฺฉิโนฺน โหตุ ‘‘ยตฺถ อาโลโก นตฺถิ, ตตฺถ อนฺธกาโร’’ติ อาโลโก กถํ อนฺธกาเรน ปริจฺฉิโนฺน โหตีติ อาห **‘‘อนฺธกาเรน หิ โส ปากโฏ โหตี’’**ติฯ ปริเจฺฉทเลขาย วิย จิตฺตรูปํ อนฺธกาเรน หิ ปริโต ปริจฺฉิโนฺน หุตฺวา ปญฺญายติ, ยถา ตํ ฉายาย อาตโปฯ **เอเสว นโย**ติ อสุภสุภานํ อญฺญมญฺญปริจฺฉินฺนตํ อติทิสิตฺวา ตตฺถ อธิเปฺปตเมว ทเสฺสนฺโต **‘‘อสุเภ สติ สุภํ ปญฺญายตี’’**ติ อาหฯ **เอวมาหา**ติ ‘‘อสุภํ ปฏิจฺจ สุภํ ปญฺญายตี’’ติ อโวจฯ ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสตี’’ติอาทีสุ วิย อุตฺตรปทโลเปนายํ นิเทฺทโสติ อาห **‘‘รูปํ ปฏิจฺจาติ รูปาวจรสมาปตฺติํ ปฏิจฺจา’’**ติฯ ตาย หิ สติ อธิคตายฯ **รูปสมติกฺกมา วา โหตี**ติ สภาวารมฺมณานํ รูปชฺฌานานํ สมติกฺกมา อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติ นาม โหตีติ อโตฯ **เอเสว นโย**ติ อิมินา ‘‘อากาสานญฺจายตนสมติกฺกมา วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติ นาม โหตี’’ติ อาทินา เทฺวปิ ปกาเร อติทิสติฯ **ปฏิสงฺขา**ติ ปฏิสงฺขาญาเณนฯ **อปฺปวตฺติ**นฺติ ยถาปริจฺฉินฺนกาลํ อปฺปวตฺตนํฯ เอเตน ขณนิโรธาทิํ ปฏิกฺขิปติฯ

กถํ สมาปตฺติ ปตฺตพฺพาติ อิมาสุ สตฺตสุ ธาตูสุ กา ปการา สญฺญาสมาปตฺติ นานา หุตฺวา สมาปชฺชิตพฺพาฯ เตนาห **‘‘กีทิสา สมาปตฺติโย’’**ติอาทิฯ **สญฺญาย อตฺถิภาเวนา**ติ ปฏุกิจฺจาย สญฺญาย อตฺถิภาเวนฯ **สุขุมสงฺขารานํ** ตตฺถ สมาปตฺติยํ อวสิสฺสตายฯ **นิโรโธวา**ติ สงฺขารานํ นิโรโธ เอวฯ

สตฺตธาตุสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. สนิทานสุตฺตวณฺณนา

๙๖. ***ภาวนปุํสกเมตํ*** ‘‘วิสมํ จนฺทิมสูริยา ปริวตฺตนฺตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๗๐) วิยฯ **สนิทานนฺ**ติ อตฺตโน ผลํ นิทฺทาตีติ นิทานํ, การณนฺติ อาห **‘‘สนิทาโน สปฺปจฺจโย’’**ติฯ **กามปฏิสํยุโตฺต**ติ กามราคสงฺขาเตน กาเมน ปฏิสํยุโตฺต วา กามปฏิพโทฺธ วาฯ ตเกฺกตีติ **ตโกฺก**ฯ อภูตการํ สมาโรเปตฺวา กเปฺปตีติ **สงฺกโปฺป**ฯ อารมฺมเณ จิตฺตํ อเปฺปตีติ **อปฺปนา**ฯ วิเสเสน อเปฺปตีติ **พฺยปฺปนา**ฯ อารมฺมเณ จิตฺตํ อภินิโรเปนฺตํ วิย ปวตฺตตีติ **เจตโส อภินิโรปนา**ฯ มิจฺฉา วิปรีโต ปาปโก สงฺกโปฺปติ **มิจฺฉาสงฺกโปฺป**ฯ อเญฺญสุ จ กามปฏิสํยุเตฺตสุ วิชฺชมาเนสุ วิตโกฺก เอว กามธาตุสเทฺทน นิรุโฬฺห ทฎฺฐโพฺพ วิตกฺกสฺส กามปสงฺคปฺปตฺติสาติสยตฺตาฯ เอส นโย พฺยาปาทธาตุอาทีสุปิฯ **สเพฺพปิ อกุสลา ธมฺมา กามธาตุ** หีนชฺฌาสเยหิ กาเมตพฺพธาตุภาวโตฯ

กิเลสกามสฺส อารมฺมณภาวตฺตา สพฺพากุสลสํคาหิกาย กามธาตุยา อิตรา เทฺว สงฺคเหตฺวา กถนํ **สพฺพสงฺคาหิกา**ฯ ติสฺสนฺนํ ธาตูนํ อญฺญมญฺญํ อสงฺกรโต กถา **อสมฺภินฺนาฯ อิมํ** กามาวจรสญฺญิตํ กามวิตกฺกสญฺญิตญฺจ **กามธาตุํฯ ปฏิจฺจา**ติ ปจฺจยภูตํ ลภิตฺวาฯ **ตีหิ การเณหี**ติ ตีหิ สารภูเตหิ การเณหิฯ

พฺยาปาทวิตโกฺก พฺยาปาโท อุตฺตรปทโลเปน, โส เอว นิชฺชีวเฎฺฐน สภาวธารณเฎฺฐน ธาตูติ **พฺยาปาทธาตุ**ฯ พฺยาปชฺชติ จิตฺตํ เอเตนาติ **พฺยาปาโท,** โทโสฯ พฺยาปาโทปิ ธาตูติ

โยชนาฯ **สหชาตปจฺจยาทิวเสนา**ติ สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจยวเสนฯ วิเสเสน หิ ปรสฺส อตฺตโน จ ทุกฺขาปนํ วิหิํสา, สา เอว ธาตุ, อตฺถโต โรสนา ปรูปฆาโต, ตถา ปวโตฺต วา โทสสหคตจิตฺตุปฺปาโทฯ

ติณคหเน อรเญฺญติ ติเณหิ คหนภูเต อรเญฺญฯ **อนยพฺยสนนฺ**ติ อปายพฺยสนํ, ปริหรณูปายรหิตํ วิปตฺตินฺติ วา อโตฺถฯ **อวฑฺฒิํ วินาส**นฺติ อวฑฺฒิเญฺจว วินาสญฺจาติ วทนฺติ สพฺพโส วฑฺฒิรหิตํฯ **สุกฺขติณทาโย วิย อารมฺมณํ** กิเลสคฺคิสํวทฺธนเฏฺฐนฯ **ติณุกฺกา วิย อกุสลสญฺญา** อนุทหนเฏฺฐนฯ **ติณกเฏฺฐ...เป.... สตฺตา** อนยพฺยสนาปตฺติโตฯ ‘‘อิเม สตฺตา’’ติ หิ อโยนิโส ปฏิปชฺชมานา อธิเปฺปตาฯ เตนาห **‘‘ยถา สุกฺขติณทาเย’’**ติอาทิฯ

สมตาภาวโต สมตาวิโรธโต วิสมตาเหตุโต จ วิสมา ราคาทโยติ อาห **‘‘ราควิสมาทีนิ อนุคต’’**นฺติฯ **อิจฺฉิตพฺพา** อวสฺสํภาวินิภาเวนฯ

สํกิเลสโต นิกฺขมนเฏฺฐน เนกฺขโมฺม, โส เอว นิชฺชีวเฏฺฐน ธาตูติ **เนกฺขมฺมธาตุ**ฯ สฺวายํ เนกฺขมฺมสโทฺท ปพฺพชฺชาทีสุ กุสลวิตเกฺก จ นิรุโฬฺหติ อาห **‘‘เนกฺขมฺมวิตโกฺกปิ เนกฺขมฺมธาตู’’**ติฯ **อิตราปิ เทฺว ธาตุโย**ติ อพฺยาปาทอวิหิํสาธาตุโย วทติฯ **วิสุํ ทีเปตพฺพา** สรูเปน อาคตตฺตาฯ **วิตกฺกาทโย**ติ เนกฺขมฺมสงฺกปฺปจฺฉนฺทปริฬาหปริเยสนาฯ **ยถานุรูปํ** อตฺตโน อตฺตโน ปจฺจยานุรูปํฯ กถํ ปเนตฺถ กุสลธเมฺมสุ ปริฬาโห วุโตฺตติ? สงฺขารปริฬาหมตฺตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ, โสฬสสุ อากาเรสุ ทุกฺขสเจฺจ สนฺตาปโฏฺฐ วิย วุโตฺต, ยสฺส วิคเมน อรหโต สีติภาวปฺปตฺติ วุจฺจติฯ

สยํ น พฺยาปชฺชติ, เตน วา ตํสมงฺคีปุคฺคโล น กิญฺจิ พฺยาปาเทตีติ **อพฺยาปาโท,** วิหิํสาย วุตฺตวิปริยาเยหิ สา เวทิตพฺพาฯ หิเตสิภาเวน มิชฺชติ สินิยฺหตีติ **มิโตฺต,** มิตฺตสฺส เอสาติ **เมตฺติ,** อพฺยาปาโทฯ **เมตฺตายนา**ติ เมตฺตาการณํ, เมตฺตาย วา อยนา ปวตฺตนาฯ **เมตฺตายิตตฺต**นฺติ เมตฺตายิตสฺส เมตฺตาย ปวตฺตสฺส ภาโวฯ **เมตฺตาเจโตวิมุตฺตี**ติ เมตฺตายนวเสน ปวโตฺต จิตฺตสมาธิฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

สนิทานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. คิญฺชกาวสถสุตฺตวณฺณนา

๙๗. **อิโต ปฏฺฐายา**ติ ‘‘ธาตุํ, ภิกฺขเว’’ติ อิมสฺมา ตติยสุตฺตโต ปฏฺฐายฯ ยาว กมฺมวโคฺค, ตาว เนตฺวา อุปฺปนฺนตฺวา เสติ เอตฺถาติ อาสโย, หีนาทิภาเวน อธีโน อาสโย อชฺฌาสโย, ตํ **อชฺฌาสยํ,** อธิมุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **สญฺญา อุปฺปชฺชตี**ติอาทีสุ หีนาทิเภทํ อชฺฌาสยํ ปฏิจฺจ หีนาทิเภทา สญฺญา, ตนฺนิสฺสยทิฏฺฐิวิกปฺปนา, วิตโกฺก จ อุปฺปชฺชติ สหชาตโกฏิยา อุปนิสฺสยโกฏิยา จฯ **สตฺถาเรสู**ติ เตสํ สตฺถุปฏิญฺญตาย วุตฺตํ, น สตฺถุลกฺขณสพฺภาวโตฯ **อสมฺมาสมฺพุเทฺธสู**ติ อาธาเร วิสเย จ ภุมฺมํ เอกโต กตฺวา วุตฺตนฺติ ปฐมํ ตาว ทเสฺสโนฺต ‘‘มยํ สมฺมาสมฺพุทฺธา’’ติอาทิํ วตฺวา อิตรํ ทเสฺสโนฺต ‘‘เตสุ สมฺมาสมฺพุทฺธา เอเต’’ติอาทิมาหฯ เตสํ ‘‘มยํ สมฺมาสมฺพุทฺธา’’ติ อุปฺปนฺนทิฏฺฐิ อิธ มูลภาเวน ปุจฺฉิตา, อิตรา อนุสงฺกิตาติ **ปุจฺฉติเยวา**ติ สาสงฺกํ วทติฯ

‘‘มหตี’’ติ เอตฺถ มหาสโทฺท ‘‘มหาชโน’’ติอาทีสุ วิย พหุอตฺถวาจโกติ ทฏฺฐโพฺพฯ อวิชฺชาปิ หีนหีนตรหีนตมาทิเภเทน พหุปการาฯ **ตสฺสา**ติ ทิฏฺฐิยาฯ กสฺมา ปเนตฺถ ‘‘ยทิทํ อ

วิชฺชา ธาตู’’ติ อวิชฺชํ อุทฺธริตฺวา ‘‘หีนํ ธาตุํ ปฏิจฺจา’’ติ อชฺฌาสยธาตุ นิทฺทิฏฺฐาติ? น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ, ‘‘อญฺญํ อุทฺธริตฺวา อญฺญํ นิทฺทิฏฺฐา’’ติ, ยโต อวิชฺชาสีเสน อชฺฌาสยธาตุ เอว คหิตาฯ อวิชฺชาคหิโต หิ ปุริสปุคฺคโล ทิฏฺฐชฺฌาสโย หีนาทิเภทํ อวิชฺชาธาตุํ นิสฺสาย ตโต สญฺญาทิฏฺฐิอาทิเก สงฺกปฺเปติฯ **ปณิธิ** ปตฺถนา, สา ปน ตถา ตถา จิตฺตสฺส ฐปนวเสน โหตีติ อาห **‘‘จิตฺตฏฺฐปน’’**นฺติฯ เตนาห **‘‘สา ปเนสา’’**ติอาทิฯ **เอเต**ติ หีนปจฺจยา สญฺญาทิฏฺฐิวิตกฺกเจตนา ปตฺถนา ปณิธิสงฺขาตา หีนา ธมฺมาฯ **หีโน** นาม หีนธมฺมสมาโยคโตฯ **สพฺพปทานี**ติ ‘‘ปญฺญเปตี’’ติอาทีนิ ปทานิ โยเชตพฺพานิ หีนสเทฺทน มชฺฌิมุตฺตมฏฺฐานนฺตรสฺส อสมฺภวโตฯ อุปฺปชฺชนํ ‘‘อุปฺปตฺตี’’ติ อาห **‘‘เทฺว อุปฺปตฺติโย ปฏิลาโภ จ นิพฺพตฺติ จา’’**ติฯ ตตฺถ **หีนกุลาทีติ อาทิ**-สเทฺทน หีนรูปโภคปริสาทีนํ สงฺคโหฯ **หีนตฺติกวเสนา**ติ หีนตฺติเก วุตฺตตฺติกปทวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ **จิตฺตุปฺปาทกฺขเณ**ติ อิทํ หีนตฺติกปริยาปนฺนานํ จิตฺตุปฺปาทานํ วเสน ตตฺถ ตตฺถ ลทฺธตฺตา วุตฺตํฯ **ปญฺจสุ นีจกุเลสู**ติ จณฺฑาลเวนเนสาทรถการปุกฺกุสกุเลสุฯ ทฺวาทสอกุสลจิตฺตุปฺปาทานํ ปน โย โกจิ ปฏิลาโภ หีโนติ โยชนาฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **อิมสฺมิํ ฐาเน**ติ ‘‘ยายํ, ภเนฺต, ทิฏฺฐี’’ติอาทินา อาคเต อิมสฺมิํ ฐาเนฯ ‘‘ธาตุํ, ภิกฺขเว, ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา อาคตตฺตา **นิพฺพตฺติเยว อธิเปฺปตา,** น ปฏิลาโภฯ

คิญฺชกาวสถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. หีนาธิมุตฺติกสุตฺตวณฺณนา

๙๘. **เอกโต โหนฺตี**ติ สมานจฺฉนฺทตาย อชฺฌาสยโต เอกโต โหนฺติฯ **นิรนฺตรา โหนฺตี**ติ ตาย เอว สมานจฺฉนฺทตาย จิเตฺตน นิพฺพิเสสา โหนฺติฯ อิธ อธิมุตฺติ นาม อชฺฌาสยธาตูติ อาห **‘‘หีนาธิมุตฺติกาติ หีนชฺฌาสยา’’**ติฯ

หีนาธิมุตฺติกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. จงฺกมสุตฺตวณฺณนา

๙๙. **มหาปเญฺญาสู**ติ วิปุลปเญฺญาสุฯ **นนฺ**ติ สาริปุตฺตเตฺถรํฯ **ขนฺธนฺตร**นฺติ ขนฺธวิภาคํ, ขนฺธานํ วา อนฺตรํ วิเสโส อตฺถีติ **ขนฺธนฺตโร**ฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **ปริกมฺมนฺ**ติ อิทฺธิวิธาธิคมสฺส ปุพฺพภาคปริกมฺมเญฺจว อุตฺตรปริกมฺมญฺจฯ **อานิสํส**นฺติ อิทฺธานิสํสเญฺจว อานิสํสญฺจฯ **อธิฏฺฐานํ วิกุพฺพน**นฺติ อธิฏฺฐานวิธานเญฺจว วิกุพฺพนวิธานญฺจฯ **วุตฺตนเยเนวา**ติ ‘‘ปถวิํ ปตฺถรนฺโต วิยา’’ติอาทินาฯ

ธุตงฺคปริหารนฺติ ธุตงฺคานํ ปริหรณวิธิํฯ ปริหรณคฺคหเณเนว สมาทานํ สิทฺธํ โหตีติ ตํ น คหิตํฯ **อานิสํส**นฺติ ตํตํธุตงฺคปริหรเณ ทฏฺฐพฺพํ อานิสํสเมวฯ **สโมธาน**นฺติ ‘‘เอตฺตกา ปิณฺฑปาตปฏิสํยุตฺตา, เอตฺตกา เสนาสนปฏิสํยุตฺตา’’ติ ปจฺจยวเสน อญฺญมญฺญญฺจ อโนฺตคธตฺตาฯ **อธิฏฺฐาน**นฺติ อธิฏฺฐานวิธิํฯ **เภท**นฺติ อุกฺกฏฺฐาทิเภทเญฺจว ภินฺนาการญฺจฯ

ปริกมฺมนฺติ ‘‘ทิพฺพจกฺขุ เอวํ อุปฺปาเทตพฺพํ, เอวํ วิโสเธตพฺพ’’นฺติอาทินา ปริกมฺมวิธานํฯ **อานิสํส**นฺติ ปเรสํ อชฺฌาสยานุรูปายตนาทิอานิสํสปเภทํฯ **อุปกฺกิเลส**นฺติ สาธารณํ อสาธารณํ ทุวิธํ อุปกฺกิเลสํฯ วิปสฺสนาภาวนุปกฺกิเลสา หิ ทิพฺพจกฺขุสฺส อุปกฺกิเลสาติ เวทิตพฺพาฯ

สเงฺขปวิตฺถารคมฺภีรุตฺตานวิจิตฺรกถาทีสูติ สเงฺขโป วิตฺถาโร คมฺภีรตา อุตฺตานตา วิจิตฺรภาโว เนยฺยตฺถตา นีตตฺถตาติ เอวมาทีสุ ธมฺมสฺส กเถตพฺพปฺปกาเรสุ ตํ ตํ กเถตพฺพาการํฯ

อิติ-สโทฺท อาทิอโตฺถ, ปการโตฺถ วาฯ เตน –

‘‘อาทิมฺหิ สีลํ เทเสยฺย, (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๙๐; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๙๑)
มเชฺฌ จิตฺตํ วินิทฺทิเส;
อเนฺต ปญฺญา กเถตพฺพา,
เอโส ธมฺมกถาวิโธ’’ติฯ –

เอวํ กเถตพฺพาการํ สงฺคณฺหาติฯ

‘‘สิถิลํ ธนิตญฺจ ทีฆรสฺสํ, ครุกํ ลหุกญฺจ นิคฺคหีตํ;
สมฺพนฺธํ ววตฺถิตํ วิมุตฺตํ, ทสธา พฺยญฺชนพุทฺธิยา ปเภโท’’ติฯ (ที. นิ. ๑.๑๙๐; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๙๑; ปริ. ๔๘๕) –

เอวํ วุตฺตํ ทสวิธํ **พฺยญฺชนพุทฺธิํฯ อฏฺฐุปฺปตฺติ**นฺติ ตสฺส ตสฺส สุตฺตสฺส ชาตกสฺส จ อฏฺฐุปฺปตฺติํฯ **อนุสนฺธิ**นฺติ ปจฺฉานุสนฺธิอาทิอนุสนฺธิํฯ **ปุพฺพาปร**นฺติ สมฺพนฺธํฯ **อิทํ** ปทํ **เอวํ วตฺตพฺพํ, อิทํ** ปุพฺพาปรํ **เอวํ คเหตพฺพ**นฺติฯ

กุลสงฺคณฺหนปริหารนฺติ ลาภุปฺปาทนตฺถํ กุลานํ สงฺคณฺหนวิธิโน ปริหรณํ ตนฺนิยมิตํ เอกนฺติกํ กุลสงฺคหณวิธิํฯ

จงฺกมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สคาถาสุตฺตวณฺณนา

๑๐๐. ‘‘ธาตุโส สํสนฺทนฺตี’’ติ อิทํ อชฺฌาสยโต สริกฺขตาทสฺสนํ, น กาเยน มิสฺสีภาวทสฺสนนฺติ อาห **‘‘สมฺทฺทนฺตเร’’**ติอาทิฯ **นิรนฺตโร**ติ นิพฺพิเสโสฯ **สํสคฺคา**ติ ปญฺจวิธสํสคฺคเหตุฯ สํสคฺคคหเณน เจตฺถ สํสคฺควตฺถุกา ตณฺหา คหิตาฯ เตนาห **‘‘ทสฺสน…เป…. เสฺนเหนา’’**ติฯ

วนติ ภชติ สชฺชติ เตนาติ วนํ, วนโถติ จ กิเลโส วุจฺจตีติ อาห **‘‘วนโถ ชาโตติ กิเลสวนํ ชาต’’**นฺติฯ อิตเร สํสคฺคมูลกาติ ตเมว ปฏิกฺขิปโนฺต อาห **‘‘อทสฺสเนนา’’**ติฯ **สาธุชีวี**ติ สาธุ สุฏฺฐุ ชีวี, ตํชีวนสีโลฯ เตนาห **‘‘ปริสุทฺธชีวิตํ ชีวมาโน’’**ติฯ

สคาถาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อสฺสทฺธสํสนฺทนสุตฺตวณฺณนา

๑๐๑. **นิโรชา**ติ สทฺธาเสฺนหาภาเวน นิเสฺนหาฯ ตโต เอว อรสภาเวน **นิรสาฯ เอกสทิสา**ติ สมสมา นิพฺพิเสสาฯ เตนาห **‘‘นิรนฺตรา’’**ติฯ อลชฺชิตาย เอกสีมกตา **ภินฺนมริยาทาฯ** สทฺธา เตสํ อตฺถีติ **สทฺธาฯ ตนฺติปาลกา**ติ สทฺธมฺมตนฺติยา ปาลกาฯ **วํสานุรกฺขกา**ติ อริยวํสสฺส อนุรกฺขกาฯ **อารทฺธวีริยา**ติ ปคฺคหิตวีริยาฯ ยสฺมา ตาทิสานํ วีริยํ ปริปุณฺณํ นาม โหติ

กิจฺจสิทฺธิยา, ตสฺมา วุตฺตํ **“ปริปุณฺณปรกฺกมา”**ติฯ **สพฺพกิจฺจปริคฺคาหิกายา**ติ จตุนฺนํ สติปฏฺฐานานํ ภาวนากิจฺจปริคฺคาหิกายฯ

อสฺสทฺธสํสนฺทนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘-๑๒. อสฺสทฺธมูลกสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๒-๑๐๖. **อฏฺฐมาทีนี**ติ อฏฺฐมํ นวมํ ทสมํ เอกาทสมํ ทฺวาทสมนฺติ อิมานิ ปญฺจ สุตฺตานีติ เอเกฯ อปเร ปน นว สุตฺตานีติ อิจฺฉนฺติฯ สฺวายมโตฺถ อฏฺฐกถายํ วุโตฺตเยวฯ ปาฬิยญฺจ เกสุจิ โปตฺถเกสุ ลิขียติฯ

อสฺสทฺธมูลกสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. กมฺมปถวโคฺค

๑-๒. อสมาหิตสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๗-๑๐๘. **อิโต ปเรสู**ติ อิโต ทุติยวคฺคโต ปเรสุ สุเตฺตสุฯ **ปฐม**นฺติ ปฐมวเคฺค ปฐมํฯ กสฺมา ปเนตฺถ เอวํ เทสนา ปวตฺตาติ อาห **“เอวํ วุจฺจมาเน”**ติอาทิฯ

อสมาหิตสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๕. ปญฺจสิกฺขาปทสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๙-๑๑๑. **สุราเมรยสงฺขาต**นฺติ ปิฏฺฐสุราทิสุราสงฺขาตํ ปุปฺผาสวาทิเมรยสงฺขาตญฺจฯ มชฺชนเฏฺฐน **มชฺชํฯ สุราเมรยมชฺชปฺปมาโทฏฺฐานา วุจฺจติ** ‘‘มชฺชติ เตนา’’ติ กตฺวาฯ **ตสฺมิํ ติฏฺฐนฺตี**ติ ตสฺมิํ ปมาเท ปมชฺชนวเสน ติฏฺฐนฺตีติ อโตฺถฯ เสสํ ตติยจตุเตฺถสุ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ปญฺจเม ตานิ ปทานิ สํวเณฺณตุํ **“ปญฺจเม”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ ปาโณ นาม โวหารโต สโตฺต, ปรมตฺถโต ชีวิตินฺทฺริยํ, ตํ **ปาณํ อติปาเตนฺติ** อติจฺจ อนฺตเรเยว, อติกฺกมฺม วา สตฺถาทีหิ อภิภวิตฺวา ปาเตนฺติ สณิกํ ปติตุํ อทตฺวา สีฆํ ปาเตนฺตีติ อโตฺถฯ กาเยน วาจาย วา **อทินฺนํ** ปรสนฺตกํฯ **อาทิยนฺตี**ติ คณฺหนฺติฯ **มิจฺฉา**ติ น สมฺมา, คารยฺหวเสนฯ **มุสา**ติ อตถํ วตฺถุฯ **วทนฺตี**ติ วิสํวาทนวเสน วทนฺติฯ ปิยสุญฺญกรณโต **ปิสุณา,** ปิสติ วา ปเร สเตฺต, หิํสตีติ อโตฺถฯ **มมฺมเจฺฉทิกา**ติ เอเตน ปรสฺส มมฺมเจฺฉทวเสน เอกนฺตผรุสเจตนา **ผรุสวาจา** นามาติ ทเสฺสติฯ **อภิชฺฌา**สโทฺท ลุพฺภเน นิรุโฬฺหติ อาห **“ปรภเณฺฑ ลุพฺภนสีลาติ อโตฺถ”**ติฯ **พฺยาปนฺน**นฺติ โทสวเสน วิปนฺนํฯ ปกติวิชหเนน **ปูติภูตํ**ฯ สาธูหิ ครหิตพฺพตํ ปตฺตา ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทินยปฺปวตฺตา นตฺถิกาเหตุกอกิริยทิฏฺฐิ **กมฺมปถปริยาปนฺนา** นามฯ มิจฺฉตฺตปริยาปนฺนา สพฺพาปิ โลกุตฺตรมคฺคปฏิปกฺขา วิปรีตทิฏฺฐิฯ

เตสนฺติ กมฺมปถานํฯ **โวหารโต**ติ อินฺทฺริยพทฺธํ อุปาทาย ปญฺญตฺติมตฺตโตฯ **ติรจฺฉานคตาทีสูติ อาทิ**-สเทฺทน เปตานํ สงฺคโหฯ ปโยควตฺถุมหนฺตตาทีหิ **มหาสาวชฺชตา** เตหิ ปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชมานาย เจตนาย พลวภาวโตฯ ยถาวุตฺตปจฺจยวิปริยาเยปิ ตํตํปจฺจเยหิ เจต

นาย พลวภาววเสน **อปฺปสาวชฺชมหาสาวชฺชตา** วา เวทิตพฺพาฯ **อิทฺธิมโย**ติ กมฺมวิปากิทฺธิมโย ทาฐาโกฏฺนาทีนํ วิยฯ

เมถุนสมาจาเรสูติ สทารปรทารคมนวเสน ทุวิเธสุ เมถุนสมาจาเรสุฯ เตปิ หีนาธิมุตฺติเกหิ กตฺตพฺพโต กามา นามฯ **มิจฺฉาจาโร**ติ คารยฺหาจาโรฯ คารยฺหตา จสฺส เอกนฺตนิหีนตายาติ อาห **"เอกนฺตนินฺทิโต ลามกาจาโร"**ติ **อสทฺธมฺมาธิปฺปาเยนา**ติ อสทฺธมฺมเสวนาธิปฺปาเยนฯ **โคตฺตรกฺขิตา**ติ สโคเตฺตหิ รกฺขิตาฯ **ธมฺมรกฺขิตา**ติ สหธเมฺมหิ รกฺขิตาฯ สสฺสามิกา นาม **สารกฺขา**ฯ ยสฺสา คมเน ทโณฺฑ ฐปิโต, สา **สปริทณฺฑา**ฯ ภริยภาวาย ธเนน กีตา **ธนกฺกีตา**ฯ ฉเนฺทน วสตีติ **ฉนฺทวาสินี**ฯ โภคตฺถํ วสตีติ **โภควาสินี**ฯ ปฏตฺถํ วสตีติ **ปฏวาสินี**ฯ อุทกปตฺตํ อามสิตฺวา คหิตา **โอทปตฺตกินี**ฯ จุมฺพฏํ อปเนตฺวา คหิตา **โอภฏจุมฺพฏา**ฯ กรมรานีตา **ธชาหฏา**ฯ ตงฺขณิกํ คหิตา **มุหุตฺติกา**ฯ อภิภวิตฺวา วีติกฺกโม มิจฺฉาจาโร **มหาสาวโชฺช,** น ตถา ทฺวินฺนํ สมานจฺฉนฺทตายฯ อภิภวิตฺวา วีติกฺกมเน สติปิ มเคฺคนมคฺคปฏิปตฺติอธิวาสเน ปุริมุปฺปนฺนเสวนาภิสนฺธิปโยคาภาวโต มิจฺฉาจาโร น โหติ อภิภุยฺยมานสฺสาติ วทนฺติฯ เสวนาจิเตฺต สติ ปโยคาภาโว อปฺปมาณํ เยภุเยฺยน อิตฺถิยา เสวนาปโยคสฺส อภาวโตฯ ตถา สติ ปุเรตรํ เสวนาจิตฺตสฺส อุปฏฺฐาเนปิ ตสฺสา มิจฺฉาจาโร น สิยา, ตถา ปุริสสฺสปิ เสวนาปโยคาภาเวฯ ตสฺมา อตฺตโน รุจิยา ปวตฺติตสฺส วเสน ตโย, พลกฺกาเรน ปวตฺติตสฺส วเสน ตโยติ สเพฺพปิ อคฺคหิตคฺคหเณน **"จตฺตาโร สมฺภารา"**ติ วุตฺตํฯ

อาเสวนมนฺทตายาติ ยาย อกุสลเจตนาย สมฺผํ ปลปติ, ตสฺสา อิตฺตรกาลตาย ปวตฺติยา อนาเสวนาติ ปริทุพฺพลา โหติ เจตนาฯ

อุปสคฺควเสน อตฺถวิเสสวาจิโน ธาตุสทฺทาติ **อภิชฺฌายตี**ติ ปทสฺส **ปรภณฺฑาภิมุขี**ติ อาทิอโตฺถ วุโตฺตฯ **ตนฺนินฺนตายา**ติ ตสฺมิํ ปรภเณฺฑ ลุพฺภนวเสน นินฺนตายฯ อภิปุโพฺพ เฌ-สโทฺท ลุพฺภเน นิรุโฬฺหติ ทฏฺฐโพฺพฯ ยสฺส ภณฺฑํ อภิชฺฌายติ, ตสฺส อปฺปคุณตาย **อปฺปสาวชฺชา,** มหาคุณตาย **มหาสาวชฺชา**ติอาทินา นเยน ตตฺถ อปฺปสาวชฺชมหาสาวชฺชวิภาโคเวทิตโพฺพฯ เตนาห **"อทินฺนาทานํ วิยา"**ติอาทิฯ **อตฺตโน ปริณามนํ** จิเตฺตเนวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

หิตสุขํ พฺยาปาทยตีติ โย นํ อุปฺปาเทติ, ยสฺส อุปฺปาเทติ, ตสฺส สติ สมวาเย หิตสุขํ วินาเสติฯ **อโห วตา**ติ อิมินา ยถา อภิชฺฌาเน วตฺถุโน เอกนฺตโต อตฺตโน ปริณามนํ ทสฺสิตํ , เอวมิธาปิ วตฺถุโน ''อโห วตา''ติ อิมินา ปรสฺส วินาสจินฺตาย เอกนฺตโต นิยมิตภาวํ ทเสฺสติฯ เอวญฺหิ เนสํ ทารุณปฺปวตฺติยา กมฺมปถปฺปวตฺติฯ

ยถาภุจฺจคหณาภาเวนาติ ยถาตจฺฉคหณสฺส อภาเวน อนิจฺจาทิสภาวสฺส นิจฺจาทิโตคหเณนฯ **มิจฺฉา ปสฺสตี**ติ วิตถํ ปสฺสติฯ **สมฺผปฺปลาโป วิยา**ติ อิมินา อาเสวนสฺส อปฺปมหนฺตตาหิ มิจฺฉาทิฏฺฐิยา อปฺปสาวชฺชมหาสาวชฺชตาฯ **วตฺถุโน**ติ คหิตวตฺถุโนฯ **คหิตาการวิปรีตตา**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิยา คหิตาการสฺส วิปรีตตาฯ **ตถาภาเวนา**ติ อตฺตโน คหิตากาเรนวตสฺสา ทิฏฺฐิยา, คหิตสฺส วา วตฺถุโน **อุปฏฺฐานํ** ''เอวเมตํ, น อิโต อญฺญถา''ติฯ

ธมฺมโตติ สภาวโตฯ **โกฏฺฐาสโต**ติ จิตฺตงฺคโกฏฺฐาสโต, ยํโกฏฺฐาสา โหนฺติ, ตโตติ อโตฺถฯ **เจตนาธมฺมาวา**ติ เจตนาสภาวา เอวฯ **ปฏิปาฏิยา สตฺตา**ติ เอตฺถ นนุ เจตนา อภิธเมฺม กมฺมปเถสุ น วุตฺตาติ ปฏิปาฏิยา สตฺตนฺนํ กมฺมปถภาโว น ยุโตฺตติ? น, อวจนสฺส อญฺญเหตุกตฺตาฯ น หิ ตตฺถ เจตนาย อกมฺมปถตฺตา กมฺมปถราสิมฺหิ อวจนํ, กทาจิ ปน กมฺมปโถ

โหติ, น สพฺพทาติ กมฺมปถภาวสฺส อนิยตตฺตา อวจนํฯ ยทา, ปนสฺส กมฺมปถภาโว โหติ, ตทา กมฺมปถราสิสงฺคโห น นิวาริโตฯ เอตฺถาห – ยทิ เจตนาย สพฺพทา กมฺมปถภาวาภาวโต อนิยโต กมฺมปถภาโวติ กมฺมปถราสิมฺหิ อวจนํ, นนุ อภิชฺฌาทีนมฺปิ กมฺมปถภาวํ อปฺปตฺตานํ อตฺถิตาย อนิยโต กมฺมปถภาโวติ เตสมฺปิ กมฺมปถราสิมฺหิ อวจนํ อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ, กมฺมปถตาตํสภาคตาหิ เตสํ ตตฺถ วุตฺตตฺตาฯ ยทิ เอวํ เจตนาปิ ตตฺถ วตฺตพฺพา สิยา? สจฺจ เมตํฯ สา ปน ปาณาติปาตาทิกาติ ปากโฏ ตสฺสา กมฺมปถภาโวติ น วุตฺตา สิยาฯ เจตนาย หิ ''เจตนาหํ, ภิกฺขเว, กมฺมํ วทามิ (อ. นิ. ๖.๖๓; กถา. ๕๓๙) ติวิธา, ภิกฺขเว, กายสเญฺจตนา อกุสลํ กายกมฺม''นฺติอาทิวจนโต (กถา. ๕๓๙) กมฺมภาโว ปากโฏฯ กมฺมํเยว จ สุคติทุคฺคตีนํ ตตฺถุปฺปชฺชนกสุขทุกฺขานญฺจ ปถภาเวน ปวตฺตํ กมฺมปโถติ วุจฺจตีติ ปากโฏ, ตสฺสา กมฺมปถภาโวฯ อภิชฺฌาทีนํ ปน เจตนาสมีหนภาเวน สุจริตทุจฺจริตภาโว, เจตนาชนิตปิฏฺฐิวฏฺฏกภาเวน สุคติทุคฺคติตทุปฺปชฺชนกสุขทุกฺขานํ ปถภาโว จาติ, น ตถา ปากโฏ กมฺมปถภาโวติ, เต เอว เตน สภาเวน ทเสฺสตุํ อภิธมฺเม กมฺมปถราสิภาเวน วุตฺตาฯ อตถาชาติยกตฺตา วา เจตนา เตหิ สทฺธึ น วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **มูลํ ปตฺวา**ติ มูลเทสนํ ปตฺวา, มูลสภาเวสุ ธเมฺมสุ เทสิยมาเนสูติ อโตฺถฯ

อทินฺนาทานํ สตฺตารมฺมณนฺติ อิทํ ''ปญฺจ สิกฺขาปทา ปริตฺตารมฺมณา เอวา''ติ อิมาย ปาฬิยา วิรุชฺฌติฯ ยญฺหิ ปาณาติปาตาทิทุสฺสีลฺยสฺส อารมฺมณํ, ตเทว ตํ เวรมณิยา อารมฺมณํฯ วีติกฺกมิตพฺพวตฺถุโต เอว หิ วิรตีติฯ ''สตฺตารมฺมณ''นฺติ วา สตฺตสงฺขาตํ สงฺขารารมฺมณเมว อุปาทาย วุตฺตตฺตา น โกจิ วิโรโธฯ ตถา หิ วุตฺตํ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** (วิภ. อฏฺฐ. ๗๑๔) ''ยานิ สิกฺขาปทานิ เอตฺถ 'สตฺตารมฺมณานี'ติ วุตฺตานิ, ตานิ ยสฺมา 'สโตฺตติ' สงฺขํ คเต สงฺขาเรเยว อารมฺมณํ กโรนฺตี''ติฯ อิโต ปเรสุปิ เอเสว นโยฯ วิสภาควตฺถุโน ''อิตฺถิปุริสา''ติ คเหตพฺพโต **สตฺตารมฺมโณติปิ เอเก**ฯ ''เอโก ทิโฏฺฐ, เทฺว สุตา''ติอาทินา สมฺผปฺปลปเน **ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาตวเสนฯ ตถา อภิชฺฌา**ติ เอตฺถ **ตถา**-สโทฺท ''ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาตวเสนา''ติ อิทมฺปิ อุปสํหรติ, น สตฺตสงฺขารารมฺมณตํ เอว ทสฺสนาทิวเสน อภิชฺฌายนโตฯ ''นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา''ติ ปวตฺตมานาปิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ เตภูมกธมฺมารมฺมณา เอวาติ อธิปฺปาเยน ตสฺสา สงฺขารารมฺมณตา วุตฺตาฯ กถํ ปน มิจฺฉาทิฏฺฐิยา มหคฺคตปฺปตฺตา ธมฺมา อารมฺมณํ โหนฺตีติ? สาธารณโตฯ นตฺถิ สุกฏทุกฺกฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโกติ หิ ปวตฺตมานาย อตฺถโต รูปารูปาวจรธมฺมาปิ คหิตาว โหนฺตีติฯ

สุขพหุลตาย ราชาโน หสมานาปิ ''โจรํ ฆาเตถา''ติ วทนฺติ, หาโส ปน เตสํ อญฺญวิสโยติ อาห **''สนฺนิฏฺฐาปกเจตนา ปน เนสํ ทุกฺขสมฺปยุตฺตาว โหตี''**ติฯ **มชฺฌตฺตเวทโน น โหติ,** สุขเวทโนวฯ ตตฺถ ''กามานํ สมุทยา''ติอาทินา เวทนาเภโท เวทิตโพฺพฯ โลภสมุฏฺฐาโน มุสาวาโท สุขเวทโน วา สิยา มชฺฌตฺตเวทโน วา, โทสสมุฏฺฐาโน ทุกฺขเวทโน วาติ **มุสาวาโท ติเวทโน** สิยาฯ อิมินา นเยน เสเสสุปิ ยถารหํ เวทนานํ ''โลโภ นิทานํ กมฺมานํ สมุทยายา''ติอาทินา เภโท เวทิตโพฺพฯ

ปาณาติปาโต โทสโมหวเสน ทฺวิมูลโกติ สมฺปยุตฺตมูลเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ ตสฺส หิ มูลเฏฺฐน อุปการภาโว โทสวิเสโส, นิทานมูเล ปน คยฺหมาเน โลภโมหวเสนปิ วฏฺฏติฯ สมฺมูโฬฺห อามิสกิญฺชกฺขกาโมปิ หิ ปาณํ หนติฯ เตเนวาห ''โลโภ นิทานํ กมฺมานํ สมุทยายา''ติอาทิ (อ. นิ. ๓.๓๔)ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

อสมาทินฺนสีลสฺส สมฺปตฺตโต ยถาอุปฏฺฐิตวีติกฺกมิตพฺพวตฺถุโต วิรติ **สมฺปตฺตวิรติ**ฯ สมาทาเนน อุปฺปนฺนา วิรติ **สมาทานวิรติ**ฯ กิเลสานํ สมุจฺฉินฺทนวเสน ปวตฺตา มคฺคสมฺปยุตฺตา วิรติ **สมุเจฺฉทวิรติ**ฯ กามเณฺจตฺถ ปาฬิยํ วิรติโยว อาคตา, สิกฺขาปทวิภเงฺค ปน เจตนาปิ อาหริตฺวา ทสฺสิตาติ ตทุภยมฺปิ คณฺหโนฺต **"เจตนาปิ วฏฺฏนฺติ วิรติโยปี"**ติ อาหฯ

อทุสฺสีลฺยารมฺมณา ชีวิตินฺทฺริยาทิอารมฺมณา กถํ ทุสฺสีลฺยานิ ปชหนฺตีติ ทเสฺสตุํ **"ยถา ปนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปาณาติปาตาทีหิ วิรมณวเสน ปวตฺตนโต ตทารมฺมณภาเวเนว ตานิ ปชหนฺติฯ น หิ ตเทว อารพฺภ ตํ ปชหิตุํ สกฺกา ตโต อนิสฺสฏภาวโตฯ

อนภิชฺฌา...เป.... วิรมนฺตสฺสาติ อภิชฺฌํ ปชหนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ น หิ มโนทุจฺจริตโต วิรติ อตฺถิ อนภิชฺฌาทีเหว ตปฺปหานสิทฺธิโตฯ

ปญฺจสิกฺขาปทสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ทสงฺคสุตฺตวณฺณนา

๑๑๓. **มิจฺฉตฺตสมฺมตฺตวเสนา**ติ เอตฺถ มิจฺฉาภาโว **มิจฺฉตฺตํ,** ตถา สมฺมาภาโว **สมฺมตฺตํ**ฯ ตถา ตถา ปวตฺตา อกุสลกฺขนฺธาว มิจฺฉาสติ, เอวํ มิจฺฉาญาณมฺปิ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ ญาณสฺส มิจฺฉาภาโว นาม อตฺถิฯ ตสฺมา **มิจฺฉาญาณิโน**ติ มิจฺฉาสญฺญาณาติ อโตฺถ, อโยนิโส ปวตฺตจิตฺตุปฺปาทาติ อธิปฺปาโยฯ **มิจฺฉาปจฺจเวกฺขเณนา**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทีนํ มิจฺฉาอโยนิโส ปจฺจเวกฺขเณนฯ **กุสลวิมุตฺตี**ติ ปกติปุริสสนฺตรชานนํ, คุณวิยุตฺตสฺส อตฺตโน สกตฺตนิ อวฏฺฐานนฺติ เอวมาทิํ อกุสลปวตฺติํ ''กุสลวิมุตฺตี''ติ คเหตฺวา ฐิตา มิจฺฉาวิมุตฺติกาฯ **สมฺมาปจฺจเวกฺขณา**ติ ฌานวิโมกฺขาทีสุ สมฺมา อวิปรีตํ ปวตฺตา ปจฺจเวกฺขณาฯ

ทสงฺคสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. จตุตฺถวโคฺค

๑. จตุธาตุสุตฺตวณฺณนา

๑๑๔. **ปติฏฺฐาธาตู**ติ สหชาตานํ ธมฺมานํ ปติฏฺฐาภูตา ธาตุฯ **อาพนฺธนธาตู**ติ นหานิยจุณฺณสฺส อุทกํ วิย สหชาตธมฺมานํ อาพนฺธนภูตา ธาตุฯ **ปริปาจนธาตู**ติ สูริโย ผลาทีนํ วิย สหชาตธมฺมานํ ปริปาจนภูตา ธาตุฯ **วิตฺถมฺภนธาตู**ติ ทุติโย วิย สหชาตธมฺมานํ วิตฺถมฺภนภูตา ธาตุฯ เกสาทโย **วีสติ โกฏฺฐาสาฯ อาทิ**-สเทฺทน ปิตฺตาทโย สนฺตปฺปนาทโย อุทฺธงฺคมาวาตาทโย คหิตาฯ **เอตา**ติ ธาตุโยฯ

จตุธาตุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปุเพฺพสโมฺพธสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕. อยํ ปถวีธาตุํ นิสฺสาย ตํ อารพฺภ ปวโตฺต **อสฺสาโทฯ เอวํ ปวตฺตาน**นฺติ เอวํ กาเย ปภาวสฺส ปเวทนวเสเนว ปวตฺตานํฯ **หุตฺวา อภาวาการเนา**ติ ปุเพฺพ อวิชฺชมานา ปจฺจยสามคฺคิยา หุตฺวา อุปฺปชฺชิตฺวา ปุน ภงฺคุปคมนโต อุทฺธํ อภาวาการเนฯ น นิจฺจาติ **อนิจฺ**

จา อทฺธุวตฺตา, ธุวํ นิจฺจํฯ **ปฏิปีฬนากาเรนา**ติ อุทยพฺพยวเสน อภิณฺหํ ปีฬนากาเรน ทุกฺขเฏฺฐนฯ **สภาววิคมากาเรนา**ติ อตฺตโน สภาวสฺส วิคจฺฉนากาเรนฯ สภาวธมฺมา หิ อปฺปมตฺตํ ขณํ ปตฺวา นิรุชฺฌนฺติฯ ตสฺมา เต ‘‘ชราย มรเณน จา’’ติ เทฺวธา วิปริณมนฺติฯ เตนาห **‘‘วิปริณามธมฺมา’’**ติฯ อาทีนํ วาติ ปวเตฺตตีติ **อาทีนโว,** ปรมกาปญฺญตาฯ **วินียตี**ติ วูปสมียติฯ อจฺจนฺตปฺปหานวเสน นิสฺสรติ เอเตนาติ **นิสฺสรณํ**ฯ

สายํ นิปนฺนา สพฺพรตฺติํ เขเปตฺวา **ปาโต อุฏฺฐหาม, มาสปุณฺณฆโฏ วิย โน สรีรํ** นิสฺสนฺทาภาวโตฯ

ผุสิตมเตฺตสุปีติ อุทกสฺส ผุสิตมเตฺตสุปิฯ

อตินาเมนฺติ กาลํฯ **เอวํ** วุตฺตนเยน **ปวตฺตา** ปุคฺคลา **เอตา** ปถวีธาตุอาทโย **อสฺสาเทนฺติ นาม** อภิรติวเสน ตตฺถ อากงฺขุปฺปาทนโตฯ

อภิวิสิเฏฺฐน ญาเณนาติ อคฺคมคฺคญาเณนฯ รุกฺโข **โพธิ** ‘‘พุชฺฌติ เอตฺถา’’ติ กตฺวาฯ มโคฺค **โพธิ** ‘‘พุชฺฌติ เอเตนา’’ติ กตฺวาฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ **โพธิ** สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุชฺฌนโตฯ นิพฺพานํ **โพธิ** พุชฺฌิตพฺพโตฯ **เตส**นฺติ นิทฺธารเณ สามิวจนํฯ **สาวกปารมีญาณ**นฺติ สาวกปารมีญาณํ ยาถาวโต ทสฺสนวตฺถุฯ

อกุปฺปาติ ปฏิปเกฺขหิ อโกเปตโพฺพฯ **การณโต**ติ อริยมคฺคโตฯ ตโต หิสฺส อกุปฺปตาฯ เตนาห **‘‘สา หี’’**ติอาทิฯ **อารมฺมณโต**ติ นิพฺพานารมฺมณโต นิพฺพานารมฺมณานํ โลกิยสมาปตฺตีนํ อภาวโตฯ

วิตฺถารวเสนาติ เอเกกธาตุวเสนาติ วทนฺติ, เอเกกิสฺสา ปน ธาตุยา ลกฺขณวิภตฺติทสฺสนวเสนฯ **ย**นฺติ เหตุอเตฺถ นิปาโต, ยํ นิมิตฺตนฺติ อโตฺถฯ อสฺสาเทติ เอเตนาติ **อสฺสาโท,** ตณฺหาฯ **อยํ ปถวีธาตุยา อสฺสาโท**ติ เอตฺถ อยํ-สโทฺท ‘‘ปหานปฏิเวโธ’’ติ เอตฺถาปิ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตโพฺพ ‘‘อยํ ปหานปฏิเวโธ ปฏิวิชฺฌิตพฺพเฏฺฐน สมุทยสจฺจ’’นฺติฯ เอส นโย เสสสเจฺจสุปิฯ **ยา**ติ ยถาวุเตฺตสุ อสฺสาโท อาทีนโว นิสฺสรณนฺติ อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสุ ปวตฺตา ยา ทิฏฺฐิ…เป.… โย สมาธิ, อยํ ภาวนาปฏิเวโธ มคฺคสจฺจนฺติ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํฯ

ปุเพฺพสโมฺพธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อจริํสุตฺตวณฺณนา

๑๑๖. ยถา ยาวตา นิสฺสรณปริเยสนฏฺฐาเน อาทีนวปริเยสนา, เอวํ ยาวตา อาทีนวปริเยสนฏฺฐาเน อสฺสาทปริเยสนา สมฺมาปฏิปนฺนสฺสาติ วุตฺตํ **‘‘อจรินฺติ ญาณจาเรน อจริํ, อนุภวนจาเรนา’’**ติฯ

อจริํสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. โนเจทํสุตฺตวณฺณนา

๑๑๗. **นิสฺสฏาติอาทีนิ** ปทานิ, **อาทิโต วุตฺตปฏิเสเธนา**ติ ‘‘เนวา’’ติ เอตฺถ วุเตฺตนนกาเรนฯ เตนาห **‘‘น นิสฺสฏา’’**ติอาทิฯ **วิมริยาทิกเตนา**ติอาทิ จ เอตฺถ วิหรณเปกฺขเณ

กรณวจนํฯ **ทุติยนเย**ติ ‘‘ยโต จ โข, ภิกฺขเว’’ติอาทินา วุตฺตนเยฯ กิเลสวฏฺฏมริยาทาย สพฺพโส อภาวโต **นิมฺมริยาทิกเตน** จิเตฺตนฯ เตนาห **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิฯ **ตีสู**ติ ทุติยาทีสุ ตีสุฯ

โนเจทํสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. เอกนฺตทุกฺขสุตฺตวณฺณนา

๑๑๘. **เอกเนฺตเนว ทุกฺขา**ติ อวีจิมหานิรโย วิย เอกนฺตโต ทุกฺขา เอว สุเขน อโวมิสฺสาฯ **ทุเกฺขน อนุปติตา**ติ ทุเกฺขเนว สพฺพโส อุปคตาฯ **ทุเกฺขน โอกฺกนฺตา**ติ พหิทฺธา วิย อโนฺตปิ ทุเกฺขน อวกฺกนฺตา อนุปวิฏฺฐาฯ สุขเวทนาปจฺจยตาย อิมาสํ ธาตูนํ สุขตา วิย ทุกฺขเวทนาปจฺจยตาปิ เวทิตพฺพา, สงฺขารทุกฺขตา ปน สพฺพตฺถ จริตา เอว ฯ **สพฺพตฺถา**ติ สพฺพาสุ ธาตูสุ, สพฺพฏฺฐาเนสุ วาฯ ปฐมํ สุขํ ทเสฺสตฺวาปิ ปจฺฉา ทุกฺขสฺส กถิตตฺตา **‘‘ทุกฺขลกฺขณํ กถิต’’**นฺติ วุตฺตํฯ

เอกนฺตทุกฺขสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖-๑๐. อภินนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๙-๑๒๓. ฉฏฺฐสตฺตเมสุ วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํฯ อฏฺฐกถายํ ปน **‘‘วิวฏฺฏํ กถิต’’**นฺติ วุตฺตํฯ **ตีสุ** สุเตฺตสุฯ **จตุสจฺจเมวา**ติ จตฺตาริ สจฺจานิ สมาหฏานิ จตุสจฺจนฺติ เตสํ เอกชฺฌํ คหณํ, นิยโม ปน ตพฺพินิมฺุตฺตสฺส ปรมตฺถสฺส อภาวโตฯ

อภินนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุตฺถวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

ธาตุสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๔. อนมตคฺคสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวโคฺค

๑. ติณกฏฺฐสุตฺตวณฺณนา

๑๒๔. อุปสโคฺค สมาสวิสเย สสาธนํ กิริยํ ทเสฺสตีติ วุตฺตํ **“ญาเณน อนุคนฺตฺวาปี”**ติฯ **วสฺสสตํ วสฺสสหสฺส**นฺติ นิทสฺสนมตฺตเมตํ, ตโต ภิโยฺยปิ อนุคนฺตฺวา อนมตโคฺค เอว สํสาโรฯ **อคฺค**-สโทฺท อิธ มริยาทวจโน, อนุเทฺทสิกเณฺจตํ วจนนฺติ อาห **“อปริจฺฉินฺนปุพฺพาปรโกฏิโก”**ติฯ อญฺญถา อนฺติมภวิกปริจฺฉินฺนกตวิมุตฺติปริปาจนียธมฺมาทีนํ วเสน อปริจฺฉินฺนปุพฺพาปรโกฏิ น สกฺกา วตฺตุํฯ สํสรณํ **สํสาโรฯ ปจฺฉิมาปิ น ปญฺญายติ** อนฺธพาลานํ วเสนาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห ภควา ‘‘ทีโฆ พาลาน สํสาโร’’ติ (ธ. ป. ๖๐)ฯ **เวมเชฺฌเยว ปน สตฺตา สํสรนฺติ** ปุพฺพาปรโกฏีนํ อลพฺภนียตฺตาฯ **อโตฺถ ปริโตฺต โหติ** ยถาภูตาวโพธาภาวโตฯ **พุทฺธสมเย**ติ สาสเนติ อโตฺถฯ **อโตฺถ มหา** ยถาภูตาวโพธิสมฺภวโต, อตฺถสฺส วิปุลตาย ตํสทิสา อุปมา นตฺถีติ ปริตฺตํเยว อุปมํ อาหรนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ อิทานิ วุตฺตเมวตฺถํ **“ปาฬิยํ หี”**ติอาทินา สมเตฺถติฯ **มาตุ มาตโร**ติ มาตุ มาตามหิโยฯ **ตเสฺสวา**ติ ทุกฺขเสฺสวฯ **ติพฺพ**นฺติ ทุกฺขปริยาโยติฯ

ติณกฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปถวีสุตฺตวณฺณนา

๑๒๕. **มหาปถวิ**นฺติ อวิเสเสน อนวเสสปริยาทายินีติ อาห **“จกฺกวาฬปริยนฺต”**นฺติฯ ปริกปฺปวจนเณฺจตํฯ

ปถวีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อสฺสุสุตฺตวณฺณนา

๑๒๖. กนฺทนํ สสทฺทํ, โรทนํ ปน เกวลเมวาติ อาห **“กนฺทนฺตานนฺติ สสทฺทํ รุทมานาน”**นฺติฯ **ปวตฺต**นฺติ สนฺทนวเสน ปวตฺตํฯ ‘‘สิเนรุรสฺมีหิ ปริจฺฉิเนฺนสู’’ติ สเงฺขเปน วุตฺตมตฺถํ วิวรโนฺต **“สิเนรุสฺสา”**ติอาทิมาหฯ **มณิมย**นฺติ อินฺทนีลมณิมยํฯ สิเนรุสฺส ปุพฺพทกฺขิณโกณสมฺปเทสา ‘‘ปุพฺพทกฺขิณปสฺสา’’ติ อธิเปฺปตาฯ เตหิ นิกฺขนฺตรชตรสฺมิโย อินฺทนีลรสฺมิโย จ **เอกโต หุตฺวาฯ ตาสํ รสฺมีนํ อนฺตเรสู**ติ ตาสํ จตูหิ โกเณหิ นิกฺขนฺตรสฺมีนํ จตูสุ อนฺตเรสุฯ **จตฺตาโร**ติ ทกฺขิณาทิเภทา จตฺตาโร มหาสมุทฺทา โหนฺติฯ **วิอสน**นฺติ วิเสเสน เขปนํฯ กึ ปน ตนฺติ อาห **“วินาโสติ อโตฺถ”**ติฯ

อสฺสุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ขีรสุตฺตวณฺณนา

๑๒๗. **มาตุถญฺญ**นฺติ ปีตํ มาตุยา ถนโต นิพฺพตฺตขีรํ พหุตรนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ขีรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปพฺพตสุตฺตวณฺณนา

๑๒๘. ‘‘อนมตคฺคสฺส สํสารสฺส ทีฆตมตฺตา น สุกรํ นสุกร’’นฺติ อฎฺฐกถาปาโฐฯ **กถํ นจฺฉินฺทตี**ติ กถํ น ปริโยสาเปติ, กายจิปิ คหณตายาติ อธิปฺปาโยฯ **ตโย กปฺปาสํสู**ติ ตโย เอกกปฺปาสํสูฯ เยหิ นํ ผุฎฺฐํ, ตโตปิ สุขุมตรํ **สาสปมตฺตํ** ขีเยยฺย ปพฺพตํ สพฺพภาเคหิ อติจิรเวลํ ปริมชฺชเนฺตฯ

ปพฺพตสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. สาสปสุตฺตวณฺณนา

๑๒๙. **นคร**นฺติ นครสเงฺขเปน ปากาเรน ปริกฺขิตฺตตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อโนฺต ปน สพฺพโส วิจิตฺตสาสเปหิ เอว ปุณฺณํ, เอวํ จุณฺณิกาพทฺธํฯ เตนาห **“น ปน…เป…. ทฎฺฐพฺพ”**นฺติฯ

สาสปสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. สาวกสุตฺตวณฺณนา

๑๓๐. **ตสฺส ฐิตฎฺฐานโต**ติ ภิกฺขุโน อนุสฺสริตฺวา ฐิตฎฺฐานโต, เตน อนุสฺสริตสฺส สตสหสฺสกปฺปสฺส อนนฺตรกปฺปโต ปฎฺฐายาติ อโตฺถฯ **เอว**นฺติ วุตฺตปฺปกาเรนฯ **จตฺตาโรปิ** ภิกฺขู อภิญฺญาลาภิโนฯ **จตฺตาริ กปฺปสตสหสฺสานิ** ทิวเส ทิวเส **อนุสฺสเรยฺยุ**นฺติ ปริกปฺปนวเสน วทนฺติฯ

สาวกสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. คงฺคาสุตฺตวณฺณนา

๑๓๑. **เอตสฺมิํ อนฺตเร**ติ เอตสฺมิํ ปภวสมุทฺทปเทสปริจฺฉิเนฺน อายามโต ปญฺจโยชนสติเก อติเรกโยชนสติเก วา ฐาเนฯ

คงฺคาสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. ทณฺฑสุตฺตวณฺณนา

๑๓๒. นวเม **ขิโตฺต**ติ ปุนปฺปุนํ ขิโตฺตฯ เอกวารญฺหิ ขิโตฺต มูลาทีสุ เอเกเนว นิปเตยฺยฯ ตถา สติ อธิเปฺปโต ปาตสฺส อนิยโม น นิทสฺสิโต สิยาฯ ตตฺถ จ ธมฺมํ สุณนฺตา ภิกฺขู มนุสฺสโลเก, เต สนฺธาย **“อสฺมา โลกา”**ติ อาห, ตทญฺญํ สนฺธาย **“ปรโลก”**นฺติฯ ตสฺส ตสฺส วา ปุคฺคลสฺส ยถาธิเปฺปโต อยํ โลโก, ตทโญฺญ ปรโลโกฯ

ทณฺฑสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. ปุคฺคลสุตฺตวณฺณนา

๑๓๓. **สมฎฺฐิกาโล**ติ สเมน อากาเรน ลทฺธพฺพอฎฺฐิกาโลฯ **คิริปริเกฺขเป**ติ ปญฺจหิ คิรีหิ ปริกฺขิตฺตตฺตา ‘‘คิริปริเกฺขโป’’ติ ลทฺธนาเม ราชคเหฯ

ปุคฺคลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑. ทุคฺคตสุตฺตวณฺณนา

๑๓๔. **ทุคฺคต**นฺติ กิจฺฉชีวิกตฺตา สพฺพถา ทุกฺขํ คตํ อุปคตํฯ ตถาภูโต ปน ทลิโทฺท วราโก นาม โหตีติ วุตฺตํ **“ทลิทฺทํ กปณ”**นฺติฯ **หตฺถปาเทหี**ติ นิทสฺสนมตฺตํ, อเญฺญหิปิ สรีรวยเวหิ ทุสฺสณฺฐาเนหิ อุเปโต ทุรุเปโต เอวาติฯ

ทุคฺคตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สุขิตสุตฺตวณฺณนา

๑๓๕. **สุขิต**นฺติ สญฺชาตสุขํฯ เตนาห **“สุขสมปฺปิต”**นฺติอาทิฯ **สุสชฺชิต**นฺติ สุขุมุปกรเณหิ สพฺพถา สชฺชิตํฯ

สุขิตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ตึสมตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๓๖. **ธุตงฺคสมาทานวเสน,** น อรญฺญวาสาทิมเตฺตนฯ **สสํโยชนา** สพฺพโส สํโยชนานํ อปฺปหีนตฺตา, น ปุถุชฺชนภาวโตฯ **เอเกกวณฺณกาโลว คเหตโพฺพ**ติ เอเตน มหิํสาทีนํ รสฺสทีฆปิงฺคลาทีสุ เอเกกาเนว คเหตฺวา ทเสฺสติฯ

ตึสมตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔-๙. มาตุสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๓๗-๑๔๒. **ลิงฺคนิยเมน เจว จกฺกวาฬนิยเมน จา**ติ ‘‘ปุริสานญฺหิ มาตุคามกาโล, มาตุคามานญฺจ ปุริสกาโล’’ติ ยถา สตฺตสนฺตาเน ลิงฺคนิยโม นตฺถิ, เอวํ กทาจิ อิมสฺมิํ จกฺกวาเฬ นิพฺพตฺตนฺติ, กทาจิ อญฺญตรสฺมินฺติ จกฺกวาฬนิยโมปิ นตฺถิฯ เอวเมว ฐิเต

จกฺกวาเฬ มาตุคามกาเล นมาตาภูตปุโพฺพ นตฺถีติอาทินา ลิงฺคนิยเมน จกฺกวาฬนิยโม จ เวทิตโพฺพฯ เตนาห **“เตสู”**ติอาทิฯ

มาตุสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. เวปุลฺลปพฺพตสุตฺตวณฺณนา

๑๔๓. **เอกํ อปทานํ อาหริตฺวา ทเสฺสติ** ‘‘เอวํ สํเวคํ ชเนตฺวา ภิกฺขู วิเสสํ ปาเปสฺสามี’’ติฯ **จตูเหน อาโรหนฺติ** จตุโยชนุเพฺพธตฺตาฯ **ทฺวินฺนํ พุทฺธาน**นฺติ กกุสนฺธสฺส โกณา

คมนสฺส จาติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ พุทฺธานํฯ ‘‘ติวรา โรหิตสฺสา สุปฺปิยา’’ติ มนุสฺสานํ ตสฺมึ ตสฺมึ กาเล สมญฺญา ตตฺถ เทสนามวเสน ชาตาติ เวทิตพฺพา, ยถา เอตรหิ มาคธาติฯ

ปุน วสฺสสตนฺติ ปฐมวสฺสสตโต อุปริวสฺสสตํ ชีวนโก นาม มนุโสฺส นตฺถิฯ **ปริหีนสทิสํ กตํ** เทสนายฯ **วฑฺฒิตฺวา**ติ ทสวสฺสายุกภาวโต ปฏฺฐาย ยาว อสเงฺขยฺยายุกภาวา วฑฺฒิตฺวาฯ ‘‘ปริหีน’’นฺติ วตฺวา ตํ ปริหีนภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘กถ’’**นฺติอาทิมาหฯ **ยํ อายุปฺปมาเณสู**ติ ยตฺตกํ อายุปฺปมาเณสูติฯ

เวปุลฺลปพฺพตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

อนมตคฺคสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๕. กสฺสปสํยุตฺตํ

๑. สนฺตุฏฺฐสุตฺตวณฺณนา

๑๔๔. **สนฺตุโฏฺฐ**ติ สเกน อุจฺจาวเจน ปจฺจเยน สมเมว จ ตุสฺสนโกฯ เตนาห “**อิตรีตเรนา**”ติอาทิฯ ตตฺถ ทฺวิธํ อิตรีตรํ – ปากติกํ, ญาณสญฺชนิตญฺจาติฯ ตตฺถ ปากติกํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ญาณสญฺชนิตเมว ทเสฺสนฺโต “**ถูลสุขุมา**”ติอาทิมาหฯ อิตรํ วุจฺจติ หีนํ ปณีตโต อญฺญตฺตาฯ ตถา ปณีตมฺปิ อิตรํ หีนโต อญฺญตฺตาฯ อเปกฺขาสทฺทา หิ อิตรีตราติฯ อิติ เยน เกนจิ หีเนน วา ปณีเตน วา จีวราทิปจฺจเยน สนฺตุสฺสิโต ตถาปวโตฺต อโลโภ อิตรีตรปจฺจยสโนฺตโส, ตํสมงฺคิตาย สนฺตุโฏฺฐฯ ยถาลาภํ อตฺตโน ลาภานุรูปํ สโนฺตโส **ยถาลาภสโนฺตโส**ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ลพฺภตีติ วา ลาโภ, โย โย ลาโภ ยถาลาโภ, เตน สโนฺตโส **ยถาลาภสโนฺตโส**ฯ **พลนฺ**ติ กายพลํฯ **สารุปฺปนฺ**ติ ภิกฺขุโน อนุจฺฉวิกตาฯ

ยถาลทฺธโต อญฺญสฺส อปตฺถนา นาม สิยา อปฺปิจฺฉตาย ปวตฺติอาการโรติ ตโต วินิวตฺติตเมว สโนฺตสสฺส สรูปํ ทเสฺสโนฺต “**ลภโนฺตปิ น คณฺหาตี**”ติ อาหฯ **ตํ ปริวเตฺตตฺวา**ติ ปกติทุพฺพลาทีนํ ครุจีวรํ น ผาสุภาวาวหํ สรีรพาธาวหญฺจ โหตีติ ปโยชนวเสน, นาตฺริจฺฉตาทิวเสน ปริวเตฺตตฺวาฯ ลหุกจีวรปริโภเค สโนฺตสวิโรธิ น โหตีติ อาห “**ลหุเกน ยาเปโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหตี**”ติฯ มหคฺฆจีวรํ พหูนิ วา จีวรานิ ลภิตฺวา ตานิ วิสฺสเชฺชตฺวา อญฺญสฺส คหณํ ยถาสารุปฺปนเย ฐิตตฺตา น สโนฺตสวิโรธีติ อาห “**เตสํ...เป.... ธาเรโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหตี**”ติฯ เอวํ เสสปจฺจเยสุ ยถาพลยถาสารุปฺปนิเทฺทเสสุ **อปิ**-สทฺทคฺคหเณ อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ

ปกตีติ วาจาปกติอาทิกาฯ อวเสสนิทฺทาย อภิภูตตฺตา ปฏิพุชฺฌโต สหสา ปาปกา วิตกฺกา ปาตุภวนฺตีติฯ

มุตฺตหรีตกนฺติ โคมุตฺตปริภาวิตํ, ปูติภาเวน วา ฉฑฺฑิตตฺตา มุตฺตหรีตกํฯ **พุทฺธาทีหิ วณฺณิตนฺ**ติ ‘‘ปูติมุตฺตเภสชฺชํ นิสฺสาย ยา ปพฺพชฺชา’’ติอาทินา สมฺมาสมฺพุทฺธาทีหิ ปสตฺถํฯ

เอโก เอกโจฺจ **สนฺตุโฏฺฐ โหติ, สโนฺตสสฺส วณฺณํ น กเถติ** เสยฺยถาปิ อายสฺมา พากุลเตฺถโรฯ **น สนฺตุโฏฺฐ โหติ, สโนฺตสสฺส วณฺณํ กเถติ** เสยฺยถาปิ เถโร อุปนโนฺท สกฺยปุโตฺตฯ **เนว สนฺตุโฏฺฐ โหติ, น สโนฺตสสฺส วณฺณํ กเถติ** เสยฺยถาปิ เถโร ลาฬุทายีฯ **อยนฺ**ติ อายสฺมา มหากสฺสโปฯ **อเนสนนฺ**ติ อโยนิโส มิจฺฉาชีววเสน ปจฺจยปริเยสนํฯ **อุตฺตสตี**ติ ‘‘กถํ นุ โข ลเภยฺย’’นฺติ ชาตตฺตาเสน อุตฺตสติฯ ตถา **ปริตสฺสติ**ฯ **อยนฺ**ติ มหากสฺสปเตฺถโรฯ **เอวํ** ยถาวุตฺตเอกจฺจภิกฺขุ วิย **น ปริตสฺสติ,** อลาภปริตฺตาเสน วิฆาตปฺปตฺติยา น ปริตฺตาสํ อาปชฺชติฯ โลโภเยว อารมฺมเณน สทฺธิํ คนฺถนเฏฺฐน พชฺฌนเฏฺฐน เคโธ **โลภเคโธฯ มุจฺฉนฺ**ติ เคธํ โมมูหตฺตภาวํฯ **อาทีนวนฺ**ติ โทสํฯ **นิสฺสรณเมวา**ติ จีวเร อิทมตฺถิตาทสฺสนปุพฺพกํ อลคฺคภาวสงฺขาตนิยฺยานเมว ปชานโนฺตฯ **ยถาลทฺธาทีนนฺ**ติ ยถาลทฺธปิณฺฑปาตาทีนํฯ นิทฺธารเณ เจตํ สามิวจนํฯ

ยถา มหากสฺสปเตฺถโรติ อตฺตนา วตฺตพฺพนิยาเมน วทติ, ภควตา ปน วตฺตพฺพนิยาเมน ‘‘ยถา กสฺสโป ภิกฺขู’’ติ ภวิตพฺพํฯ **กสฺสเปน** นิทสฺสนภูเตนฯ **กถนํ นาม ภาโร** ‘‘มฺโตฺต

โมเจยฺย’’นฺติ ปฏิญฺญานุรูปตฺตาฯ **ปฏิปตฺตึ ปริปูรํ กตฺวา ปูรณํ ภาโร** สตฺถุ อาณาย สิรสา สมฺปฏิจฺฉิตพฺพโตฯ

สนฺตุฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อโนตฺตปฺปีสุตฺตวณฺณนา

๑๔๕. **เตน รหิโต**ติ เตน สมฺมาวายาเมน รหิโตฯ **นิพฺภโย**ติ ภยรหิโตฯ กุสลานุปฺปาทนมฺปิ หิ สาวชฺชเมว อณฺญาณาลสิยเหตุกตฺตาฯ **สมฺพุชฺฌนตฺถายา**ติ อริยมคฺคหิ สมฺพุชฺฌนายฯ **โยเคหิ เขมํ** เตหิ อนุปทฺทุตตฺตาฯ

มนุญฺญวตฺถุนฺติ มโนรมํ โลภุปฺปตฺติการณํฯ **ยถา วา ตถา วา**ติ สุภสุขาทิวเสนฯ **เต**ติ โลภาทโยฯ **อนุปฺปนฺนาติ เวทิตพฺพา** ตถารูเป วตฺถารมฺมเณ ตถา อนุปฺปนฺนปุพฺพตฺตาฯ **อญฺญถา**ติ วุตฺตนเยเนว วตฺถารมฺมเณหิ อโยเชตฺวา คยฺหมาเนฯ **วตฺถุมฺหี**ติ อุปฏฺฐากาทิจีวราทิวตฺถุมฺหิฯ **อารมฺมเณ**ติ มนาปิยาทิเภเท อารมฺมเณฯ **ตาทิเสน ปจฺจเยนา**ติ อโยนิโสมนสิการสติโวสฺสคฺคาทิปจฺจเยน ฯ **อิเม**ติ วุตฺตนเยน ปจฺจยลาเภน ปจฺฉา อุปฺปชฺชมานา ปาฬิยํ ตถา วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวํ อุปฺปชฺชมานตาย **นปฺปหียนฺติ นาม**ฯ อนุปฺปาโท หิ ปรมตฺถโต ปหานํ กถิตํ, ตสฺมา ตตฺถ กถิตนเยเนว คเหตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ

อปฺปฏิลทฺธาติ อนุปฺปตฺติยาฯ **เต**ติ ยถาวุตฺตสีลาทิอนวชฺชธมฺมาฯ **ปฏิลทฺธา**ติ อธิคตาฯ ‘‘สีลาทิธมฺมา’’ติ เอตฺถ ยทิ มคฺคผลานิปิ คหิตานิ, อถ กสฺมา ‘‘ปริหานิวเสนา’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘เอตฺถ จา’’**ติอาทิฯ **อิมสฺส ปน สมฺมปฺปธานสฺสา**ติ จตุตฺถสฺส สมฺมปฺปธานสฺส วเสนฯ **อยํ เทสนา**ติ ‘‘อุปฺปนฺนา เม กุสลา ธมฺมา นิรุชฺฌมานา อนตฺถาย สํวตฺเตยฺยุ’’นฺติ อยํ เทสนา กตาฯ **ทุติยมโคฺค วา...เป.... สํวตฺตยฺยา**ติ อิทํ อายตึ สตฺตสุ อตฺตภาเวสุ อุปฺปชฺชมานทุกฺขสงฺขาตอนตฺถุปฺปตฺตึ สนฺธาย วุตฺตํฯ ‘‘อาตาปี โอตฺตปฺปี ภโพฺพ สโมฺพธายา’’ติอาทิวจนโต **‘‘อิเม จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา ปุพฺพภาควิปสฺสนาวเสน กถิตา’’**ติ วุตฺตํฯ

อโนตฺตปฺปีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. จนฺทูปมสุตฺตวณฺณนา

๑๔๖. ปิยมนาปนิจฺจนวกาทิคุเณหิ จโนฺท อุปมา เอเตสนฺติ **จนฺทูปมาฯ สนฺถวา**ทีนิ ปทานิ อญฺญมญฺญเววจนานิฯ **ปริยุฏฺฐานํ** ปุน จิเตฺต กิเลสาธิคโมฯ สเพฺพหิปิ ปเทหิ กตฺถจิ สเตฺต อนุโรธโรธาภาวมาหฯ อตฺตโน ปน โสมฺมภาเวน **มหาชนสฺส ปิโย มนาโป**ฯ ยทตฺถเมตฺถ จนฺทูปมา อาหฏา, ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘เอว’’**นฺติอาทิมาหฯ น เกวลํ จนฺทูปมตาย เอตฺตโกเอว คุโณ, อถ โข อเญฺญปิ สนฺตีติ เต ทเสฺสตุํ **‘‘อปิจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอวมาทีหีติ อาทิ**-สเทฺทน ยถาฯ จโนฺท โลกานุคฺคเหน อชวีถิอาทิกา นานาวีถิโย ปฏิปชฺชติ, เอวํ ภิกฺขุ ตํ ตํ ทิสํ อุปคจฺฉติ กุลานุทฺทยายฯ ยถา จโนฺท กณฺหปกฺขโต สุกฺกปกฺขํ อุปคจฺฉโนฺต กลาหิ วฑฺฒมาโน หุตฺวา นิจฺจนโว โหติ, เอวํ ภิกฺขุ กณฺหปกฺขํ ปหาย สุกฺกปกฺขํ อุปคนฺตฺวา คุเณหิ วฑฺฒมาโน โลกสฺส วา ปาโมชฺชปาสํสโตฺถ นิจฺจนวตาย จนฺทสมจิโตฺต อธุนุปสมฺปโนฺน วิย จ นิจฺจนโว หุตฺวา จรติฯ

อปกสฺสิตฺวาติ กิเลสกามวตฺถุกาเมหิ วิเวเจตฺวาฯ ตํ เนกฺขมฺมาภิมุขํ กายจิตฺตานํ อากฑฺฒนํ กายโต อปนยนญฺจ โหตีติ อาห **‘‘อากฑฺฒิตฺวา อปเนตฺวาติ อโตฺถ’’**ติฯ จตุ

กฺกเณฺจตฺถ สมฺภวตีติ ตํ ทเสฺสตุํ **“โย หิ ภิกฺขู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

นิจฺจนวยาติ ‘‘นิจฺจนวกา’’อิเจฺจว วุตฺตํ โหติฯ ก-สเทฺทน หิ ปทํ วฑฺฒิตํ, ก-การสฺส จ ย-การาเทโสฯ **เอวํ วิจรึสูติ** กิญฺชกฺขวเสน ปริคฺคหาภาเวน ยถา อิเม, เอวํ วิจรึสุ อเญฺญติ อนุกมฺปมานาฯ

เทฺวภาติกวตฺถูติ เทฺวภาติกเตฺถรปฏิพทฺธํ วตฺถุํฯ **อปฺปติรูปกรณ**นฺติ ภิกฺขูนํ อสารุปฺปกรณํฯ **อาธายิตฺวา**ติ อาโรปนํ ฐเปตฺวาฯ **ตถา**ติ ยถา สงฺฆมเชฺฌ คณมเชฺฌ จ, ตถา วุฑฺฒตเร ปุคฺคเล อปฺปติรูปกรณํฯ **เอวมาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อนฺตรฆรปฺปเวสเน อญฺญตฺถ จ ยถาวุตฺตโต อญฺญํ อสารุปฺปกิริยํ สงฺคณฺหาติฯ **ตเตฺถวา**ติ สงฺฆมเชฺฌ คณมเชฺฌ **ปุคฺคลสฺส จ** วุฑฺฒสฺส **สนฺติเก**ฯ

ยถาวุเตฺตสุ อเญฺญสุ จ **เตสุ ฐาเนสุฯ ปาปิจฺฉตาปิ มโนปาคพฺภิยนฺ**ติ เอเตเนว โกธูปนาหาทีนํ สมุทาจาโร มโนปาคพฺภิยนฺติ ทสฺสิตํ โหติฯ

เอกโต ภาริยนฺติ ปิฏฺฐิปสฺสโต โอนตํฯ **วายุปตฺถมฺภนฺ**ติ จิตฺตสมุฏฺฐานวายุนา อุปตฺถมฺภนํฯ อนุเพฺพเชตฺวา จิตฺตนฺติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ จิตฺตสฺส หิ ตโต อนุเพฺพชนํ ตทนุนยนํฯ เตนาห **“สมฺปิยายมาโน โอโลเกตี”**ติฯ **วายุปตฺถมฺภกํ คาหาเปตฺวา**ติ กายํ ตถา อุปตฺถมฺภกํ กตฺวาฯ

โอปมฺมสํสนฺทนํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ กามคิทฺธตาย **หีนาธิมุตฺติโก,** อวิสุทฺธสีลาจารตาย **มิจฺฉาปฏิปโนฺน**ฯ

องฺคุลีหิ นิกฺขนฺตปภา อากาสสญฺจลเนน ทิคุณา หุตฺวา อากาเส วิจรึสูติ อาห **“ยมกวิชฺชุตํ จารยมาโน วิยา”**ติฯ ‘‘อากาเส ปาณึ จาเลสี’’ติ ปทสฺส อญฺญตฺถ อนาคตตฺตา **“อสมฺภินฺนปท”**นฺติ วุตฺตํฯ **อตฺตมโน**ติ ปีติโสมนเสฺสหิ คหิตมโนฯ ยญฺหิ จิตฺตํ อนวชฺชํ ปีติโสมนสฺสสหิตํ, ตํ สสนฺตกํ หิตสุขาวหตฺตาฯ เตนาห **“สกมโน”**ติอาทิฯ **น โทมนเสฺสน...เป.... คหิตมโน** สกจิตฺตสฺส ตพฺพิรุทฺธตฺตาฯ **ปุริมนเยเนวา**ติ ‘‘อิทานิ โย หีนาธิมุตฺติโก’’ติอาทินา ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนวฯ

ปสนฺนาการนฺติ ปสเนฺนหิ กาตพฺพกิริยํฯ ตํ สรูปโต ทเสฺสติ **“จีวราทโย ปจฺจเย ทเทยฺยุ”**นฺติฯ **ตถภาวายา**ติ ยทตฺถํ ภควตา ธโมฺม เทสิโต, ยทตฺถญฺจ สาสเน ปพฺพชฺชา, ตทตฺถาย ฯ **รกฺขณภาว**นฺติ อปายภยโต จ รกฺขณชฺฌาสยํฯ **จโนฺทปมาทิวเสนา**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อากาเส จลิตปาณิ วิย กตฺถจิ อลคฺคตาย ปริสุทฺธชฺฌาสยตา สเตฺตสุ การุญฺญนฺติ เอวมาทีนํ สงฺคโหฯ

จนฺทูปมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. กุลูปกสุตฺตวณฺณนา

๑๔๗. กุลานิ อุปคจฺฉตีติ **กุลูปโกฯ สนฺทียตี**ติ สพฺพโส ทียติ, อวขณฺฑียตีติ อโตฺถฯ สา ปน อวขณฺฑิยนา ทุกฺขาปนา อฏฺฏิยนา โหตีติ วุตฺตํ **“อฏฺฏียตี”**ติฯ เตนาห ภควา ‘‘โส ตโตนิทานํ ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏิสํเวทยตี’’ติฯ **วุตฺตนยานุสาเรน** เหฏฺฐา วุตฺตนยสฺส อนุสรเณนฯ

กุลูปกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ชิณฺณสุตฺตวณฺณนา

๑๔๘. **ฉินฺนภินฺนฏฺฐาเน** ฉิทฺทสฺส อปฺถุลตฺตา อคฺคฬํ อทตฺวาว สุตฺเตน สํสิพฺพนมตฺตน อคฺคฬทาเนน จ ฉิทฺทํ ปุถุลํฯ **นิพฺพสนานี**ติ จิรนิเสวิตวสนกิจฺจานิ, ปริโภคชิณฺณานีติ อโตฺถฯ เตนาห **“ปุเพฺพ...เป.... ลทฺธนามานี”**ติ, สญฺญาปุพฺพโก วิธิ อนิโจฺจติ **“คหปตานี”**ติ วุตฺตํ ยถา ‘‘วีริย’’นฺติฯ

เสนาปตินฺติ เสนาปติภาวินํ, เสนาปจฺจารหนฺติ อโตฺถฯ **อตฺตโน กเมฺมนา**ติ อตฺตนา กาตพฺพกเมฺมนฯ **โส**ติ สตฺถาฯ **ตสฺมิ**นฺติ มหากสฺสปเตฺถเร กโรตีติ สมฺพโนฺธฯ **น กโรตี**ติ วุตฺตมตฺถํ วิวรโนฺต **“กสฺมา”**ติอาทิมาหฯ ยทิ สตฺถา ธุตงฺคานิ น วิสฺสชฺชาเปตุกาโม, อถ กสฺมา ‘‘ชิโณฺณสิ ทานิ ตฺว’’นฺติอาทิมโวจาติ อาห **“ยถา ปนา”**ติอาทิฯ

ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารนฺติ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว ผาสุวิหารํฯ **อมานุสิกา สวนรตี**ติ อติกฺกนฺตมานุสิกาย อรญฺญสทฺทุปฺปตฺติยา อรเญฺญหํ วสามีติ วิเวกวาสูปนิสฺสยาธีนสทฺทสวนปจฺจยา ธมฺมรติ อุปฺปชฺชติฯ **อปโร**ติ อโญฺญ, ทุติโยติ อโตฺถฯ **ตเตฺถวา**ติ ตสฺมิํเยว เอกสฺส วิหรณฏฺฐาเน วิหรณสมเย จ ผาสุ ภวติ จิตฺตวิเวกสมฺภวโตฯ เตนาห **“เอกสฺส รมโต วเน”**ติฯ

ตถาติ ยถา อารญฺญิกสฺส รติ, ตถา ปิณฺฑปาติกสฺส ลพฺภติ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาโรฯ เอส นโย เสเสสุฯ อปิณฺฑปาติกาธีโน อิตรสฺส วิเสสโชตโกติ ตเมวสฺส วิเสสํ ทเสฺสตุํ **“อกาลจารี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อมฺหากํ สลากํ คเหตฺวา ภตฺตตฺถาย เคหํ อนาคจฺฉนฺตสฺส สตฺตาหํ น ปาเตตพฺพนฺติ สามิเกหิ ทินฺนตฺตา **สตฺตาหํ สลากํ น ลภติ,** น กติกวเสนฯ ปิณฺฑจาริกวเตฺต อวตฺตนโต **“ยสฺส เจสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ปฐมตรํ กาตพฺพํ ยํ, ตํ **วตฺตํ,** อิตรํ **ปฏิวตฺตํ**ฯ มหนฺตํ วา **วตฺตํ,** ขุทฺทกํ **ปฏิวตฺตํ**ฯ เกจิ ‘‘วตฺตปฏิปตฺติ’’นฺติ ปฐนฺติ, วตฺตสฺส กรณนฺติ อโตฺถฯ อุทฺธรณ-อติหรณ-วีติหรณโวสฺสชฺชน-สนฺนิเกฺขปน-สนฺนิรุมฺภนานํ วเสน **ฉ โกฏฺฐาเสฯ ครุภาเวนา**ติ ถิรภาเวนฯ

‘‘อมุกสฺมิํ เสนาสเน วสนฺตา พหุํ วสฺสวาสิกํ ลภนฺตี’’ติ ตถา **น วสฺสวาสิกํ ปริเยสโนฺต จรติ** วสฺสวาสิกเสฺสว อคฺคหณโตฯ ตสฺมา เสนาสนผาสุกํเยว จิเนฺตติฯ **เตน** พหุปริกฺขารภาเวน **ผาสุวิหาโร นตฺถิ** ปริกฺขารานํ รกฺขณปฏิชคฺคนาทิทุกฺขพหุลตายฯ **อปฺปิจฺฉาทีน**นฺติ อปฺปิจฺฉสนฺตุฏฺฐาทีนํเยว ลพฺภติ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาโรฯ

ชิณฺณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. โอวาทสุตฺตวณฺณนา

๑๔๙. **อตฺตโน ฐาเน**ติ สพฺรหฺมจารีนํ โอวาทกวิญฺญาปกภาเวน อตฺตโน มหาสาวกฏฺฐาเน ฐปนตฺถํฯ อถ วา ยสฺมา ‘‘อหํ ทานิ น จิรํ ฐสฺสามิ, ตถา สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา, อยํ ปน วีสํวสฺสตายุโก, โอวทโนฺต อนุสาสโนฺต มมจฺจเยน ภิกฺขูนํ มยา กาตพฺพกิจฺจํ กริสฺสตี’’ติ อธิปฺปาเยน ภควา อิมํ เทสนํ อารภิฯ ตสฺมา **อตฺตโน ฐาเน**ติ สตฺถารา กาตพฺพโอวาททา

ยกฎฺฐาเนฯ เตนาห **“เอวํ ปนสฺสา”**ติอาทิฯ ยถาห ภควา ‘‘โอวท, กสฺสป…เป…. ตฺวํ วา’’ติฯ **ทุเกฺขน วตฺตพฺพา** อปฺปทกฺขิณคฺคาหิภาวโตฯ **ทุพฺพจภาวกรเณหี**ติ โกธูปนาหาทีหิฯ อนุสาสนิยา ปทกฺขิณคฺคหณํ นาม อนุธมฺมจรณํ, ฉินฺนปฏิปตฺติ กตา วามคฺคาโห นามาติ อาห **“อนุสาสนิ”**นฺติอาทิฯ **อติกฺกมฺม วทเนฺต**ติ อญฺญมญฺญํ อติกฺกมิตฺวา อติมญฺญิตฺวา วทเนฺตฯ **พหุํ ภาสิสฺสตี**ติ ธมฺมํ กเถโนฺต โก วิปุลํ กตฺวา กเถสฺสติฯ **อสหิต**นฺติ ปุเพฺพนาปรํ น สหิตํ เหตุปมาวิรหิตํฯ **อมธุร**นฺติ น มธุรํ น กณฺณสุขํ น เปมนียํฯ **ลหุเญฺญว อุฎฺฐาติ** อปฺปวตฺตเนน กูลฎฺฐานํ วิย ตสฺส กถนํฯ

โอวาทสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. ทุติยโอวาทสุตฺตวณฺณนา

๑๕๐. **โอกปฺปนสทฺธา**ติ สเทฺธยฺยวตฺถุํ โอคาหิตฺวา ‘‘เอวเมต’’นฺติ กปฺปนสทฺธาฯ **กุสลธมฺมชานนปญฺญา**ติ อนวชฺชธมฺมานํ สพฺพโส ชานนปญฺญาฯ **ปริหาน**นฺติ สพฺพาหิ สมฺปตฺตีหิ ปริหานํฯ น หิ กลฺยาณมิตฺตรหิตสฺส กาจิ สมฺปตฺติ นาม อตฺถีติฯ

ทุติยโอวาทสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. ตติยโอวาทสุตฺตวณฺณนา

๑๕๑. **ปุเพฺพ**ติ ปฐมโพธิยํฯ **เอตรหี**ติ ตโต ปจฺฉิเม กาเลฯ **การณปฎฺฐปเน**ติ การณารเมฺภฯ **เตสุ** วุตฺตคุณยุเตฺตสุ **เถเรสุฯ ตสฺมิ**นฺติ ตสฺมึ ยถาวุตฺตคุณยุเตฺต ปุคฺคเลฯ **เอวํ สกฺกาเร กยิรมาเน**ติ ‘‘ภทฺทโก วตายํ ภิกฺขู’’ติ อาทรชาเตหิ ภิกฺขูหิ สกฺกาเร กยิรมาเนฯ **อิเม** สพฺรหฺมจารีฯ ‘‘เอหิ ภิกฺขู’’ติ ตํ ภิกฺขุํ อตฺตโน มุขาภิมุขํ กโรนฺตา วทนฺติฯ **ยญฺหิ ต**นฺติ เอตฺถ **ต**นฺติ นิปาตมตฺตํ **อุปทฺทโว**ติ วุจฺจติ อนตฺถชนนโตฯ ปตฺถยติ ภชติ พชฺฌตีติ **ปตฺถนา,** อภิสโงฺคติ อาห **“อภิปตฺถนาติ อธิมตฺตปตฺถนา”**ติฯ

ตติยโอวาทสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. ฌานาภิญฺญสุตฺตวณฺณนา

๑๕๒. **ยาวเทวา**ติ อิมินา สมานตฺถํ ‘‘ยาวเท’’ติ อิทํ ปทนฺติ อาห **“ยาวเท อากงฺขามีติ ยาวเทว อิจฺฉามี”**ติฯ ยทิจฺฉกํ ฌานสมาปตฺตีสุ วสีภาวทสฺสนตฺถํ ตเทตํ อารทฺธํฯ **วิตฺถาริตเมว,** ตสฺมา ตตฺถ วิตฺถาริตเมว คเหตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ **อาสวานํ ขยา**ติ อาสวานํ ขยเหตุ อริยมเคฺคน สพฺพโส อาสวานํ เขปิตตฺตาฯ **อปจฺจยภูต**นฺติ อารมฺมณปจฺจยภาเวน อปจฺจยภูตํฯ

ฌานาภิญฺญสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. อุปสฺสยสุตฺตวณฺณนา

๑๕๓. ลาภสกฺการเหตุปิ เอกเจฺจ ภิกฺขู ภิกฺขุนุปสฺสยํ คนฺตฺวา ภิกฺขุนิโย โอวทนฺติ, เอวเมวํ อยํ ปน เถโร น ลาภสกฺการเหตุ ภิกฺขุนุปสฺสยคมนํ ยาจติ, อถ กสฺมาติ อาห **“กมฺมฎฺฐานตฺถิกา”**ติอาทิฯ เอโส หิ อานนฺทเตฺถโร อุสฺสุกฺกาเปตฺวา ปฏิปตฺติคุณํ ทเสฺสโนฺต ยสฺมา

ตา ภิกฺขุนิโย จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานิกา, ตสฺมา ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ อุทยพฺพยาทิปกาสนิยา ธมฺมกถาย วิปสฺสนาปฏิปตฺติสมฺปทํ ทเสฺสสิฯ อนิจฺจาทิลกฺขณานิ เจว อุทยพฺพยาทิเก จ สมฺมา ทเสฺสสิฯ หเตฺถน คเหตฺวา วิย ปจฺจกฺขโต ทเสฺสสิฯ **สมาทเปสี**ติ ตตฺถ ลกฺขณารมฺมณิกวิปสฺสนํ สมาทเปสิฯ ยถา วีถิปฏิปนฺนํ หุตฺวา ปวตฺตติ, เอวํ **คณฺหาเปสิฯ สมุเตฺตเชสี**ติ วิปสฺสนาย อารทฺธาย สงฺขารานํ อุทยพฺพยาทีสุ อุปฏฺฐหเนฺตสุ ยถากาลํ ปคฺคหสมฺเปกฺขเณหิ โพชฺฌงฺคานํ อนุปวตฺตเนน ภาวนามชฺฌิมวีถึ ปาเปตฺวา ยถา วิปสฺสนาญาณํ สุปฺปสนฺนํ หุตฺวา วหติ, เอวํ อินฺทฺริยานํ วิสทภาวกรเณน วิปสฺสนาจิตฺตํ สมฺมา อุเตฺตเชสิ, นิพฺพานวเสน วา สมาทเปสิฯ **สมฺปหํเสสี**ติ ตถา ปวตฺติยมานาย วิปสฺสนาย สมปฺปวตฺตภาวนาวเสน อุปริ ลทฺธพฺพภาวนาวเสน จิตฺตํ สมฺปหํเสสิ, ลทฺธสฺสาทวเสน สุฏฺฐุ โตเสสิฯ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

มนฺเต ปริญฺญาทิวเสน สจฺจานิ พุชฺฌตีติ **มุนิฯ เต**ติ ตํฯ อุปโยคเตฺถ หิ อิทํ สามิวจนํฯ **อุตฺตรี**ติ อุปริ, ตว ยถาภูตสภาวโต ปรโตติ อโตฺถฯ ปกฺขปติโต อคติคมนํ **อติเรกโอกาโสฯ อุปปริกฺขี**ติ อนุวิจฺจ นิวารโก น พหุมโตฯ **พุทฺธปฏิภาโค** เถโรฯ ‘‘พาลา ภิกฺขุนี ทุพฺภาสิตํ อาหา’’ติ อวตฺวา ‘‘ขมถ, ภเนฺต’’ติ วทเนฺตน ปกฺขปาเตน วิย วุตฺตํ โหตีติ อาห **‘‘เอกา ภิกฺขุนี น วาริตา**’’ติอาทิฯ

จุตา สลิงฺคโต นฏฺฐา, เทสนฺตรปกฺกเมน อทสฺสนํ น คตาฯ **กณฺฏกสาขา วิยา**ติ กุรณฺฏกอปามคฺคกณฺฏกลสิกาหิ สาขา วิยฯ

อุปสฺสยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. จีวรสุตฺตวณฺณนา

๑๕๔. ราชคหสฺส ทกฺขิณภาเค คิริ ทกฺขิณาคิริ ณ-กาเร อ-การสฺส ทีฆํ กตฺวา, ตสฺส ทกฺขิณภาเค ชนปโทปิ **‘‘ทกฺขิณาคิรี**’’ติ วุจฺจติ, ‘‘คิริโต ทกฺขิณภาโค’’ติ กตฺวาฯ **เอกทิวเสนา**ติ เอเกน ทิวเสน อุปฺปพฺพาเชสุํ เตสํ สทฺธาปพฺพชิตาภาวโตฯ

ยตฺถ จตฺตาโร วา อุตฺตริ วา ภิกฺขู อกปฺปิยนิมนฺตนํ สาทิยิตฺวา ปญฺจนฺนํ โภชนานํ อญฺญตรํ โภชนํ เอกโต ปฏิคฺคณฺหิตฺวา ภุญฺชนฺติ, เอตํ คณโภชนํ นาม, ตํ ติณฺณํ ภิกฺขูนํ ภุญฺชิตุํ วฏฺฏตีติ **‘‘ติกโภชนํ ปญฺญตฺต**’’นฺติ วจเนน คณโภชนํ ปฏิกฺขิตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตโยอตฺถวเส ปฏิจฺจ อนุญฺญาตตฺตาปิ **‘‘ติกโภชน**’’นฺติ วทนฺติฯ

‘‘ทุมฺมงฺกูนํ นิคฺคโห เอว เปสลานํ ผาสุวิหาโร’’ติ อิทํ เอกํ องฺคํฯ เตนวาห **‘‘ทุมฺมงฺกูนํ นิคฺคเหนวา**’’ติอาทิฯ ‘‘ยถา เทวทโตฺต…เป.… สงฺฆํ ภินฺทยฺยุ’’นฺติ **อิมินา การเณน** ติกโภชนํ ปญฺญตฺตํฯ

อถ กิญฺจรหีติ อถ กสฺมา ตฺวํ อสมฺปนฺนคณํ พนฺธิตฺวา จรสีติ อธิปฺปาโยฯ อสมฺปนฺนาย ปริสาย จาริกาจรณํ กุลานุทฺทยาย น โหติ, กุลานํ ฆาติตตฺตาติ อธิปฺปาเยน เถโร **‘‘สสฺสฆาตํ มเญฺญ จรสี**’’ติอาทิมโวจฯ

โสเธโนฺต ตสฺสา อติวิย ปริสุทฺธภาวทสฺสเนนฯ **อุทฺทิสิตุํ น ชานามิ** ตถา จิตฺตเสฺสว อนุปฺปนฺนปุพฺพตฺตาฯ **กิญฺจนํ** กิเลสวตฺถุฯ สงฺคเหตพฺพเขตฺตวตฺถุ **ปลิโพโธ,** อาลโย อเปกฺ

ขาฯ **โอกาสาภาวโต**ติ พหุกิจฺจกรณียตาย กุสลกิริยาย โอกาสาภาวโตฯ **สนฺนิปาตฎฺฐาน โต**ติ สเงฺกตํ กตฺวา วิย กิเลสรชานํ ตตฺถ สนฺนิชฺฌปวตฺตนโตฯ

สิกฺขตฺตยพฺรหฺมจริยนฺติ อธิสีลสิกฺขาทิสิกฺขตฺตยสงฺคหํ พฺรหฺมํ เสฏฺฐํ จริยํฯ ขณฺฑาทิภาวาปาทเนน **อขณฺฑํ กตฺวา**ฯ ลกฺขณวจนเญฺหตํฯ กิญฺจิ สิเกฺขกเทสํ อเสเสตฺวา เอกเนฺตเนว ปริปูเรตพฺพตาย **เอกนฺตปริปุณฺณํ**ฯ จิตฺตุปฺปาทมตฺตมฺปิ สํกิเลสมลํ อนุปฺปาเทตฺวา อจฺจนฺตเมว วิสุทฺธํ กตฺวา ปริหริตพฺพตาย **เอกนฺตปริสุทฺธํ**ฯ ตโต เอว สงฺขํ วิย ลิขิตนฺติ **สงฺขลิขิตํ**ฯ เตนาห **“ลิขิตสงฺขสทิส”**นฺติฯ ทาฐิกาปิ ตคฺคหเณเนว คเหตฺวา ‘‘มสฺสุ’’เตฺวว วุตฺตํ, น เอตฺถ เกวลํ มสฺสุเยวาติ อโตฺถฯ กสาเยน รตฺตานิ **กาสายานิ**ฯ

วงฺคสาฎโกติ วงฺคเทเส อุปฺปนฺนสาฎโกฯ **เอสา**ติ มหากสฺสปเตฺถโรฯ **อภินีหารโต ปฏฺฐาย** ปณิธานโต ปฎฺฐิ, อยํ อิทานิ วุจฺจมานาฯ อคฺคสาวกทฺวยํ อุปาทาย ตติยตฺตา **“ตติยสาวก”**นฺติ วุตฺตํฯ **อฏฺฐสฏฺฐิภิกฺขุสตสหสฺส**นฺติ ภิกฺขูนํ สตสหสฺสเญฺจว สฏฺฐิสหสฺสานิ จ อฏฺฐ จ สหสฺสานิฯ

อยญฺจ อยญฺจ คุโณติ สีลโต ปฏฺฐาย ยาว อคฺคผลา คุโณติ กิเตฺตโนฺต มหาสมุทฺทํ ปูรยมาโน วิย กเถสิฯ

โกลาหลนฺติ เทวตาหิ นิพฺพตฺติโต โกลาหโลฯ

ขุทฺทกาทิวเสน **ปญฺจวณฺณาฯ ตรณํ วา โหตุ มรณํ วา**ติ มโหฆํ โอคาหโนฺต ปุริโส วิย มเจฺฉรสมุทฺทํ อุตฺตรโนฺต **ปจฺฉาปิ...เป.... ปาทมูเล ฐเปสิ** ภควโต ธมฺมเทสนาย มเจฺฉรปหานสฺส กถิตตฺตาฯ

สตฺถุ คุณา กถิตา นาม โหนฺตีติ วุตฺตํ **“สตฺถุ คุเณ กเถนฺตสฺสา”**ติฯ **ตโต ปฏฺฐายา**ติ ตทา สตฺถุ สมฺมุขา ธมฺมสฺสวนโต ปฏฺฐายฯ

ตถาคตมญฺจสฺสาติ ตถาคตสฺส ปริโภคมญฺจสฺสฯ **ทานํ ทตฺวา** พฺราหฺมณสฺส **ปุโรหิตฏฺฐาเน ฐเปสิฯ ตาทิสเสฺสว** เสฏฺฐิโน **ธีตา หุตฺวา**ฯ

อทินฺนวิปากสฺสาติ ปุเพฺพ กตูปจิตสฺส สพฺพโส น ทินฺนวิปากสฺสฯ **ตสฺส กมฺมสฺสา**ติ ตสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส ปเตฺต ปิณฺฑปาตํ ฉฑฺฑิตฺวา กลลปูรณกมฺมสฺสฯ ตสฺมิํเยว อตฺตภาเว **สตฺตสุ ฐาเนสุ** ทุคฺคนฺธสรีรตาย **ปฏินิวตฺติตาฯ อิฏฺฐกปนฺตี**ติ สุวณฺณิฏฺฐกปนฺติฯ **ฆฏนิฏฺฐกายา**ติ ตสฺส ปนฺติยํ ปฐมํ ฐปิตอิฏฺฐกาย สทฺธิํ ฆเฏฺตพฺพอิฏฺฐกาย อูนา โหติฯ **ภทฺทเก กาเล**ติ อีทิสิยา อิฏฺฐกาย อิจฺฉิตกาเลเยว อาคตาสิฯ **เตน พนฺธเนนา**ติ เตน สิเลสสมฺพเนฺธนฯ

โอลมฺพกาติ มุตฺตามณิมยา โอลมฺพกาฯ **ปุญฺญ**นฺติ นตฺถิ โน ปุญฺญํ ตํ, ยํ นิมิตฺตํ ยํ การณา อิโต สุขุมตรสฺส ปฏิลาโภ สิยาติ อโตฺถฯ **ปุญฺญนิยาเมนา**ติ ปุญฺญานุภาวสิเทฺธน นิยาเมนฯ โส จ **อสฺส** พาราณสิรชฺชํ ทาตุํ กโตกาโสฯ

ผุสฺสรถนฺติ มงฺคลรถํฯ อุณฺหีสํ วาลพีชนี ขโคฺค มณิปาทุกา เสตจฺฉตฺตนฺติ **ปญฺจวิธํ ราชกกุธภณฺฑํ** ฯ เสตจฺฉตฺตํ วิสุํ คหิตํฯ ทิพฺพวตฺถํ สาทิยิตุํ ปุญฺญานุภาวโจทิโต ‘‘นนุ ตาตา ถูล’’นฺติอาทิมาหฯ

ปญฺจ จงฺกมนสตานีติ เอตฺถ **อิติ**-สเทฺทน อาทิอเตฺถน อคฺคิสาลาทีนิ ปพฺพชิตสารุปฺปฏฺฐานานิ สงฺคณฺหาติฯ

สาธุกีฬิตนฺติ อริยานํ ปรินิพฺพุตฏฺฐาเน กาตพฺพสกฺการํ วทติฯ

นปฺปมชฺชิ นิโรคา อยฺยาติ ปุจฺฉิตาการทสฺสนํฯ **ปรินิพฺพุตา เทวา**ติ เทวี ปฏิวจนํ อทาสิฯ **ปฏิยาเทตฺวา**ติ นิยฺยาเตตฺวาฯ **สมณกปพฺพชฺช**นฺติ สมิตปาเปหิ อริเยหิ อนุฏฺฐาตพฺพปพฺพชฺชํฯ โส หิ ราชา ปเจฺจกพุทฺธานํ เวสสฺส ทิฏฺฐตฺตา ''อิทเมว ภทฺทก''นฺติ ตาทิสํเยว ลิงฺคํ คณฺหิฯ

ตเตฺถวาติ พฺรหฺมโลเกเยวฯ วีสติเม วเสฺส สมฺปเตฺตติ อาหริตฺวา สมฺพนฺธฯ พฺรหฺมโลกโต อาคนฺตฺวา นิพฺพตฺตตฺตา พฺรหฺมจริยาธิการสฺส จิรกาลํ สงฺคหิตตฺตา **''เอวรูปํ กถํ มา กเถถา''**ติอาทิมาหฯ

วีสติ ธรณานิ ''นิกฺข''นฺติ วทนฺติฯ อลภโนฺต น วสามีติ สญฺญาเปสฺสามีติ สมฺพนฺธฯ

อิตฺถากโรติ อิตฺถิรตนสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานํฯ **อยฺยธีตา**ติ อมฺหากํ อยฺยสฺส ธีตา, ภทฺทกาปิลานีติ อโตฺถฯ ปสาทรูเปน นิพฺพิสิฏฺฐตาย ''มหาคีว''นฺติ ปฏิมาย สทิสภาวมาหฯ เตนาห **''อยฺยธีตายา''**ติอาทิฯ

สมานปณฺณนฺติ สทิสปณฺณํ, กุมารสฺส กุมาริยา จ วุตฺตนฺตปณฺณํฯ **อิโต จ เอโตฺต จา**ติ เต ปุริสา สมาคมฏฺฐานโต มคธรเฏฺฐ มหาติตฺถคามํ มทฺทรเฏฺฐ สาคลนครญฺจ อุทฺทิสฺส ปกฺกมนฺตา อญฺญมญฺญํ วิสฺสเชฺชนฺตา นาม โหนฺตีติ ''อิโต จ เอโตฺต จ เปเสสุ''นฺติ วุตฺตาฯ

ปุปฺผทามนฺติ หตฺถิหตฺถปฺปมาณํ ปุปฺผทามํฯ **ตานิ** ปุปฺผทามานิฯ **เต**ติ อุโภ ภทฺทา เจว ปิปฺปลิกุมาโร จฯ **โลกามิเสนา**ติ เคหสฺสิตเปเมน, กามสฺสาเทนาติ อโตฺถฯ **อสํสฏฺฐา**ติ น สํสฏฺฐา ฯ วิจารยึสุ ฌเฏ ชลเนฺตน วิย ปทีเปน อชฺฌาสเยน สมฺชฺชลเนฺตน วิโมกฺขพีเชน สมฺสาหิตจิตฺตาฯ **ยนฺตพทฺธานี**ติ สสฺสสมฺปาทนตฺถํ ตตฺถ ตตฺถ อิฏฺฐกทฺวารกวาฏโยชนวเสน ยนฺตพทฺธอุทกนิกฺขมนตุมฺพานิฯ **กมฺมโนฺต**ติ กสิกมฺมกรณฏฺฐานํฯ **ทาสคามา**ติ ทาสานํ วสนคามาฯ

โอสาเปตฺวาติ ปกฺขิปิตฺวาฯ **อากปฺปกุตฺตวเสนา**ติ อาการวเสน กิริยาวเสน จฯ **อนนุจฺฉวิก**นฺติ ปพฺพชิตเวสสฺส อนนุรูปํฯ **ตสฺส มตฺถเก**ติ เทฺวธาปถสฺส ทฺวิธาภูตฏฺฐาเนฯ

เอเตสํ สงฺคหํ กาตุํ วฏฺฏตีติ นิสีทีติ สมฺพนฺธฯ สา ปน สตฺถุ ตตฺถ นิสชฺชา เอทิสีติ ทเสฺสตุํ **''นิสีทโนฺต ปนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยา พุทฺธานํ อปริมิตกาลสงฺคหิตา อจิเนฺตยฺยา ปริเมยฺยปุญฺญสมฺภารูปจยนิพฺพตฺตา นิรูปิตสภาวพุทฺธคุณวิโชฺชติตา ลกฺขณานุพฺยญฺชนสมฺชฺชลา พฺยามปฺปภาเกตุมาลาลงฺกตา สภาวสิทฺธตาย อกิตฺติมา รูปกายสิรี, ตํเยว มหากสฺสปสฺส อทิฏฺฐปุพฺพํ ปสาทสํวฑฺฒนตฺถํ อนิคฺคเหตฺวา นิสิโนฺน ภควา ''พุทฺธเวสํ คเหตฺวา…เป…. นิสีที''ติ วุโตฺตฯ อสีติหตฺถํ ปเทสํ พฺยาเปตฺวา ปวตฺติยา ''อสีติหตฺถา''ติ วุตฺตาฯ **สตสาโข**ติ พหุสาโข อเนกสาโขฯ **สุวณฺณวโณฺณ อโหสิ** นิรนฺตรํ พุทฺธรสฺมีหิ สมนฺตโต สโมกิณฺณตฺตาฯ **เอวํ** วุตฺตปฺปกาเรน **เวทิตพฺพา**ฯ

ราชคหํ นาฬนฺทนฺติ จ สามิอเตฺถ อุปโยควจนํ อนฺตราสทฺทโยคโตติ อาห **“ราชคหสฺส นาฬนฺทาย จา”**ติฯ **น หิ เม อิโต อเญฺญน สตฺถารา ภวิตุํ สกฺกา** ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถหิ สตฺตานํ ยถารหํ อนุสาสนสมตฺถสฺส อญฺญสฺส สเทวเก อภาวโตฯ **น หิ เม อิโต อเญฺญน สุคเตน ภวิตุํ สกฺกา** โสภนคมนคุณคณยุตฺตสฺส อญฺญสฺส อภาวโตฯ **น หิ เม อิโต อเญฺญน สมฺมาสมฺพุเทฺธน ภวิตุํ สกฺกา** สมฺมา สพฺพธมฺมานํ สยมฺภุญาเณน อภิสมฺพุทฺธสฺส อภาวโตฯ **อิมินา**ติ ‘‘สตฺถา เม, ภเนฺต’’ติ อิมินา วจเนนฯ

อชานมาโนว สพฺพเญฺญยฺยนฺติ อธิปฺปาโยฯ **สพฺพเจตสา**ติ สพฺพอชฺฌตฺติกงฺคปริปุณฺณเจตสาฯ **สมนฺนาคต**นฺติ สมฺปนฺนํ สมฺมเทว อนุ อนุ อาคตํ อุปคตํฯ **ผเลยฺยา**ติ วิทาเลยฺยฯ **วิลย**นฺติ วินาสํฯ

เอวํ สิกฺขิตพฺพนฺติ อิทานิ วุจฺจมานาการเนฯ หิโรตฺตปฺปสฺส พหลตา นาม วิปุลตาติ อาห **“มหนฺต”**นฺติฯ **ปฐมตรเมวา**ติ ปเคว อุปสงฺกมนโตฯ ตถา อติมานปหีโน อสฺส, หิริโอตฺตปฺปํ ยถา สณฺฐาติฯ **กุสลสนฺนิสฺสิต**นฺติ อนวชฺชธมฺมนิสฺสิตํฯ **อฏฺฐิก**นฺติ เตน ธเมฺมน อฏฺฐิกํฯ อาทิโต ปฏฺฐาย ยาว ปริโยสานา สวนจิตฺตํ ‘‘สพฺพเจโต’’ติ อธิเปฺปตนฺติ อาห **“จิตฺตสฺส โถกมฺปิ พหิ คนฺตุํ อเทนฺต”**ติฯ เตน สโมธานํ ทเสฺสติฯ **สเพฺพน...เป.... สมนฺนาหริตฺวา** อารมฺภโต ปฏฺฐาย ยาว เทสนา นิปฺผนฺนา, ตาว อนฺตรนฺตรา ปวเตฺตน สเพฺพน สมนฺนาหารจิเตฺตน ธมฺมํเยว สมนฺนาหริตฺวาฯ **ฐปิตโสโต**ติ ธเมฺม นิหิตโสโตฯ **โอทหิตฺวา**ติ อปิหิตํ กตฺวาฯ **ปฐมชฺฌานวเสนา**ติ อิทํ อสุเภสุ ตเสฺสว อิชฺฌโต, อิตรตฺถญฺจ สุขสมฺปยุตฺตตา วุตฺตาฯ

สํสารสาคเร ปริพฺภมนฺตสฺส อิณฏฺฐาเน ติฏฺฐนฺติ กิเลสา อาสวสภาวาปาทนโตติ อาห **“สรโณติ สกิเลโส”**ติฯ **จตฺตาโร หิ ปริโภคา**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ วิสุทฺธิมคฺคตฺตํ สํวณฺณนาสุ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เอตฺถ จ ภควา ปฐมํ โอวาทํ เถรสฺส พฺราหฺมณชาติกตฺตา ชาติมานปหานตฺถมภาสิ, ทุติยํ พาหุสจฺจํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนกอหํการปหานตฺถํ, ตติยํ อุปธิสมฺปตฺตึ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนกอตฺตสิเนหปหานตฺถํฯ **อฏฺฐเม ทิวเส**ติ ภควตา สมาคตทิวสโต อฏฺฐเม ทิวเสฯ

มคฺคโต โอกฺกมนํ ปฐมตรํ ภควตา สมาคตทิวเสเยว อโหสิฯ ยทิ อรหตฺตาธิคโม ปจฺฉา, อถ กสฺมา ปาฬิยํ ปเคว สิทฺธํ วิย วุตฺตนฺติ อาห **“เทสนาวารสฺสา”**ติอาทิฯ ‘‘สตฺตาหเมว ขฺวาหํ, อาวุโส สรโณ, รฏฺฐปิณฺฑํ ภุญฺชิ’’นฺติ วตฺวา อวสรปฺปตฺตํ อรหตฺตํ ปเวเทนฺโต ‘‘อฏฺฐมิยา อญฺญา อุทปาที’’ติ อาหฯ อยเมตฺถ เทสนาวารสฺส อาคโมฯ ตโต ปรํ ภควตา อตฺตโน กตํ อนุคฺคหํ จีวรปริวตฺตนํ ทเสฺสนฺโต ‘‘อถ โข, อาวุโส’’ติอาทิมาหฯ

อนฺตเนฺตนาติ จตุคฺคุณํ กตฺวา ปญฺญตฺตาย สงฺฆาฏิยา อนฺตเนฺตนฯ **ชาติปํสุกูลิเกน...เป.... ภวิตุํ วฏฺฏตี**ติ เอเตน ปุเพฺพ ชาติอารญฺญกคฺคหเณน จ เตรส ธุตงฺคา คหิตา เอวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อนุจฺฉวิกํ กาตุ**นฺติ อนุรูปํ ปฏิปตฺตึ ปฏิปชฺชิตุํฯ เถโร ปารุปีติ สมฺพโนฺธฯ

ภควโต โอวาทํ ภควโต วา ธมฺมกายํ นิสฺสาย อุรสฺส วเสน ชาโตติ **โอรโส**ฯ ภควโต วา ธมฺมสรีรสฺส มุขโต สตฺตตึสโพธิปกฺขิยโต ชาโตฯ เตเนว ธมฺมชาตธมฺมนิมฺมิตภาโวปิ สํวณฺณิโตติ ทฏฺฐโพฺพฯ โอวาทธโมฺม เอว สตฺถารา ทาตพฺพโต เถเรน อาทาตพฺพโต **โอวาทธมฺมทายาโท,** โอวาทธมฺมทายโชฺชติ อโตฺถ, ตํ อรหตีติฯ เอส นโย เสสปเทสุปิฯ

‘‘ปพฺพชฺชา จ ปริโสธิตา’’ติ วตฺวา ตสฺสา สมฺมเทว โสธิตภาวํ พฺยติเรกมุเขน ทเสฺสตุํ, **“อาวุโส, ยสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอวนฺ**ติ ยถา อหํ ลภึ, เอวํ โส สตฺถุ สนฺติกา ลภตีติ โยชนาฯ **สีหนาทํ นทิตุนฺ**ติ เอตฺถาปิ สีหนาทนทนา นาม เทสนาว, เถโร สตฺถารา อตฺตโน กตานุคฺคหเมว อนนฺตรสุเตฺต วุตฺตนเยน อุลฺลิเงคติ, น อญฺญถาฯ น หิ มหาเถโร เกวลํ อตฺตโน คุณานุภาวํ วิภาเวติฯ **เสสนฺ**ติ ยํ อิธ อสํวณฺณิตํฯ **ปุริมนเยเนวา**ติ อนนฺตรสุเตฺต วุตฺตนเยเนวฯ

จีวรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. ปรํมรณสุตฺตวณฺณนา

๑๕๕. ยถา อตีตกเปฺป อตีตาสุ ชาตีสุ กมฺมกิเลสวเสน อาคโต, ตถา เอตรหิปิ อาคโตติ **ตถาคโต,** ยถา ยถา วา ปน กมฺมํ กตูปจิตํ, ตถา ตํ ตํ อตฺตภาวํ อาคโต อุปคโต อุปปโนฺนติ **ตถาคโต,** สโตฺตติ อาห **“ตถาคโตติ สโตฺต”**ติฯ **เอตนฺ**ติ ‘‘เอวํ โหติ ภวติ ติฏฺฐติ สสฺสติสม’’นฺติ เอวํ ปวตฺตํ ทิฏฺฐิคตํฯ **อตฺถสนฺนิสฺสิตํ น โหตี**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถโต สุขนฺติ ปสตฺถสนฺนิสฺสิตํ น โหติฯ **อาทิพฺรหฺมจริยกนฺ**ติ เอตฺถ มคฺคพฺรหฺมจริยํ อธิเปฺปตํ ตสฺส ปธานภาวโตฯ ตสฺส ปน เอตํ ทิฏฺฐิคตํ อาทิปฏิปทามตฺตํ น โหติ อนุปการกตฺตา วิโลมนโต จฯ ตโต เอว อิตรพฺรหฺมจริยสฺสปิ อนิสฺสโยวฯ เสสํ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ

ปรํมรณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. สทฺธมฺมปฺปติรูปกสุตฺตวณฺณนา

๑๕๖. อาชานาติ เหฏฺฐิมมเคฺคหิ ญาตมริยาทํ อนติกฺกมิตฺวาว ชานาติ ปฏิวิชฺฌตีติ **อญฺญา,** อคฺคมคฺคปญฺญาฯ อญฺญสฺส อยนฺติ **อญฺญา,** อรหตฺตผลํฯ เตนาห **“อรหเตฺต”**ติฯ

โอภาเสติ โอภาสนิมิตฺตํฯ ‘‘จิตฺตํ วิกมฺปตี’’ติ ปททฺวยํ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **โอภาเส**ติ วิสยภูเตฯ อุปกฺกิเลเสหิ จิตฺตํ วิกมฺปตีติ โยชนาฯ เตนาห **“เยหิ จิตฺตํ ปเวธตี”**ติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

อุปฏฺฐาเนติ สติยํฯ **อุเปกฺขาย จา**ติ วิปสฺสนุเปกฺขาย จฯ เอตฺถ จ วิปสฺสนาจิตฺตสมุฏฺฐานสนฺตานวินิมุตฺตํ ปภาสนํ รูปายตนํ **โอภาโสฯ ญาณา**ทโย วิปสฺสนาจิตฺตสมฺปยุตฺตาวฯ สกสกกิเจฺจ สวิเสโส หุตฺวา ปวโตฺต **อธิโมโกฺข** สทฺธาธิโมโกฺขฯ **อุปฏฺฐานํ** สติฯ **อุเปกฺขา**ติ อาวชฺชนุเปกฺขาฯ สา หิ อาวชฺชนจิตฺตสมฺปยุตฺตา เจตนาฯ อาวชฺชนอชฺฌุเปกฺขนวเสน ปวตฺติยา อิธ ‘‘อาวชฺชนุเปกฺขา’’ติ วุจฺจติฯ ปุน **อุเปกฺขายา**ติ วิปสฺสนุเปกฺขาว อเนน สมชฺฌตฺตตาย เอวํ วุตฺตาฯ **นิกนฺติ** นาม วิปสฺสนาย นิกามนา อเปกฺขาฯ สุขุมตรกิเลโส วา สิยา ทุวิเญฺญโยฺยฯ

อิมานิ ทส ฐานานีติ อิมานิ โอภาสาทีนิ อุปกฺกิเลสุปฺปตฺติยา ฐานานิ อุปกฺกิเลสวตฺถูนิฯ **ปญฺญา ยสฺส ปริจิตา**ติ ยสฺส ปญฺญา ปริจิตวตี ยาถาวโต ชานาติฯ ‘‘อิมานิ นิสฺสาย อทฺธา มคฺคปฺปโตฺต ผลปฺปโตฺต อห’’นฺติ ปวตฺตอธิมาโน **ธมฺมุทฺธจฺจํ** ธมฺมูปนิสฺสโย วิเกฺขโปฯ ตตฺถ กุสโล หิ ตํ ยาถาวโต ชานโนฺต **น จ** ตตฺถ **สโมฺมหํ คจฺฉติ**ฯ

อธิคมสทฺธมฺมปฺปติรูปกํ นาม อนธิคเต อธิคตมานิภาววาวหตฺตาฯ ยทเคฺคน วิปสฺสนาญาณสฺส อุปกฺกิเลโส, ตทเคฺคน ปฏิปตฺติสทฺธมฺมปฺปติรูปโกติปิ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ **ธาตุกถา**ติ มหาธาตุกถํ วทติฯ **เวทลฺลปิฏก**นฺติ เวตุลฺลปิฏกํฯ ตํ นาคภวนโต อานีตนฺติ วทนฺติฯ วาทภาสิตนฺติ อปเรฯ **อพุทฺธวจนํ** พุทฺธวจเนน วิรุชฺฌนโตฯ น หิ สมฺพุโทฺธ ปุพฺพาปรวิรุทฺธํ วทติฯ ตตฺถ สลฺลํ อุปฏฺฐเปนฺติ กิเลสวินยํ น สนฺทิสฺสติ, อญฺญทตฺถุ กิเลสุปฺปตฺติยา ปจฺจโย โหตีติฯ

อวิกฺกยมานนฺติ วิกฺกยํ อคจฺฉนฺตํฯ **ต**นฺติ สุวณฺณภณฺฑํฯ

น สกฺขิํสุ ญาณสฺส อวิสทภาวโตฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ

อิทานิ ‘‘ภิกฺขู ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตา อเหสุ’’นฺติอาทินา วุตฺตเมว อตฺถํ การณโต วิภาเวตุํ ปุน **‘‘ปฐมโพธิยํ หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปฏิปตฺติํ ปูรยิํสู**ติ อตีเต กทา เต ปฏิสมฺภิทาวหํ ปฏิปตฺติํ ปูรยิํสุ? ปฐมโพธิกาลิกา ภิกฺขูฯ น หิ อตฺตสมฺมาปณิธิยา ปุเพฺพกตปุญฺญตาย จ วินา ตาทิสํ ภวติฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ **ตทา ปฏิปตฺติสทฺธโมฺม อนฺตรหิโต นาม ภวิสฺสตี**ติ เอเตน อริยมเคฺคน อาสนฺนา เอว ปุพฺพภาคปฏิปทา ปฏิปตฺติสทฺธโมฺมติ ทเสฺสติฯ

ทุวีสูติ สุตฺตาภิธมฺมปิฏเกสุ อนฺตรหิเตสุปิฯ **อนนฺตรหิตเมว** อธิสีลสิกฺขายํ ฐิตสฺส อิตรสิกฺขาทฺวยสมฺภฏฺฐาปิตโตฯ **กิํ การณา**ติ เกน การเณน, อญฺญสฺมิํ ธเมฺม อนฺตรหิเต อญฺญตรสฺส ธมฺมสฺส อนนฺตรธานํ วุจฺจตีติ อธิปฺปาโยฯ **ปฏิปตฺติยา ปจฺจโย โหติ** อนวเสสโต ปฏิปตฺติกฺกมสฺส ปริทีปนโตฯ **ปฏิปตฺติ อธิคมสฺส** ปจฺจโย วิเสสลกฺขณปฏิเวธภาวโตฯ **ปริยตฺติเยว ปมาณํ** สาสนสฺส ฐิติยาติ อธิปฺปาโยฯ

นนุ จ สาสนํ โอสกฺกิตํ ปริยตฺติยา วตฺตมานายาติ อธิปฺปาโยฯ **อนาราธกภิกฺขู**ติ สีลมตฺตสฺสปิ น อาราธโก ทุสฺสีโลฯ **อิมสฺมิ**นฺติ อิมสฺมิํ ปาติโมเกฺขฯ **วตฺตนฺตา**ติ ‘‘สีลํ อโกเปตฺวา ฐิตา อตฺถี’’ติ ปุจฺฉิฯ

เอเตสูติ เอวํ มหเนฺตสุ สกลํ โลกํ อโชฺฌตฺถริตฺวา สมเตฺถสุ จตูสุ มหาภูเตสุฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อเญฺญน เกนจิ อติมหเนฺตนปิ สทฺธโมฺม น อนฺตรธายติ, สมยนฺตเรน ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิ, ตสฺมาฯ **เอวมาหา**ติ อิทานิ วุจฺจมานาการํ วทติฯ

อาทานํ อาทิ, อาทิ เอว **อาทิก**นฺติ อาห **‘‘อาทิเกนาติ อาทาเนนา’’**ติฯ **เหฏฺฐาคมนียา**ติ อโธภาคคมนียา, อปายทุกฺขสฺส สํสารทุกฺขสฺส จ นิพฺพตฺตกาติ อโตฺถฯ **คารวรหิตา**ติ ครุการรหิตาฯ ปติสฺสยนํ นีจภาเวน ปติพทฺธวุตฺติตา, ปติโสฺส ปติสฺสโยติ อตฺถโต เอกํ, โส เอเตสํ นตฺถีติ อาห **‘‘อปฺปติสฺสาติ อปฺปติสฺสยา อนีจวุตฺติกา’’**ติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

สทฺธมฺมปฺปติรูปกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

กสฺสปสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๖. ลาภสกฺการสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวคฺค

๑. ทารุณสุตฺตวณฺณนา

๑๕๗. **ถโทฺธ**ติ กกฺขโฬ อนิฏฺฐสฺส ปทานโตฯ **จตุปจฺจยลาโภ**ติ จตุนฺนํ ปจฺจยานํ ปฏิลาโภฯ **สกฺกาโร**ติ เตหิเยว ปจฺจเยหิ สุสงฺขเตหิ ปูชนา, โส ปน อตฺถโต สมฺปตฺติเยวาติ อาห **“เตสํเยว…เป.… ลาโภ”**ติฯ **วณฺณโฆโส**ติ คุณกิตฺตนาฯ อนฺตรายสฺส อนติวตฺตนโต **อนฺตรายิโก** อนตฺถาวหตฺตาฯ

ทารุณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. พฬิสสุตฺตวณฺณนา

๑๕๘. พฬิเสน จรติ, เตน วา ชีวตีติ **พาฬิสิโก**ฯ เตนาห **“พฬิสํ คเหตฺวา จรมาโน”**ติฯ **อามิสคต**นฺติ อามิสูปคตํ อามิสปติตํฯ เตนาห **“อามิสมกฺขิต”**นฺติฯ ภินฺนาธิกรณานมฺปิ พาหิรตฺถสมาโส โหเตวาติ อาห **“อามิเส จกฺขุทสฺสน”**นฺติฯ อโย วุจฺจติ สุขํ, ตพฺพิธุรตาย **อนโย,** ทุกฺขนฺติ อาห **“ทุกฺขํ ปโตฺต”**ติฯ **อสฺสา**ติ เอเตนฯ กตฺตุอเตฺถ หิ เอตํ สามิวจนํฯ ยถา กิเลสา วตฺตนฺติ, เอวํ ปวตฺตมาโน ปุคฺคโล กิเลสวิปฺปโยโค น โหตีติ วุตฺตํ **“ยถา กิเลสมารสฺส กาโม, เอวํ กตฺตโพฺพ”**ติฯ

พฬิสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๔. กุมฺมสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕๙-๑๖๐. อฏฺฐิกจฺฉปา วุจฺจนฺติ เยสํ กปาลมตฺถเก ติขิณา อฏฺฐิโกฏิ โหติ, เตสํ สมูโห **อฏฺฐิกจฺฉปกุลํ**ฯ มจฺฉกจฺฉปาทีนํ สรีเร ลมฺพนฺตี ปปตตีติ **ปปตา,** วุจฺจมานากาโร อยกณฺฏโกฯ **อยโกสเก**ติ อโยมยโกสเกฯ **กณฺณิกสลฺลสณฺฐาโน**ติ อตฺตนิกาปนสลฺลสณฺฐาโนฯ **อยกณฺฏโก**ติ อโยมยวงฺกกณฺฏโกฯ **นิกฺขมติ** เอตฺถ อถาวรโตฯ ปเวสิตมโตฺต หิ โสฯ **อิทานิ ตฺวํ** ‘‘อมฺหาก’’นฺติ น วตฺตโพฺพฯ **อิโต อนนฺตรสุเตฺต**ติ จตุตฺถสุตฺตมาหฯ

กุมฺมสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. มีฬฺหกสุตฺตวณฺณนา

๑๖๑. **มีฬฺหกา**ติ เอวํ อิตฺถิลิงฺควเสน วุจฺจมานาฯ **คูถปาณกา**ติ คูถภกฺขปาณกาฯ **อโนฺต**ติ กุจฺฉิยํฯ

มีฬฺหกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อสนิสุตฺตวณฺณนา

๑๖๒. ‘‘อิเม ลาภสกฺการํ อนาหรนฺตา ชิฆจฺฉาทิทุกฺขํ ปาปุณนฺตู’’ติ เอวํ น สตฺตานํ ทุกฺขกามตาย เอวมาหาติ อาเนตฺวา สมฺพนฺโธฯ **อนนฺตทุกฺขํ อนุโภติ** อปราปรํ อุปฺปชฺชนกอกุสลจิตฺตานํ พหุภาวโตฯ

อสนิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ทิทฺธสุตฺตวณฺณนา

๑๖๓. อจฺฉวิสยุตฺตาติ วา ทิเทฺธ คเตน **คตทิเทฺธน**ฯ เตนาห **“วิสมกฺขิเตนา”**ติฯ

ทิทฺธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สิงฺคาลสุตฺตวณฺณนา

๑๖๔. **ชรสิงฺคาโล**เตฺวว วุจฺจติ สรีรโสภาย อภาวโตฯ สรีรสฺส อุคฺคตกณฺฏกตฺตา **อุกฺกณฺฏเกน นามฯ ผุฏฺฐตี**ติ ผลติ ภิชฺชติฯ

สิงฺคาลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. เวรมฺภสุตฺตวณฺณนา

๑๖๕. **กายํ น รกฺขติ นาม** ฉพฺพีสติยา สารุปฺปานํ ปริจฺจชนโตฯ **วาจํ น รกฺขติ นาม** ราคสามนฺตา จ โกธสามนฺตา จ ยาว นิจฺฉารณโตฯ

เวรมฺภสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สคาถกสุตฺตวณฺณนา

๑๖๖. **“ยสฺส สกฺกริยมานสฺสา”**ติ เอตฺถ **อสกฺกาเรน จูภย**นฺติ อสกฺกาเรน จ อุภยญฺจ, กทาจิ สกฺกาเรน, กทาจิ อสกฺกาเรน กทาจิ อุภเยนาติ อโตฺถฯ เตนาห **“อสกฺกาเรนา”**ติอาทิฯ สตตวิหารานํ สมฺปตฺติยา **สาตตฺติโก**ติ อาห **“อรหตฺต...เป.... สุขุมทิฏฺฐี”**ติ อาทิฯ ตถา หิ สา ‘‘วชิรูปมญาณ’’นฺติ วุจฺจติฯ **อาคตตฺตา**ติ ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตุํ ตสฺสา ปุพฺพปริกมฺมํ อุปคตตฺตาฯ

สคาถกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑-๒. สุวณฺณปาติสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๖๗-๑๖๘. **จาเลตุํ น สโกฺกติ** สีลปพฺพตสนฺนิสฺสิตตฺตาฯ **อญฺญํ วา กิจฺจํ กโรติ** ปเคว สีลสฺส ฉฑฺฑิตตฺตาฯ ตติยาทีสุ อปุพฺพํ นตฺถิฯ

สุวณฺณปาติสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ตติยวโคฺค

๑. มาตุคามสุตฺตวณฺณนา

๑๗๐. ยํ วิสภาควตฺถุ ปุริสสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ฐาตุํ สโกฺกตีติ วุจฺจติ, ตโต วิเสสโต ลาภสกฺกาโรว สตฺตานํ จิตฺตํ ปริยาทาย ฐาตุํ สโกฺกตีติ ทเสฺสโนฺต ภควา ‘‘น ตสฺส, ภิกฺขเว’’ติ อาทิมโวจาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘น ตสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ

มาตุคามสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. กลฺยาณีสุตฺตวณฺณนา

๑๗๑. **ทุติยํ อุตฺตานเมว**, ตเสฺสว อตฺถสฺส เกวลํ ชนปทกลฺยาณีวเสน วุตฺตํฯ

กลฺยาณีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๖. เอกปุตฺตกสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗๒-๑๗๕. **สทฺธา**ติ อริยมเคฺคน อาคตสทฺธา อธิเปฺปตาติ อาห **‘‘โสตาปนฺนา’’**ติฯ

เอกปุตฺตกสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ตติยสมณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๑๗๖. **เอวมาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน พาหุสจฺจสํวรสีลาทีนํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ **ลาภสกฺการสฺส สมุทยํ** อุปฺปตฺติการณํ สมุทยสจฺจวเสน ทุกฺขสจฺจสฺส อุปฺปตฺติเหตุตาวเสนฯ

ตติยสมณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ฉวิสุตฺตวณฺณนา

๑๗๗. **ลาภสกฺการสิโลโก นรกาทีสุ นิพฺพเตฺตโนฺต**ติ อิทํ ตนฺนิสฺสยํ กิเลสคณํ สนฺธายาหฯ **นิพฺพเตฺตโนฺต**ติ นิพฺพตฺตาเปโนฺตฯ **อิมํ** มนุสฺส**อตฺตภาวํ นาเสติ** มนุสฺสตฺตํ ปุน นิพฺพตฺติตุํ อปฺปทานวเสนฯ **ตสฺมา**ติ ทุคฺคตินิพฺพตฺตาปนโต อิธ มรณทุกฺขาวหนโต จฯ

ฉวิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. รชฺชุสุตฺตวณฺณนา

๑๗๘. **ขรา ผรุสา** ฉวิอาทีนิ ฉินฺทเนน สมตฺถาฯ

รชฺชุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ภิกฺขุสุตฺตวณฺณนา

๑๗๙. **ตํ สนฺธายา**ติ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารสฺส โอกาสาภาวํ สนฺธายฯ

ภิกฺขุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. จตุตฺถวโคฺค

๑-๔. ภินฺทิสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๘๐-๑๘๓. **เทวทโตฺต สเคฺค วา นิพฺพเตฺตยฺยา**ติอาทิ ปริกปฺปวจนํฯ น หิ ปเจฺจกโพธิยํ นิยตคติโก อนฺตรา มคฺคผลานิ อธิคนฺตุํ ภโพฺพติฯ **โส**ติ อนวชฺชธโมฺมฯ **อสฺสา**ติ เทวทตฺตสฺสฯ **สมุเจฺฉทมคมา** กตูปจิตสฺส มหโต ปาปธมฺมสฺส พเลน ตสฺมิํ อตฺตภาเว สมุเจฺฉทภาวโต, น อจฺจนฺตายฯ อกุสลํ นาเมตํ อพลํ, กุสลํ วิย น มหาพลํ, ตสฺมา ตสฺมิํเยว อตฺตภาเวตาทิสานํ ปุคฺคลานํ อเตกิจฺฉตา, อญฺญถา สมฺมตฺตนิยาโม วิย มิจฺฉตฺตนิยาโม อจฺจนฺติโก สิยาฯ ยทิ เอวํ วฏฺฏขาณุกโชตนา กถนฺติ? อาเสวนาวเสน, ตสฺมา ยถา ''สกิํ นิมุโคฺค นิมุโคฺค เอว พาโล''ติ วุตฺตํ, เอวํ วฏฺฏขาณุกโชตนาฯ ยาทิเส หิ ปจฺจเย ปฏิจฺจ ปุคฺคโล ตํ ทสฺสนํ คณฺหิ, ตถา จ ปฏิปโนฺน, ปุน อจินฺตปฺปติวเตฺต ปจฺจเย ปติตโต สีสุกฺขิปนมสฺส น โหตีติ น วตฺตพฺพํฯ

ภินฺทิสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อจิรปกฺกนฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๘๔. **กาเล สมฺปเตฺต**ติ คพฺภสฺส ปริปากคตตฺตา วิชายนกาเล สมฺปเตฺตฯ **โปต**นฺติ อสฺสตริยา ปุตฺตํฯ **เอต**นฺติ ''คโพฺภ อสฺสตริํ ยถา''ติ เอตํ วจนํฯ

อจิรปกฺกนฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ปญฺจรถสตสุตฺตวณฺณนา

๑๘๕. อภิหรียตีติ อภิหาโร, ภตฺตํเยว อภิหาโร **ภตฺตาภิหาโร**ติ อาห **''อภิหริตพฺพํ ภตฺต''**นฺติฯ **มจฺฉปิตฺต**นฺติ วาฬมจฺฉปิตฺตํฯ **ปกฺขิเปยฺยุ**นฺติ อุรคาทินา โอสิเญฺจยฺยุํฯ

ปญฺจรถสตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๑๓. มาตุสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๘๖-๑๘๗. **มาตุปิ เหตู**ติ อตฺตโน มาตุยา อุปฺปนฺนอนตฺถาวหสฺส ปหานเหตุปิฯ **อิโต ปเรสู**ติ ''ปิตุปิ เหตู''ติ เอวมาทีสุฯ

มาตุสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

ลาภสกฺการสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๗. ราหุลสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวโคฺค

๑-๘. จกฺขุสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๘๘-๑๙๕. **เอกวิหารี**ติ จตูสุปิ อิริยาปเถสุ เอกากี หุตฺวา วิหรโนฺตฯ **วิเวกโฎฺฐ**ติ วิวิตฺตโฎฺฐ, เตนาห **“นิสฺสโทฺท”**ติฯ **สติยา อวิปฺปวสโนฺต**ติ สติยา อวิปฺปวาเสน ฐิโต, สพฺพทา อวิชหนวเสน ปวโตฺตฯ **อาตาปีติ วีริยสมฺปโนฺน**ติ สพฺพโส กิเลสานํ อาตาปนปริตาปนวเสน ปวตฺตวีริยสมงฺคีภูโตฯ **ปหิตโตฺต**ติ ตสฺมิํ วิเสสาธิคเม เปสิตจิโตฺต, ตตฺถ นิโนฺน ตปฺปพฺภาโรติ อโตฺถฯ **หุตฺวา อภาวากาเรนา**ติ อุปฺปตฺติโต ปุเพฺพ อวิชฺชมาโน ปจฺจยสมวาเยน หุตฺวา อุปฺปชฺชิตฺวา ภงฺคุปรมสงฺขาเตน อภาวากาเรนฯ **อนิจฺจ**นฺติ นิจฺจธุวตาภาวโตฯ **อุปฺปาทวยวนฺตตายา**ติ ขเณ ขเณ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนโตฯ **ตาวกาลิกตายา**ติ ตงฺขณิกตายฯ **วิปริณามโกฎิยา**ติ วิปริณามวนฺตตายฯ จกฺขุญฺหิ อุปาทาย วิการาปชฺชเนน วิปริณมนฺตํ วินาสํ ปฎิปีฬํ ปาปุณาติฯ **นิจฺจปฎิเกฺขปโต**ติ นิจฺจตาย ปฎิกฺขิปิตพฺพโต เลสมตฺตสฺสปิ อนุปลพฺภนโตฯ **ทุกฺขมนเฎฺฐนา**ติ นิรนฺตรทุกฺขตาย ทุเกฺขน ขมิตพฺพโตฯ **ทุกฺขวตฺถุกเฎฺฐนา**ติ นานปฺปการทุกฺขาธิฎฺฐานโตฯ **สตตสมฺปีฬนเฎฺฐนา**ติ อภิณฺหตาปสภาวโตฯ **สุขปฎิเกฺขเปนา**ติ สุขภาวสฺส ปฎิกฺขิปิตพฺพโตฯ **ตณฺหาคาโห** มมํการภาวโตฯ **มานคาโห** อหํการภาวโตฯ **ทิฎฺฐิคาโห** ‘‘อตฺตา เม’’ติ วิปลฺลาสภาวโตฯ **วิราควเสนา**ติ วิราคคฺคหเณนฯ ตถา **วิมุตฺติวเสนา**ติ วิมุตฺติคฺคหเณนฯ

ปสาทาว คหิตา ทฺวารภาวปฺปตฺตสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ **สมฺมสนจารจิตฺตํ** ทฺวารภูตมโนติ อธิปฺปาโยฯ

ฉเฎฺฐ อารมฺมเณ **เตภูมกธมฺมา** สมฺมสนจารสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ ยถา ปฐมสุเตฺต ปญฺจ ปสาทา คหิตา, น สสมฺภารจกฺขุอาทโย, เอวํ ตติยสุเตฺต น ปสาทวตฺถุกจิตฺตเมว คหิตํฯ น ตํสมฺปยุตฺตา ธมฺมาฯ เอวญฺหิ อวธารณํ สาตฺถกํ โหติ อญฺญถา เตน อปเนตพฺพสฺส อภาวโตฯ **สพฺพตฺถา**ติ สเพฺพสุ จตุตฺถสุตฺตาทีสุฯ **ชวนปฺปตฺตา**ติ ชวนจิตฺตสํยุตฺตาฯ

จกฺขุสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. ธาตุสุตฺตวณฺณนา

๑๙๖. อากาสธาตุ รูปปริเจฺฉทตาย รูปปริยาปนฺนนฺติ อธิปฺปาเยน **“เสสาหิ รูป”**นฺติ วุตฺตํฯ **นามรูป**นฺติ เตภูมกํ นามํ รูปญฺจ กถิตํฯ

ธาตุสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. ขนฺธสุตฺตวณฺณนา

๑๙๗. **สพฺพสงฺคาหิกปริเจฺฉทนา**ติ ธมฺมสงฺคณฺหนปริยาเยนฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ สุเตฺตฯ **เตภูมกาติ คเหตพฺพา** สมฺมสนจารสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ

ขนฺธสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปฐมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑๑. อนุสยสุตฺตวณฺณนา

๒๐๐. ทุติยวเคฺค **อตฺตโน**ติ อายสฺมา ราหุโล อตฺตโน สวิญฺญาณกํ กายํ ทเสฺสติฯ **ปรสฺสา**ติ ปรสฺส อวิญฺญาณกกายํ ทเสฺสติฯ ปรสนฺตาเน วา อรูเป ธเมฺม อคฺคเหตฺวา รูปกายเมว คณฺหนฺโต วทติฯ อปเร ‘‘อสญฺญสตฺตานํ อตฺตภาวํ สนฺธาย ตถา วุตฺต’’นฺติ วทนฺติฯ **ปุริเมนา**ติ ‘‘อิมสฺมิํ สวิญฺญาณเก กาเย’’ติ อิมินา ปเทนฯ **ปจฺฉิเมนา**ติ ‘‘พหิทฺธา’’ติ อิมินา ปเทนฯ **เอเต กิเลสา**ติ เอเต ทิฏฺฐิตณฺหามานสญฺญิตา กิเลสาฯ **เอเตสุ วตฺถูสู**ติ อชฺฌตฺตพหิทฺธาวตฺถูสุฯ **สมฺม...เป.... ปสฺสตี**ติ ปุพฺพภาเค วิปสฺสนาญาเณน สมฺมสนวเสน, มคฺคกฺขเณ อภิสมยวเสน สุฏฺฐุ อตฺตปจฺจเกฺขน ญาเณน ปสฺสติฯ

อนุสยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. อปคตสุตฺตวณฺณนา

๒๐๑. ‘‘อหเมต’’นฺติ อหํการาทีนํ อนวเสสปฺปหาเนน อจฺจนฺตเมว **อปคตํ**ฯ

อปคตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุวีสูติ ปฐมวคฺคาทีสุฯ เทสนาย อเสกฺขภูมิยา เทสิตตฺตา **อเสกฺขภูมิ กถิตาฯ ปฐโม**ติ ปฐมวโคฺค ‘‘สาธุ เม, ภเนฺต, ภควา’’ติอาทินา **อายาจนฺตสฺส, ทุติโย อนายาจนฺตสฺส** เถรสฺส อชฺฌาสยวเสน กถิโตฯ **วิมุตฺติปริปาจนียธมฺมา** นาม วิวฏฺฏสนฺนิสฺสิตา สทฺธินฺทฺริยาทโยฯ เตน ปน วิปสฺสนาย กถิตตฺตา กถิตา เอวาติฯ ตํตํเทสนานุสาเรน หิ เถโร เต ธเมฺม ปริปากํ ปาเปสิฯ ตถา หิ ภควา ทุติยวคฺคํ อนายาจิโตปิ เทเสสิฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

ราหุลสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๘. ลกฺขณสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวโคฺค

๑. อฏฺฐิสุตฺตวณฺณนา

๒๐๒. **อายสฺมา จ ลกฺขโณ**ติอาทีสุ ''โก นามายสฺมา ลกฺขโณ, กสฺมา จ 'ลกฺขโณ'ติ นามํ อโหสิ, โก จายสฺมา โมคฺคลฺลาโน, กสฺมา จ สิตํ ปาตฺวากาสี''ติ ตํ สพฺพํ ปกาเสตุํ **"ยฺวาย"**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ **ลกฺขณสมฺปเนฺนนา**ติ ปุริสลกฺขณสมฺปเนฺนนฯ

อีสํ หสิตํ ''สิต''นฺติ วุจฺจตีติ อาห **"มนฺทหสิต"**นฺติฯ **อฏฺฐิสงฺขลิก**นฺติ นยิทํ อวิญฺญาณกํ อฏฺฐิสงฺขลิกมตฺตํ, อถ โข เอโก เปโตติ อาห **"เปตโลเก นิพฺพตฺต"**นฺติฯ **เอเต อตฺตภาวา**ติ เปตตฺตภาวาฯ **น อาปาถํ อาคจฺฉนฺตี**ติ เทวตฺตภาวา วิย น อาปาถํ อาคจฺฉนฺติ ปกติยาฯ เตสํ ปน รุจิยา อาปาถํ อาคเจฺฉยฺยุํ มนุสฺสานํฯ ทุกฺขาภิภูตานํ อนาถภาวทสฺสนปทฏฺฐานา กรุณาติ อาห **"การุเญฺญ กตฺตเพฺพ"**ติฯ อตฺตโน จ สมฺปตฺติํ พุทฺธญาณสฺส จ สมฺปตฺตินฺติ ปเจฺจกํ สมฺปตฺติสโทฺท โยเชตโพฺพฯ ตทุภยํ วิภาเวตุํ **"ตํ หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อตฺตโน สมฺปตฺติํ อนุสฺสริตฺวา สิตํ ปาตฺวากาสีติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **ธมฺมธาตู**ติ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ สนฺธาย วทติฯ **ธมฺมธาตู**ติ วา ธมฺมานํ สภาโวฯ

อิตโรติ ลกฺขณเตฺถโรฯ **อุปปตฺตี**ติ ชาติฯ อุปปตฺติสีเสน หิ ตถารูปํ อตฺตภาวํ วทติฯ **โลหตุณฺฑเกหี**ติ โลหมเยเหว ตุณฺฑเกหิฯ **จรนฺตี**ติ อากาเสน คจฺฉนฺติฯ **อจฺฉริยํ วตา**ติ ครหจฺฉริยํ นาเมตํฯ **จกฺขุภูตา**ติ สมฺปตฺตทิพฺพจกฺขุกา, โลกสฺส จกฺขุภูตาติ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ยตฺราติ เหตุอเตฺถ นิปาโตติ อาห **"ยตฺราติ การณวจน"**นฺติฯ อญฺญตฺร หิ ''ยตฺร หินามา''ติ อโตฺถ วุจฺจติฯ **อปฺปมาเณ สตฺตนิกาเย** เต จ โข วิภาเคน กามภวาทิเภเท ภเว, นิรยาทิเภทา คติโย, นานตฺตกายนานตฺตสญฺญีอาทิวิญฺญาณฏฺฐิติโย, ตถารูเป สตฺตาวาเส จ สพฺพญฺญุตญฺญาณญฺจ เม อุปเนตุํ **ปจฺจกฺขํ กโรเนฺตน**ฯ

โคฆาตโกติ คุนฺนํ อภิณฺหํ หนนโกฯ เตนาห **"วธิตฺวา วธิตฺวา"**ติฯ **ตสฺสา**ติ คุนฺนํ วธกกมฺมสฺสฯ **อปราปริยกมฺมสฺสา**ติ อปราปริยเวทนียกมฺมสฺสฯ พลวตา โคฆาตกกเมฺมน วิปาเก ทียมาเน อลโทฺธกาสํ อปราปริยเวทนียํ ตสฺมิํ วิปกฺกวิปาเก อิทานิ ลโทฺธกาสํ **"อวเสสกมฺม"**นฺติ วุตฺตํฯ **ปฏิสนฺธี**ติ ปาปกมฺมชนิตา ปฏิสนฺธิฯ **กมฺมสภาคตายา**ติ กมฺมสทิสภาเวนฯ **อารมฺมณสภาคตายา**ติ อารมฺมณสฺส สภาคภาเวน สทิสภาเวนฯ ยาทิเส หิ อารมฺมเณ ปุเพฺพ ตํ กมฺมํ ตสฺส จ วิปาโก ปวโตฺต, ตาทิเสเยว อารมฺมเณ อิทํ กมฺมํ อิมสฺส วิปาโก จ ปวโตฺตติ กตฺวา วุตฺตํ **"ตเสฺสว กมฺมสฺส วิปากาวเสเสนา"**ติฯ ภวติ หิ ตํสทิเสปิ ตโพฺพหาโร ยถา ''โส เอว ติตฺติโร, ตานิเยว โอสธานี''ติฯ **นิมิตฺตํ อโหสี**ติ ปุเพฺพ กตูปจิตสฺส เปตูปปตฺตินิพฺพตฺตนวเสน กโตกาสสฺส ตสฺส กมฺมสฺส นิมิตฺตภูตํ อิทานิ ตถา อุปฏฺฐหนฺตํ ตสฺส วิปากสฺส นิมิตฺตํ อารมฺมณํ อโหสิฯ **โส**ติ โคฆาตโกฯ **อฏฺฐิสงฺขลิกเปโต ชาโต** กมฺมสริกฺขกวิปากตาวเสนฯ

อฏฺฐิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. เปสิสุตฺตวณฺณนา

๒๐๓. **โคมํสเปสิโย กตฺวา**ติ คาวึ วธิตฺวา วธิตฺวา โคมํสํ ผาเลตฺวา เปสิโย กตฺวาฯ **สุกฺขาเปตฺวา**ติ กาลนฺตรํ ฐปนตฺถํ สุกฺขาเปตฺวาฯ สุกฺขาปิยมานานํ มํสเปสีนญฺหิ วลฺลูรสมญฺญาฯ

เปสิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปิณฺฑสุตฺตวณฺณนา

๒๐๔. **นิปฺปกฺขจเมฺม**ติ วิคตปกฺขจเมฺมฯ

๔. นิจฺฉวิสุตฺตวณฺณนา

๒๐๕. อุรเพฺภ หนตีติ **โอรพฺภิโกฯ เอฬเก**ติ อเชฯ

๕. อสิโลมสุตฺตวณฺณนา

๒๐๖. **นิวาปปุเฏฺฐ**ติ อตฺตนา ทินฺนนิวาเปน โปสิเตฯ **อสินา วธิตฺวา วธิตฺวา** วิกฺกิณนฺโตฯ

๖. สตฺติสุตฺตวณฺณนา

๒๐๗. **เอกํ มิค**นฺติ เอกํ ทีปกมิคํฯ

๗. อุสุโลมสุตฺตวณฺณนา

๒๐๘. **การณาหี**ติ ยาตนาหิฯ **ญตฺวา**ติ กมฺมฏฺฐานํ ญตฺวาฯ

๘. สูจิโลมสุตฺตวณฺณนา

๒๐๙. สุโณติ ปูเรตีติ **สูโต,** อสฺสทมกาทิโกฯ

๙. ทุติยสูจิโลมสุตฺตวณฺณนา

๒๑๐. เปสุญฺญูปสํหารวเสน อิโต สุตํ อมุตฺร, อมุตฺร วา สุตํ อิธ สูเจตีติ **สูจโก**ฯ อนยพฺยสนํ ปาเปสิ มนุเสฺสติ สมฺพโนฺธฯ

๑๐. กุมฺภณฺฑสุตฺตวณฺณนา

๒๑๑. **วินิจฺฉยามโจฺจ**ติ รญฺญา อฑฺฑกรเณ ฐปิโต วินิจฺฉยมหามโตฺตฯ โส หิ คามชนกายํ กูเฏติ วเญฺจตีติ **คามกูฏโก**ติ วุจฺจติฯ เกจิ ‘‘ตาทิโส เอว คามเชฏฺฐโก คามกูฏโก’’ติ วทนฺติฯ **สเมน ภวิตพฺพํ,** ‘‘ธมฺมโฎฺฐ’’ติ วตฺตพฺพโตฯ รหสฺสเงฺค นิสีทนวเสน **วิสมา นิสชฺชาว อโหสิ**ฯ

กุมฺภณฺฑสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑. สสีสกสุตฺตวณฺณนา

๒๑๒. **ผุสโนฺต**ติ เถยฺยาย ผุสโนฺตฯ

๓. นิจฺฉวิตฺถิสุตฺตวณฺณนา

๒๑๔. **มาตุคาโม** สสฺสามิโก **อตฺตโน ผเสฺส อนิสฺสโรฯ วฏฺฏิตฺวา**ติ ภสฺสิตฺวา อปรํ คนฺตฺวาฯ

๔. มงฺคุลิตฺถิสุตฺตวณฺณนา

๒๑๕. มงฺคนวเสน อุลตีติ **มงฺคุลิ,** วิรูปพีภจฺฉภาเวน ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ เตนาห "**วิรูปํ ทุทฺทสิกํ พีภจฺฉ**"นฺติฯ

๕. โอกิลินีสุตฺตวณฺณนา

๒๑๖. อุทฺธํ อุทฺธํ อคฺคินา ปกฺกสรีรตาย **อุปฺปกฺกํ**ฯ เหฏฺฐโต ปคฺฆรณวเสน กิลินฺนสรีรตาย **โอกิลินี**ฯ อิโต จิโต จ องฺคารสมฺปริกิณฺณตาย **โอกิรินี**ฯ เตนาห "**สา กิรา**"ติอาทิฯ **องฺคารจิตเก**ติ องฺคารสญฺจเยฯ **สรีรโต ปคฺฆรนฺติ** อสุจิทุคฺคนฺธเชคุจฺฉานิ เสทคตานิฯ **ตสฺส กิร รโญฺญ**ติ ตสฺส กาลิงฺคสฺส รโญฺญฯ **นาฏกินี**ติ นเจฺจ อธิกตา อิตฺถีฯ **เสทนฺ**ติ เสทนํ, ตาปนนฺติ อโตฺถฯ

โอกิลินีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อสีสกสุตฺตวณฺณนา

๒๑๗. **อสีสกํ กพนฺธํ หุตฺวา นิพฺพตฺติ** กมฺมายูหนกาเล ตถา นิมิตฺตคฺคหณปริจยโตฯ

๗-๑๑. ปาปภิกฺขุสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๑๘-๒๒๒. **ลามกภิกฺขู**ติ หีนาจารตาย ลามโก, ภิกฺขุเวสตาย, ภิกฺขาหาเรน ชีวนโต จ ภิกฺขุฯ **จิตฺตเกฬี**นฺติ จิตฺตรุจิยํ ตํ ตํ กีฬโนฺตฯ **อยเมวา**ติ ภิกฺขุวตฺถุสฺมึ วุตฺตนโย เอวฯ

ปาปภิกฺขุสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

ลกฺขณสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๙. โอปมฺมสํยุตฺตํ

๑. กูฏสุตฺตวณฺณนา

๒๒๓. **กูฏํ คจฺฉนฺตี**ติ กูฏฺจฺฉิทฺทสฺส อนุปวิสนวเสน กูฏํ คจฺฉนฺติฯ ยา จ โคปานสิโย โคปานสนฺตรคตา, ตาปิ กูฏํ อาหจฺจ ฐาเนน **กูฏงฺคมา**ฯ ทฺวิธาปิ กูเฏ สโมสรณาฯ **กูฏสฺส สมุคฺฆาเตน** วินาเสน ภิชฺชเนนฯ **อวิชฺชาย สมุคฺฆาเตนา**ติ อวิชฺชาย อจฺจนฺตเมว อปฺปวตฺติยาฯ เตน จ โมกฺขธมฺมาธิคเมน ตทนุรูปธมฺมาธิคโม ทสฺสิโตฯ **อปฺปมตฺตา**ติ ปน อิมินา ตสฺส อุปาโย ทสฺสิโตฯ

กูฏสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. นขสิขสุตฺตวณฺณนา

๒๒๔. **เอวํ อปฺปกา** ยถา นขสิขาย อาโรปิตปํสุ, สุคติสํวตฺตนิยสฺส กมฺมสฺส อปฺปกตฺตา **เอวํ เทเวสุปี**ติ หีนูทาหรณวเสน วุตฺตํฯ อปฺปตรา หิ สตฺตา เย เทเวสุ ชายนฺติ, ตญฺจ โข กามเทเวสุฯ อิตเรสุ ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ

นขสิขสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. กุลสุตฺตวณฺณนา

๒๒๕. **วิธํสยนฺติ** วิเหฐยนฺติฯ **วฑฺฒิตา**ติ ภาวนาปาริปูริวเสน ปริพฺรูหิตาฯ **ปุนปฺปุนํ กตา**ติ ภาวนาย พหุลีกรเณน อปราปรํ ปวตฺติตา **ยุตฺตยานํ วิย กตา**ติ ยถา ยุตฺตํ อาชญฺญรถํ เฉเกน สารถินา อธิฏฺฐิตํ ยถารุจิ ปวตฺตติ, เอวํ ยถารุจิ ปวตฺติยา คมิตาฯ **ปติฏฺฐานเฏฺฐนา**ติ อธิฏฺฐานเฏฺฐนฯ **วตฺถุ วิย กตา** สพฺพโส อุปกฺกิเลสวิโสธเนน สุวิโสธิตมริยาทํ วิย กตาฯ **อธิฏฺฐิตา**ติ ปฏฺิปกฺขทูรีภาวโต สุภาวิตภาเวน อวิกมฺปเนยฺยตาย ฐปิตา ฯ **สมนฺตโต จิตา**ติ สพฺพภาเคน ภาวนูปจยํ คมิตาฯ เตนาห “**สุวฑฺฒิตา**”ติ ฯ **สุฏฺฐุ สมารทฺธา**ติ เมตฺตาภาวนาย มตฺถกปฺปตฺติยา สมฺมเทว สมฺปาทิตาฯ

กุลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. โอกฺขาสุตฺตวณฺณนา

๒๒๖. **มหามุขอุกฺขลีน**นฺติ มหามุขานํ มหนฺตโกฬุมฺพานํ สตํฯ **ปณีตโภชนภริตาน**นฺติ สปฺปิมธุสกฺกราทีหิ อุปนีตปณีตโภชเนหิ ปริปุณฺณานํฯ **ตสฺสา**ติ ปาฐสฺสฯ **โคทุหนมตฺต**นฺติ โคโทหนเวลามตฺตํฯ ตํ ปน กิตฺตกํ อธิเปฺปตนฺติ อาห “**คาวิยา**”ติอาทิฯ **สพฺพสเตฺตสุ หิตผรณ**นฺติ อโนธิโสเมตฺตาภาวนมาห – เมตฺตจิตฺตํ อปฺปนาปฺปตฺตํ ภาเวตุํ สโกฺกตีติ อธิปฺปาโยฯ ตมฺปิ ตโต ยถาวุตฺตทานโต **มหปฺผลตร**นฺติฯ

โอกฺขาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สตฺติสุตฺตวณฺณนา

๒๒๗. **อเคฺค ปหริตฺวา**ติ ติณฺหผลสตฺติยา อเคฺค หเตฺถน วา มุฏฺฐินา วา ปหารํ ทตฺวาฯ **กปฺปาสวฏฺฏิํ วิยา**ติ ปหตกปฺปาสปิณฺฑํ วิยฯ **นิยฺยาสวฏฺฏิํ วิยา**ติ ผลสณฺฐานํ นิยฺยาสปิณฺฑํ วิยฯ **เอกโต กตฺวา**ติ กลิกาทิภาเวน วีสติํสปิณฺฑานิ เอกชฺฌํ กตฺวาฯ **อลฺลิยาเปโนฺต** ปิณฺฑํ กโรโนฺตฯ **ปฏิเลเณตี**ติ ปฏิลีนยติ นาเมติฯ **อลฺลิยาเปโนฺต** เต เทฺวปิ ธารา เอกโต สมฺผุสา เปโนฺตฯ **ปฏิโกเฏฺฏตี**ติ ปฏิปหรติฯ ตตฺถ ขณฺฑํ วิย นิยฺยาโสฯ **กปฺปาสวฏฺฏนกรณียนฺ**ติ วิหตสฺส กปฺปาสสฺส ปฏิสํหรณวเสน พนฺธนทณฺฑํฯ **ปวเตฺตโนฺต**ติ กปฺปาสสฺส สํเวลฺลนวเสน ปวเตฺตโนฺตฯ

สตฺติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ธนุคฺคหสุตฺตวณฺณนา

๒๒๘. **ทฬฺหธนฺโน**ติ ถิรตรธนฺโนฯ อิทานิ ตสฺส ถิรตรภาวํ ปริเจฺฉทโต ทเสฺสตุํ **“ทฬฺหธนู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ทฺวิสหสฺสถามนฺ**ติ ปลานํ ทฺวิสหสฺสถามํฯ วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **“ยสฺสา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยสฺสา**ติ ธนฺโนฯ **อาโรปิตสฺสา**ติ ชิยํ อาโรปิตสฺสฯ **ชิยาพโทฺธ**ติ ชิยาย พโทฺธฯ ปถวิโต มุจฺจติ, เอตํ ‘‘ทฺวิสหสฺสถาม’’นฺติ เวทิตพฺพํ ฯ **โลหสีสาทีนนฺ**ติ กาฬโลหตมฺพโลหสีสาทีนํฯ **ภาโร**ติ ปุริสภาโร, โส ปน มชฺฌิมปุริสสฺส วเสน เอทิสํ ตสฺส พลํ ทฏฺฐพฺพํฯ **อุคฺคหิตสิปฺปา** ธนุเวทสิกฺขาวเสนฯ **จิณฺณวสีภาวา** ลเกฺขสุ อวิรชฺฌนสรเกฺขปวเสนฯ กตํ ราชกุลาทีสุ อุปคนฺตฺวา อสนํ สรเกฺขโป เอเตหีติ **กตูปสนา**ติ อาห **“ราชกุลาทีสุ ทสฺสิตสิปฺปา”**ติฯ

‘‘โพธิสโตฺต จตฺตาริ กณฺฑานิ อาหรี’’ติ วตฺวา ตเมว อตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสโนฺต **“ตทากิรา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ชวิสฺสามา**ติ ธาวิสฺสามฯ **อคฺคิ อุฏฺฐหี**ติ สีฆปตนสนฺตาเปน จ สูริยรสฺมิสนฺตาปสฺส อาสนฺนภาเวน จ อุสฺมา อุฏฺฐหิฯ **ปกฺขปญฺชเรนา**ติ ปกฺขชาลนฺตเรนฯ

นิวตฺติตฺวาติ ‘‘นิปฺปโยชนมิทํ ชวน’’นฺติ นิวตฺติตฺวาฯ **ปตฺตกฏาเหน โอตฺถฏปโตฺต วิยา**ติ ปิหิตปโตฺต วิย อโหสิ, เวคสา ปตเนน นครสฺส อุปริ อากาสสฺส นิรกฺขณํ อโหสิฯ สญฺจาริตตฺตา **อเนกหํสสหสฺสสทิโส ปญฺญายิ** เสยฺยถาปิ โพธิสตฺตสฺส ธนุคฺคหกาเล สรกูฏาทิทสฺสเนฯ

ทุกฺกรนฺติ ตสฺส อทสฺสนํ สนฺธายาห, น อตฺตโน ปตนํฯ สูริยมณฺฑลญฺหิ อติสีเฆน ชเวน คจฺฉนฺตมฺปิ ปญฺญาสโยชนายามวิตฺถตํ อตฺตโน วิปุลตาย ปภสฺสรตาย จ สตฺตานํ จกฺขุสฺส โคจรภาวํ คจฺฉติ, ชวนหํโส ปน ตาทิเสน สูริเยน สทฺธิํ ชเวน คจฺฉโนฺต น ปญฺญาเยยฺยฯ ตสฺมา วุตฺตํ **“น สกฺกา ตยา ปสฺสิตุ”**นฺติฯ **จตฺตาโร** อกฺขณเวธิโนฯ คนฺตฺวา คหิเต โสตุํ ฆณฺฑํ ปิฬนฺธาเปตฺวา สยํ ปุรตฺถาภิมุโข นิสิโนฺนฯ ปุรตฺถิมทิสาภิมุขํ คตกณฺฑํ สนฺธายาห **“ปฐมกเณฺฑเนว สทฺธิํ อุปฺปติตฺวา”**ติฯ เต จตฺตาริ กณฺฑานิ เอกกฺขเณเยว ขิปิํสุฯ

อายุํ สงฺขโรติ เอเตนาติ **อายุสงฺขาโร**ฯ ยถา หิ กมฺมชรูปานํ ปวตฺติ ชีวิตินฺทฺริยปฏิพทฺธา, เอวํ อตฺตภาวสฺส ปวตฺติ ตปฺปฏิพทฺธาติฯ พหุวจนนิเทฺทโส ปน ปาฬิยํ เอกสฺมิํ ขเณ อเนกสตสงฺขสฺส ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปลพฺภนโตฯ **ตํ** ชีวิตินฺทฺริยํฯ **ตโต** ยถาวุตฺตเทวตานํ ชวโต **สีฆตรํ ขียติ** อิตฺตรขณตฺตาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘ชีวิตํ อตฺตภาโว จ, สุขทุกฺขา จ เกวลา;

เอกจิตฺตสมายุตฺตา, ลหุโส วตฺตเต ขโณ’’ติฯ (มหานิ. ๑๐);

เภโทติ ภโงฺคฯ **น สกฺกา ปญฺญาเปตุํ** ตโตปิ อติวิย อิตฺตรขณตฺตาฯ

ธนุคฺคหสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อาณิสุตฺตวณฺณนา

๒๒๙. อเญฺญ ราชาโน จ ภาคํ คณฺหนฺตา อิเม วิย ทสภาคํ คณฺหนฺตีติ เตสมยํ อนุคติ ปญฺญายติฯ มหาชนสฺส อานยนโต **อานโก**ติ อาห **‘‘เอวํลทฺธนาโม’’**ติฯ อิทานิ ตํ อาทิโต ปฏฺฐาย อาคมนานุกฺกมํ ทเสฺสตุํ **‘‘หิมวเนฺต กิรา’’**ติอาทิมาหฯ **กเรณุ**นฺติ กเรณุกํ, หตฺถินินฺติ อโตฺถฯ **สกฺกริํสู**ติ อนตฺถปริหรณวเสน ปสตฺถูปหารวเสน จ ปูเชสุํฯ **โอตรี**ติ กุฬีรทหํ ปาวิสิฯ **ปฏิกฺกมิตฺวา** ฐปนวเสน อปกฺกมิตฺวา **ปติ**ฯ

สุวณฺณรชตาทิมยนฺติ กิสฺมิญฺจิ ฉิเทฺท สุวณฺณมยํ, กิสฺมิญฺจิ รชตมยํ, กิสฺมิญฺจิ ผลิกมยํ **อาณิํ ฆฏยิํสุ** พนฺธิํสุฯ ปุเพฺพ ผริตฺวา ติฏฺฐนฺตสฺส ทฺวาทส โยชนานิ ปมาโณ เอตสฺสาติ **ทฺวาทสโยชนปฺปมาโณ,** สโทฺทฯ อถสฺส อเนกสตกาเล คจฺฉเนฺต **อโนฺตสาลายมฺปิ ทุเกฺขน สุยฺยิตฺถ** อาณิสงฺฆาฏมตฺตตฺตาฯ

คมฺภีราติ อคาธา ทุโกฺขคาฬฺหาฯ สลฺลสุตฺตณฺหิ ‘‘อนิมิตฺตมนญฺญาต’’นฺติอาทินา ปาฬิวเสน คมฺภีรํ, น อตฺถคมฺภีรํฯ ตถา หิ ตตฺถ ตา ตา คาถา ทุวิเญฺญยฺยรูปา ติฏฺฐนฺติ, ทุวิเญฺญยฺยํ ญาเณน ทุโกฺขคาหนฺติ กตฺวา ‘‘คมฺภีร’’นฺติ วุจฺจติฯ ปุพฺพาปรเมฺปตฺถ กาสญฺจิ คาถานํ ทุวิเญฺญยฺยตาย ทุโกฺขคาหเมว, ตสฺมา ตํ ปาฬิวเสน ‘‘คมฺภีร’’นฺติ วุตฺตํ **‘‘ปาฬิวเสน คมฺภีรา สลฺลสุตฺตสทิสา’’**ติฯ อิมินา นเยน ‘‘อตฺถวเสน คมฺภีรา’’ติ เอตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ มหาเวทลฺลสุตฺตสฺส อตฺถวเสน คมฺภีรตา ปากฏาเยวฯ โลกํ อุตฺตรตีติ โลกุตฺตโร, นววิธอปฺปมาณธโมฺม, โส อตฺถภูโต เอเตสํ อตฺถีติ **โลกุตฺตรา**ฯ เตนาห **‘‘โลกุตฺตรอตฺถทีปกา’’**ติฯ **สตฺตสุญฺญตธมฺมมตฺตเมวา**ติ สเตฺตน อตฺตนา สุญฺญตํ เกวลํ ธมฺมมตฺตเมวฯ **อุคฺคเหตพฺพํ ปริยาปุณิตพฺพ**นฺติ จ ลิงฺควจนวิปลฺลาเสน วุตฺตนฺติ อาห **‘‘อุคฺคเหตเพฺพ จ ปริยาปุณิตเพฺพ จา’’**ติฯ **กวิตา**ติ กวิโน กมฺมํ กวิกตาฯ ยสฺส ปน ยํ กมฺมํ, ตํ เตน กตนฺติ วุจฺจตีติ อาห **‘‘กวิตาติ กวีหิ กตา’’**ติฯ **อิตรํ** ‘‘กาเวยฺยา’’ติ ปทํ, กพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘กพฺพ’’นฺติ จ กวินา วุตฺตนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘ตเสฺสว เววจน’’**นฺติฯ **จิตฺตกฺขรา**ติ วิจิตฺราการอกฺขราฯ **สาสนโต พหิภูตา**ติ น สาสนาวจราฯ **เตสํ สาวเกหี**ติ ‘‘พุทฺธานํ สาวกา’’ติ อปญฺญาตานํ เยสํ เกสญฺจิ สาวเกหิฯ **อนุคฺคยฺหมานา**ติ น อุคฺคยฺหมานา สวนธารณปริจยอตฺถูปปริกฺขาทิวเสน อนุคฺคยฺหมานาฯ **อนฺตรธายนฺติ** อทสฺสนํ คจฺฉนฺติฯ

อาณิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. กลิงฺครสุตฺตวณฺณนา

๒๓๐. กลิงฺครํ วุจฺจติ ขุทฺทกทารุขณฺฑํ, ตํ อุปธานํ เอเตสนฺติ **กลิงฺครูปธานา**ฯ ลิจฺฉวี ปน ขทิรทณฺฑํ อุปธานํ กตฺวา ตทา วิหริํสุฯ ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ขทิรฆฏิกาสู’’**ติอาทิฯ ปกติวิชฺชุสญฺญิโต นตฺถิ เอเตสํ ขโณ วิชฺฌเนติ **อกฺขณเวธิโน** ตโต สีฆตรํ วิชฺฌนโตฯ ‘‘อกฺขณ’’นฺติ วิชฺชุ วุจฺจติ อิตฺตรขณตฺตาฯ อกฺขโณภาเสน ลกฺขณเวธกา **อกฺขณเวธิโน**ฯ อเนกธา ภินฺนสฺส วาลสฺส วิชฺฌเนน **วาลเวธิโน**ฯ วาเลกเทโส หิ อิธ ‘‘วาโล’’ติ คหิโตฯ

พหุเทว ทิวสภาคํ ปธานานุโยคโต อุปฺปนฺนทรถปริสฺสมวิโนทนตฺถํ **นฺหายิตฺวาฯ เต สนฺธายา**ติ เต ตถารูเป ปธานกมฺมิกภิกฺขู สนฺธายฯ **อิทํ** อิทานิ วุจฺจมานํ อตฺถชาตํ **วุตฺตํ** โปราณฏฺฐกถายํฯ **อยมฺปิ ทีโป**ติ ตมฺพปณฺณิทีปมาหฯ ปธานานุยุญฺชนเวลาย นิเวทนวเสน ตตฺถ ตตฺถ เอกชฺฌํ ปหตฆณฺฑินิโคฺฆเสเนว **เอกฆณฺฑินิโคฺฆโส,** ตตฺถ ตตฺถ ปณฺณสาลาทีสุ วสนฺตานํ ภิกฺขูนํ วเสน เอกปธานภูโตฯ นานามุโขติ อนุราธปุรสฺส ปจฺฉิมทิสายํ เอโก วิหาโร, **ปิลิจฺฉิโกฬิ**นครสฺส ปุรตฺถิมทิสายํฯ อุภยตฺถ ปวตฺตฆณฺฑิสทฺทา อนฺตราปวตฺตฆณฺฑิสเทฺทหิ มิเสฺสตฺวา โอสรนฺติฯ **กลฺยาณิยํ** ปวตฺตฆณฺฑิสโทฺท ตถา นาคทีเปฯ

กลิงฺครสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. นาคสุตฺตวณฺณนา

๒๓๑. **อติกฺกนฺตเวล**นฺติ ภตฺตานุโมทนอุปนิสินฺนกถาเวลโต อติกฺกนฺตเวลํฯ **อสมฺภินฺนนา**ติ สรสมฺปตฺติโต อสมฺภินฺนน, สรสฺส อุจฺจารณสมฺปตฺตึ อปริหาเปตฺวาติ อโตฺถฯ อปริสุทฺธาสยตาย **เนว คุณวณฺณนาย น ญาณพลาย โหติฯ ต**นฺติ ตํ ตถา ปจฺจยานํ ปริภุญฺชนํ, ตํ ตถา มิจฺฉาปฏิปชฺชนํฯ

นาคสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. พิฬารสุตฺตวณฺณนา

๒๓๒. **ฆรานํ สนฺธี**ติ ฆเรน ฆรสฺส สมฺพนฺธฏฺฐานํฯ สห มเลน วตฺตตีติ **สมลํ**ฯ เคหโต คามโต จ นิกฺขมนจนฺทนิกฏฺฐานํฯ **สงฺการฏฺฐาน**นฺติ สงฺการกูฏํฯ เกจิ ‘‘สนฺธิสงฺการกูฏฏฺฐาน’’นฺติ วทนฺติฯ **วุฏฺฐาน**นฺติ อาปนฺนอาปตฺติโต, น กิเลสโต วุฏฺฐานํ, สุทฺธเนฺต อธิฏฺฐานํฯ ตํ ปน ยถาอาปนฺนาย อาปตฺติยา ‘‘เทสนา’’เตฺวว วุจฺจตีติ อาห **‘‘เทสนา ปญฺญายตี’’**ติฯ

พิฬารสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. สิงฺคาลสุตฺตวณฺณนา

๒๓๓. **เอตฺตกมฺปี**ติ อิมินา ชรสิงฺคาเลน ลทฺธพฺพํ จิตฺตสฺสาทมตฺตมฺปิ น ลภิสฺสติ สกลเมว กปฺปํ สพฺพโส อวีจิชาลาหิ นิรนฺตรํ ฌายมานตาย นิจฺจทุกฺขาตุรภาวโตฯ

สิงฺคาลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. ทุติยสิงฺคาลสุตฺตวณฺณนา

๒๓๔. **กตชานน**นฺติ กตูปการชานนํฯ **กตเวทิตา**ติ ตเสฺสว ปเรสํ ปากฏกรณวเสน ชานนเมวฯ **อาจารเมวา**ติ กตาปราธเมวฯ

ทุติยสิงฺคาลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

โอปมฺมสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๑๐. ภิกฺขุสํยุตฺตํ

๑. โกลิตสุตฺตวณฺณนา

๒๓๕. **สาวกานํ อาลาโป**ติ สาวกานํ สพฺรหฺมจาริํ อุทฺทิสฺส อาลาโปฯ **พุทฺธหิ สทิสา มา โหมา**ติ พุทฺธาจิณฺณํ สมุทาจารํ อกเถเนฺตหิ สาวเกหิ, ‘‘อาวุโส ภิกฺขเว’’ติ อาลปิตา ภิกฺขู, ‘‘อาวุโส’’ติ ปฏิวจนํ เทนฺติ, น, ‘‘ภเนฺต’’ติฯ **ทุติยชฺฌาเน วิตกฺกวิจารา นิรุชฺฌนฺติ** เตสํ นิโรเธเนว ตสฺส ฌานสฺส อุปฺปาเทตพฺพโตฯ **เยสํ นิโรธา**ติ เยสํ วจีสงฺขารานํ วิตกฺกวิจารานํ นิรุชฺฌเนน สุวิกฺขมฺภิตภาเวน สทฺทายตนํ อปฺปวตฺตึ คจฺฉติ การณสฺส ทูรโต ปสฺสมฺภิตตฺตาฯ **อริโย**ติ นิโทฺทโสฯ ปริสุโทฺธ **ตุณฺหีภาโว,** น ติตฺถิยานํ มูคพฺพตคฺคหณํ วิย อปริสุโทฺธติ อธิปฺปาโยฯ **ปฐมชฺฌานาทีนีติ อาทิ**-สเทฺทน ตติยชฺฌานาทีนิ สงฺคณฺหาติฯ

อารมฺมณภูเตน วิตเกฺกน สห คตา ปวตฺตาติ **วิตกฺกสหคตา**ติ อาห **‘‘วิตกฺการมฺมณา**’’ติฯ วิตกฺการมฺมณตา จ สญฺญามนสิการานํ สุขุมอารมฺมณคฺคหณวเสน ทฏฺฐพฺพาฯ เตนาห **‘‘น สนฺตโต อุปฏฺฐหิํสู**’’ติฯ **น ปคุณํ** สมฺมเทว วสีภาวสฺส อนาปาทิตตฺตาฯ **สญฺญามนสิการาปี**ติ ตติยชฺฌานาธิคมาย ปวตฺติยมานา สญฺญามนสิการาปิ หานภาคิยาว อเหสุํ, น วิเสสภาคิยาฯ **สมฺมา ฐเปหี**ติ พหิทฺธา วิเกฺขปํ ปหาย สมฺมา อชฺฌตฺตเมว จิตฺตํ ฐเปหิฯ **เอกคฺคํ กโรหี**ติ เตเนว วิเกฺขปปฏิพาหเนน อวิหตมานสตาย จิตฺตสมาธานวเสน เอกคฺคํ กโรหิฯ **อาโรเปหี**ติ อีสกมฺปิ พหุมฺปิ อปติตํ กตฺวา กมฺมฏฺฐานารมฺมเณ อาโรเปหิฯ ทุติยอคฺคสาวกภูมิยา ปาริปูริยา อายสฺมา มหาภิโญฺญ, น ยถา ตถาติ อาห **‘‘มหาภิญฺญตนฺติ ฉฬภิญฺญต**’’นฺติฯ **อิมินา อุปาเยนา**ติ อิมินา ‘‘อถ โข มํ, อาวุโส’’ติอาทินา วุเตฺตน อุปาเยนฯ **วเฑฺฒตฺวา**ติ อุตฺตริ อุตฺตริ วิเสสภาคิยภาวาปาทเนน สมาธิํ ปญฺญญฺจ พฺรูเหตฺวา พฺรูเหตฺวาฯ

โกลิตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อุปติสฺสสุตฺตวณฺณนา

๒๓๖. **อติอุฬารมฺปิ สตฺถํ วา สงฺขารํ วา สนฺธาย วุตฺตํ** สพฺพตฺถเมว สพฺพโส ฉนฺทราคสฺส สุปฺปหีนตฺตาฯ **ชานนฺตสฺส ปุจฺฉติ** สตฺถุคุณานํ อติวิย อุฬารตมภาวโตฯ

อุปติสฺสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ฆฏสุตฺตวณฺณนา

๒๓๗. **ปริเวณเคฺคนา**ติ ปริเวณภาเคนฯ เกจิ **‘‘เอกวิหาเร**ติ เอกจฺฉเนฺน เอกสฺมิํ อาวาเส’’ติ วทนฺติฯ **เต**ติ เต เทฺวปิ เถราฯ **ปาฏิเยเกฺกสุ ฐาเนสู**ติ วิสุํ วิสุํ ฐาเนสุฯ **นิสีทนฺตี**ติ ทิวาวิหารํ นิสีทนฺติฯ **โอฬาริโก นาม ชาโต** ปริตฺตธมฺมารมฺมณตฺตา ตสฺสฯ **เต**ติ เถโร ภควา จฯ

ปริปุณฺณวีริโยติ จตุกิจฺจสาธนวเสน สมฺปุณฺณวีริโยฯ **ปคฺคหิตวีริโย**ติ อีสกมฺปิ สโงฺกจํ อนาปชฺชิตฺวา ปวตฺติตวีริโยฯ **อุปนิเกฺขปนมตฺตเสฺสวา**ติ สมีเป ฐปนมตฺตเสฺสวฯ

จตุภูมกธมฺมสฺ ลพฺภมานตฺตา ปญฺญาย **“จตุภูมกธมฺม อนุปวิสิตฺวา ฐิตเญฺฐนา”**ติ วุตฺตํฯ ลกฺขิตพฺพเญฺฐน สมาธิ เอว **สมาธิลกฺขณํ**ฯ เอวํ **วิปสฺสนาลกฺขณํ** เวทิตพฺพํฯ **อญฺญมญฺญสฺสา**ติ อญฺญสฺส อญฺญสฺส นานาลกฺขณาติ เวทิตพฺพํฯ **อญฺญสฺสา**ติ อิตรสฺสฯ **ธุร**นฺติ วหิตพฺพภารํฯ **ทฺวีสุปิ เอเตสู**ติ สมาธิลกฺขณวิปสฺสนาลกฺขเณสุ สมฺมาสมฺพุโทฺธ นิปฺผตฺตึ คโตฯ

ฆฏสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. นวสุตฺตวณฺณนา

๒๓๘. อภิเจตสิ นิสฺสิตา **อาภิเจตสิกา**ฯ ปฏิปกฺขวิธมเนน อภิวิสิฏฺฐํ จิตฺตํ **อภิจิตฺตํ**ฯ ยสฺมา ฌานานํ ตํสมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ นิสฺสาย ปจฺจโย โหติเยว, ตสฺมา **“นิสฺสิตาน”**นฺติ วุตฺตํฯ **นิกามลาภี**ติ ยถิจฺฉิตลาภี ฯ **ยถาปริเจฺฉเทนา**ติ ยถากเตน กาลปริเจฺฉเทนฯ **วิปุลลาภี**ติ อปฺปมาณลาภีฯ ‘‘กสิร’’นฺติ หิ ปริตฺตํ วุจฺจติ, ตปฺปฏิปเกฺขน **อกสิรํ** อปฺปมาณํฯ เตนาห **“ปคุณชฺฌาโนติ อโตฺถ”**ติฯ **สิถิลมารพฺภา**ติ สิถิลํ วีริยารมฺภํ กตฺวาติ อโตฺถติ อาห **“สิถิลํ วีริยํ ปวเตฺตตฺวา”**ติฯ

นวสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สุชาตสุตฺตวณฺณนา

๒๓๙. **อญฺญานิ รูปานี**ติ ปเรสํ รูปานิฯ **อติกฺกนฺตรูโป**ติ อตฺตโน รูปสมฺปตฺติยา รูปโสภาย อติกฺกมิตฺวา ฐิตรูโป, สุจิรมฺปิ เวลํ โอโลเกนฺตสฺส ตุฏฺฐิอาวโหฯ ทสฺสนสฺส จกฺขุสฺส หิโตติ **ทสฺสนีโย**ฯ ปสาทํ อาวหตีติ **ปาสาทิโกฯ ฉวิวณฺณสุนฺทรตายา**ติ ฉวิวณฺณสฺส เจว สรีรสณฺฐานสฺส จ โสภนภาเวนฯ

สุชาตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ลกุณฺฑกภทฺทิยสุตฺตวณฺณนา

๒๔๐. **วิรูปสรีรวณฺณ**นฺติ อสุนฺทรฉวิวณฺณเญฺจว อสุนฺทรสณฺฐานญฺจฯ **ปมาณวเสนา**ติ สรีรปฺปมาณวเสนฯ **อิจฺฉิติจฺฉิต**นฺติ อตฺตนา อิจฺฉิติจฺฉิตํฯ **มหาสารชฺช**นฺติ มหนฺตมงฺกุภาโวฯ

คุเณ อาวเชฺชตฺวาติ อตฺตนา ชานนกนิยาเมน สตฺถุโน กายคุเณ จ จาริตฺตคุเณ จ อาวเชฺชตฺวา มนสิ กตฺวาฯ

โยชนาวฏฺฏนฺติ โยชนปริเกฺขปํฯ

‘‘กายสฺมี’’ติ คาถาสุขตฺถํ นิรนุนาสิกํ กตฺวา นิเทฺทโสติ วุตฺตํ **“กายสฺมิ”**นฺติฯ **อการณํ กายปฺปมาณ**นฺติ สรีรปฺปมาณํ นาม อปฺปมาณํ, สีลาทิคุณาว ปมาณนฺติ อธิปฺปาโยฯ

ลกุณฺฑกภทฺทิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. วิสาขสุตฺตวณฺณนา

๒๔๑. ปุริสสฺส เอสาติ **โปรี,** จาตุริยยุตฺตตาฯ เตนาห **“ปุรวาสีน”**นฺติอาทิฯ สา ปน ทุตวิลมฺพิตขลิตวเสน อปฺปสนฺนลูขตาทิโทสรหิตา โหตีติ อาห **“ปุร...เป.... วาจายา”**ติฯ **อสนฺทิฏฺธายา**ติ มุตฺตวาจายฯ เตนาห **“อปลิพุทฺธายา”**ติอาทิฯ น เอลํ โทสํ คเลตีติ **อเนลคลา,** อวิรุชฺฌนวาจาฯ เตนาห **“นิโทฺทสายา”**ติฯ จตุสจฺจสฺส ปกาสกา, น กทาจิ สจฺจวิมุตฺตาติ อาห **“จตุสจฺจปริยาปนฺนายา”**ติฯ ตา หิ จตฺตาริ สจฺจานิ ปริจฺฉิชฺช อาปาเทนฺติ ปฏิปาเทนฺติ ปวเตฺตนฺติฯ เตนาห **“จตฺตาริ สจฺจานิ อมุญฺจิตฺวา ปวตฺตายา”**ติฯ **ธโช นาม** สพฺพธเมฺมหิ สมุสฺสิตเฏฺฐนฯ

วิสาขสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. นนฺทสุตฺตวณฺณนา

๒๔๒. **อารญฺญิโก**ติอาทีสุ อรญฺญกถาสีเสน เสนาสนปฏิสํยุตฺตานํ ธุตงฺคานํ, ปิณฺฑปาตกถาสีเสน ปิณฺฑปาตปฏิสํยุตฺตานํ, ปํสุกูลิกสีเสน จีวรปฏิสํยุตฺตานํ, ตคฺคหเณเนว วีริยนิสฺสิตธุตงฺคสฺส จ สมาทาย วตฺตนํ ทีปิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **อาคเตน** ภควตา **อปรภาเค กถิตํ**ฯ

นนฺทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ติสฺสสุตฺตวณฺณนา

๒๔๓. **ภณฺฑก**นฺติ ปตฺตจีวรํฯ **นิสีทิเยว** วตฺตสฺส อสิกฺขิตตฺตาฯ ตุชฺชนเตฺถน วาจา เอว สตฺติโยติ อาห **“วาจาสตฺตีหี”**ติฯ

วาจาย สนฺนิโตทเกนาติ วจนสงฺขาเตน สมนฺตโต นิจฺจํ กตฺวา อุปตุทนโต สนฺนิตุทเกนฯ วิภตฺติอโลเปน โส นิเทฺทโสฯ เตนาห **“วจนปโตเทนา”**ติฯ

อุจฺจกุเล ชาติ เอตสฺสาติ **ชาติมา,** พฺรหฺมชาติโก อิสิฯ **มาตโงฺค**ติ จณฺฑาโลฯ **ตตฺถา**ติ กุมฺภการสาลายํฯ **โอกาสํ ยาจิ** กุมฺภการํฯ มหนฺตํ ทิสฺวา อาห – **“ปฐมตรํ ปวิโฏฺฐ ปพฺพชิโต”**ติฯ **ตเตฺถวา**ติ ตสฺสาเยว สาลาย ทฺวารํ นิสฺสาย ทฺวารสมีเปฯ **เม**ติ มยาฯ **ขม มยฺหนฺ**ติ มยฺหํ อปราธํ ขมสฺสุฯ **เต**ติ ตยาฯ ปุน **เต**ติ ตวฯ **คณฺหิ** อุคฺคนฺตุํ อปฺปทานวเสนฯ เตนาห **“นาสฺส อุคฺคนฺตุํ อทาสี”**ติฯ **ปพุชฺฌิํสู**ติ นิทฺทาย ปพุชฺฌิํสุ ปกติยา ปพุชฺฌนเวลาย อุปคตตฺตาฯ

ฉโวติ นิหีโนฯ **อนนฺตมาโย**ติ วิวิธมาโย มายาวีฯ

โสติ มตฺติกาปิโณฺฑฯ ‘‘สตฺตธา ภิชฺชี’’ติ เอตฺถายมธิปฺปาโย – ยํ เตน ตาปเสน ปารมิตาปริภาวนสมิทฺธาหิ นานาวิหารสมาปตฺติปริปูริตาหิ สีลทิฏฺฐิสมฺปทาทีหิ สุสงฺขตสนฺตาเน มหากรุณาธิวาเส มหาสเตฺต โพธิสเตฺต อริยูปวาทกมฺมํ อภิสปสงฺขาตํ ผรุสวจนํ ปวตฺติตํ, ตํ มหาสตฺตสฺส เขตฺตวิเสสภาวโต ตสฺส จ อชฺฌาสยผรุสตาย ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ หุตฺวา สเจ โส มหาสตฺตํ น ขมาเปติ, ตํ กกฺขฬํ หุตฺวา วิปจฺจนสภาวํ ชาตํ, ขมาปิเต ปน มหาสเตฺต ปโยคสมฺปตฺติปฏิพาหิตตฺตา อวิปากธมฺมตํ อาปชฺชติ อโหสิกมฺมภาวโตฯ อยญฺหิ อริยูปวาทปาปสฺส ทิฏฺฐธมฺมเวทนียสฺส จ ธมฺมตาฯ ยํ ตํ โพธิสเตฺตน สูริยุคฺคมนนิวารณํ กตํ, อยํ โพธิสเตฺตน ทิโฏฺฐ อุปาโยฯ เตน หิ อุพฺพาฬฺหา มนุสฺสา โพธิสตฺตสฺส สนฺติเก ตาปสํ อาเนตฺวา ขมาเปสุํฯ โสปิ จ มหาสตฺตสฺส คุเณ ชานิตฺวา ตสฺมิํ จิตฺตํ ปสาเทสิฯ ยํ ปนสฺส มตฺถเก มตฺติกาปิณฺฑสฺส

ฐปนํ ตสฺส สตฺถา ผาลนํ กตํ, ตํ มนุสฺสานํ จิตฺตานุรกฺขณตฺถํฯ อญฺญถา หิ อิเม ปพฺพชิตา สมานา จิตฺตสฺส วสํ วตฺตนฺติ, น ปน จิตฺตมตฺตโน วเส วตฺตาเปนฺตีติ มหาสตฺตมฺปิ เตน สทิสํ กตฺวา คเณฺหยฺยุํ, ตทสฺส เนสํ ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขายาติฯ **ปติรูป**นฺติ ยุตฺตํฯ

ติสฺสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. เถรนามกสุตฺตวณฺณนา

๒๔๔. **อตีเต ขนฺธปญฺจเก**ติ อตีเต อตฺตภาเวฯ **ฉนฺทราคปฺปหาเนนา**ติ ฉนฺทราคสฺส อจฺจนฺตเมว ชหเนนฯ **ปหีนํ นาม โหติ** อนเปกฺขปริจฺจาคโตฯ **ปฏินิสฺสฏฺฐํ นาม โหติ** สพฺพโส ฉฑฺฑิตตฺตาฯ **ตโย ภเว**ติ อิมินา อุปาทิณฺณกธมฺมานํเยว คหณํฯ **สพฺพา ขนฺธาย ตนธาตุโย จา**ติ อิมินา อุปาทิณฺณานมฺปิ อนุปาทิณฺณานมฺปิ ทุวิธา ปวตฺตโลกิยธมฺมานํ คหณํ อวิเสเสตฺวา วุตฺตตฺตาฯ **วิทิตํ ปากฏํ กตฺวา ฐิตํ** ปริญฺญาภิสมยวเสนฯ **เตเสฺววา**ติ เต ภูมกธเมฺมสุ เอวฯ **อนุปลิตฺตํ** อมถิตํ อสํกิลิฏฺฐํ ตณฺหาทิฏฺฐิสํกิเลสาภาวโตฯ **ตเหว สพฺพนฺ**ติ เหฏฺฐา ตีสุปิ ปเทสุ อิธ สพฺพคฺคหเณน คหิตํ เตภูมกวฏฺฏํฯ **ชหิตฺวา**ติ ปหานาภิสมยวเสนฯ ตณฺหา ขียติ เอตฺถาติ **ตณฺหกฺขย**สงฺขาเต นิพฺพาเน **วิมุตฺตํฯ ตมหนฺ**ติ ตํ อุตฺตมปุคฺคลํ เอกวิหาริํ พฺรูมิ ตณฺหาทุติยสฺส อภาวโตฯ เอตฺถ จ ปริญฺญาปหานาภิสมยกถเนน อิตรมฺปิ อภิสมยํ อตฺถโต กถิตเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เถรนามกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. มหากปฺปินสุตฺตวณฺณนา

๒๔๕. **มหากปฺปิโน**ติ ปูชาวจนเมตํ ยถา ‘‘มหาโมคฺคลฺลาโน’’ติฯ **ตถารูป**นฺติ ‘‘พุทฺธ ธโมฺม’’ติอาทิกํ คุณวิเสสวนฺตปฏิพทฺธํฯ **สาสน**นฺติ เทสนฺตรโต อาคตวจนํฯ **ชงฺฆวาณิชา**ติ ชงฺฆจาริโน วาณิชาฯ **กิญฺจิ สาสน**นฺติ อปุพฺพปวตฺติทีปกํ กิญฺจิ วจนนฺติ ปุจฺฉิฯ **ปีติ อุปฺปชฺชิ** ยถา ตํ สุจิรํ กตาภินีหารตาย ปริปกฺกญาณสฺสฯ **อปริมาณํ** คุณสฺส อปริมาณโต สพฺพญฺญุคุณปริทีปนโต, เสสรตนทฺวเย นิยฺยานิกภาวทีปนโต ทิฏฺฐิสีลสามญฺญูน สํหตภาวทีปนโตติ วตฺตพฺพํฯ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน อปายทุกฺขโต สํสารทุกฺขโต จ อปตเนฺต ธาเรตีติ **ธโมฺม**ฯ สุปริสุทฺธทิฏฺฐิสีลสามญฺญูน สํหโตติ **สโงฺฆ**ติฯ รตนโตฺถ ปน ติณฺณมฺปิ สทิโส เอวาติฯ

นวสตสหสฺสานิ อทาสิ เทวีฯ **ตุเมฺห**ติ ราชินิํ คารเวน พหุวจเนน วทติฯ **ราโค**ติ อนุคจฺฉนฺตราโคฯ

ชนิเตติ กมฺมกิเลเสหิ นิพฺพตฺติเตฯ กมฺมกิเลเสหิ ปชาตตฺตา ปชาติ ปชาสโทฺท ชนิตสเทฺทน สมานโตฺถติ อาห – **‘‘ชนิเต, ปชายาติ อโตฺถ’’**ติฯ **อฏฺฐหิ วิชฺชาหี**ติ **อมฺพฏฺฐสุเตฺต** (ที. นิ. ๑.๒๗๘) อาคตนเยนฯ ตตฺถ หิ วิปสฺสนาญาณมโนมยิทฺธีหิ สห ฉ อภิญฺญา ‘‘อฏฺฐ วิชฺชา’’ติ อาคตา ฯ **ตปติ** ปฏิปกฺขวิธมเนน วิโรฺชตติ, ตํ สูริยสฺส วิโรจนนฺติ อาห – **‘‘ตปตีติ วิโรจตี’’**ติฯ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา สมาหิเตน จิเตฺตน วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ผลสมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา นิสิโนฺนติ อาห – **‘‘ทุวิเธน ฌาเนน ฌายมาโน’’**ติฯ **สพฺพมงฺคลคาถา**ติ สพฺพมงฺคลาวิโรธี คาถาติ วทนฺติฯ ตถา หิ วทนฺติ –

‘‘มงฺคลํ ภควา พุทฺธ, ธโมฺม สโงฺฆ จ มงฺคลํ;

สเพฺพสมฺปิ จ สตฺตานํ, ส ปุญฺญวิตมงฺคล’’นฺติฯ

ปูชํ กาเรตฺวา เอกํ อคาริกธมฺมกถิกํ อุปาสกํ อาหฯ เอตฺถ จ ‘‘ฌายี ตปตี’’ติ อิมินา อารมฺมณูปนิชฺฌานานํ คหิตตฺตา ธมฺมรตนํ คหิตเมวฯ ‘‘พฺราหฺมโณ’’ติ อิมินา สงฺฆรตนํ คหิตเมวฯ พุทฺธรตนํ ปน สรูเปเนว คหิตนฺติฯ

มหากปฺปินสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. สหายกสุตฺตวณฺณนา

๒๔๖. สมฺมา สํสนฺทนวเสน เอติ ปวตฺตตีติ สเมติ, สมฺมาทิฏฺฐิอาทิฯ สมฺมา จิรรตฺตํ จิรกาลํ สเมติ เอเตสํ อตฺถีติ **จิรรตฺตํสเมติกา**ฯ เตนาห **‘‘ทีฆรตฺต’’**นฺติอาทิฯ **อิทานิ อิเมส**นฺติ เอตรหิ เอเตสํฯ **อยํ สาสนธโมฺม** อชฺฌาสยโต ปโยคโต จ สมฺมา **สํสนฺทติ สเมติ,** ตสฺมา มเชฺฌ ภินฺนํ วิย สมเมว น วิสทิสํฯ กิญฺจ ตโต เอว **พุเทฺธน** ภควตา ปเวทิตธมฺมวินเย **เอเตสํ** ปฏิปตฺติ**สาสนธโมฺม โสภติ** วิโรจตีติ อโตฺถฯ **อริยปฺปเวทิเต**ติ อริเยน สมฺมาสมฺพุเทฺธน สมฺมเทว ปกาสิเต อริยธเมฺมฯ สมฺมเทว สมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสทฺธิวินยานํ วเสน **สุฏฺฐุ วินีตา** สพฺพกิเลสทรถปริฬาหานํ วูปสเมนฯ

สหายกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

ภิกฺขุสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

นิฏฺฐิตา จ สารตฺถปฺปกาสินิยา

สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย นิทานวคฺควณฺณนาฯ